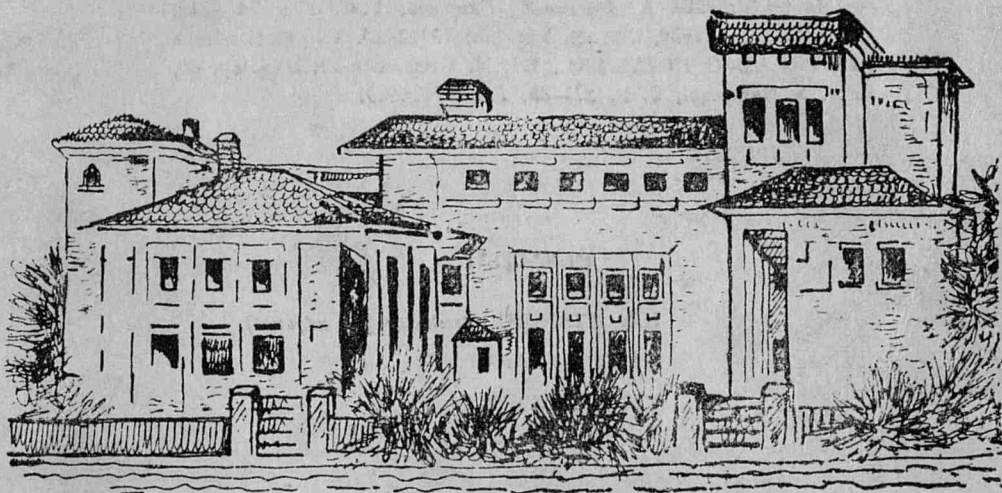

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 5, 1994

11—12

Noiembrie — Decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN
CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU,
GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL
STAN, ION STANCIU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
Prețul unui abonament este de 3600 lei. Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S. A., Piața Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33–57, București, România și la ORION SRL, Splaiul Independenței nr. 202 A, București, România, P. O. Box 74 – 19, București, Tx 11939, CBTxR. Fax (40) 13122425. Vă puteți adresa și firmei AMCO PRESS SRL, Bd. N. Grigorescu nr. 29 a, ap. 66, sect. 3, București, C. P. 57–88, Fax 13124569.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247-București, tel. 650.72.41.

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM V, NR. 11—12
Noiembrie — Decembrie 1994

S U M A R

MĂRI, OCEANE, FLUVII DUNĂREA—FRONTIERĂ ȘI CALE DE COMUNICAȚIE

- VIRGIL CIOCÎLTAN, Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301—1341) 1099
ȘTEFAN ANDREESCU, O „pace prefăcută” la Dunărea de Jos: tratativele transilvano-muntene cu Poarta din anii 1597—1598 1119
IOLANDA ȚIGHILIU Dunărea și *pax otomanica* în secolele XVI—XVIII 1149

MAREA NEAGRĂ — PLACĂ TURNANTĂ

- EUGEN DENIZE, Veneția, țările române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453—1479) 1157
ILEANA CĂZAN, Începuturile politicii pontice a Casei de Austria în scrieri umaniste și izvoare cartografice din sec. XVI 1183
ADRIAN TERTECEL, Izbușnirea războiului ruso-otoman din 1710—1711 pentru stăpânirea bazinului Mării Negre (Un izvor narativ otoman) 1197

DOCUMENTAR

- CONSTANTIN ȘERBAN, Amenajări portuare dunărene în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza 1211

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Lectoratul de vară al Societății de științe istorice, Constanța, 6—16 iulie 1994 (*Constantin Șerban*); Conferință la Academia Română: Paul H. Stahl, *Muntenia — țara oamenilor de la munte*, București, 4 august 1994 (*Viorel Achim*); Sesiunea de comunicări

„Revista istorică”, tom V, nr. 11—12, p. 1095—1262, 1994

tunțifice a Muzcului din Curtea de Argeș — „File de cronica argeșeană”, 7 o tom-
brie 1994 (George Georgescu); Sesiunea de comunicări José Martí, București, 20
octombrie 1994 (Eugen Denize); Stagiul de documentare în Austria (Virgil
Achim); Stagiul de documentare în Austria (Ilcana Călan); Stagiul de perfecțio-
nare profesională în Rusia (Armand Gou); Oaspeți ai Institutului de istorie
, N. Iorga” 1215

NOTE

- * * * *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești din Dobrogea*, Constanța, 1993, 424 p. (Panait I. Panait); * * * *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları arasındaki münasebetele dâir arşiv belgeleri (1687—1908 yılları arası)* (Documente de arhivă privind relațiile dintre Imperiul otoman și hanatele din Caucazia, Turkestan și Crimeea în anii 1687—1908), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992, XLIV + 240 + 197 p. (Adrian Tertelcel); * * * *Il primo dominio veneziano a Verona (1405—1509). Atti del Convegno tenuto a Verona il 16—17 settembre 1988*, Verona, 1991, 259 p. (Eugen Denize); * * * *I problemi del Mar Nero nel passato e nel presente. Seminario internazionale di studi Atti Genova*, 16 giugno 1992, a cura di Geo Pistarino, Genova, 1993, 100 p. (Ovidiu Cristea); * * * *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioevo ed età moderna, Studi storici in memoria di Alberto Boscolo*, vol. I *La Sardegna*, a cura di Luisa D'Arienzo, Bulzoni Editore, Roma, 1993, 686 p. (Raluca Tomi); CHRISTIAN BEC, IVAN CLOULAS, BERTRAND JESTAZ, ALBERTO TENENTI *L'Italie de la Renaissance. Une monde en mutation (1378—1494)*, Fayard, Paris, 1990, 398 p. (Simion Câlția); FARUK BILICI, *La politique française en Mer Noire (1747—1789). Vicissitude d'une implantation*, Les Éditions Isis, Istanbul, 1992, 202 p. (Adrian Tertelcel); CLEANTHIS P. GEORGIADIS, *History of Cyprus*, Publisher Demetrakis Christophorou, Nicosia, 1993, 268 p. (Betinio Diamant); WOLF KOENIGS, *Westtürkei. Von Troia bis Knidus*, Artemis Kunst und Reines, [München, 1993, 280 p. (L. Demény); M.-D. KURMAČEVA, *Goroda Urala i Provolžja v krestjanskoi voine 1773—1775 g.g.* (Orașele din Ural și regiunea Volgăi în timpul războiului țărănesc din anii 1773—1775), „Nauka”, Moskva, 1991, 231 p. (Marian Stroia); GEO PISTARINO, *I Signori del Mare*, Civico Istituto Colombiano, Genova, 1992, 474 p. (Eugen Denize); PAUL MEINRAD STRÄSSLE, *Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261—1484 im Spiegel der Sowjetischen Forschung* (colecția „Geist und Werk der Zeiten. Arbeiten aus dem Historischen Seminar der Universität Zürich, nr. 76), Edit. Peter Lang, Berna-Frankfurt a.M.—New York—Paris, 384 p., 2 hărți, 5 anexe cu tabele, indici (Virgil Ciocltan); FRANCISC VEIGA, *Els Balcans. La des-feta d'un somni 1945—1991*, Eumo, Universitat de Girona, 1993, 182 p. (Eugen Denize) 1223
- Marea Neagră —Bibliografie selectivă (sec. XIII—XVIII) (Ovidiu Cristea) 1241
- INDEX ALFABETIC 1990—1994 (Vencra Achim) 1251

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME V, Nos. 11 — 12

November — December 1994

CONTENTS

SEAS, OCEANS, RIVERS

THE DANUBE — A BORDERLINE AND A WATERWAY

- VIRGIÎ CIOCÂLTAN, Hegemony of the Golden Horde in the Lower Danube
(1301—1341) 1099
- ȘTEFĂN ANDREESCU, A "Feigned Peace" in the Lower Danube: The Transylvanian — Wallachian Diplomatic Approaches to the Porte in 1596—1597 . . . 1119
- IOLANDA ȚIGHILIU, The Danube and *Pax Otomanica* in the 16th—18th Centuries 1149

THE BLACK SEA — A TURNTABLE

- EUGEN DENIZE, Venice, the Rumanian Principalities and the Ottoman Offensive
After the Fall of Constantinople (1453—1479) 1157
- ILEANA CĂZAN, The Beginnings of the Pontic Policy of the House of Austria in
16th-Century Humanistic Writings and Cartography Sources 1183
- ADRIAN TERTECEL, The Outbreak of the Russo — Ottoman War of 1710—1711 for
Hegemony Over the Black Sea (An Ottoman Narrative Source) 1197

DOCUMENTARY

- CONSTANTIN ȘERBAN, Development of the Danubian Ports During the Reign of
Alexandru Ioan Cuza 1211

SCIENTIFIC LIFE

- Summer Course organized by the Society of Historical Sciences, Constantza, 6—16 July
1994 (*Constanții Șerban*); Conference at the Rumanian Academy: Paul H. Stahl,
Muntenia — țara oamenilor de la munte (Wallachia — The Country of Mountain-

„Revista istorică”, tom V, nr. 11—12, p. 1095—1262, 1994

cers), Bucharest, 4 August 1994 (*Viorel Achim*); Scientific Session at the Museum of Curtea de Argeş — “File de cronică argeşană”, 7 October 1994 (*George Georgescu*); Scientific Session José Martí, Bucharest, 20 October 1994 (*Eugen Denize*); Documentary Trip to Austria (*Viorel Achim*); Documentary Trip to Austria (*Ileana Căzan*); Perfectioning Trip to Russia (*Armand Goşu*); Guests of the Institute of History „N. Iorga” 1215

NOTES

- * * * *The Pedagogic College „Constantin Brătescu”, Values of the Rumanian Civilization in Dobruđa*, Constantza, 1993, 424 p.. (*Panait I. Panait*); * * * *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları arasındaki münasebetelele dair arşiv belgeleri (1687—1908 yılları arası)* (Documents from the Archives Concerning the Relations Between the Ottoman Empire and the Khanates of Caucasia, Turkestan and Crimea in 1687—1908), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992, XLIV + 240 + 197 pp. (*Adrian Tertecel*); * * * *Il primo dominio veneziano a Verona (1405—1509) Atti del Convegno tenuto a Verona il 16—17 settembre 1988*, Verona, 1991, 259 pp. (*Eugen Denize*); * * * *I problemi del Mar Nero nel passato e nel presente*. Seminario internazionale di studi Atti Genova, 16 giugno 1992, a cura di Geo Pistarino, Genova, 1993, 100 pp. (*Ovidiu Cristea*); * * * *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioevo ed età moderna*, Studi storici in memoria di Alberto Boscolo, Tome I *La Sardegna*, a cura di Luisa D'Arienzo, Bulzoni Editore, Rome, 1993, 686 pp. (*Raluca Tomi*); CHRISTIAN BEC, IVAN CLOULAS, BERTRAND JESTAZ, ALBERTO TENENTI, *L'Italie de la Renaissance. Un monde en mutation (1378—1494)*, Fayard, Paris, 1990, 398 pp. (*Simion Căltia*); FARUK BİLİCİ, *La politique française en Mer Noire (1747—1789). Vicissitudes d'une implantation*, Les Éditions Isis, Istanbul, 1992, 202 pp. (*Adrian Tertecel*); CLEANTHIS P. GEORGIADIS, *History of Cyprus*, Publisher Demetris Christophorus, Nicosia, 1993, 269 pp. (*Betinio Diamant*); WOLF KOENINGS, *Westtürkei, Von Troia bis Knidas*, Artemis Kunst und Raines, [München, 1993], 280 pp. (*L. Demény*); M-D. KURMACEVA, *Goroda Urala: Provolzija v krestjanskoi voine 1773—1775 gg.* (Towns in the Urals and the Region of the Volga During the Peasants' War of 1773—1775), „Nauka”, Moscow, 1991, 231 pp. (*Marian Stroia*); GEO PISTARINO, *I Signori del Mare*, Civico Instituto Colombiano, Genova, 1992, 474 pp. (*Eugen Denize*); PAUL MEINRAD STRÄSSLE, *Der internationale Swarzmehandel und Konstantinopel 1261—1484 im Spiegel der Sowjetischen Forschung* The Collection „Geist und Werk der Zeiten. Arbeiten auf dem Historischen Seminar der Universität Zürich, No. 76), Edit. Peter Lang, Berna — Frankfurt A. M. — New York — Paris, 384 pp., 2 maps, 5 annexes with tables, indices (*Virgil Ciociltan*); FRANCISC VEIGA, *Els Balcans. La desfeta d'un somni 1945 — 1991*, Eumo, Universitat de Girona, 1993, 182 pp. (*Eugen Denize*) 1223

The Black Sea — A Selected Bibliography (The 13th—18th Centuries) (*Ovidiu Cristea*) 1241

ALPHABETICAL INDEX, 1990 — 1994 (*Venera Achim*) 1251

MĂRI, OCEANE, FLUVII DUNĂREA — FRONTIERĂ ȘI CALE DE COMUNICAȚIE

HEGEMONIA HOARDEI DE AUR LA DUNĂREA DE JOS (1301 — 1341)

VIRGIL CIOCIȚAN

Hoarda de Aur a intrat în veacul XIII, după cele două devastatoare războaie interne, sleită de puteri, dar cu „disidența” de la Dunărea de Jos zdrobită pe câmpul de bătaie¹. Victoria lui Tokta, hanul de pe Volga, nu a însemnat însă și lichidarea rezistenței în ținuturile rebele împotriva încercărilor sale de a le integra în hotarele statului, pe care de acum îl conducea fără rival. Readucerea efectivă a amintitului spațiu sub controlul autorității centrale s-a dovedit, chiar după dispariția lui Nogai, o sarcină extrem de dificilă. Ea l-a silit pe Tokta, după încercări eșuate de a menține *tale quale* — în subordinea sa, firește — marca de frontieră de la Dunărea de Jos, la o restructurare fundamentală a politicii Saraiului în regiune.

Din relatările bine informaților cronicari mameluci rezultă că victoria hanului titular de pe Volga asupra lui Nogai nu a lichidat prin ea însăși formațiunea militară și politică care se desprinsese din componența ulusului Djuci. Ceaka, fiul hanului autoproclamat de la Dunăre, a încercat să continue opera tatălui său în condițiile tulburi, descrise, între alții, de an-Nuwa-irî: „Când oștile lui Noghai s-au pus pe fugă, iar el a fost ucis, fiii săi i-au preluat posesiunile, dar n-a trecut multă vreme până când a apărut vrajba între ei. Djaka <...> l-a ucis pe fratele său Teka. Djaka a început să domnească singur în posesiunile tatălui său și a pus în fruntea lor un locțiitor, numit Tunghuz. Susținătorii săi l-au părăsit însă, întrucât au înțeles că nu mai au ce aștepta de la unul care și-a ucis fratele. Locțiitorul său, Tunghuz, s-a înțeles cu Taz, fiul lui Mundjuk, care era ginerele lui Noghai, căsătorit cu Tughuldja, să facă o expediție de jaf în țara românilor și a rușilor². Au pornit amândoi la drum și, discutând despre purtarea rea a lui Djaka, s-au înțeles să-l prindă după ce se vor întoarce. Cu acest scop au și revenit. Aflând despre această [conjurație, Djaka] a fugit de ei cu 150 de călăreți și a intrat în țara alanilor³, în care fusese mai înainte cu un

¹ VeseH 44—50, GrJaO 87, SpulH 75—6, NikoO 47—50, SpinM 171.

² *bilād ūlāq wa ar-rūs* se referă probabil la românii din Bucovina și la rutenii din cnezatele apusene, cuprinși într-o singură „țară”!

³ *bilād āş* localizată în părțile centrale ale viitoarei Moldove (BrătV 43, DeceH 62, SpinM 171).

tümen, și a rămas la ei. Locțiitorul său, Tunghuz, și Taz, fiul lui Mundjuk, <...> au intrat în stăpânirile sale, le-au prădat și le-au ocupat. Pe când Djaka se afla în țara alanilor, au venit la el în taină mulți oameni din oastea sa. Ei i-au sporit puterea și s-a dus să se lupte cu Tunghuz și cu Taz, fiul lui Mundjuk. S-au întâlnit și s-au bătut. Djaka a învins și și-a reluat posesiunile. Sora lui, Tughuldja, a participat și ea la bătălie. Fiind înfrânți, soțul ei și cei care erau cu el i-au scris lui Toqta pentru ajutor. Acesta i-a sprijinit cu oaste, [trimisă sub comanda] fratelui său, Bürlük, fiul lui Mengutemir. Când le-a sosit ajutorul și au reînceput lupta, Djaka nu a fost în stare să reziste și a fugit în țara românilor⁴, deoarece regele și domnitorul acesteia era căsătorit cu o rudă a sa. Djaka s-a ascuns la el, dar dregătorii i-au spus [țarului]: « Este dușmanul lui Toqta și nu este exclus ca el, aflând că s-a refugiat la noi, să vină pe neașteptate asupra noastră cu oștile, iar noi nu suntem în stare să ne opunem lui ». Atunci, [țarul] l-a prins, l-a închis în cetatea sa numită Tărnovo și l-a înștiințat despre acest fapt pe Toqta. El a poruncit să-l omoare în acest an, adică în 700⁵. Așa a scăpat regatul lui Toqta de cei de la care îndurase atâtea supărări”⁶.

Exactitatea surselor mameluce este confirmată din Bizanț de Geōrgios Pachimeres, care oferă amănunte suplimentare: „În acest timp, biruind Tuktais⁷, el s-a așezat ca stăpânitor al ținuturilor și tătărimea ajunge sub stăpânirea lui, numai puțini rămânând cu fiul lui Nogai, născut din Alakka, pe nume Ceaka; în ei își pusese încrederea acela când a năvălit în țara bulgarilor. Căci Terteres⁸, fugind și el din pricina amenințării lui Nogai, s-a îndreptat spre împărat⁹ și trăia undeva pe lângă Adrianopol, fiindcă împăratul îi respinsese rugămintea [de sprijin], de teamă ca nu cumva să trimită după dânsul, iar el, împăratul, primindu-l bine, cum se cuvine, ca pe un refugiat, să ațâțe mânia lui Nogai. Cât privește pe fiul acestuia, Ceaka, după moartea lui Nogai, încrezându-se în ai săi, se aruncă asupra bulgarilor, de altminteri nu fără pricină, căci avea de soție pe fiica lui Terteres. Și ia de partea sa și pe fratele acesteia, Osphendislavos¹⁰, și vroia ca împreună cu dânsul să supună pe bulgari. Acela însă, fiind sărac, întâlnind pe un bărbat Pantaleon¹¹, îmbogățit de pe urma afacerilor, el care era de neam bun și de viță de împărat, se încuscrește de dragul averii cu primul venit și cu un om de rând, luând pe nepoată-sa, fiica unuia Mangusis și care ajunsese cândva fină după dumnezeiescul botez a Eufrosinei lui Nogai. Și după ce și-a supus prin daruri cugetele bulgarilor și se purta cu Ceaka cum te porți cu un stăpân, cucerește împreună cu acesta Tărnovo. Puțin mai târziu, folosind un prilej favorabil, Osphendislavos, care era după mamă bulgar (căci tatăl său, Terteres, era cuman), după ce până atunci se arătase foarte prietenos față de bulgari în numele lui Ceaka, își atacă cumnatul, poprindu-l prin vicleșug și predându-l unor paznici de care era sigur; apoi, folosindu-se

⁴ *bilād ūlāq* nu poate fi decât țaratul Asăneștilor: menționarea capitalei sale, Tărnovo (*t.r.n.w.*), este argumentul irefutabil al acestei identificări (CiocCom 1113).

⁵ 16 sept. 1300 — 6 sept. 1301.

⁶ An-Nuwairi/TiesS I 138—9; text aproape identic la Ibn Khaldūn/*ibid.* 92—3.

⁷ Tokta.

⁸ Gheorghe I Terter, țar al bulgarilor (1280—1292).

⁹ Andronic II Paleologul, împărat bizantin (1282—1328).

¹⁰ Teodor Svetoslav, țar al bulgarilor (1301—1322).

¹¹ Probabil identic cu *Pantaleo de Vecina*, pe care BrătV 48 îl socotește după nume mai degrabă grec decât italian.

de servitori evrei, în care avea încredere pentru astfel de lucruri, îl sugrumă în închisoare, pe patriarhul de acolo, Ioachim, îl aruncă de pe o înălțime, ca pe unul ce era bănuț că era să-i dea mai înainte pe mâna toharilor ¹². Și astfel, prin atâta nelegiuire, ajunge stăpânul tuturor” ¹³.

Crima politică a lui Teodor Svetoslav îl recomanda cu prisosință milei hanului de pe Volga. Țarul bulgar nu a devenit însă plenipotențiarul Hoardei de Aur în ținuturile Dunării de Jos decât după ce Tokta a eșuat în încercarea de a reîntegra acest spațiu în ulusul Djuci cu ajutorul celor mai apropiate rude ale sale.

„Bürlük, fiul lui Mengutemir, [a început] să domnească în posesiunile lui Noghai, în numele fratelui său, Toqta. Dintre fiii lui Noghai a rămas doar cel mai mic, Turai. Toqta <...> i-a trimis pe cei doi fii ai săi, Tukul (?) Bugha și Ilbasar. Tukul Bugha s-a așezat la Isaccea, pe râul Dunăre și în locurile aparținătoare de Porțile de Fier, care au fost posesiunile lui Noghai. Ilbasar s-a așezat pe râul Iaik ¹⁴. L-a instalat de asemenea pe fratele său, Sarai Bugha. În anul 701 ¹⁵, Turai, fiul lui Noghai, a pornit într-o expediție de război împotriva lui Toqta pentru uciderea tatălui său; de unul singur n-a fost în stare să o ducă la bun sfârșit și de aceea s-a dus la fiul lui Mengutemir, Sarai Bugha, pe care fratele său, Toqta, îl pusese în locul lui Noghai. Turai a legat prietenie cu el, era nedespărțit de el și se străduia neîncetat să-l convingă ce bine ar fi dacă s-ar răscula împotriva fratelui său, Toqta, și ar domni de-sine-stătător. Sarai Bugha a fost, în sfârșit, de acord, s-a dat de partea lui, a pornit în fruntea tûmenului său, a trecut râul Itil ¹⁶, apoi și-a părăsit oastea, a mers singur la fratele său, Bürlük, pe care l-a înștiințat de cele puse la cale și i-a cerut asentimentul. Acesta [s-a prefăcut] că îi acceptă cererea. [Dar] Bürlük s-a grăbit să ajungă la fratele său, Toqta, și i-a comunicat ce au uneltit Sarai Bugha și Turai, fiul lui Noghai. Toqta a pornit neîntârziat cu gărzile sale. A trimis oameni care i-au adus [pe complotiști] și a poruncit să-i omoare. Amândoi au fost uciși în fața lui. În locul în care îl așezase pe Sarai Bugha l-a pus pe fiul său. Când Toqta l-a ucis pe Turai, a fugit Qara Kișek, fiul lui Djaka, fiul lui Noghai. Împreună cu el au fugit două dintre rubedeniile sale, anume Djerik Temir și Yuluqutlu(?). Bürlük a trimis [trupe] să-i urmărească, însă el, (= Qara Kișek), și cu cei doi au fugit în țara lui [Mihail] Șışman, în locul numit Vidin, în apropiere de crai. Cu ei s-au refugiat vreo 3.000 de călăreți. Șışman i-a ascuns la el, unde au și rămas, făcând incursiuni de jaf în diferite părți și hrănindu-se cu ceea ce dobândeau cu sabia până la sfârșitul vieții lui Toqta” ¹⁷.

¹² Tătari.

¹³ FHDR III 448–51.

¹⁴ Râul Ural.

¹⁵ 6 sept. 1301 – 25 aug. 1302.

¹⁶ Volga.

¹⁷ An-Nuwairi/TiesS I 139–40; cele două ramuri ale Nogaizilor, a căror conducere a fost încredințată de Tokta fiilor săi, Tukul Bugha (al cărui nume adevărat pare să fi fost Mengli Bugha, după cum reiese din narațiunea lui Ibn Khaldūn/*ibid.* 371) în regiunea Dunării (de unde s-au răspândit — după toate probabilitățile — ulterior în ținuturi de pe litoralul nordic al Mării Negre) și Ilbasar în stepele din bazinul inferior al râului Ural, au fost cunoscute mai târziu ca „Nogaii Mici”, respectiv „Nogaii Mari” (VernM 190); localizarea zonei în care s-au refugiat cei 3 000 de tătari ai lui Kara Kișek, anume Podolia, susținută de același istoric, *ibid.*, este greșită și se întemeiază pe următoarea interpretare a lui SpulH 79, n. 10, bazată pe lecțiuni defectuoase; „Budul în apropierea localității «Karak»: așa an-Nuwairi. Prin «Karak» este

Fragmentele narative provenite din sultanatul mameluc¹⁸ și din Bizanț reflectă concludent convulsiile militare și instabilitatea politică în aria care stăpânise singur, cu mână de fier, Nogai. Tentația de a restaura fostul hanat, liber de injecțiunile Saraiului, a fost atât de puternică, încât aceste chemări i-au dat curs nu numai moștenitorii legitimi, Ceaka și Turai, ci și Sarai Buga, însărcinat de fratele său tocmai să aducă sub ascultarea puterii centrale ținuturile rebele de la Dunărea de Jos. Numărul neobișnuit de mare al celor desemnați de Tokta să conducă în numele său¹⁹ este alt indiciu al dificultăților hanului de pe Volga de a controla extremitatea vestică a ulusului Djuci. Soarta ultimului „os domnesc” trimis în regiune, anume a fiului său, Ilbasar²⁰, detașat din fieful de pe râul Ural, a fost cu totul ștearsă, el murind înaintea tatălui său, în 1307/08²¹ sau 1309/10²². Vremurile în care isprăvile unei căpetenii tătare din părțile Dunării aveau ecou în cele patru colțuri ale lumii trecuseră definitiv.

Această declasare măsoară, deopotrivă, reușita operației lui Tokta și costisitorul ei efect secundar. Tendințele centrifuge, care primejduiseră atât de grav unitatea statului djucid, au fost stărpite cu prețul diminuării masive a forței tătare organizate în spațiul carpato-balcanic. Controlul hanilor în această zonă nu va mai fi niciodată atât de direct și de apăsător cum fusese în timpul lui Nogai.

La schimbarea regimului de dominație în amintita zonă geografică a contribuit hotărâtor slăbiciunea generală a Hoardei de Aur, prelungită câțiva ani după sfârșitul „războaielor civile”. Cele două grele încelestări cu Nogai, care răriseră dramatic rândurile oștenilor ulusului Djuci²³, au fost urmate de calamități naturale care au șubrezit încă mai mult capacitate militară a hanului de pe Volga: „În anul 702²⁴ a sosit [la Cairo] vestea despre seceta în țara lui Toqtay, care a durat trei ani, după care a bântuit molima în cai și oi și s-a ajuns până acolo că locuitorii nu mai aveau ce mânca și își vindeau copiii negustorilor, care îi duceau în Egipt și în alte locuri”²⁵. Exportul de sclavi din Kâpceak periclita în situația dată baza demografică și, implicit, securitatea Hoardei de Aur. Deși trăgea din comerț

înțeală Cracovia, dacă nu trebuie citit ca la Baibars « krl » = « król » (rege). O astfel de confuzie a titlului domnitorului cu o țară (sau chiar cu o localitate) poate fi observată uneori. Lecțiunea « krk » nu este cu totul exclusă, dacă se are în vedere distanța dintre Cracovia și Podolia, chiar dacă nu poate fi presupusă o cunoaștere mai exactă a Galiției de către un egiptean din acea vreme. Tot atât de exclus este de a vedea în Karak numai cuvântul mongol pentru « cetate ». Identificarea toponimului *B. dāl* cu Vidinul se impune însă nu numai datorită ușurinței cu care se pot confunda literele arabe -l și -n în poziție finală, ci, mai ales, nominalizării stăpânului acestui oraș: *Ş. s. m. n.*, indubitabil Şişman.

¹⁸ Prezentări rezumative în istoriografia română la DeceH 61—3 și SpinM 170—2.

¹⁹ Textul cronicii, evident contras, nu îi prezintă pe acești „guvernatori” tătari în succesiune, ci lasă impresia — probabil greșită — că apropiatii lui Tokta au alcătuit la Dunăre o conducere colectivă; doar sfârșitul acestui șir de potenți arată o înlocuire din porunca hanului (v. nota următoare).

²⁰ Baibars TiesS I 94: „În anul 704 (= 4 aug. 1304—23 iul. 1305)], Toqta l-a trimis pe fiul său, Ilbasar, în locul acela, pe care mai înainte i-l atribuiseră lui Sarai Bughā <... >”

²¹ An-Nuwairī TiesS I 140.

²² Baibars TiesS I 98.

²³ Nu este vorba numai de numărul extrem de ridicat al celor căzuți pe câmpul de luptă, ci și de pierderile înregistrate prin vânzarea prizonierilor ca sclavi negustorilor străini (VeseH 50, GrIaH 85).

²⁴ 26 aug. 1302—14 iul. 1303.

²⁵ Maqrizī/TiesS I 424; referințe asemănătoare la al-⁴ Ainī/*ibid.* 483.

venituri consistente, hanul, alarmat de consecințele fatale ale acestei scurgeri de potențiali contribuabili și ostași, a decis să stopeze brutal acest trafic: „În anul 707²⁶ a sosit în țările Egiptului știrea că Toqta s-a răzbunat pe frâncii genovezi, care erau în Crimeea, la Caffa și în țările nordice, din cauza celor aflate despre ei, printre care și faptul că luau copiii tătarilor și îi vindeau în țările musulmane”²⁷. Tot interesul repopulării Hoardei de Aur a stat la originea somației adresată de hanul din Kâpceak împăratului Andronic II de restituire a alانیlor refugiați din ținuturile est-carpătice în Bizanț după dispariția hanului lor, Nogai²⁸.

Situația atât de precară nu l-a împiedicat pe Tokta să-și adune forțele rămase, cu gândul de a invada în 1305 împreună cu aliații mameluci Iranul ilhanid²⁹. Această direcție prioritară în plan extern promovată de Tokta — comună cu a predecesorilor și urmașilor săi³⁰ — a absorbit covârșitor interesul și puterile hanului, în detrimentul „frontului balcanic”.

Din frământările acestor ani s-a încheiat o nouă structură politică în aria carpato-balcanică. Componenta mongolă — nemijlocit și atotputernic prezentă în ultimele două decenii ale secolului XIV în amintită zonă geografică — a devenit incomparabil mai discretă, fiind substituită de elemente autohtone: deși determinată în mare măsură de controlul tătar, viața politică a bulgarilor și a românilor intra pe un nou făgaș, mult mai larg. Acest transfer — hotărâtor pentru dezvoltarea forțelor naționale în forme proprii de organizare — a avut loc în cadrul noii variante de hegemonie tătară, necontestată până spre mijlocul secolului XIV.

Câteva mărturii din epocă arată că mutațiile survenite în viața politică a popoarelor menționate au avut loc pe când gravitau încă strâns în orbita Saraiului. Astfel, al-Mufaḍḍal fixa întinderea stăpânirii lui Tokta în 1307/08 „până la hotarele Constantinopolului”, expresie care revine în cronică lui cu referire la anii 1320/21, în timpul domniei lui Özbek deci³¹. Al-‘Umari aduce precizări importante: „Bizanțul se învecinează cu Hoarda de Aur. Nu este moment în care împăratul bizantin să nu se adreseze cu nenumăratele sale dorințe și cereri [hanului]. În ciuda «focului grecesc», a multelor sale trupe și a aliaților săi, [basileul] se teme [de han] și de aceea se străduiește să-l câștige de partea sa prin lingușeli și să trăiască

²⁶ 3 iul. 1307–20 iun. 1308.

²⁷ An-Nuwairi/TiesS I 140; motivație identică la Baibars/*ibid.* 95. Asediul, care a durat aproape opt luni și s-a sfârșit cu plecarea genovezilor pe mare în mai 1308 și cu prădarea și arderea consecutivă a orașului, a fost cauzată de „superbia” negustorilor liguri și a fost condus de mai sus amintitul *elbasar* (= Ilbasar), fiul lui Tokta (VoraCP 500–1).

²⁸ Pachimeres/FHDR III 451–3, Gregoras *ibid.* 509; nu este clar dacă cererea hanului (Dölgr IV 46) a fost satisfăcută sau nu, deoarece ei sunt menționați mai târziu ca mercenari în Bizanț în 1305, de unde au trecut în serviciul lui Teodor Svetoslav (PachB II 601), și ca „ias ismaeliți” (= musulmani) în oastea țarului Ioan Srațimir, aflată în luptă cu trupele lui Ludojc de Anjou, regele Ungariei, în 1365 (GjuzB 104–5, PavlM 119), dar și ca membri în 1330 ai „domniei alانیlor” de pe teritoriul viitoarei Moldove (v. mai jos n. 97).

²⁹ Maqrizî TiesS 424: „În luna rabî’u l-awwal a anului 704 (= nov. 1304) au sosit [la Cairo] solii regelui Toqtay, suveran al Saraiului și al stepei Kâpceak <...>. Ei au remis scrisoarea regelui lor, care conținea [știrea] că el se pregătește să pornească cu război împotriva [ilhanului] Ghazan și cerea ca el, (=sultanul Egiptului), să-i acorde sprijin”; mai amănunțit Mufaḍḍal/*ibid.* 185. Preocuparea pentru această problemă datează — semnificativ pentru importanța ei — din 1301, adică îndată după victoria asupra lui Nogai (v. SpulH 80–3 pentru începutul și perseverența politicii „ilhanide” a lui Tokta).

³⁰ SpulH 79–80, CiocG 85 urm.

³¹ TiesS I 185, 186.

tot timpul în pace cu el. De când domnesc acolo hani din dinastia cinghizhanidă tot așa a fost, atitudinea Bizanțului nu s-a schimbat”³². În versiunea aceluiași învățat sirian, situația sârbilor și a bulgarilor era și mai strâmtorată: „Ei îl înconjură pe sultanul Kâpceakului [cu atenții] din cauza puterii sale asupra lor și datorită faptului că îi ține de beregată, dată fiind apropierea lor de el”³³. Dependența bulgarilor de tătari este confirmată și de o sursă occidentală anonimă din 1308: „Clătinându-se însă Ungaria, tătarii au ocupat această țară împărăție (= țaratul bulgar) și și-au făcut-o tributară. Acum este sclava tătarilor, dând tribut, căci oamenii acelor țări, de obicei, nu sunt războinici, nici nu au deprinderea armelor”³⁴.

Din relatările de mai sus rezultă că apăsarea puterii tătare nu a fost distribuită egal asupra statelor balcanice. Este, într-adevăr, de crezut că — în comparație cu împăratul Bizanțului, mai bine ocrotit de distanță — vecinătatea directă a bulgarilor cu Hoarda de Aur, precum și dezechilibrul de putere între cele două state au constituit o fatalitate cu urmări capitale în istoria țaratului și în prima jumătate a secolului XIV.

Coroborând datele izvoarelor privitoare la gradul de dependență a statului bulgar de puterea tutelară din stepă, se constată nu numai că țara din Sudul Dunării era „sclava tătarilor”, iar țarul „ținut de beregată” de han, ci și că împărăția bulgărească devenise o simplă provincie a Hoardei de Aur. Doar așa se explică aserțiunea, reiterată de autori din sultanatul mameluc, a învecinării Hoardei de Aur cu Bizanțul³⁵. Pentru Abu ʿl-Fidā nu există decât o singură țară a bulgarilor și a tătarilor³⁶. Presupunerea că „savanții de cabinet” din Egipt și din Siria nu erau familiarizați cu geografia politică a Europei sud-estice și că, în consecință, au comis erori, este subminată de *globe-trotter*-ul musulman, Ibn Baṭṭūta, care a trecut la începutul deceniului al patrulea al secolului XIV prin Peninsula Balcanică. Și pentru călătorul arab, care a înregistrat *de visu* realitatea, Bulgaria lipsește de pe harta politică a regiunii: „Baba Saltuq”, adică Babadag, este ultimul oraș stăpânit de „turci” (= tătari), după care urmează un deșert de 18 zile de mers până la prima cetate bizantină³⁷.

Viziunea arabilor despre aria geografică în discuție are un corespondent perfect în datele furnizate de cartografii medievale din Occident. Harta maiorcanului Angelino Dulcert din 1339 poartă o inscripție lămuritoare, reproducă identic în alte portulane: marea împărăție a lui Özbek *finit în provincia Burgaria versus occidentem*³⁸. Orice dubiu privind statutul Bulgariei ca entitate încorporată Hoardei de Aur dispăre, dacă se are în vedere

³² *Ibid.* 214.

³³ *Ibid.* 141.

³⁴ FHDRPL I 53–4: v. pentru alte informații concordante SpinM 173 urm.

³⁵ V. mai sus n. 31, 32.

³⁶ V. mai jos n. 46.

³⁷ IbnBaDS II 417–8; traducere românească în CSTR I 5. O interesantă notiță a lui Ibn Duqmāq/TiesS I 316 privitoare la principesa Baialun, pe care o însoțea Ibn Battuta, se pare că a scăpat specialiștilor (citați CSTR I 4, n. 2), care au încercat să circumscrie mai exact identitatea personajului: „El (= Özbek) s-a căsătorit cu Baialun khatun, [fosta] soție a tatălui său, care îl ajutase [să se urce pe tron]. El (— ‘Imad ad-Dīn, fiul lui Maskirī, autoritate în dreptul islamic) i-a permis aceasta pe temeiul faptului că tatăl său (= Tokta) a fost necredincios și, prin urmare, căsătoria lui n-a fost legală. Atunci, Özbek a luat-o pentru el”. Baialun este, așadar, Maria, fiica naturală a lui Andronic II, trimisă lui Özbek spre căsătorie în vara anului 1297 (Dölgr IV 27).

³⁸ Cf. GrāmV 444–7 și BrātV 64–5

că regimul acestei țări este specificat fără echivoc (*provincia*) și că hotarul estic al statului tătar, exprimat cu mijloace lingvistice identice, dă celor două sintagme simetrice același înțeles de „inclusiv”: *finit in Organcium versus orientem*³⁹. După cum este bine știut, Urgenciul, centru comercial situat pe cursul inferior al Amu-Dariei, aparținea Hoardei de Aur⁴⁰.

Paradoxal, în noul curs al politicii balcanice inaugurat de Tokta, legătura geopolitică între colosul din stepa kâpceakă și apendicele lui din Sudul Dunării a fost — contrar perioadei nefaste anterioare, dominată de Nogai⁴¹ — benefică pentru țarat.

Când nevoia l-a constrâns pe han să lichideze centrifugala marcăi de frontieră tătară de la Dunăre, o soluție alternativă se oferea de la sine: încadrat natural în aria de control ferm a Saraiului, statul bulgar — din cale afară de slăbit de vicisitudinile prin care trecuse în deceniile precedente⁴² — se afla complet la cheremul hanului. Condiția fără scăpare servilă a țarului față de stăpânul de pe Volga a fost cheazășia solidă a fidelității primului numit față de cel de al doilea. Pe acest temei, hanul i-a atribuit țarului funcția de mandatar al politice tătare în spațiul peste care stăpânise Nogai.

Izvoarele arată că pentru a deveni personajul-cheie în Balcani, Teodor Svetoslav s-a făcut remarcat la Sarai prin merite personale. Este vorba în primul rând de asasinarea lui Ceaka⁴³, certificatul de loialitate față de hanul din Sarai, răsplătit cu generozitate: comprimată în timpul lui Nogai, puterea bulgară s-a extins atât spre sud — unde a smuls Bizanțului în 1304, între alte cetăți, Mesembria și Anhialosul⁴⁴ —, cât și spre nord, în Bugeac, până la limanul Nistrului⁴⁵.

Expansiunea autorității țarului în această din urmă direcție este cu deosebire semnificativă pentru conținutul concret și pentru spiritul raporturilor cu bulgarii instituite de Tokta și continuate de Özbek. Informația de sorginte mamelucă, care îi atestă pe bulgari la Cetatea Albă⁴⁶, este afirmată și de izvoare occidentale. Harta nautică a lui Angelino Dulcert ilustrează și explicitează cartografic spusele lui Abu 'l-Fidā privitoare la statutul politic al zonei: „<...> Bulgaria la nordul gurilor Dunării. <...> lângă inscripția *Burgaria*, deasupra *Mau (r) o Castro*-ului este figurat un steag

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ V. indice GrJaO 467.

⁴¹ V. NikoO 14 urm.

⁴² *Ibid.*

⁴³ V. mai sus n. 13

⁴⁴ Pierdute în 1263, pe care încercase zadarnic să le recupereze în perioada cooperării tătaro-bizantine (v. trimiterile bibliografice în CiocG 92 n. 44).

⁴⁵ Mărturiile invocate în acest sens (v. mai jos n. 49) de BrătB 153–68, reluate în alte studii ale sale și acceptate de unii istorici, au fost respinse de SpinM 172 cu argumente neconvingătoare.

⁴⁶ AbuFGf II/2 318 (redactare încheiată în 1321): „Aqdja Kerman <...> este un oraș în țara bulgarilor și a turcilor, situat pe țărmul Mării Negre, lângă vărsarea fluviului Torlu (= Nistru)”. Fără a fi atât de explicit ca Abu 'l-Fidā, al-'Umarī (TiesS I 213) asociază Cetatea Albă și Bulgaria, amândouă tributare hanului: „Negustorul șarif Šams ad-Dīn Muḥammad al-Husainī al-Kerbela'ī mi-a prezentat o relatare în luna radjab al-farḍ a anului 738 (= 23 ian – 21 febr. 1338) îndată după revenirea sa din acea țară (= Hoarda de Aur) A călătorit pe acolo și a ajuns mergând spre apus [ultimele trei cuvinte lipsesc în ediția Tiesenhausen, dar se găsesc în manuscrisul utilizat de UmarL 140] la *Aqdja Kerman* și în țara bulgarilor (*bilād al-bulghar*)”.

cu semilună și tamga, însemnele regiunilor de sub autoritate mongolă”⁴⁷. Nici că se poate mai clar: Bugeacul a fost „arondat” Bulgariei, dar — *nota bene* — unei Bulgarii cu statut de provincie a Hoardei de Aur⁴⁸.

Încă mai greu de semnificație pentru profunzimea mutațiilor pe care le a cunoscut spațiul carpat-balcanic la începutul secolului XIV este faptul că Bugeacul și Dobrogea, ținuturi cu populație tătară numeroasă, au fost plasate sub conducerea unui alogen. Urmele lăsate în izvoare dovedesc că Teodor Svetoslav a făcut din plin uz de competențele pe care Tokta i le-a delegat, după ce și-a desărcinat rudele de funcțiile de comandă în ținuturile carpat-balcanice: însemnări din documente apusene evocă cazuri concrete ale samavolnicilor săvârșite de bulgari în Cetatea Albă⁴⁹. Simptomatică pentru acest transfer de putere este și reflectarea globală a stării de fapt în izvoare: în timp ce sursele menționează cu limpezime actele de autoritate ale oamenilor lui Teodor Svetoslav în Bugeac, ele nu pomenesc nici o căpetenie tătară cu cât de cât relief politic în zonă.

Dacă bulgarii s-au evidențiat prin brutalități în îndepărtata cetate de la vărsarea Nistrului, este de la sine înțeles că atitudinea lor n-a putut fi mai blândă în Dobrogea. Între cei mai năpăstuiți au fost turcii selgiucizi, colonizați în aceste ținuturi în veacul precedent⁵⁰: ca să se „ferească” de „beii” bulgari dezlănțuiți, o parte dintre ei au emigrat în 1304 în Anatolia natală, cei rămași și-au lepădat credința musulmană și s-au creștinat⁵¹.

⁴⁷ Lectura hărții aparține lui SpinM 173, care contestă această evidență; pentru mărturii identice, v. GrămV 443 urm., BrătB 153—68, BrătV 61 urm. În discuție intră și textul „geografului anonim” din 1308: *Bulgaria est un imperium magnum per se. Sedes autem imperii dicii este apud budinium civitatem magnam. Imperatores autem eiusdem imperii [omnes] vocantur cysmani. Terra est multa lala et spatiosa* <...>. [Etiam] *per medium istius imperii transit danubius* (FHDRPL I 27); este evident că autorul descrierii nu știa că existau două state bulgare; sublinierea apăsată a dimensiunii țării naște bănuiala că el a „compulsat” fără să știe în măruntul despotat de Vidin — singurul pe care îl cunoștea —, și țaratul, mult mai spațios, de Târnovo. În eventualitatea că această explicație este corectă, atunci nu este exclus ca segmentul „Dunării, care trece prin mijlocul imperiului bulgar” să despartă Dobrogea de Bugeac, ambele teritorii aflate sub controlul direct al țarului din Târnovo. În caz contrar, adică dacă „geografului anonim” a avut în vedere numai țaratul de Vidin, este greu de admis o extensiune teritorială șișmanidă în banatul Severinului (v. în acest sens PavlM 117 și SpinM 173), deoarece intervențiile numitului despot în stânga fluviului au avut caracterul unor acțiuni trecătoare și sunt atestate abia în deceniul următor (v. mai jos n. 83).

⁴⁸ IorgM 103—4 a văzut bine: Bulgaria lui Teodor Svetoslav a fost, într-adevăr, o „anexă a imperiului mongol”.

⁴⁹ Violentele, cărora le-a căzut victimă în 1314 călrgăruil franciscan Angelo de Spoleto, asasinat în *Mauro Castro* <...> *per Bulgaros* (Moult 106), i-a lovit și pe negustorii genovezi, fapt care a determinat metropola să promulge la 22 martie 1316 interdicerea prin *devotum* a relațiilor comerciale ale supușilor ei cu bulgarii în „țările” supuse lui *Tedixlauus* (= Svetoslav), *tam in Mauro Castro quam alibi* (SaulI col. 382). Incidentele țarului bulgar cu genovezii anticipează cu aproximativ o jumătate de veac conflictul lui Dobrotici cu negustorii aceleiași republici. Cauza acestor confruntări pare să fi avut același substrat economic.

⁵⁰ V. DeceP *passim*.

⁵¹ Pasajul cronicii lui Iazidjioglu Ali în versiunea DeceP 174 sună: „*Povestea situațiilor reale ale ținutului bizantin, întâmplate după moartea sultanului Ebu Seyyid Gazan Han*: La acea dată musulmanii nomazi din provincia Dobrogea a Rumeliei au trecut cu corabia împreună cu Halil Ece în ținutul Karasi, deoarece în Anatolia fiind interregn se răspândiseră vești; și beii *ulgar* (= bulgari) din Rumelia răscolându-se, pornind asupra lui *fasileus* (= împăratul bizantin), luaseră cea mai mare parte a Rumeliei. Din această cauză, pentru a se feri de ei, s-au mutat și au trecut în Anatolia. Cei care au rămas în Rumelia după moartea lui Saru Sultuk au devenit *ahiryân* (= musulmani care și-au abjurat credința)”; după același cronicar osman, Saru Saltuk a murit curând după ilhanul Gazan, decedat la 17 mai 1304 (*ibid.* 188.)

Pentru a opera atât de necruțător și eficient convertirea selgiucizilor închinători la Allah în găgăuzi⁵² creștini, țarul a beneficiat de un context politic cu substrat confesional deosebit de favorabil, datorat patronului său din stepa kâpceacă: șamanistul Tokta⁵³ — una dintre puținele abateri din șirul suveranilor musulmani ai Hoardei de Aur⁵⁴ — n-a putut decât să binecuvânteze fanatică „politică ortodoxă”⁵⁵ a căpeteniei bulgare, întrucât pe ea se rezemau interesele hegemonice ale Hoardei de Aur în regiune. Dacă tronul din Sarai ar fi fost ocupat de un han musulman — prin definiție protector al celor de o credință cu el —, nimicirea islamului de către un „ghiaur” ar fi de neimaginat.

Deși cu manifestări izbitoare în plan religios, motivul principal al prigoanei selgiucizilor a fost de altă natură. La fel ca alanii — în a căror țară dintre Carpați și Nistru, Ceaka a organizat rezistența împotriva partizanilor lui Tokta⁵⁶ —, ei erau nu numai compromiși, ci, probabil, și suspecti ca potențiali partizani ai urmașilor lui Nogai, date fiind îndelungatele lor state de serviciu în slujba ilustrei familii mongole de la Dunăre. Ca și în cazul selgiucizilor, este de presupus — chiar în absența unei probe documentare — că Teodor Svetoslav a jucat un rol esențial și în exodul alanilor din regiunea est-carpatică⁵⁷. Cel puțin două argumente sprijină această prezumție: paralelismul situațiilor și cererea alanilor de azil politic în Bizanț, nicidecum în învecinata Bulgarie.

În eventualitatea că țarul n-a fost doar executantul unui ordin al hanului, ci inițiativa persecutării oamenilor lui Nogai i-a aparținut, ea se înscrie în ordine normală în efortul vasalului din Târnovo, început cu asasinarea lui Ceaka, de a îndeplini dorințele stăpânului, chiar înainte ca ele să fi fost rostite. Zelul depus de Teodor Svetoslav pare să fi întrecut așteptările lui Tokta și să-i fi contrazis chiar interesele: cererea de restituire a alanilor refugiați în Bizanț⁵⁸ lasă această impresie. Relațiile tătaro-bulgare n-au fost afectate de această „disincronie”, fiindcă ea nu a pus sub semnul întrebării loialitatea țarului față de han. Dimpotrivă.

Creditul politic acordat lui Teodor Svetoslav a fost atât de rentabil în bilanțul domniei lui Tokta (m. 1312), încât succesorul său, Özбек (1313—

⁵³ Etimonul etnonimului este numele sultanului selgiucid (Izzeddin) Kaikaus, refugiat în 1261 cu partizanii săi în Bizanț, apoi, în 1265, la tătarii Hoardei de Aur (v. *ibid.* 188—92 împunătoarea listă a savanților, istorici și filologi, care au susținut această explicație a numelui găgăuzilor). Mutarea acestor coloniști din Kâpceak în Dobrogea a avut loc abia în anul 1280 (DeceP 188).

⁵⁴ Documentat ca atare de al-Birzali/TiesS I 173 și de al-Asadi/*ibid.* 443.

⁵⁵ SpulH 216 urm.

⁵⁶ Tokta nu a fost creștin, cum susțin GoluB III 170—1 și SoraP 546, dar a născut speranța că va fi un protector al creștinilor după victoria sa asupra musulmanului Nogai: *Anno Domini MCCC. Unus dominus Tartarorum invasit alium. videlicet imperator, qui dicebatur Theka* (= Tokta), *vir bonus, qui multum favorabilis erat Christianis, imperatorem Nocha* (= Nogai), *qui pessimus nigromanticus et persecutor omnis boni, et destruxit eum in toto et factus est dominus in toto aquilone, asia et parte orientis* (Lucca 237). Într-adevăr favorizați au fost ortodocșii atât din Bulgaria, cât din cnezatele rusești, unde hanul a reinnoit în 1308 iarlăcul de scutire de dări a mitropolitului Petru al Moscovei (SpulH 228).

⁵⁷ V. mai sus n. 3. Pachymeres/FHDR III 451—3 afirmă că Nohai a realizat marile fapte cu ajutorul militar al alanilor. Este de crezut că, cel puțin o parte dintre ei, au devenit mohamedani (PavIM 119) sub influența hanului de la Dunăre.

⁵⁸ V. mai sus n. 28.

⁵⁹ *Ibid.*

1341), a găsit potrivit să-l mențină neschimbat până la moartea numitului țar, întâmplată în 1322. Este sigur că și după dispariția fidelului vasal din Târnovo, hanul — sub a cărui cârmuire Hoarda de Aur a atins apogeul dezvoltării ei statale⁵⁹, temei al pretențiilor sale de dominație a întregii Europe⁶⁰ — a continuat atât linia, cât și stilul politicii lui Tokta în ținuturile Dunării de Jos: în cadrul aceleiași stricte dependențe de fond⁶¹, aceeași prezență discretă a puterii suzerane, aproape insesizabilă, dar eficient protectoare a statului bulgar și a intereselor sale. Cea mai elocventă dovadă a continuității acestei atitudini se reazimă pe un argument *e silentio*: nici un izvor nu menționează nici cel mai mic afront adus de tătari bulgarilor în cursul domniei lui Özbek, în vreme cî repetatele lor incursiuni în Bizanț în anii 1319, 1323, 1328, 1332, 1337 au găsit ecoul cuvenit în sursele contemporane⁶².

Așa stînd lucrurile, nu încapă îndoială că marile acțiuni și direcțiile principale de politică externă a potențailor din spațiul carpato-balcanic oblăduiți de tătari au fost, dacă nu dictate, măcar supervizate de hanul de pe Volga. Una dintre cele mai marcante mutații pe harta politică a zonei menționate, care nu ar fi putut avea loc fără asentimentul suzeranului tătar, a fost unificarea statelor bulgare sub sceptorul lui Mihail Șişman (1323—1333): „În acea vreme (= 1323), căpeteniile misienilor⁶³, după ce suveranul lor, Terter⁶⁴, a murit fără urmași, trimițînd după cărmuitorul Vidinului, Mihail, <...> l-au proclamat țar și i-au încredințat Târnovo, în care se afla reședința lor crăiască, precum și restul țării”⁶⁵.

Încă mai străvezie a fost cu acest prilej intervenția hanului în ajustarea hotărului nordic al statului bulgar. Spre deosebire de părțile apusene, unde țaratul s-a lătit prin alipirea cnezatului de Vidin, la miazănoapte a cunoscut o diminuare drastică: potrivit contemporanului Nichifor Gregoras (m. 1361), „Mihail [Șişman] a primit domnia peste bulgarii de dincoace de Dunăre”⁶⁶, adică din dreapta fluviului. Învățătul bizantin a simțit, evident, nevoia să facă această precizare pentru a marca o modificare a situației, observația fiind în caz contrar cu totul de prisos. Mărturia sa implică privitoare la dispariția autorității bulgare în Bugeac după 1323 este confirmată de tăcerea izvoarelor, cu excepția portulanelor, a căror anacronisme constituie însă — după cum bine se știe — o meteahnă cvasi-generală a acestei categorii de surse⁶⁷.

⁵⁹ SpulH 87, 99.

⁶⁰ WintC 462—3: *Item fertur, quod in his temporibus imperator seu rex magnus Tartarorum tam excellentis potentiae fuit, quod quingentos principatus concedere habuit, quorum minimus regno Boemie veraciter comparari valebat. Qui ad mercatores solitus erat tunc temporis venientes de regionibus christicolis ad regiones imperii sui causa mercacionis dicere: „Imperator Romanorum et Rex Francorum deberent de iure a se in regnis suis infeodari et quia facere hoc contempnunt malo titulo ca possident cum injuria mea magna”*

⁶¹ Deși cu caracter generalizator, fără precizări nominale, este probabil ca al-'Umarî (m. 1348/49), care și-a întocmit descrierea Hoardei de Aur în mare parte pe baza datelor furnizate de negustorii umblați prin Kâpceak în timpul domniei lui Özbek, să fi avut în vedere acest personaj când afirma că hanul îi ține de beregată pe suveranii bulgar și sârb (v. mai sus n. 33).

⁶² Cantacuzino/FHDR III 483—5, Gregoras/*ibid.* 511—3, PavlM 119.

⁶³ Bulgari.

⁶⁴ Gheorghe II Terter (1322—1323).

⁶⁵ Cantacuzino/FHDR III 483.

⁶⁶ GregB I 391, SpinM 173.

⁶⁷ V. materialul cartografic citat de SpinM 172.

Stabilirea identității autorului, responsabil de schimbarea frontierei amintite, este de primă însemnătate pentru clarificarea contextului politic est- și sud-est-european din perioada examinată. Desigur, nu poate fi suspectat proaspăt înscăunatul țar că a avut inițiativa autoamputării teritoriale: ar fi fost pus și simplu o operație contra naturii. Nici vecinului său din stânga Dunării, lui Basarab, „Întemeietorul” Țării Românești, nu-i poate fi pusă în seamă mutarea graniței în detrimentul țaratului de Târnovo, în primul rând pentru că relațiile între români și bulgari au fost în această vreme nu numai amicale, ci și de strânsă asociere, manifestată în atitudini politice și acțiuni militare comune⁶⁸. În urma acestor excluzeri, prezumția se îndreaptă obligatoriu spre singurul personaj capabil să dispună modificarea statutului Bugeacului, zonă de maximă însemnătate geopolitică: hanul Özbeș.

Suveranul Hoardei de Aur a procedat de fapt în 1323 la un partaj al ariei de hegemonie tătară, cu scopul firesc al angajării mai eficiente sub un conducător propriu a masei de români din Nordul Dunării în promovarea intereselor Saraiului în spațiul carpato-balcanic. Deosebit de iscusită a fost mișcarea politică prin care a fost amortizată în țarat pierderea Bugeacului: ridicarea pe tronul împărațesc din Târnovo a lui Mihail Șișman a fost pentru el și dinastia sa un câștig care a compensat larg cesiunea teritorială amintită.

Cel dintâi numitor comun în ordine cronologică al celor doi dinastii vecini a fost acela de apărători ai hotarelor de la extremitatea apuseană a ariei de hegemonie tătară, împotriva efortului expansiv al regatului ungar în această direcție⁶⁹. Zona Severin-Vidin, râvnită de cel dintâi rege angevin — la fel cum fusese dorită de arpadieni și cum avea să-i atragă și pe urmașii săi — era de asemenea însemnătate strategică, încât un punct geografic, în definitiv mărunț, Porțile de Fier ale Dunării, erau cunoscute până în îndepărtatul Egipt, anume ca limită vestică a posesiunilor lui Nogai⁷⁰. Aceleași izvoare mamelece, care au înregistrat denumirea geografică, precizează că biruitoarul Tokta a preluat ca atare moștenirea teritorială la Dunărea de Jos lăsată de învins și a atribuit-o spre administrare prinților din familia sa.⁷¹

Nici unul dintre guvernatorii regiunii din neamul lui Tokta nu s-a făcut remarcat ca luptător al hotarului apusean, întrucât atâta vreme cât au stat în fruntea regiunii⁷², regatul ungar nu se întremase suficient după colapsul de la sfârșitul veacului XIII pentru a încerca sub noul rege, angevinul Carol Robert, restaurarea hegemoniei din vremea arpadienilor în ținuturile transdanubiene și „transalpine”⁷³. Îndată ce s-a considerat în stare în al doilea deceniu al secolului XIV să revendice cu oarecare sorți de izbândă achizițiile teritoriale ale dinastiei precedente, pierdute în 1291 ca urmare a

⁶⁸ V. mai jos n. 94, 97.

⁶⁹ Această suprapunere amintește de încercarea lui Leonid Brejnev din august 1968 de a-i lămuri pe Alexander Dubček și pe tovarășii săi că granița Cehoslovaciei cu țările capitaliste este și frontieră a Uniunii Sovietice. Pentru desfășurare concretă a evenimentelor, v. mai jos n. 83, 85, 86, 108, 109, 110.

⁷⁰ Baibars/Ties I 93, an-Nuwairi *ibid*, 139, Ibn Khaldūn/*ibid*. 371: posesiunile lui Nogai de pe fluviul Dunăre (*nahr Tūna*) cuprindeau și ținuturile limitrofe Porților de Fier (*mimā yalī Bābu 'l-Hadīd*).

⁷¹ *Ibid*.

⁷² V. mai sus n. 17, 20.

⁷³ Diploma acordată de regele Bela IV în 1247 cavalerilor Ioaniți oglindește fidel capacitatea de înjocțiune a monarhului din Buda în spațiul mărginit de Carpații meridionali și de Dunăre (DRH D I 21–4).

ofensivei lui Nogai pe linia Dunării⁷⁴, suveranul Ungariei nu a întârziat să se angajeze politic și militar pe frontul sud-estic. În cadrul acestui sector, zona Severin-Vidin s-a impus rapid ca prioritate strategică.

Modificările structurale, pe care le cunoscuse de curând aria de hegemonie a Hoardei de Aur în spațiul carpato-balcanic, a făcut ca regele ungar să întâlnească ca apărători ai menționatei arii geografice frunțași autohtoni, sprijiniți, firește, de contingente tătare. Rezistența domnului român din Argeș și a despotului din Vidin, respectiv a țarului din Târnovo au fost nu numai paralele, ci, în mare măsură, și corelate. Un șir de documente — mereu prea puține față de câte ar fi de dorit pentru o lămurire deplină — prezintă totuși o parte din evenimente în lumină clară și îngăduie reconstituirea inteligibilă a fundalului.

După încercarea din 1314 de a consola printr-o scrisoare circulară credincioșii bisericii romane din Ungaria și din părțile vecine regatului pentru cele pătimate „din pricina schismaticilor, a tătarilor, a păgânilor și a altor neamuri amestecate de necredincioși”⁷⁵ — cu rezultate practice lesne de imaginat —, papa Ioan XXII cerea fără înconjur în 1319, indignat de neîncetatele fărădelegi ale schismaticilor, extirparea acestei „ciume”⁷⁶. Regele se plângea la rândul său suveranului pontif în 1325 de maltratările suferite de locuitorii catolici ai ținuturilor mărginașe din partea schismaticilor, a tătarilor și a păgânilor, lamentație care se repetă doi ani mai târziu⁷⁷. Cu deosebire gravă pentru stabilitatea regatului a fost cooperarea forțelor din afara arcului carpatic cu rebelii din Transilvania, conduși de Ladislau Borș, voievodul destituit în 1315⁷⁸. Această alianță conjuncturală îndreptată împotriva dominației regalității ungare în Ardeal a fost o primejdie trecătoare în comparație cu ostilitatea de fond a românilor dintr-o parte și alta a munților bazată pe solidaritatea de neam și credință. Papa semna în cunoștință de cauză în 1319 această periculoasă agregare subterană, un adevarat complot permanent împotriva regatului apostolic⁷⁹. Războiul împotriva „schismaticilor și tătarilor”, pe care papa îl recomandă încă o dată în 1334 insistent lui Carol Robert⁸⁰, era în viziunea capului bisericii romane unica soluție de curmare a răului din rădăcini. Chemarea a fost fără efect, deoarece în 1335 „au intrat tătarii a treia oară în Țara Bârsii și au fost vreo câțiva ani în Țara Ardealului făcând mari stricăciuni”⁸¹. Singura izbândă, puțin

⁷⁴ În 1921 dispare pentru câteva decenii titlul unguresc de ban al Severinului, iar un an mai târziu trupele tătare pătrund în Mačva (PapaR 168). La campania împotriva Serbiei a participat și despotul Șisman din Vidin (NikoI 68 urm.)

⁷⁵ HurmD I/1 574–5. Deși termenul *schismatici* se referă la ortodocși (de rit grec) în general, un document al cancelariei ungare din 1352 îi restrânge înțelesul — în mod semnificativ pentru starea de lucruri din veacul XIV — la români: „<...> *per gentes schismaticas, videlicet per Olachos* <...>” (CodAn V 603).

⁷⁶ PascC 19.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Un document din 1319 atestă sprijinul acordat răsculaților de schismaticii atât din Ardeal, cât și din părțile învecinate, împotriva cărora papa recomanda regelui să pornească război (*ibid.* 19). În contextul acestor relații amicale se situează episodul relatat de Ottocar de Stiria privitor la Otto de Bavaria, căzut în prizonierat la voievodul Transilvaniei, Ladislau Kan, în 1307, care îl predă un an mai târziu „voievodului românilor”, adică lui Basarab (în acest sens *ibid.* și PapaR 169).

⁷⁹ PascC 18: *Regnum Ungarie et quedam partes adiacentes* <...> *scismaticis* <...> *in clandestina machinamenta conglutinent in perniciem animarum* <...>.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Kodkr 53.

credibilă, în tot acest interval de timp, pe care ar fi dobândit-o regele în 1326, când a ucis 30 000 de tătari năvălitori în țara sa, chiar dacă corespunde realității, nu a putut schimba fundamental datele problemei⁸².

Mai mult energic, decât realist, îndemnul venit din partea curiei papale neglija suveran raportul de forțe din regiunea vizată. Cel dintâi indiciu în această privință îl constituie întreprinderile, vădit anemice, ale regalității ungare, confruntată — potrivit atestărilor mai sus citate — cu vecini numeroși și agresivi, care încolțeau regatul cu puteri unite dinspre miazăzi și dinspre răsărit.

Cu diploma lui Carol Robert din 1317 începe documentarea concretă a cazului în discuție: Ioan, fiul banului Teodor Voiteh, s-a răsculat la Mehadia — poziție fortificată ungurească, după cum reiese din textul documentului — cu ajutorul despotului Mihail Șişman, dar a fost neutralizat de destinații maghiari ai actului regal⁸³. Cetatea, care comanda culoarul Timiș-Cerna, adică legătura regatului cu Severinul, respectiv Vidinul, a rămas, într-adevăr, în posesie ungurească sub conducerea stolnicului și castelanului Dionisie Széchy⁸⁴, cu misiunea declarată de a fi strajă la hotar „împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voievodul transalpin, a regelui schismatic al Serbiei și chiar a tătarilor, care năvălesc continuu <...>”⁸⁵. Actul, care răsplătea în 1329 în primul rând meritele defensive ale numitului castelan, consemnează și o izbândă ofensivă: dregătorul maghiar ar fi cucerit „castrul Guren în Bulgaria, din care oamenii despotului sau ducelui de Târnovo”, Mihail Șişman, făceau multe prădăciuni în ținuturile de margine ale regatului⁸⁶. Acest cap de pod a fost însă mult prea subred și izolat pentru a se transforma în „raia” ungurească pe țărmul sudic al Dunării, aptă să susțină eficient interesele angevinului de la Buda în Peninsula Balcanică.

Încă mai modest răsplătită a fost strădania lui Carol Robert de recuperare a terenului pierdut în Țara Românească. Tensiunile româno-ungare, care răzbat din documente și în vremea când între marele voievod și rege domnea oficial pacea⁸⁷, sunt explicabile prin contenciosul româno-ungar, deosebit de încărcat: între pretenția lui Carol Robert de reconstituire a „domeniului” unguresc la Sud de Carpați și noua realitate politică a ținutului, care găzduia un stat unitar, condus de un singur „mare voievod”⁸⁸, posibilitatea găsirii unui *modus vivendi*, convenabil ambelor părți, era de la bun început extrem de redusă. Ceea ce deconsilia însă categoric pe rege să procedeze hotărât împotriva „uzurpatorului” drepturilor coroanei Sf. Ștefan în ținuturile dintre Carpați și Dunăre era apartenența Țării Românești la o constelație de puteri, a cărei stărnire putea avea consecințe cât se poate de nefaste pentru statul ungar. Atitudinea lui Carol Robert față de Basarab denotă că el a ținut seama de această realitate atât când a avut inițiativa înțelegerii cu domnul român, încheiată cel mai târziu în 1324, cât și atunci când i-a călcat țara cu război în 1330.

⁸² Știrea este reproducă din „Cronica Prusiei” din MineR 328 și IosiR 72.

⁸³ HolbR 40: <...> *cum potentia domini dezpoth de Budinio* <...>.

⁸⁴ Atestat în 1322 ca *Dyonisius de Sydowar et de Myhald*, adică de Jdioara și de Mehadia (HolbR 41).

⁸⁵ DRH D I 41; cu completări HolbR 40.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ V. mai sus n. 76, documentele din 1325, 1327 și n. 81, diploma din 1329, perioadă în care acordul din 1324 (v. mai jos n. 89) era în vigoare.

⁸⁸ V. PapaR 169.

În însurirea slujbelor, pentru care magistrul Martin, fiul lui Bugar, comite de Sălaj, era răsplătit de rege în iulie 1324, pe ultimul loc se află „purtarea soliilor <...>, în mai multe rânduri, la voievodul nostru al Țării Românești”⁸⁹, fapt care situează încheierea acordului, în urma repetatelor și — este de presupus — anevoioaselor tratative, cât mai aproape de data emiterii diplomei, adică într-un interval de cel mult câteva luni înainte de iulie 1324. Tratatul se cere, dealtfel, cuprins în efortul depus în vara amintitului an pentru soluționarea dificilelor probleme interne și externe ale Transilvaniei. Concomitent cu operațiunile militare, pe care le-a condus în iunie-august în sudul Ardealului ca să înăbușe răscoala sașilor,⁹⁰ Carol Robert a intenționat o reglementare globală a raporturilor cu incozorii vecini de peste munți. Faza finală a negocierilor cu Basarab a coincis foarte probabil nu numai cu această preocupare internă, ci — cât se poate de sugestiv — și cu ambasada, cu conținut necunoscut, condusă de Phynta, fiul lui Samuel de Mende, la tătari.⁹¹

În strădania de clarificare a acestor relații externe, regele ungar a trebuit neapărat să aibe în vedere conjugarea acestor forțe, manifestată operativ în anul precedent: în 1323, recent înscăunatul țar la Târnovo, Mihail Șisman, „strângându-și oaste proprie și primind într-ajutor nu puțin și de la ungro-vlahi”⁹² și încă și de la sciți^{93,94}, a atacat Bizanțul. La acest conglomerat de forțe trebuie să se fi referit în 1325 Ștefan, fiul comitelui cuman Parabuh, când — potrivit mărturiei indignate a prepozitului bisericii din Titel (Ungaria) — „l-a proslăvit pe Basarab transalpinul, necredincios al sfintei coroane, spre vătămarea respectului regesc, [zicând] că puterea domnului nostru regele nu poate întru nimic să stea împotriva și să se compare cu puterea lui Basarab”⁹⁵.

Mai explicită în privința componenței marii coaliții și a poziției deținută de domnul român în cadrul ei este însemnarea autobiografică a țarului Ștefan Dușan din prefața *Zakonik*-ului său: din oastea condusă de Mihail Șisman în bătălia de la Velbujd (1330) împotriva sârbilor au făcut parte, pe lângă bulgari și bizantini, și „Ivanko Basaraba, socrul țarului Alexandru”⁹⁶, tătarii negri, care trăiau în vecinătate, domnia iașilor și alți stăpânitori cu ei”⁹⁷.

Cea mai concludentă dovadă că forțele din spațiul carpato-balcanic erau integrate într-un sistem politic-militar coerent este dată de prezența

⁸⁹ DRH DI 36—7.

⁹⁰ HurmD I I 392—3, UGDS I 385—6, IosiR 70.

⁹¹ IosiR 70—1.

⁹² Este prima mențiune a denumirii în această formă dată de bizantini locuitorilor Țării Românești.

⁹³ Tătari.

⁹⁴ Ioan Cantacuzino/FHDR III 483. Cu tot ajutorul trupelor române și tătare, oastea bulgară nu a fost capabilă să tranșeze în favoarea ei înclățărilor cu bizantinii din preajma Plovdivului și Adrianopolului în anii 1323—1324, ceea ce l-a silit pe țar să caute un compromis negociat cu basileul (VernM 196, IosiR 69—70).

⁹⁵ DRH DI 37—8.

⁹⁶ Ioan Alexandru, de fapt viitor țar al bulgarilor (1331—1371).

⁹⁷ Dintre variantele interpretative, mai mult sau mai puțin divergente (v., de exemplu, HasDE 223: „<...> Ivanko Basaraba socrul țarului Alexandru al învecinaților Negri-Tătari <...>” și IancȘ 15: „<...> Basarab Ivanko, socrul țarului Alexandru al bulgarilor, «și cu cei care trăiesc în vecinătatea tătarilor negri» <...>”), am optat orientativ pentru soluția RadoZ 84, și MihC 274.

tătarilor negri și a alaniilor în alianță. Dacă participarea românească la Velbujd se poate explica prin interese specifice ale voievodului muntean de a fi alături de bulgari în conflictul cu sârbii, asemenea argument nu poate fi deloc invocat în cazul celor două grupuri etnice amintite: trăitoare pe teritoriul viitoarei Moldove⁹⁸, este exclus ca ele să fi putut avea un litigiu propriu cu regatul Serbiei. Angrenarea lor în conflictul balcanic, ca, de altminteri, coeziunea întregului agregat, dominat de partenerii majori de la Argeș și de la Târnovo, au fost necesar asigurate de o voință superioară, care nu putea fi în circumstanțele date decât a atotputernicului han Özbeke⁹⁹.

Din înșiruirea juxtapusă a membrilor aripii nordice nu poate fi dedusă o ierarhie în cadrul acestui segment al cuprinzătoarei alianțe patronată de suveranul Hoardei de Aur. Cât privește ținutul — vecin, din afirmația *Zakonik*-ului, cu Țara Românească —, obligatoriu adevrat ca pășunat pentru hergheliile și turmele „tătarilor negri”, acesta nu putea fi decât Bugeacul. Cursul inferior al Siretului a constituit acum, ca și în vremurile ce vor urma, limita estică, despărțitoare a statului muntean de „părțile tătărăști” din documentele de mai târziu¹⁰⁰.

Ceea ce se degajă cu claritate din primul tablou al Țării Românești, schițat de izvorul sârbesc, este conturul clasic și structura centralizată ale statului muntean, deplin formate în 1330, pe când, deci, țara se afla sub învelișul protector al Hoardei de Aur.

Simpla existență a acestei creații statale contravenea fundamental intereselor regatului ungar. Din această cauză, nu este de mirare că inițiativa modificării *statu quo*-lui regiunii dintre Carpații meridionali și Dunăre a aparținut lui Carol Robert, care a trimis în acest scop mai multe solii la Basarab¹⁰¹. În schimbul recunoașterii Țării Românești și a sa ca domn al ei, marele voievod a recunoscut suzeranitatea regelui ungar¹⁰² și s-a arătat dispus să-i plătească tribut¹⁰³. Pentru a reduce presiunea regatului, sprijinit tradițional de curia romană, asupra statului pe care îl conducea, Basarab a făcut concesiuni și în plan confesional: papa îl socotea în 1327 pe ctitorul Bisericii domnești din Curtea de Argeș „un stâlp neclintit” al catolicismului și îl ruga să-i ajute în continuare pe propagatorii acestuia¹⁰⁴.

Politica de echilibru între două lumi a Țării Românești — izvorâtă dintr-o fatalitate geopolitică care a marcat întreg destinul acestui stat — a fost inaugurată în chipul amintit de Basarab „Întemeietorul”. Periculosul balans, la care a fost permanent supus statul muntean, nu a putut însă niciodată să mulțumească simultan pe puternicii vecini din Răsărit și din Apus.

⁹⁸ Localizarea este unanim admisă în literatura de specialitate (v. mai sus n. 6).

⁹⁹ Majoritate istoricilor români au admis suzeranitatea tătară asupra Țării Românești în timpul genezei și la începuturile existenței acestui stat: PanaIn 306—7, BrătRoi 9 10, Gigi I 356—8, PapaR 122—5, 167—8, IosiR 58—9, 69 urm.; ea a fost contestată de HolbR 17—9.

¹⁰⁰ V. CiocPa *passim*. Argumentul de neînălțat al unei stăpâniri muntene dincolo de Siret — numele *Basarabia*, purtat de ținuturile sudice ale Moldovei istorice — nu a putut fi coroborat convingător cu alte mărturii: în ciuda insistenței impresionante a istoricilor noștri de a fixa în timp și în spațiu extensiunea Țării Românești dincolo de Siret (v. o dare de seamă a acestei strădării istoriografice la AlexE 14 urm.), enigma a rămas până astăzi nede/legată.

¹⁰¹ V. mai sus n. 89.

¹⁰² Care îl numește în diploma citată din 1324 (*ibid.* 36) <...> *Bazarad, woyuodam nostrum Transalpinum* <...>.

¹⁰³ V. mai jos n. 105.

¹⁰⁴ DRH D I 39—40.

Seria lungă a frustrațiilor de acest fel, cu urmările de rigoare, își are originea tot în această vreme.

Principala sursă privitoare la raporturile româno-ungare în decenii al treilea al secolului XIV subliniază că deși domnul și-a îndeplinit întocmai obligațiile feudo-vasalice față de suzeranul de la Buda¹⁰⁵, acesta din urmă a năvălit în septembrie 1330 cu oaste numeroasă în țara de peste munți¹⁰⁶. Obiectivul campaniei — care dezvăluie marea insatisfacție a regelui față de compromisul realizat cu voievodul român în 1324¹⁰⁷ — este la fel de clar formulat: să l alunge pe Basarab, și să încredințeze țara unui curtean de-al său¹⁰⁸. Intenția de transformare a Țării Românești în provincie ungurească a cunoscut forme incipiente de aplicare: de îndată ce a intrat în cetatea Severinului, a încredințat-o castelanului de Mehadia și Jdioara, Dionisie Széchy, împreună cu demnitatea de ban¹⁰⁹. „Cronica pictată” relatează în continuare la fel de obiectiv tentativele, calificate drept demne, ale domnului de a opri cu o ofertă pecuniară substanțială și cu promisiunea de cedări teritoriale înaintarea armatei regale — propuneri respinse cu trufie de rege —, precum și sfârșitul cu adevărat dezastruos al expediției¹¹⁰.

Ceea ce nu a cunoscut cronicarul — mirat el însuși de lipsa de justificare a invaziei ungurești în Țara Românească — a fost pe lângă nevoia puter-
nic resimțită de Carol Robert de a recuceri pământul pierdut în favoarea lui Basarab, și conjunctura favorabilă, de care regele a sperat să profite pentru a-și zdrobi adversarul.

Așa cum demonstrația de forță a coaliției româno-bulgare, sprijinită de tătari, din 1323 a avut ca efect secundar „disponibilizarea” regelui ungar pentru recunoașterea politică a Țării Românești, tot așa, dar în sens contrar, a acționat asupra sa vestea înfrângerii aliaților la Velbujd în 1330. Graba cu care a încercat să tragă foloase de pe urma acestei situații arată că regele a mizat pe dezagregarea momentană a coaliției și pe surprinderea adversarului izolat și nepregătit: el nu a avut răbdarea să-și adune forțele, dispersate pe diverse fronturi¹¹¹, ceea ce i-a permis să pătrundă în teritoriul inamic în septembrie¹¹², adică la doar două luni de la bătălia amintită¹¹³.

Calculul s-a dovedit greșit: chiar fără sprijinul contingentelor tătare¹¹⁴, românii nu numai că au rezistat, dar au dobândit și o mare biruință, datorată

¹⁰⁵ „Cronica pictată de la Viena” FHDRPL XI 109 nu reproșează nimic domnului din Argeș care să fi justificat expediția regelui, ci remarcă, dimpotrivă, că (...) *ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persolvisset*.

¹⁰⁶ *Ibid.* 108—9.

¹⁰⁷ Caracterizat just de HolbR 15 ca fiind pentru Carol Robert „un simplu provizorat, având a fi înălțurat la primul prilej potrivit”.

¹⁰⁸ *Ibid.* 109.

¹⁰⁹ *Ibid.*; v. AchiV 233—4: „În documentele ungare din secolul XIV « banul » și « banatul de Severin » au constituit de fapt un program de expansiune în direcția Țării Românești, de recuperare a pozițiilor deținute de Arpadieni în secolul anterior în Oltenia și de instalare a suzeranității asupra statului care a înglobat acest teritoriu”.

¹¹⁰ *Ibid.* 109—12.

¹¹¹ *Ibid.* 108—9: (...) *cum rex copiosum exercitum, non tamen totum suum posse, quia ad infinia regni sui in diversas expeditiones contra aduersarios eiusdem regni, quam plurimos destinauerat pugnatores*.

¹¹² *Ibid.* 109

¹¹³ Lupta de la Velbujd a avut loc la 18 iulie 1330 (IosiR 75).

¹¹⁴ Mult discutata diplomă din 1351 a lui Ludovic de Anjou este nu numai târzie, ci și interesată să justifice înfrângerea tatălui său de către domnul român, care a dispus „de întreaga sa putere și de a vecinilor păgâni” (HurMD I/2 14). Valoarea acestui act ca izvor istoric este cu siguranță inferioară „Cronicii pictate”, care nu suflă nici un cuvânt despre asemenea ajutoare.

hoțărâtor iscusinței militare a domnului, care a atras oastea regală într-o ambuscadă nimicitoare.

Chiar dacă înfrângerea de la Velbujd a fost urmată de deruta învinșilor, această stare a fost trecătoare. După izgonirea ungarilor din Țara Românească, Basarab a consemnat o nouă victorie: la Târnovo a fost înscăunat țar ginerele său, Ioan Alexandru¹¹⁵. Puterea tutelară din stepă își făcea și ea din nou simțită prezența în zona nevralgică, mult disputată în anii precedenți¹¹⁶.

Fără să mai fie supusă la probe de rezistență notabile, compactarea forțelor din spațiul carpato-balcanic sub protectoratul mării puteri din stepă a rămas intactă până la moartea hanului Özбек în 1341.

LISTA ABREVIERILOR

- AbuFGf II/2 = *Géographie d'Abulféda*, traduite de l'arabe en français par S. Guyard, II/2, Paris 1848.
- AchiV = V. Achim, *Despre vechimea și originea banatului de Severin*, „Revista istorică”, 5, 1994, 3–4, p. 233–247.
- AlexE = M. M. Alexandrescu-Dersca, *L'Expédition d'Umur Beg d'Aydın aux Bouches du Danube (1337 ou 1338)*, Bucarest 1960 (extras din „Studia et Acta Orientalia”, 2, 1960, p. 3–24).
- BrătB = G. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au debut du XIVe siècle*, „Byzantion”, 2, 1925, p. 153–168.
- BrătRoi = G. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés roumaines au XIVe siècle*, „Bulletin historique de l'Académie Roumaine”, 27, 1947, p. 67–105.
- BrătV = G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest 1935.
- CiocCom = V. Ciocîltan, *Componenta românească a țaranului Asăneștilor în oglinda izvoarelor orientale*, „Revista istorică”, 3, 1992, 11–12, p. 1107–1122.
- CiocG = V. Ciocîltan, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, 28, 1991, p. 81–101.
- CiocPa = V. Ciocîltan, «Către părțile tătărăști» din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, 24/2, 1987, p. 349–355.
- CodAn V = *Codex Andevagensis continuatus. Anjoukori okmánytár*. Ed. I. Nagy et G. Tamás Nagy, t. V, Budapest 1879.
- CSTR I = *Călători străini despre țările române*, I, Volum îngrijit de Maria Holban, București 1968.
- DeceH = A. Decei, *La Horde d'Or et les pays roumains aux XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains*, „Romano-Arabica”, 2, 1976, p. 61–63.

¹¹⁵ V. mai sus n. 96.

¹¹⁶ În corespondența schimbată de doi nobili raguzani în decembrie 1331 este exprimată îngrijorarea că *Tartari erano vinudi aprovo Bedino*, adică la Vidin (JireW 257).

- DeceP A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea în secolul al XIII-lea*, în vol.: idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*. Ediție îngrijită de V. Ciocîltan, București, 1978, p. 167–192.
- DölgR IV — F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, IV: 1282–1341, München-Berlin 1960.
- DRH D I = *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între țările române*, I, București 1977.
- FHDR III — *Fontes historiae daco-romanae*, III: *Scriptores byzantini saec. XI–XIV*, ed. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București 1975.
- FHDRPL I — *Fontes historiae daco-romanae*, fasc. I: *Anonymi geography, descriptio Europae orientalis*, ed. G. Popa Lisseanu, București 1934.
- FHDRPL XI — *Fontes historiae daco romanae*, fasc. XI: *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. și trad. G. Popa-Lisseanu, București 1937.
- GiGiI I — C. C. Giurescu și D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I București 1975.
- GjuzB = V. Gjuzev, *Srednovekovna B'lgaria v svetlinata novi izvori*, Sofia 1981.
- GrămV = N. Grămadă, *Vicina. Izvoarele cartografice. Originea numelui. Identificarea orașului*, „Codrul Cosminului”, 1, 1924, p. 437–459.
- GregB I Nicephori Gregorae *Byzantina historia*, cura L. Schopeni, I, Bonn 1829.
- GrIaH B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București 1953.
- GrJaO — B. D. Grekov i A. Ju. Jakubovskij, *Zolotaja Orda i ee padenie*, Moskva — Leningrad 1950.
- HasdE = B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dictionarul limbei istorice și poporane a românilor*. Ediție îngrijită și studii introductiv de Gh. Brâncuș, 3, București 1976.
- HolbR — Maria Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica pictată”*, „Studii. Revistă de istorie”, 20, 1967, 1, p. 1–43.
- HurmD I/2 — Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor 1346–1450*, publicate de N. Densușianu, București 1890.
- IancȘ — Anca Iancu, *Știri despre români în izvoarele istoriografice sârbești (secolele XV–XVII)*, în vol. *Studii istorice sud-est europene*, îngrijit de E. Stănescu, I, București 1974, p. 7–41.
- IbnBaDS II — *Voyages d'Ibn Battoutah*. Ed. et trad. en fr. C. Defremery et B. Sanguinetti, II, Paris, 1859 (ediție anastatică: Paris 1949).
- IorgM — N. Iorga, *Momente istorice*, „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. 3, t. 7, 1927.
- IosiR = S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) până la*

- consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotorpirii ungare, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București 1980, p. 41—96.
- JireW = C. J. Jireček, *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik*, „Archiv für slavische Philologie”, 14, 1891, p. 255—277.
- KodKr = *Kodex Kretzulescus*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, 12, 1911.
- LuccA = Tholomeus de Lucca, *Annales*, ed. B. Schmeidler, Berlin 1930 (MGH SS, nova series, VIII).
- MihăC = G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii românești*, București 1972.
- MineR = I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noemvre 1330)*, „Cercetări istorice”, 5—7, 1929—1931, p. 324—343.
- MoulT = A. C. Moule, *Textus, duarum epistolarum fr. minorum Tartariae Aquilonaris an. 1323*, „Archivum Fratrum Predicatorum”, 16, 1923.
- NikoI = P. Nikov, *Istorija na Vidinskoto knjažestvo do 1323 g.*, Sofia 1922.
- NikoO = P. Nikov, *Tatarobulgarski otnošenija prez srednite vekove s ogled kum caruvaneto na Smileca*, Sofia 1921 (extras din „Godishnik na Sofijskija Universitet, Ist. — fil. Fakultet” 15/16, 1919—1920, 1).
- PanaIn = P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București 1969.
- PapaR = *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată și Imperiul mongol*, București 1993.
- PascC = Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor din sec. XIII—XIV*, Sibiu 1944.
- PavIM = Pl. Pavlov, *Mongolotatari na b'lgarska voenna služba v načaloto na XIV vek*, „Voennoistoriceski sbornik”, 1987, 2, p. 112—120.
- RadoZ = *Zakonik cara Stefana Dušana 1348—1354*, ed. N. Radojčić, Beograd 1960.
- SaulI = L. Sauli, *Imposicio Officii Gazarie*, în *Monumenta Historiae Patriae*, II, *Leges municipales*, Torino 1838, col. 299—430.
- SoraP = G. Soranzo, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari. Un secolo di penetrazione occidentale in Asia*, Milano 1930.
- SpinM = V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București 1982.
- SpulH = B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223—1502*, Wiesbaden 1965.
- TiesS = W. Tiesenhausen, *Sbornik materialov odnosjaščihsja k istorij Zolotoj Ordy*, I, Sanktpetersburg 1884.
- UmarL = *Das mongolische Weltreich. Al-'Umarī's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masalik al-absar fi mamalik al-amsar*. Mit Paraphrase und Kommentar herausgegeben von K. Lech, Wiesbaden 1968.

- UGDS I = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, hrg. von Fr. Zimmermann und C. Werner, I: 1191 bis 1342, Hermannstadt 1892.
- VernM = G. Vernadsky, *The Mongols and Russia* (= vol. III din *A History of Russia*), New Haven — London 1953.
- VeseH = N. I. Veselovskij, *Han iz temnikov zolotoj Ordj. Nogaj i ego vremja*, Petrograd 1922 (extras din „Mémoires de l'Académie des Sciences de Russie”, seria a VIII-a, t. XIII, nr. 6).
- VoraCP = *Continuazione della Cronaca di Jacopo da Voragine dal MCCXCVII al MCCXXXII*, ed. V. Promis, „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, 10, 1874, p. 495—511.
- WintC = *Die Chronik Johannis von Winterthur*, ed. Fr. Baethgen, Berlin 1955 (MGH SS, nova series, III).

HEGEMONY OF THE GOLDEN HORDE IN THE LOWER DANUBE (1301—1341)

Abstract

The unmistakable signs of the hegemony of the Golden Horde in the Carpatho-Balkan space from 1301 to 1341 are being examined. The main feature, which operates a clear distinction from the previous formula of domination lies with the severe drop in the number of Tatars present in the region. Even if far from heralding an outdistancing of the political influence of the Suzerain state by the Bulgars and the Rumanians, this „physical” resorption created favourable circumstances for the development of specific forms of organization for the above-mentioned peoples.

O „PACE PREFĂCUTĂ” LA DUNĂREA DE JOS : TRATATIVELE TRANSILVANO-MUNTENE CU POARTA DIN ANII 1597—1598

ȘTEFAN ANDREESCU

Campania otomană din Ungaria din anul 1596, condusă de însuși sultanul Mehmed III, s-a încheiat, cum bine se știe, cu două succese majore: în 13 octombrie a fost cucerită puternica cetate Eger (Agria, Erlau), care proteja legătura între ținuturile imperiale și Transilvania, iar în 26 octombrie, la Mezö Keresztes, oștile otomane au câștigat o strălucită biruință împotriva celor creștine, comandate de arhiducele Maximilian de Habsburg și de principele Sigismund Báthory¹. Această victorie nu a putut fi, însă, exploatată cum se cuvine din pricina apropierei iernii. Sultanul a întrerupt campania și s-a înapoiat la Stambul.

La capătul aceluiași an 1596, când domnul Țării Românești, Mihai Viteazul, cu o suită restrânsă se îndrepta spre Alba Iulia, la curtea lui Sigismund Báthory, la Dunăre se iveau emisari otomani, care-i aduceau un steag de domnie din partea sultanului². Totodată, din Belgrad, Hasan pașa, fiul lui Mehmed Sokollu pașa — lăsat acolo „serdar” de către Mehmed III — îl soma și pe principele transilvănean să-l imite pe Mihai Viteazul și să se impace cu Poarta fără nici o întârziere³. Dacă demersurile de pace ale domnului muntean au fost făcute, în noiembrie 1596, în momentul în care a primit știrea despre înfrângerea creștinilor la Mezö Keresztes — ceea ce l-a și obligat să întrerupă asediul cetății Nicopole⁴ —, în schimb, recunoașterea lui, precum

¹ Vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (până la 1656)*, București, 1978, p. 282—284.

² *Monumenta Antiquae Hungariae*, vol. IV (1593—1600), ed. Ladislaus Lukács S.I., Roma, 1987, nr. 285, p. 255; „Cum Michael, princeps Transalpinæ esset apud nostrum Serenissimum... unus Legatus turcicus in Transalpinam ad aulam eiusdem Michaelis principis, cum quodam alio magnæ familie Turca venerat, qui ob absentiam Principis coacti sunt expectare” (raport ieziut din Alba Iulia, 11 ianuarie 1597). Vezi și: *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. IV, București, 1986, nr. 56, p. 90—91 (act din care aflăm că ceașii au fost trimiși „în Valacchia a portare il stendardo à Michiel Vaiuoda”). Baltasar Walther, la rândul lui, a înregistrat că acest steag a fost trimis domnului „după Nașterea Mântuitorului nostru”, deci după 25 decembrie 1596, când într-adevăr Mihai era în drum către curtea princiară transilvăneană (ed. Dan Simonescu, în *SMIM*, III, 1959, p. 92).

³ Versiunea maghiară a textului, însoțită de o tălmăcire românească, a fost reeditată în: *MVCE*, I, București, 1982, nr. 41, p. 150—153. O versiune latină a scrisorii a fost anexată raportului ieziut din 11 ianuarie, 1597, citat mai sus (*MAH*, IV, p. 256—257).

⁴ Cronica internă este cât se poate de precisă: când lui Mihai i-a venit „veste den sus cum sultan Mehmet împăratul turcesc au biruit pre Maximiiian și pre Batâr Jicmon craiul”... „să întristă și începu a face pace cu turcii și cu sangeacul Necopoei” (*Istoria Țării Românești (1290—1690)*. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 68). Vezi și, pe larg, despre asediul cetății Nicopole și motivul întreruperii lui, cronica lui Baltasar Walther, în *SMIM*, III, p. 91.

și mesajul adresat lui Sigismund Báthory au avut, din perspectivă otomană, un alt rost. Erau neîndoielnic gesturi preliminare în vederea unei păci generale. Ele reflectă, de fapt, începutul eforturilor de a specula măcar pe tărâm diplomatic biruința de pe câmpul de luptă. De altminteri, încă în cursul campaniei din Ungaria ambasadorul englez Edward Barton, care l-a însoțit pe padișah, a luat inițiativa medierii păcii între otomani și imperiali⁵.

Cei doi ceauși care au adus scrisoarea pașei din Belgrad au fost primiți în audiență de Sigismund Báthory în ziua de 3 ianuarie 1597⁶. Audiența aceasta protocolară a fost scurtă, „... mà lunga dal suo Cancelliero, al quale fu rimesso”⁷. Actul în urmă citat se referă doar la unul din cei doi ceauși, desigur solul principal, al cărui nume este indicat chiar în textul scrisorii adresate principelui: „ceaușul Ali”. El a fost deci cel ce a discutat concret, pe marginea mesajului otoman, condițiile încheierii păcii cu cancelarul Ștefan Jósika.

Numele acestui emisar al Porții va reveni de multe ori în izvoarele privitoare la negocierile cu Transilvania și Țara Românească din prima jumătate a anului 1597. El este menționat, în calitate de mijlocitor al păcii, chiar și în cronica lui Mustafa Selaniki: „Spahiul Ali Madjar, care mai înainte fusese înălțat în rang din haremul imperial, *cunoscând limba lor*, s-a dus și a venit de câteva ori aducând știri. De aceea i s-a dat titlul de *ceavuș*” (s.n. — Șt. A.). Editorii acestui crâmpei de text în tălmăcire românească au făcut observația că personajul cu pricina, Ali Madjaroglu, ajuns mai târziu pașă de Oceakov (de Silistra), este cel ce a condus în 1613 expediția împotriva principelui Gabriel Báthory al Transilvaniei⁸. Avem așadar de-a face cu un reneșat ungur. Și de aceea el știa „limba lor”!

Angajarea tratativelor cu Poarta a fost hotărâtă de comun acord, în cursul întâlnirilor de la Alba Iulia, de cârmuitorii Țării Românești și Transilvaniei. Astfel, atunci Mihai Viteazul a întrebat dacă era potrivit „să se prefacă față de sultan” (*dissimulare col Turco*) până la ivirea primăverii, când oștile creștine se vor aduna din nou pentru viitoarea campanie. Iar răspunsul primit a fost afirmativ, cu justificarea că voievodul, în chip special, are țara „deschisă” și „învecinată” cu dușmanul⁹. A fost vorba deci de obținerea unui răgaz, în așteptarea rezultatului vizitei pe care Sigismund Báthory trebuia tocmai s-o înceapă la curtea imperială din Praga. Și, pe de altă parte, tot la Praga a plecat acum și cea dintâi solie a domnului muntean, a lui Mihalcea banul Karadja. Ambele demersuri aveau drept scop principal căpătarea unor ajutoare mult mai consistente, atât din partea împăratului Rudolf II,

⁵ Paul Cernovodeanu, *An English Diplomat at War: Edward Barton's Attendance of the Ottoman Campaign in Central Europe (1596)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXVIII (1989), 4, p. 437–438 și 443–444.

⁶ MAH. IV, p. 255; MVCE, IV, nr. 61, p. 96.

⁷ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII, București, 1903, nr. CCCXXXI, p. 289.

⁸ *Cronici turcești privind țările române (Extrase)*, I, vol. întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966, p. 384. Un mănunchi de scrisori ale lui, în limba română, din anul 1613, a fost editat de N. Iorga, *Brașovul și românii*, București, 1905, p. 286 – 289 (= *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. X). Vezi și Ștefan Andreescu, *Restitut io Daciae*, II, București, 1989, p. 128, n. 129.

⁹ MVCE, IV, nr. 57, p. 92.

cât și a Sf. Scaun, în așa fel încât reluarea ostilităților pe linia Dunării de Jos să nu mai fie pusă sub semnul defensivei, ci să capete un caracter ofensiv¹⁰.

În aceste împrejurări, care au fost condițiile puse de curtea transilvăneană în vederea unei eventuale reconcilieri cu Poarta? Există două documente, care reflectă aceste condiții, dar care până acum nu au putut fi examinate cum se cuvine, deoarece au fost publicate sub date greșite. Este vorba mai întâi de un raport anonim, redactat în limba latină la Constantinopol și care are la sfârșit doar o dată incompletă: „Constantinopoli 28 Aprilis”. Editorul lui, Claudiu Isopescu, a crezut că-l poate atribui cronologic anului 1595. Dar o critică atentă a elementelor pe care le conține textul ne arată, fără nici o putință de tăgadă, că actul cu pricina aparține anului 1597. Astfel, la un moment dat în raport ni se spune că Ali ceașul, după ce a revenit de la Alba Iulia, a întârziat să se întâlnească personal în fața marelui vizir, „qui Imbrahim Bassa appellatur”, tocmai din cauza dificultăților condiții pe care a fost însărcinat să le comunice la Poartă¹¹. Deci, mare vizir în funcție la data redactării actului era Ibrahim pașa Damad. Se știe că el a ocupat această dregătorie în trei rânduri. Dar numai al doilea vizirat al său, care a cuprins răstimpul 5 decembrie 1596 — 3 noiembrie 1597, încadrează corespunzător faptele relatate în document. Fiindcă trebuie adăugat că spre sfârșitul textului ne mai întâlnim cu o dată de lună și zi, anume cea a plecării lui Ali ceașul din nou către Transilvania, cu răspunsul marelui vizir: 25 ianuarie, stil vechi (= 4 februarie st. n.). Cu precizarea suplimentară că acesta încă nu se înapoiasse la Constantinopol până în ziua când a fost scris raportul de care ne ocupăm, adică până în 28 aprilie (1597)¹².

Faptul că Poarta otomană se afla încă înainte de sfârșitul lunii ianuarie 1597 în posesia condițiilor transilvănene este confirmat de altminteri de un raport din 20/30 ianuarie 1597 al ambasadorului englez din Constantinopol, Edward Barton. Mai exact, el a transmis atunci că, prin scrisori către sultan, principele Transilvaniei a cerut, printre altele, să i se recunoască „protecția asupra Țării Românești și Moldovei”, așa cum a fost pe vremea înaintașilor săi¹³. Și, într-adevăr, în raportul latin luat în discuție, printre cele patru condiții consemnate, cea de-a doua sună astfel: „Quod cum protectio Proutiarum Valachiae et Moldaviae ad ipsius Principis Transylvani praedecessores antiquo iure pertinuerit. Palatini quoque seu Voivodae utriusque Proutiaeg gentis ac nationis eius homines, seu potius indigenae Transylvaniae ad hoc ipsum officium designabantur hoc idem ius postliminio ad se reuerti debere”¹⁴.

¹⁰ Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. CCLXXVI, p. 132. Cronicarul contemporan Szamosközy susține că în cursul întâlnirii de la Alba Iulia au fost, de fapt, discutate două variante: sau pacea generală, în care caz Sigismund va fi mijlocitor; sau continuarea războiului, perspectivă în legătură cu care Mihai Viteazul ar fi spus: „...dacă vor război să adune împăratul <Rudolf II> într-adevăr toate puterile sale și împreună cu căpeteniile creștinătății să înceapă a lucra serios, nu ca până acum” (Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566–1608)*, Cluj, 1928, p. 109).

¹¹ Claudiu Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento*, în „Ephemeris Dacoromana”, II, 1924, nr. XVIII, p. 488–490 (comentariile editorului, la p. 468–470); mențiunea lui Ibrahim pașa la p. 490.

¹² *Ibidem*, p. 490.

¹³ E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427–1601)*, collected from British Archives, London, The Hague, Paris, 1964, nr. 147, p. 110.

¹⁴ Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 489.

Cea dintâi condiție din lista înfățișată în documentul nostru privea restabilirea hotarelor Transilvaniei cu Imperiul otoman, așa cum au fost ele fixate îndată după ce sultanul Soliman a ocupat Buda (1541) și a instalat la cârma principatului pe copilul Ioan Sigismund Zápolya, sub privegherea mamei sale Isabella. Iar aceste hotare erau pe atunci apele Dunării și Tisei, teritoriul principatului cuprinzând astfel nu numai Transilvania propriu-zisă, ci și bună parte din provinciile otomane ale Timișoarei și Gyulei (*qui Provinciae tractus ita se late protendit, ut non ipsam solum Transylvaniam, sed etiam Beglerberatum siue Dominatum Themessuarensem et Guilensem magna ex parte in se continerat*)¹⁵.

Penultima condiție transilvăneană era în legătură cu tributul plătit Porții, care a crescut mereu, ajungând la cincisprezece mii de galbeni pe an, față de cinci mii, cât ar fi fost la origine. El trebuia deci readus la vechiul nivel. În fine, a patra și cea din urmă condiție se referea la cele zece cetăți, mari sau mici, pe care în cursul războiului principele Sigismund Báthory le cucerise de la turci. El pretindea să rămână toate în stăpânirea lui, iar sultanul să renunțe pentru viitor la dreptul de a le redobândi. În cazul în care toate aceste condiții erau acceptate și respectate, principele se angaja să-l convingă și pe împăratul Rudolf II să încheie pacea cu Poarta¹⁶.

Raportul anonim din care am extras cele de mai sus evocă în plus atât reacția marelui vizir Ibrahim față de amintitele pretenții, cât și pledoaria lui Ali Madjaroglu în favoarea continuării negocierilor. Sfatul dat de ceașul Ali a fost acela ca marele vizir să răspundă laconic, doar cerând principelui Sigismund Báthory să trimită un sol la Poartă pentru tratativele de pace (*ut nuntium suum ad tractandum de pace ad Imperatorem Turcarum mitteret*). Bineînțeles, în felul acesta Ibrahim Damad pașa evita să se pronunțe limpede dacă lista condițiilor transilvănene era admisă sau nu ca bază de discuție! Mai merită să ne rețină atenția din documentul din 28 aprilie 1597 observația că, din pricina întârzierii întoarcerii lui Ali Madjaroglu din a doua lui misiune la Alba Iulia, autoritățile otomane au început să se îndoiască de posibilitatea păcii, cu toate că și-o doreau nespus (*Unde et ipsi Turcae de pace ea constituenda addubitant quam tamen vehementer exoptant*)¹⁷.

Într-adevăr, mesajul lui Ibrahim Damad pașa nu conținea, în esență, altceva decât invitația ca principele să expedieze „cât mai curând” la Poartă un sol pentru tratative, cu asigurarea că între timp va intra în vigoare un armistițiu¹⁸. Zăbava revenirii lui Ali Madjaroglu — care trebuia să aducă pe acest sol! —, i-a făcut pe turci să trimită încă un ceaș în Transilvania. Sosirea lui era cunoscută la Praga în 24 martie 1597, când se nota totodată că acesta era purtătorul nu numai al unei scrisori a sultanului „essortando il Principe alla pace”, ci și al unei alteia, din partea ambasadorului englez, care îi sugera lui Sigismund Báthory că, în cazul în care nu ar vrea să cadă

¹⁵ *Ibidem*, p. 488—489.

¹⁶ *Ibidem*, p. 489.

¹⁷ *Ibidem*, p. 490.

¹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, București, 1888, nr. CCLXXIV, p. 242; vezi și nr. CCLXXII, p. 240—241 (scrisoarea sultanului Mehmed III). O traducere germană a scrisorii marelui vizir a fost rezumată de N. Iorga (*Ibidem*, XII, p. 1261, n. 1). Comentarii asupra acestor documente, la Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul domnul Țării Românești*, ed. Damaschin Mioc, Timișoara, 1976, p. 254—255. Pe de altă parte, I. Sârbu crede că Ali ceașul a primit de la cancelarul Jósika, în ianuarie 1597, „numai un răspuns nehotărât” (*Ibidem*, p. 249).

la înțelegere cu sultanul, măcar să păstreze o poziție neutră pentru anul în curs. Iar dacă această variantă îi va fi pe plac, el putea fi încredințat că Transilvania nu va avea de suferit în nici un fel din pricina operațiunilor militare otomane¹⁹. Intervenția lui Edward Barton ilustrează elocvent neliniștea și nerăbdarea cu care autoritățile otomane așteptau declanșarea efectivă a negocierilor de pace cu Transilvania.

Desigur că, din punct de vedere transilvănean, problema continuării contactelor diplomatice cu Poarta nu s-a pus decât după întoarcerea de la Praga a principelui Sigismund Báthory și a cancelarului Ștefan Jósika, care l-a însoțit. Or, se știe că principele și-a făcut intrarea în capitala imperială în 17 februarie și a părăsit-o în 7 martie 1597. Iar decizia de a răspunde mesajelor Porții a fost luată numai în preajma datei de 10 aprilie 1597, când era raportată din Alba Iulia de nunțul apostolic Alfonso Visconti²⁰. Solul transilvănean, Martin Benyai, împreună cu un altul, din partea lui Mihai Viteazul, a sosit la Constantinopol în ziua de 17 mai 1597²¹. Întâmpinată și salutăată cu salve de tun la trecerea Dunării, această ambasadă comună transilvano-munteană i-a dezamăgit totuși pe turci, căci nu avea împuternicirea să trateze propriu-zis pacea, ci doar... să obțină salv-conducte pentru solii cei mari, ce aveau să vină ulterior²²! A fost vorba deci, în chip vădit, de o tergiversare, o prelungire a tatonărilor, stabilită de comun acord între curțile din Alba Iulia și Târgoviște.

Ajungem astfel la cel de-al doilea document de care am pomenit ceva mai devreme și care privește iarăși nemijlocit conținutul pertractărilor transilvano-otomane din prima jumătate a anului 1597. Turcologul român Tahsin Gemil a inserat în colecția sa de acte turcești din secolul al XVII-lea și o „traducere a scrisorii pe care cancelarul țării Transilvaniei a trimis-o ambadorului Angliei la Poartă”²³. Tălmăcirea otomană a acestui act nu este prevăzută cu dată. Pe temeiul faptului că în frunte poartă o mențiune care lasă să se înțeleagă că a fost găsită printre hârtiile „răposatului” mare vizir Yemișçi Hasan pașa (23 iulie 1601 — 14 noiembrie 1603) T. Gemil a crezut

¹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, nr. CCLXVII, p. 238. Menționăm că există un izvor, un raport din Praga al lui Alfonso Carrillo, din 18 februarie 1597, din care rezultă că și Hasan pașa, „serdarul” din Belgrad — cel care l-a trimis inițial pe Ali ceașul la Alba Iulia —, ar fi încercat să continue pe cont propriu negocierile cu Transilvania. Astfel, în ajunul datei de 5 februarie, la curtea din Alba Iulia ar fi sosit o scrisoare din partea lui, cu următoarea ofertă: „... che resti toto il pigliato a Su'Altezza, et anco Valachia, et volere dare tutte le piazze di la del Tibisco, eccetto Temesvár et Gyula” (Veress Endre, *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrillii S. J. (1591—1618)*, Budapesta, 1906, nr. 137, p. 198). Oricum, în ajunul întoarcerii lui de la Praga, Sigismund Báthory știa că la Alba Iulia îl așteptau doi ceași, dintre care unul (Ali) se afla acolo de mai mult timp (Hurmuzaki, *Documente*, III—2, nr. CCLXIV, p. 235).

²⁰ Veress Endre, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapesta, 1909, nr. 208, p. 285. Pentru cronologia deplasării lui Sigismund la Praga, vezi I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 249 și 252, precum și N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895, p. 156.

²¹ Data exactă a sosirii, 7/17 mai, este indicată de Edward Barton (E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 156, p. 114). Încă din 8 mai ajungeau la Poartă scrisori ale lui Sigismund și Mihai, care vesteau apropiata venire a solilor, ceea ce a produs „mare bucurie” (*Ibidem*, nr. 155, p. 114; Hurmuzaki, *Documente*, XII, Apendice, nr. XV, p. 1260). Conținutul scrisorii lui Sigismund către sultan, purtată de Martin Benyai, în Hurmuzaki, *Documente*, III—2, nr. CCLXXIII, p. 241.

²² E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 115; Veress Endre, *Relationes...*, nr. 211, p. 288.

²³ Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, nr. 4, p. 75—76 (text) și p. 77—78 (trad. rom.).

că scrisoarea trebuie să fie din „1601”²⁴. Însă, în ceea ce ne privește, avem convingerea că în realitate este vorba de scrisoarea pe care cancelarul Ștefan Jósika a adresat-o ambasadorului Edward Barton în aprilie 1597, în momentul în care solul Martin Benyai se pregătea să treacă — însoțit de Ali ceaușul — mai întâi în Țara Românească, iar apoi mai departe, peste Dunăre, în Imperiul otoman. De altminteri, la această scrisoare, pe care o și rezumă, se referă și un raport venețian de la Poartă din 25 mai 1597²⁵. Deci, la această dată ambasadorul englez era în posesia ei. Și, de bună seamă, tot el i-a comunicat conținutul autorităților otomane...

La început, după câteva fraze protocolare, Ștefan Jósika evoca vizita pe care tocmai a făcut-o, împreună cu stăpânul său, la împăratul Rudolf, „cu intenția de a găsi o cale de împăcare cu Majestatea sa, fericitul padișah — ocrotitor al lumii”. Vizita la Praga, de care turcii au fost bineînțeles informați pe diferite căi, este deci de la bun început prezentată ca slujind nimic altceva decât... interesele otomane! Apoi, cancelarul amintește că, între timp, adică în absența sa și a principelui, „a venit în această parte ceaușul Ali, aducând cartea împăratească a fericitului padișah, precum și scrisori de la puternicul mare vizir, Înălțimea sa Ibrahim pașa și de la vizirul al doilea, Înălțimea sa Mehmedmed pașa²⁶, precum și de la Excelența voastră”. Toate aceste scrisori conțineau în esență ideea că s-a dat „învoire” în același sens, altfel spus ele ilustrau voința Porții de împăcare atât cu împăratul Rudolf II, cât și cu principele Sigismund Báthory.

Cum și „intenția” curții din Alba Iulia era identică — spunea mai departe Jósika —, drept dovadă „stăpânul nostru a trimis acum la înalta Poartă pe omul său destoinic numit Martin Benyai <Martiz Banyay>; și dorim să-l trimitem în acea parte, pentru pace, pe Etori <Etori>, care este dintre solii noștri mari. I-am dat misiunea <lui Benyai> de a-l ruga pe fericitul padișah pentru poruncă de drum <= salv-conduct>”. Emisarul trebuia, pe de altă parte, să discute cu această ocazie „toate chestiunile” legate de problema păcii și cu ambasadorul Edward Barton. În treacăt fie zis, elementele înfățișate până acum — mai cu seamă numele lui Martin Benyai — confirmă datarea propusă de noi pentru acest act. Ceea ce aflăm în plus din el față de celelalte izvoare ce ne stau la dispoziție este numele solului „mare” pe care Ștefan Jósika avea de gând să-l expedieze în viitor la Poartă pentru încheierea propriu-zisă a păcii: „Etori”. Nu ar fi exclus să fie vorba de un „Báthory”²⁷.

Alt amănunt nou din scrisoarea către Edward Barton este numele celui de-al doilea emisar otoman sosit la Alba Iulia, „ceaușul Huseyin”, pe care cancelarul arată că l-a reținut la curte — evident, ca ostatec, până la revenirea lui Martin Benyai! —, el urmând să plece la Poartă, împreună cu „servitorul” ambasadorului, aflat și el „aici”, odată cu „marele sol al stăpânului nostru”... Sigur însă, că partea cea mai interesantă a scrisorii abia urmează.

²⁴ *Ibidem*, p. 78, n. 6. Inițial, când doar a semnalat existența acestui document, T. Gemil l-a datat „probabil în 1603” (*O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1597–1607)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, t. XI, Iași, 1974, p. 240).

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, București, 1884, nr. CLXL, p. 224.

²⁶ T. Gemil l-a identificat cu Lala Mehmed pașa.

²⁷ Sugestia D-lui Prof. Mihai Maxim.

Căci în această secțiune finală a textului este vorba din nou, concret, de termenii de bază ai unui eventual tratat de pace.

Cităm: „Mai mult sau mai puțin ați aflat despre condițiile păcii, precum că pentru a face pace cu fericitul padișah, stăpânul nostru, vom retroceda către acea parte cetățile pe care le-am luat de la fericitul padișah, și să fie așa cum a fost chipul și modul în care s-au desfășurat relațiile noastre înainte de dușmănie; iar regele de la Viena să rămână și el în situația de acum”²⁸.

Dacă ținem seamă și de raportul venețian din 25 mai 1597, care, așa cum am spus, cuprinde o sinteză a scrisorii de față, atunci devine cât se poate de limpede că în pasajul reprodus este de fapt înfățișată poziția Porții asupra condițiilor păcii: împăratul Rudolf II trebuia să se mulțumească, din punct de vedere teritorial, cu situația din momentul întreruperii ostilităților, iar transilvănenii trebuiau să restituie turcilor cetățile cucerite de la începutul participării lor la război. Cu alte cuvinte, hotarele Transilvaniei aveau a rămâne cele imediat dinainte de 1594. Este probabil că această poziție a Porții a fost expusă la Alba Iulia, prin intermediul celui de-al doilea emisar otoman, sosit acolo în martie 1597, ceașul Husein²⁹.

Să trecem, însă, mai departe, și să examinăm punctul de vedere al cancelarului transilvănean asupra aceleiași probleme. Mai întâi, bineînțeles, să vedem cum sună textul: „Așadar, vă dați seama că aceste condiții fac destul de dificilă problema, <pentru că> regele de la Viena s-ar putea să ceară cetățile numite Győr și Eger <Yanik ve Eğri>; și noi, de asemenea, în schimbul cetăților pe care le-au ocupat de la noi <și> a haraciului în plus pe care l-au luat, contrar cărților de legământ ale răposatului sultan Süleyman, sperăm și rugăm ca domniile și țările Valahiei și Moldovei să fie permanent în stăpânirea beilor creștini, așa cum au fost până acum. Și, unele cetăți care se află acum în mâinile noastre au fost proprietăți ale noastre în timpurile ilustre ale răposatului sultan Süleyman și ale răposatului sultan Selim han, și în acea vreme datoria noastră era să dăm zece mii de florini și hotarul nostru erau fluviile numite Dunărea de Tisa, iar întreaga populație a țării se bucura că va rămâne în acest chip”³⁰. Iar către sfârșitul scrisorii sale, după ce-l ruga pe Barton să-l înștiințeze despre măsura în care turcii ar fi dispuși să satisfacă aceste pretenții — „pentru ca, în funcție de aceasta, să-i instruiți și să-i sfătuim pe solii noștri pe care îi vom trimite la Pragul fericirii” —, Jósika adăuga: „Și, astfel să-i înștiințați pe vizirii fericitului padișah că nu este deloc ceva prea mult ca Majestatea sa, fericitul padișah, să dăruiască două-trei cetăți vechilor săi slujitori. Și, în acest fel vor fi înlăturate toate certurile de la hotar, iar Maiestatea sa, fericitul padișah, va rămâne în liniște și pace cu regele de la Viena și cu toți beii creștini aflați în imediata vecinătate”. În fine, în încheiere era propus un armistițiu de un an, pentru ca în acest răstimp schimburile de solii să poată avea loc „în siguranță și liniște”³¹.

Scrisoarea mai sus prezentată are înainte de toate marele merit că pune în lumină rolul jucat de cancelarul Ștefan Jósika în desfășurarea trata-

²⁸ T. Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană...*, p. 77.

²⁹ Vezi mai sus n. 19.

³⁰ T. Gemil, *op. cit.*, p. 77–78. În raportul venețian din 25 mai clauza cu privire la țările române a fost astfel reprodusă: „et che la Valachia, et Bogdania resti sotto il Dominio de Principi particolari” (vezi mai sus, n. 25).

³¹ T. Gemil, *op. cit.*, p. 78.

tivelor transilvano-otomane. Am văzut, de altfel, că în pragul lunii ianuarie 1597, la Alba Iulia, după audiența la principe a lui Ali Madjaroglu, el a fost cel ce a purtat, de fapt, discuțiile cu trimisul otoman. Și, de bună seamă, tot el este autorul condițiilor inițiale înaintate Porții, adică cele oglindite în raportul anonim din 28 aprilie, redactat la Constantinopol. Faptul că Ștefan Jósika a fost neconținut partenerul de dialog al ceaușului Ali este confirmat și de informația că acesta din urmă i s-a adresat tot lui, în luna mai, spre a-l anunța că a ajuns cu bine pe țărmul bulgăresc al Dunării, împreună cu solia transilvano-munteană³². De altminteri, un observator de talia nunțiului apostolic Alfonso Visconti nota că tocmai acum, după întoarcerea principelui Sigismund Báthory de la Praga — unde criza lui psihică devenise de notorietate publică și stârnise mare îngrijorare pentru viitorul războiului la Dunăre! —, cancelarul era cel ce în realitate „governa assolutamente il tutto”³³.

O scenă petrecută la curtea din Alba Iulia în 2 iulie 1597 este de natură să ne convingă deplin, dacă mai era nevoie, că autorul și adeptul liniei politice de împăcare cu Poarta a fost, într-adevăr, Ștefan Jósika. Anume, în aceea zi a fost primit în audiență la principe Sigismondo della Torre, trimis imperial venit în Transilvania special spre a lua legătura și a o încuraja pe nefericita arhiducesă Maria Christierna. Dar, de la problemele principesei, pentru care fusese cerută audiența, discuția a deviat spre chestiunea ajutoarelor militare imperiale. La un moment dat, Sigismund Báthory l-a îndepărtat din încăperea pe cancelar — care asista la audiență — și i-a spus, cu un suspin, lui della Torre: „Eu nu văd ceasul când Maiestatea Sa se va hotărî cu privire la această provincie”. Gândul secret al principelui stăruia deci asupra cedării Transilvaniei împăratului Rudolf II, propunere cu care Sigismund Báthory a surprins întâia oară curtea din Praga în cursul vizitei din februarie precedent. În schimb, în prezența cancelarului Jósika, același principe a declarat că ar putea face pace cu turcii³⁴. De unde putem lesne deduce că Ștefan Jósika se opunea ideii cedării cârmuirii Transilvaniei în favoarea Casei de Austria și, dimpotrivă, îl împingea pe principe către ieșirea din Liga creștină, prin încheierea păcii cu Poarta. De altminteri, însuși amănuntul din scrisoarea către Edward Barton, pe care l-am relevat mai sus, al indicării nominale a viitorului sol ce urma a fi trimis la Poartă, ne arată că Jósika era decis cu adevărat să meargă pe acest drum până la capăt.

Rățiunea acestei opțiuni ne este dezvăluită de știri ulterioare, cu privire la momentul februarie-martie 1598, când pregătirile pentru transferul Transilvaniei sub autoritatea directă habsburgică se aflau în faza finală. Atunci Ștefan Jósika a încercat *in extremis* să obțină ca măcar cârma principatului să nu fie încredințată vreunui membru al familiei imperiale, ci unui „guvernator sau voievod care să fie din țară”³⁵. Bineînțeles, acesta din urmă nu putea fi decât el însuși! Căci, arestat și mai apoi judecat și executat de către imperiali, unul din capetele de acuzare a fost acela că, la venirea comisarilor trimiși de Rudolf II, el le-a spus deschis: „Eu până la venirea domniilor voastre am fost întru toate *principe fără de titlu* și dacă Maiestatea Sa îmi

³² Veress E., *Relationes*, p. 288.

³³ *Ibidem*, nr. 210, p. 287.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCCLXI, p. 308—309; vezi și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1968, p. 225.

³⁵ Veress E., *Relationes*, nr. 231, p. 307.

dă și titlul, eu mă leg că voi fi slugă credincioasă Majestății Sale, până la moarte” (s. n. — Șt. A.)³⁶. Aspiratia cancelarului la tron nu poate fi pusă la îndoială. Ea este confirmată atât de cronicarul contemporan Szamosközy, cât și, mai ales, de o mărturisire a lui Mihai Viteazul din iunie 1598, potrivit căreia a fost „îmboldit” de Jósika, „ca să-l susțină la dobândirea principatului Transilvaniei”³⁷. Iar această năzuință avea sorți de a prinde contur numai sub egida Porții, în condițiile în care cancelarul știa prea bine că, mai devreme sau mai târziu, Sigismund Báthory își va abandona tronul...

În lumina elementelor abia înfățișate credem că trebuie re-examinată o informație, culeasă tot dintr-un raport al lui Sigismundo della Torre, redactat la Alba Iulia în 27 mai 1597, și care a făcut până acum să curgă destulă cerneală în istoriografia noastră. Iată ce se relatea, printre altele, în acest raport: autorul său „a aflat de la cancelar <Ștefan Jósika> că voievodul Țării Românești ar putea să se învoiască cu principele să rămână el în scaunul Transilvaniei, fiindcă principele e hotărât să renunțe la rangul său. Susziszul voievod e rudă cu cancelarul, de care e oblăduit și ajutat”. Iar ceva mai departe găsim și următoarea întrebare: „Cancelarul se învoiește în chestiunile ce-i privesc pe bulgari cu voievodul, fără ca principele să bage de seamă că toate acestea pot fi prilejuri de aducere în țară a valahului, care mai este și înrudit cu cancelarul”³⁸. Nicolae Iorga, când a luat cunoștință de conținutul acestui document, a acordat informației cu pricina un credit foarte limitat³⁹. De altfel, chiar un comentator contemporan pătrunzător al acestor știri venite la Praga, nuntialul Cesare Speciano, și-a exprimat limpede îndoiala asupra veridicității lor. După părerea lui, afirmațiile cancelarului transilvănean au fost menite fie să-l „amăgească” pe autorul raportului, fie țineau de un anume „plan al său”, deoarece el îl știa pe Jósika drept un „om ager și plin de interese” (*huomo sagace, et pieno d'interessi*)⁴⁰. Din unghiul nostru de vedere, lansarea știrii despre un posibil transfer al lui Mihai Viteazul pe tronul Transilvaniei nu a fost altceva decât o încercare de „testare” a reacției curții imperiale habsburgice față de ideea preluării puterii de către un om din afara familiei lui Rudolf II.

Pe de altă parte, mărturiile de care dispunem despre umorile schimbătoare ale dezechilibratului principe transilvănean atestă că, cel puțin către

³⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, București, 1932, nr. 113, p. 182. De fapt, înrăurirea lui Jósika asupra tânărului principe era semnalată încă într-un raport iezeit din 1591: „... occupavit penitus animum Principis adeo ut totus ex ore illius pendeat” (László Szilas S. I., *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen (1591–1499)*, Roma, 1966, anexa 19, p. 151). Sigur, însă, că în anii următori această influență a evoluat în chip variabil.

³⁷ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 110–111; *MVCE*, I, nr. 63, p. 204. Nu există, deocamdată, o cercetare amănunțită și aprofundată asupra personalității și acțiunilor cancelarului Ștefan Jósika. Vezi, totuși, în chip provizoriu, Theodor N. Trăpcea, *Un bândănean, cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii, pentru autonomia Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, t. XII, 1969, p. 223–229.

³⁸ A. Veress, *Documente...*, nr. 43, p. 67; ultima ediție: *MVCE*, V, București, 1990, nr. 64, p. 139.

³⁹ Iată părerea lui Iorga: „De fapt o vorba de atât: alianța Țării Românești cu Ardealul și «speranța» pentru Bulgaria” (*Încă un volum din colecția Veress*, în „Revista Istorică”, an. XIX (1933), 1–3, p. 31). Vezi și Idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. V, *Époque des braves (Problème de la Transylvanie au XVIe siècle)*, Bucarest, 1940, p. 396.

⁴⁰ A. Veress, *Documente*, V, nr. 46, p. 70–71. Cf. opinia lui Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, București, 1994, p. 157–159, care crede că: „Prin Mihai, Jósika urmărea realizarea unei construcții politice care să cuprindă Transilvania, Țara Românească și Bulgaria” (!?!)

sfârșitul primăverii anului 1597 — adică exact atunci când a fost conceput raportul analizat —, în nici un caz nu putea fi vorba despre o asemenea înțelegere. La începutul lunii aprilie a plecat spre Transilvania un curier cu o sumă de bani, pe care împăratul i-a destinat „valahilor și bulgarilor”. Se pare că suma se ridica la 60 000 de ducăți, din care deci o parte erau destinați lui Mihai Viteazul, iar cealaltă trebuia să finanțeze răscoala de dincolo de Dunăre. Pentru a supraveghea chipul cum vor fi cheltuite aceste sume, de la Praga a fost trimis în Țara Românească, el urmând apoi să treacă și în Bulgaria, emisarul Giovanni de Marini Poli⁴¹. Numai că în 25 mai 1597 la Praga se știa că au sosit vești de la ambasadorii pe care Rudolf II i-a trimis la dieta Transilvaniei abia încheiată (27 aprilie—12 mai), iar aceste vești au avut darul să „măhnească” întreaga curte: Sigismund Báthory cerea insistent alți bani pentru sine, „și cei deja expediți pentru Valah <Mihai Viteazul> și bulgari spune că vrea el să-i împartă după cum va crede de cuviință”. Explicația acestei atitudini o dă ceva mai departe nunțul Speciano — autorul raportului la care acum ne referim —, care și-a amintit că în iarnă, când principele se găsea la Praga, „spunea deschis că nu vroia ca alții să trateze cu Valahul (de care zicea că este vasalul său), nici cu bulgarii prin alte mâini decât prin ale sale proprii”⁴². La fel, când la Praga s-a auzit și că Giovanni de Marini Poli a fost împiedicat în Transilvania să-și îndeplinească misiunea, un alt diplomat și-a adus aminte cât de iritat a fost principele de negocierile separate și secrete purtate la curtea imperială cu „solii voievodului său din Țara Românească” (s.n.—Șt. A.), iritare sporită și de faptul că aceștia au fost reținuți acolo și după plecarea sa spre casă⁴³. Cu alte cuvinte, în cursul recente vizite la Praga, în mintea principelui s-au retrezit veleitățile de suzeran asupra Țării Românești. . . Și asta după ce tot el, în contextul întâlnirii de la Alba Iulia, a fost cel ce și-a dat consimțământul ca Mihai Viteazul să intre în contact direct cu curtea imperială, prin solii săi Mihalcea banul Karadja și Marcus Schunckabunck⁴⁴.

Revenind la chestiunea tratativelor transilvano-otomane, trebuie observat că ele au fost purtate neconținut „la vedere”. Altminteri spus, curtea din Praga a fost aparent informată prompt despre fiecare pas în această privință⁴⁵. Era vorba numai de „o pace prefăcută” (*una finta pace*), menită să-l rețină pe dușman de la a ataca Transilvania în vara următoare și de a da satisfacție — temporar — locuitorilor de rând ai țării, sătui de război. Așa sunau mereu asigurările venite de la Alba Iulia și care însoțeau înveștile despre contactele diplomatice succesive cu Poarta⁴⁶. Nu este, însă, mai puțin adevărat că ele au stârnit mare îngrijorare la Praga. Și au devenit, în fond, cel

⁴¹ *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592—1598) nelle carte inedite vaticane e ambrosiane*, a cura di Natale Mosconi, Arcivescovo di Ferrara, t. 4, Brescia, 1966, nr. 65, p. 156; nr. 67, p. 162; nr. 80, p. 184 și nr. 83, p. 189.

⁴² *Ibidem*, nr. 92, p. 206—207.

⁴³ A. Veress, *Documente*, V, nr. 54, p. 84.

⁴⁴ Asupra acestei misiuni, vezi mai ales N. Iorga, *Un sol sas la Praga al lui Mihai Viteazul*, în „RI”, an. I (1915), 9—10, p. 166—167; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 126.

⁴⁵ În 2 mai 1597 împăratul Rudolf II confirma primirea de la principe a informațiilor cu privire la negocierile cu turcii, împreună cu explicația că răspunsul său favorabil la avansurile Porții este numai o manevră dinadins făcută (*de industria*) (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCCXLIII, p. 297). Așa cum a observat I. Sârbu, principele i-a scris lui Rudolf în 16 aprilie, adăugând și copiile scrisorilor sosite de la Poartă în absența lui (*op. cit.*, p. 254).

⁴⁶ Veress Endre, *Relationes*, p. 284—285.

mai eficace mijloc de presiune asupra împăratului Rudolf II și sfetnicilor săi spre a obține ajutoarele militare pretinse și făgăduite⁴⁷. Cum între timp aceste ajutoare au început să sosească, iar principele era nevoit, la rândul lui, să-și țină cuvântul și să intre în acțiune de partea creștinilor — sau măcar să se prefacă! —, Martin Benyai, după ce s-a întors de la Constantinopol, în ajunul datei de 13 iulie, a fost aproape numaidecât reexpediat la Praga, ca să dea seamă personal despre chipul cum s-a desfășurat misiunea lui⁴⁸. Era, desigur, un gest menit să calmeze spiritele și să convingă despre sinceritatea opțiunii pro-creștine a principelui... Din relatările lui, ca și din scrisorile sultanului și mamei sale adresate lui Sigismund Báthory, pe care le-a adus cu sine, nu reieșea decât că, și de astă dată, i-au fost oferite condițiile deja cunoscute, adică pacea avută „înainte”, cu sultanii din trecut⁴⁹.

A sosit vremea să examinăm, pe cât posibil, perspectiva lui Mihai Viteazul și implicarea sa în acest joc diplomatic. Premisa de la care credem că trebuie pornit este aceea că el a cunoscut din capul locului, din pragul lunii ianuarie 1597, când se găsea la Alba Iulia, condițiile puse turcilor de cancelarul Jósika. Și mai ales una dintre ele, care privea recunoașterea de către otomani a „protecției asupra Țării Românești și Moldovei”, ceea ce implica, firește, și dreptul principelui de a numi și înlocui pe domnii din țările românești extracarpătice. „Cheia” acestei clauze o reprezenta, negreșit, Moldova, unde în 1595 polonii îl înlăturaseră de pe tron pe Ștefan vodă Răzvan, „vasalul” principelui Sigismund Báthory, impunându-l în schimb pe Ieremia Movilă. Pentru care, ulterior, au obținut și consimțământul otomanilor⁵⁰.

Știm că, pe durata vizitei lui la Alba Iulia, Mihai Viteazul a fost „găzduit de Jósika”. Tot cu acel prilej, potrivit mărturiei lui Szamosközy, cei doi au pus la cale o alianță matrimonială: „sau feciorul lui Mihai Vodă să ia în căsătorie pe sora mai mică a lui Jósika, ori dimpotrivă fratele mai mic al

⁴⁷ Vezi rapoartele din Praga, datate 28 mai, 2 iunie și 12 iulie 1597 (Hurmuzaki, *Documente*, III—2, nr. CCLXXVII—CCLXXVIII, p. 244—246 și nr. CCLXXXIII, p. 248—249). Totuși, față de imobilitatea principelui în cursul verii, dar și din pricina suspiciunilor trezite de negocierile lui cu Poarta, curtea din Praga i-a refuzat cererea pentru încă 30000 de taleri, până în clipa în care nu va începe efectiv operațiunile militare anunțate contra turcilor (*Ibidem*, nr. CCXCIX, p. 261). Vezi și I. Sârbu, *op. cit.*, p. 257.

⁴⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCCLII, p. 304—305 (raport al lui Marini Poli din Alba Iulia, publicat, însă, sub dată greșită: „13 iunie”, în loc de *iulie*, care atestă sosirea lui Benyai, împreună cu un „chiauso di importanța”). Plecarea lui spre Praga a avut loc pe la 20 iulie (*Ibidem*, nr. CCCCLXIII, p. 310). A sosit acolo în 7 august (vezi nota următoare).

⁴⁹ *Ibidem*, III—2, nr. CCLXXXVIII, p. 252—253; tot aici și scrisorile otomane, în tălmăcire italiană (nr. CCLXXXIX—CCXC, p. 253—254); vezi și I. Sârbu, *op. cit.*, p. 262—263. Încă de pe când solia transilvano-munteană se mai afla în Stambul, Edward Barton a notat că ea se va întoarce numai cu făgăduieli mari, dar fără nimic concret (*but with no assurance of any particular favor*) (E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 157, p. 115).

⁵⁰ E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 140, p. 406; *Cronici turcești*... I, p. 377 (cu mențiunea intervenției lui Feth Ghirai pentru confirmarea lui Ieremia Movilă). Absența oricăror date despre condițiile transilvănene înaintate Porții a împiedicat până acum și interpretarea corectă a poziției domnului muntean față de aceste tratative (cf., de pildă, Constantin Bălan, *Câteva considerații despre activitatea politică și diplomatică a lui Mihai Viteazul în 1597*, în „Revista de Istorie”, t. 28 (1975), 4, p. 517—519). Pe de altă parte, din perspectiva analizei aceluiași condiții, profilul politic al cancelarului Ștefan Jósika trebuie altfel văzut și înțeles (cf. *Histoire de la Transylvanie*, sous la direction de Béla Köpeczi, Budapesta, 1992, p. 288, unde despre el se afirmă în chip simplist că era „connu pour ses sympathies turques”!).

lui Jósika să ia pe fata lui Mihai Vodă⁵¹. Cu toate că această înrudire până la urmă nu s-a mai produs, nu rămâne mai puțin faptul că în momentul respectiv a avut loc o strângere a legăturilor de prietenie între cancelar și voievod. Or, amândoi erau deopotrivă de ostili lui Ieremia vodă Movilă. Pentru Mihai, acesta simboliza scoaterea Moldovei din Liga creștină. În vară, în primele zile ale lui iulie 1597, când Martin Benyai — pe drumul de întoarcere de la Constantinopol — a făcut un popas la Târgoviște, a notat că voievodul „nu poate să-i audă numele”, iar această ură „naturală” i-a fost sporită din pricina „acelor oșteni ai săi care au murit în Moldova, când a fost izgonit Ștefan <Răzvan> de Ieremia, să tot fie doi ani <de atunci>”⁵². Cât despre Ștefan Jósika, există indicii plauzibile potrivit cărora, în primăvara anului 1595, el a fost autorul din umbră al loviturii îndreptate contra lui Aron vodă și al instalării în scaunul domnesc al lui Ștefan Răzvan⁵³. În plan politic, deci, se poate spune că interesele cancelarului transilvănean și ale domnului muntean au fost deopotrivă de lovite de intervenția polonă în Moldova. Iar dacă Poarta i-ar fi recunoscut lui Sigismund Báthory, în contextul preconizatei păci, „protecția” nu numai asupra Țării Românești, ci și a Moldovei, aceasta ar fi însemnat nici mai mult, nici mai puțin decât... mână liberă pentru înlăturarea lui Ieremia Movilă!

Un crâmpei dintr-un raport al lui Edward Barton din 2/12 februarie 1597 vădește că în ajunul plecării din Constantinopol spre Transilvania a lui Ali Madjaroglu — așadar, în preajma zilei de 4 februarie —, acolo a sosit un „curier” din partea lui Mihai Viteazul. Oficial misiunea lui era să întrebe dacă haraciul Țării Românești trebuie expediat undeva la hotare, de unde va fi preluat de autoritățile otomane, sau adus direct la Poartă. Însă, în continuare, Barton a redat o interpretare a misiunii reale a acestui om al domnului, pe care nu o avem de ce să nu o admitem: el a fost trimis special spre a afla cum au fost receptate la Poartă condițiile de pace transilvănene, transmise prin mijlocirea lui Ali ceașul⁵⁴. Interpretarea aceasta este cu atât mai de crezut, cu cât Mihai, de fapt, nici nu avea de gând, deocamdată, să achite haraciul... Prin urmare, este de reținut că el a supravegheat îndeaproape mersul tratativelor inițiate la Alba Iulia de Ștefan Jósika. Iar prezența unui sol al său, în luna mai, alături de Martin Benyai, atestă că voievodul a susținut până la capăt aceste negocieri, din poziția de „vasal” al principelui, în care s-a mai complăcut o vreme⁵⁵...

Poate prin acel curier pomenit mai sus, care s-a întors în Țara Românească odată cu Ali ceașul, Mihai Viteazul a primit o scrisoare din partea lui Meletie Pigas, patriarh al Alexandriei, dar rezident la Constantinopol, la care va răspunde în 11/21 februarie 1597. De fapt, nu ne este cunoscut decât textul acestei scrisori de răspuns, pe care Edward Barton l-a anexat unui raport al lui din 9/19 martie, în tălmăcire italiană. În raportul cu pricina, ambasadorul a lămurit originea și rostul corespondenței între înaltul

⁵¹ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 109.

⁵² *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano...*, t. V, Brescia, 1967, nr. 50, p. 151.

⁵³ A. Veress, *Documente*, V, nr. 125, p. 201.

⁵⁴ E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 148, p. 110.

⁵⁵ În această calitate el a fost invitat să participe la lucrările Dietei transilvănene din primăvara lui 1597. Cu toate că nu a răspuns acestei invitații, sub pretextul amenințării pricinuite de concentrările turcești de la Razgrad, nu rămâne mai puțin faptul că, aparent, juca încă rolul de „vasal” al lui Sigismund (A. Veress, *Documente*, V, nr. 41, p. 65).

ierarh și domnul muntean: marea lor dorință de a cădea la pace cu împăratul Rudolf II și cu ceilalți membri ai Ligii creștine i-a împins pe turci să recurgă la serviciile lui Meletie Pigas. Astfel, acesta a fost pus „să mijlocească (în mod secret și nu ca din partea lor) pe lângă Mihai, să aranjeze astfel treburile cu principele Transilvaniei și cu împăratul, încât să se poată ajunge la pace”. Iar după primirea răspunsului din partea domnului, de care ne vom ocupa îndată, turcii erau chiar gata să-l trimită pe patriarh la curtea Țării Românești⁵⁶!

În esență, în scrisoarea lui, Mihai cerea asigurări ferme „ca pacea să nu fie cu vreo înșelătorie”. El îi explica patriarhului că se teme de acest lucru, întrucât sultanul, în pofida unui „hatt-i hümâyun” pe care i-l trimisese⁵⁷ — prin care-l iertase și îi recunoscuse domnia —, ulterior „a trimis pe tătari și pe un alt voievod”, care au prădat și jefuit țara mai rău decât o făcuse înainte Sinan pașa. Este o referire la evenimentele din toamna precedentă⁵⁸. Făcând apoi aluzie la călătoria sa la Alba Iulia, unde „m-am sfătuit îndelung pentru pace”, și declarându-se hotărât în favoarea unei asemenea perspective — „Eu sunt pentru a înfăptui aceasta...” —, domnul îl invita pe Meletie Pigas în Țara Românească, dar numai după ce va căpăta „o încredințare vrednică de crezare” și va constata că „nu este vorba de vreo înșelătorie sau mișelie”. Atunci doar „vom încerca să așezăm o pace statornică și obștească, împreună cu ceilalți voievozi și regi și se vor lămuri cauzele zavisției”⁵⁹. Deci, deocamdată, el accepta doar în principiu rolul de mediator în viitoarele negocieri între Poartă și Liga creștină... Este, de fapt, un indiciu despre poziția privilegiată pe care domnul muntean o deținea acum în raporturile cu Poarta și pe care el a exploatat-o în chipul cel mai iscusit cu putință.

Spre a-și manifesta bunăvoința și a înlătura suspiciunile voievodului, turcii au executat în aprilie doi pretendenți la tron — unul fiind chiar predecesorul lui Mihai, Alexandru vodă cel Rău! —, iar pe un al treilea l-au închis⁶⁰. Apoi, tot în primăvară, la Constantinopol se știa că sultanul era dispus să-l facă pe Meletie Pigas patriarh ecumenic, scutindu-l și de toate impozitele (*gravezze*), numai acesta „să meargă să trateze pacea”, mai întâi cu Mihai, apoi cu principele transilvănean și, în fine, cu împăratul Rudolf

⁵⁶ E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 151, p. 113.

⁵⁷ Acest act, cu rezoluția autografă a padișahului, prin care Mihai era „iertat” și era recunoscut în continuare voievod al Țării Românești, este pomenit și în cronica lui Mustafa Selaniki (*Cronici turcești*, I, p. 379). El a fost neîndoielnic emis în urma celor dintâi demersuri de pace ale lui Mihai, susținute și printr-o „petiție colectivă” a Stărilor muntene (*mah.ar*). Mesajul lui Mihai a stârnit o vie dezbateră în ședința divanului imperial otoman din 6 aprilie 1596 (pentru care vezi Aurel Decei *Violenta dispută asupra lui Mihai Viteazul și a Țării Românești între Hogea Sadeddin și Muftiul Bostanzade, la 6 aprilie 1596*, în „Apulum”, t. XIII, Alba Iulia, 1975, p. 301–311).

⁵⁸ În 16 octombrie 1596 un curier din Țara Românească anunța la Alba Iulia că Mihai Viteazul, cu puținele lui forțe, i-a înfrânt și respins peste Dunăre pe tătarii lui Gazi Ghirai, care se îndreptau către frontul din Ungaria (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCXIII, p. 280; *MVCE*, V, nr. 57, p. 132). Atât din cronica lui Baltasar Walther, cât și din al doilea memoriu al lui Mihai din perioada pribegiei rezultă că hanul a refuzat o confruntare directă, pe care domnul ar fi dorit-o lângă Gherghița (*SMIM*, III, p. 89–90; *Literatura română veche (1402–1647)*, II, București, 1969, p. 45). Vezi și I. Sârbu, *op. cit.*, p. 236–238.

⁵⁹ E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 149, p. 110–112.

⁶⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCXLVII, p. 299; *MVCE*, IV, nr. 62, p. 99 (I, Sârbu, *op. cit.*, p. 261).

II⁶¹. Dar, până la urmă, în luna mai, cu numai patru zile înainte de sosirea la Poartă a emisarilor lui Sigismund Báthory și Mihai Viteazul, patriarhul Alexandriei a renunțat să întreprindă călătoria la curtea domnească din Târgoviște. Motivul acestei renunțări, așa cum a fost relatat în mediile diplomatice de la Poartă, era acela că el „se îndoiește că turcii se vor ține de cele ce vor făgădui lui Mihai”! Cu alte cuvinte, Meletie Pigas, în calitatea lui de înalt ierarh al lumii ortodoxe, a refuzat în ultimă instanță să cauzioneze integral politica otomană față de Țara Românească. El s-a mulțumit doar să continue corespondența cu domnul muntean⁶². Pe de altă parte, trebuie adăugat că, odată cu întoarcerea de la Poartă a soliei transilvano-muntene, demersurilor pe lângă Mihai ale lui Meletie Pigas li s-a alăturat, printr-o scrisoare din 5/15 iunie 1597, și Edward Barton. Acesta, amintindu-i voievodului de „vechea prietenie” ce-i lega, de fapt depunea mărturie despre autentică voință de împăcare a dregătorilor otomani și îl îndemna ca, la rândul lui, să dea un „semn” care să-i convingă de sinceritatea atitudinii lui⁶³.

Repererele înfățișate mai sus sunt suficient de grăitoare pentru atmosfera de neîncredere reciprocă în care au evoluat contactele diplomatice între Mihai Viteazul și turci. Din punctul de vedere al domnului român, această suspiciune a fost de altfel substanțial sporită de veștile despre concentrările de oști otomane la Dunăre, asupra cărora, la 1 aprilie 1597, el îi scria arhiducelui Maximilian de Habsburg⁶⁴. Iar în paralel, Mihai a cerut explicații și lui Meletie Pigas. Acesta, în 23 mai st. v., îi răspundea că a obținut de la serdarul Mehmed Satârghi pașa asigurarea că oștile de la Dunăre nu erau menite să atace Țara Românească. Ieremia Movilă al Moldovei, a mai spus serdarul, „ne-a înștiințat că domnul Ardealului amenință să-l scoată din scaun și s-a rugat de ajutor”⁶⁵. Aici este locul să ne oprim, căci afirmația abia citată este de natură să lumineze, dintr-un alt unghi de vedere, sensul pe care mai ales Mihai Viteazul l-a atribuit tratativelor de pace transilvano-muntene cu Poarta.

Ieremia vodă Movilă nu s-a adresat după ajutor numai la Poartă, ci deopotrivă, în chip stăruitor, și polonilor. Așa după cum am arătat cu alt prilej, una din scrisorile lui a fost chiar înfățișată de cancelarul Jan Zamoyski, în ziua de 11 martie 1597, senatorilor poloni reuniți la Varșovia. Domnul moldovean, prin scrisoarea cu pricina, cerea ca oastea regală să se „întoarcă” (*ritorni*) în Moldova, deoarece el a aflat că Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, vrea să ia „din nou” în stăpânire țara sa (*disegni d'impadronirsi di nuovo del suo principato*). Versatul om politic care era Zamoyski a profitat de acest mesaj neliniștitor spre a face un pas mai departe și a sugera senatorilor că, în cazul reînnoirii păcii cu Poarta, exista perspectiva unei înțelegeri cu turcii, care se îngăduie instalarea la cârma ansamblului celor trei

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Hurmuzaki, *Documente*, III — 1, București, 1880, nr. XCVII, p. 539: emisarul plecat spre Țara Românească în locul patriarhului în mai 1597 purta numele „Duca”.

⁶³ Ultima ediție: *MVCE*, V, nr. 65, p. 140 — 141. Pentru rolul jucat de Barton în înscăunarea lui Mihai, vezi L. Demyen și P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI — XVIII*, București, 1974, p. 29 — 30.

⁶⁴ *MVCE*, I, nr. 44, p. 156 — 157.

⁶⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XIII — 2, p. 316 — 317. Vezi și N. Șerbănescu, *Legăturile patriarhului Meletie Pigas cu Țările române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXIV (1946), 7 — 9, p. 359 — 360.

state din spațiul carpato-danubian a unuia din membrii familiei Báthory stabiliți în Polonia⁶⁶. Și este sigur că această perspectivă a înclinat hotărâtor balanța în favoarea deciziei definitive a Dietei de a nu implica regatul în războiul Ligii creștine, patronate de împăratul Rudolf II și papa Clement VIII.

Dar, de bună seamă, sosirea la Stambul a soliei de pace transilvano-muntene era de natură să compromită programul polon de extindere a autorității regatului la Dunărea de Jos, în dauna Casei de Austria. Ne întrebăm, chiar, dacă nu cumva amânarea expedierii la Poartă a solului polon Stanislav Golski — el trebuia să ajungă acolo, potrivit știrilor venite din Moldova, încă de la sfârșitul lunii mai⁶⁷! —, nu ar trebui pusă în legătură tocmai cu acest eveniment. Căci un raport din Varșovia, cu data 28 iunie 1597, al nunțului Germanico Malaspina, atestă nu numai că autoritățile polone erau la curent cu pretențiile lui Sigismund Báthory, ci susțineau că sultanul, în chestiunea cererii sale de recunoaștere a „protecției” asupra „Valahiilor” ar fi răspuns că el nu poate „dispune” de ele, întrucât una din aceste țări, se află „sub protecția Alteței Sale, și cealaltă a polonilor”. De aceea, principele trebuia să „recupereze” mai întâi Moldova, în care caz și acest stat va fi „al său”, la fel precum Țara Românească... Convingerea unanimă a curții polone în acest moment eră, prin urmare, că Sigismund Báthory va încerca prin orice mijloc să-și „supună” Moldova „înainte de ratificarea păcii cu sultanul” (*per ridurla avanti la ratificatione della pace col Turco in mano et potestà sua*)⁶⁸. Cum vedem, negocierile de la Poartă din mai-iunie 1597 nu au făcut decât să întărească bănuielile iscate de apelurile repetate după ajutor ale lui Ieremia vodă Movilă!

În aceeași lună iunie, reprezentantul pontifical de la Alba Iulia, Alfonso Visconti, a efectuat pe lângă principe și cancelarul Jósika o mică „anchetă” în legătură cu motivul de căpetenie al alarmei date de Ieremia Movilă: o scrisoare, cu data 28 ianuarie 1597, a unor boieri moldoveni pribegi în Transilvania, din care rezulta că ei sunt gata să-l răstoarne pe voievod și să scoată Moldova „din puterea polonilor”, cu încuviințarea și sprijinul militar al lui Sigismund Báthory⁶⁹. Puși în fața copiei textului scrisorii incriminate, atât principele, cât și Jósika au negat orice implicare. Iar nunțul Visconti s-a situat de partea lor, observând că în ianuarie, când a fost concepută această scrisoare, de fapt principele pleca la Praga, având în minte cu totul alte gânduri⁷⁰... Ceea ce era perfect adevărat!

Să nu uităm, însă, că în spatele principelui se găsea cancelarul Ștefan Jósika. Și s-ar putea prea bine ca, în ajunul plecării la Praga, el să fi fost cel

⁶⁶ Athanasius G. Welykyj OSBM, *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes* (1550–1850), vol. II (1594–1608). Roma, 1959, nr. 613, p. 125–126. Am semnalat și discutat acest episod în studiul: *Michael the Brave's Relations with Poland: the Mission Undertaken by Spatharus Constantin Vorsi*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXXII (1993), 3–4, p. 207–209.

⁶⁷ În ziua de 1/10 mai 1597, Barton scria: „The Polish Ambassador is expected heere within these twenty dayes, accordinge as advice is brought out of Bugdania” (E.D. Tappe, *op. cit.*, nr. 155, p. 114).

⁶⁸ Claudiu Isopescu, *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. X, București, 1929, nr. CII, p. 81. Ne întrebăm chiar dacă nu cumva raportul latin anonim din 28 aprilie 1597 a fost redactat pentru informarea polonilor...

⁶⁹ *Ibidem*, nr. LXXXI, p. 67.

⁷⁰ Veress E., *Relationes*, nr. 218, p. 293–294.

ce a dat dezlegare pribegilor pomeniți — foști sfetnici al lui Ștefan vodă Răzvan — să intre în legătură cu boierii din Moldova, în vederea pregătirii înlăturării lui Ieremia Movilă. În fond, la fel acționase el și cu doi ani mai devreme, contra lui Aron vodă... Pe de altă parte, cele ce erau pe cale să se întâmple curând, către sfârșitul lunii octombrie 1597 — adică exact atunci când solul polon Stanisław Gulski se găsea la Poartă și aștepta să încheie tratativele cu autoritățile otomane! —, demonstrează fără putință de tăgadă că temerile polone, de care ne-am ocupat mai sus, nu erau deloc lipsite de temei. Într-adevăr, în acel moment, din inițiativa și la îndemnul lui Mihai Viteazul, Sigismund Báthory, care chiar a venit la Brașov, era pe punctul să consimtă la dezlănțuirea unui atac conjugat, munteano-transilvănean, contra lui Ieremia Movilă⁷¹. Argumentul lui Mihai Viteazul pentru această acțiune — menită să restabilească „suzeranitatea” principelui asupra Moldovei! — a fost, foarte probabil, necesitatea preîntâmpinării unei înțelegeri polono-otomane, în care avea să fie cuprinsă nu numai Moldova, ci și Transilvania și Țara Românească⁷². De altminteri, în februarie 1598, deci nu cu mult înainte de abdicarea principelui (10 aprilie 1598), domnul muntean a făcut o ultimă încercare de a-l determina pe Sigismund „... să-l sloboadă să meargă în Moldova asupra lui Ieremia Vodă, *ad occupandam provinciam*, — și tot așa și asupra Țării Leșești, căci el este în stare s-o ia, — are și credincioși, cari așteaptă numai ca el să vină acolo, pentru ca toată Moldova să i se închine”⁷³. Deci acum, către sfârșitul iernii 1597–1598, Mihai era pe cale din nou să pună în aplicare planul din toamna precedentă, de astă dată chiar fără ajutor ardelenesc⁷⁴. Izvorul citat este prețios și fiindcă vedește, odată în plus, de la cine a pornit de fapt, în ambele împrejurări, inițiativa în privința Moldovei. „Și, totodată, cine a fost frâna în calea împlinirii ei. Căci, drept răspuns, prin solul său Sigismund Sármasági, principele l-a vestit în mod oficial pe voievod despre apropiata părăsire a tronului; iar cât privea acțiunea contra lui Ieremia Movilă, i-a cerut „să mai aștepte încă cu bună pace, căci împăratul și papa l-au oprit să facă războiu împotriva Moldovei și împotriva Leșilor”⁷⁵.

⁷¹ Vezi, pe larg, Ștefan Andreescu, *Michael the Brave's Relations with Poland...*, p. 205–206.

⁷² Raportul lui Giovanni de' Marini Poli redactat la Târgoviște, 16 octombrie 1597, atestă că Mihai Viteazul era la curent cu proiectul cancelarului Zamoyski de a aduce la cărma Transilvaniei pe unul din membrii familiei Báthory stabiliți în Polonia (el susține că a fost informat despre acesta chiar de Sigismund!) (*MVCE*, V, nr. 70, p. 148 și 151). Or, acest proiect nu putea prinde viață decât în temeiul unei înțelegeri polono-otomane, așa cum de altminteri s-a și întâmplat ulterior.

⁷³ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 110; cf. Constantin Rezachevici, *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul (Culegere de studii)*, vol. îngrijit de P. Cernovodeanu și C. Razechevici, București, 1975, p. 57–58.

⁷⁴ Modalitatea practică de înlăturare a lui vodă Ieremia se întrezărește din lectura raportului lui Marini Poli din martie 1598: domnul aștepta cinci mii de cazaci, chemați în solda sa, care urmau să traverseze Moldova, evident cu forță; el ar fi vrut să le iasă în întâmpinare, în fruntea ostilor sale, și cu această ocazie să-l răstoarne și pe Ieremia. Dar, în același timp, se afla în fața dilemei dacă să rupă acum sau nu tratativele cu Poarta: „Apoi ce vor spune turcii și ce voi răspunde eu tătarilor?” (*MVCE*, I, p. 180–181).

⁷⁵ I. Crăciun, *op. cit.*, loc. cit.; din același izvor rezultă că, inițial, Sigismund Báthory i-ar fi comunicat că va trimite în solie la curtea munteană „pe Jósika sau pe Ștefan Bocskai, camenii lui de încredere” (ai lui Mihai). Este încă o indicație asupra legăturilor strânse între cancelar și domnul de la Târgoviște.

Se poate spune, aşadar, că în contextul şi la adăpostul negocierilor de pace transilvano-muntene cu Poarta, Mihai Viteazul a urmărit să atingă un ţel major: scoaterea Moldovei de pe „axa” polono-otomană şi, în felul acesta, restabilitatea unităţii de acţiune a celor trei state de la Dunărea de Jos. A încercat să obţină acest rezultat prin exploatarea veleităţilor de „suzeran” asupra ambelor ţări româneşti extracarpătice ale lui Sigismund Báthory, care şi-au găsit expresia, după cum am văzut, şi în condiţiile de pace înaintate Porţii. Aşa şi nu altminteri se explică pasivitatea militară absolută pe linia Dunării a domnului român în întreg anul 1597, în pofida pregătirilor de răsccoală şi a apelurilor insistente după ajutor venite din Balcani⁷⁶. De fapt, ceea ce Nicolae Iorga numea „planul bizantin” — eliberarea popoarelor creştine de la miazăzi, până la Constantinopol — a fost doar amânat, din dorinţa lui Mihai de a crea mai întâi premisele pentru succesul lui.

O consecinţă a intrării domnului de la Târgovişte în negocieri cu Poarta a fost şi schimbarea atitudinii polone faţă de el, mai exact a cancelarului Jan Zamoyski. Ştim că, în cursul Dietei de la Varşovia, din februarie-martie 1597, o solie din partea lui Mihai Viteazul a solicitat ca, în perspectiva reînnoirii păcii cu Imperiul otoman, polonii să pretindă şi să obţină de la turci pentru Ţara Românească un statut politic similar cu cel al Moldovei lui Ieremia Movilă. Însă această cerere a fost net refuzată. Nu discutăm acum motivele refuzului şi nici cele care l-au împins pe domnul muntean să întreprindă acest demers diplomatic⁷⁷. Ceea ce interesează este faptul că, deodată, în pragul lunii iunie 1597, asistăm la deplasarea către curtea domnească din Târgovişte a unui emisar polon, nobilul Andrei Taranowski. Însărcinat de cancelarul Zamoyski cu o misiune neoficială, cu caracter exploratoriu, pe lângă voievod, el a stăruit în fel şi chip ca să-l atragă în orbita politică a coroanei polone. Ba chiar a mers până acolo, încât i-a făgăduit lui Mihai că, în cazul abandonării alianţei cu împăratul Rudolf II şi trecerii lui sub suzeranitate polonă, va fi sprijinit să ia în stăpânire atât Transilvania, cât şi Moldova... Că domnul nu a dispreţuit această ofertă şi nu a eliminat-o aprioric ne-o dovedeşte încercarea lui de a-i verifica ulterior temeinicia⁷⁸. Oricum, examinarea acestei „variante polone” din planurile sale şi a evoluţiilor în legătură cu ea nu face decât să ne întărească în convingerea că, într-adevăr, în cursul anului 1597 centrul de greutate al gândirii politice a lui Mihai s-a mutat spre miazănoapte, că ideea care-l domină acum este cea a refacerii blocului celor trei state din spaţiul carpato-danubian, la limită chiar sub autoritatea lui⁷⁹.

⁷⁶ De pildă, în 10 iulie 1597, Baltasar Walter a asistat la primirea de către domn în audienţă a unei delegaţii a sârbilor, care tocmai atacaseră şi ocupaseră cetatea Vaşiţa şi oraşul Cladova. La cererea lor de ajutor Mihai a răspuns că trebuie aşteptat „un prilej mai prielnic” pentru intervenţia lui (*SMIM*, III, p. 92; cf. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 218—221; vezi şi, mai nou, discuţia lui Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările răsăritice în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 182—189, care crede că în 1597 Mihai a fost cel care „ceruse intercesiunea lui Meletie Piges pentru a încheia o pace cu Poarta care să-i asigure dinastia”).

⁷⁷ După părerea lui Malaspina, regele Sigismund s-a abţinut să scrie sultanului „lettere d’intercessione per Michele Palatino” ca să nu-i dea un motiv de suspiciune principelui transilvănean (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCCXXXIX, p. 295); vezi şi Ilie Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, Bucureşti, 1938, p. 30.

⁷⁸ Ştefan Andreescu, *Michael the Brave's Relations with Poland...*, p. 210—215.

⁷⁹ Aici, în spaţiul tratativelor cu polonii, răsară cea dintâi dovadă a ivirii în mintea domnului a proiectului cu privire la Transilvania şi Moldova, iar nu în temeiul elementelor oferite de raportul lui Sigismondo della Torre. .

Al doilea obiectiv politic major urmărit de Mihai Viteazul la umbra tratatelor de pace cu Poarta a fost anihilarea teribilei forțe de șoc reprezentate de tătarii din Crimeea. La curent cu criza internă care sfășia hanatul — și care nu se va isprăvi decât în august 1597 —, domnul a intrat în contacte din ce în ce mai strânse cu hanul Gazi Ghirai, care într-o primă fază — de conflict deschis cu Poarta — se arătase chiar dispus să basculeze în tabăra puterilor creștine. Cel dintâi rezultat concret al acestor contacte, dublate și susținute prin manevre abile la Poartă ale lui Mihai, a fost suspendarea de către Gazi Ghirai a plecării lui pe frontul din Ungaria, în ajutorul corpului expediționar otoman, de sub comanda serdarului Satârgi Mehmed pașa⁸⁰. Ceea ce merită subliniat este că această izbândă diplomatică a fost obținută în condițiile în care fiecare dintre cei doi cărmuitori a primit ordine ferme — menite a le verifica sinceritatea revenirii în orbita Porții! — de a sprijini, cu forțele lor, noua campanie otomană din Ungaria. Astfel, Baltasar Walther, prezent la curtea din Târgoviște în iulie 1597, ne spune că mai întâi Ali Madjaroglu (*Hali Masar Zaus*) — revenit de la Constantinopol împreună cu solia munteano-transilvăneană — i-a transmis lui Mihai Viteazul „în numele sultanului” porunca „să facă joncțiune cu tătarii” și „să însoțească pe comandantul general de armată Satârgi Mahmed pașa, care chiar atunci se afla în drum spre Ungaria”. Foarte curând, la 20 iulie, un alt emisar otoman, în drum spre Crimeea — unde trebuia să impună încetarea imediată a luptei fratricide dintre Gazi Ghirai și Feth Ghirai, care împiedica plecarea ajutorului tătar! —, i-a adus domnului alte scrisori de la padișah, mult mai binevoitoare decât cele dinainte, prin care lui Mihai i se întărea „domnia pe toată viața”, cu drept ereditar, precum și „numai cu jumătate din tributul anual”⁸¹...

Până la urmă, pentru absența lui Gazi Ghirai de pe frontul din Ungaria, dar și pentru încrederea lui nesăbuită că solii „cei mari” ai Transilvaniei și Țării Românești vor veni, totuși, la Poartă, sultanul l-a învinuit și l-a demis pe marele vizir Damad Ibrahim pașa, înlocuindu-l prin Hasan pașa Hadâm (3 noiembrie 1597). În aceste împrejurări, în care totuși timpul prielnic operațiunilor militare se încheiase, și noul mare vizir a făcut o ultimă încercare de a-l utiliza pe Mihai Viteazul drept mijlocitor pentru pacea cu imperialii. Într-adevăr, în prima jumătate a lunii decembrie, Hasan pașa l-a însărcinat cu demersurile pe lângă domn pe Edward Barton, iar știrea a fost consemnată, sub data 1 februarie 1598, în corespondența din Esztergom a familiei Fugger; „Sultanul nu va scrie cea dintâi scrisoare și se spune că a cerut, prin urmare, trimisului englez să înceapă negocierile, să scrie voievodului Mihai și să-l sfătuiască a trimite tributul. Se crede că aceasta ar fi începutul unei păci <pe cale> de a fi încheiate între Maiestatea Sa <Rudolf II> și sultan. Iată de ce reprezentantul englez a fost trimis la domnul Țării Românești, spre a-i da toate lămuririle și a-l ruga să împărtășească împăratului

⁸⁰ Ne-am ocupat în amănunt de acest subiect în studiul: *Wallachian Diplomacy During the Long War: Michael the Brave's Negotiations With the Khanate of Crimea* (sub tipar).

⁸¹ *SMIM*, III, p. 93–94; potrivit unei știri sosite la Alba Iulia în 28 iulie, ultimul emisar i-a oferit lui Mihai „un cal frumos”, precum și alte daruri, totodată cerându-i să îngăduie trecerea tătarilor prin țara sa (N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 159).

printr-unul din solii săi ceea ce a aflat <de la dânsul>”⁸². Edward Barton nu a mai apucat, însă, să se deplaseze la curtea munteană, căci a murit „în timpul îndeplinirii misiunii” (15/25 decembrie 1597), iar trupul lui „a fost adus la Constantinopol” și înmormântat cu toate onorurile, de către „agentul francez” și bailul venețian⁸³.

În schimb, tot acum, mai exact în 13 decembrie 1597, o altă solie comună transilvano-munteană, alcătuită din secretarul Ioan Bernárdffy și Giurgiu Raț, pleca spre Crimeea, la hanul Gazi Ghirai. Aparent, ea trebuia să relanseze discuțiile, pe acest „canal”, cu privire la chestiunea păcii generale. Dar, în realitate, această misiune a încununat eforturile lui Mihai Viteazul de apropiere de Hanatul Crimeii. Ni s-au păstrat instrucțiunile lui Sigismund Báthory pentru această solie, redactate în 12 decembrie, la Alba Iulia⁸⁴. Însă, înainte de a ne apleca ceva mai îndeaproape asupra conținutului lor, este bine să oferim câteva lămuriri despre stadiul în care se găseau acum relațiile principelui cu imperialii.

Spre a da satisfacție curții din Praga, Sigismund l-a trimis într-un târziu pe cancelarul Jósika, cu o parte din oștile ardelene, să asedieze Timișoara (17 octombrie — 17 noiembrie). A fost vorba, de fapt, de o firavă demonstrație militară și este cât se poate de semnificativ că, îndată după ridicarea asediului, din Lipova, cancelarul a găsit de cuviință să-i scrie... lui Satârgi Mehmed pașa, ca să-i explice „cauzele” care l-au împins pe principele său la această acțiune ostilă⁸⁵! Pe de altă parte, pe drumul de înapoiere de la Roma, iezuitul Alfonso Carrillo s-a oprit în septembrie 1597 la Praga, unde, în temeiul ordinului primit de la Sigismund Báthory, a început negocierile în vederea abdicării acestuia⁸⁶. Nerăbdător să-și abandoneze tronul și supărat de târăgănarea tratativelor, în 11 decembrie principele i-a scris lui Carrillo amenințând că, dacă până la sfârșitul lunii următoare nu se efectua transferul dorit de el, atunci va încheia pacea cu turcii și tătarii⁸⁷. Iar o scrisoare din aceeași zi a nuntului Visconti vădește că termenul fixat nu a fost ales întâmplător, căci principele se aștepta ca Ioan Bernárdffy să se înapoieze la Alba Iulia până la finele lunii ianuarie 1598⁸⁸. Este limpede, deci, că în această fază, pentru Sigismund Báthory noile tratative de pace cu Poarta,

⁸² Laura Coulter, *An Examination of the Status and Activities of the English Ambassadors to the Ottoman Porte in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries*, în *RESEE*, t. XXVIII (1990), 1–4, p. 65. Autoarea identifică pe ambasadorul englez din acest izvor cu Henry Lello, care s-ar fi dus deci în Țara Românească, „fapt fără precedent” (Eadem, *Un ambasador englez în misiune la curtea lui Mihai Viteazul*, în „Magazin Istoric”, an. XXIV (1990), 4, p. 29–30). Dar lucrurile nu stau așa, dacă luăm în considerare cronologia difuzării știrii publicate de domnia sa. Astfel, este limpede că aceeași știre era raportată din Constantinopol încă din 18 și 26 decembrie 1597 (*MVCE*, IV, nr. 75, p. 109 și Mihai P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII–XVI*, Sibiu, 1944, anexa X, p. 387–388). În fine, adăugăm că ea a răzbătut până în Germania, unde Martin Crusius o nota concis, sub data 24 februarie 1598: „Vesirio Bassae gratum esset, pacem fieri. Ideo legatum Anglicum misit ad Michaëlem Vaiuodam” (D. Russo, *Studii istorice greco-române (Opere postume)*, t. I, București, 1939, p. 154).

⁸³ *MVCE*, IV, nr. 77, p. 111; vezi și Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 444.

⁸⁴ Atât pentru data corectă a plecării soliei, cât și pentru conținutul instrucțiunilor lui Bernárdffy, vezi: Ivanics Mária, *Gázi Giráj kán és Báthori Zsigmond szövetségének terve 1598-ból*, în „Keletkukátás”, Budapest, 1989 ösz, p. 35–38 și p. 56, n. 17.

⁸⁵ Veress E., *Relationes*, nr. 231, p. 308.

⁸⁶ Idem, *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrillii...*, nr. 471, p. 566.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 197, p. 251.

⁸⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCXCIV, p. 327.

prin intermediul hanului Gazi Ghirai, au fost pur și simplu un instrument de șantaj politic la adresa curții imperiale habsburgice!

Trecând acum la instrucțiunile lui Báthory din 12 decembrie 1597, vom observa că, în privința Țării Românești, ele nu ne spun practic nimic: la punctul 6, cererile lui Mihai Viteazul adresate hanului sunt recomandate doar la modul general⁸⁹. De unde putem deduce lesne că au existat instrucțiuni separate ale domnului muntean pentru solul său, Giurgiu Raț. Ținând seamă de știri ulterioare, de după revenirea din Crimeea a soliei (mai 1598), acesta din urmă a avut de fapt însărcinarea de a încerca să-l desprindă pe han din alianța cu Poarta și — așa cum va arăta Mihai însuși mai târziu — tătarii „fie să rămână în țara lor, fie să se despartă de turci chiar în timpul desfășurării și agitației războiului și să întoarcă armele împotriva lor”⁹⁰.

După un prim punct cu caracter de introducere protocolară, punctul 2 al instrucțiunilor lui Sigismund Báthory, evocând relațiile pașnice cu hanatul de pe vremea regelui Ștefan Báthory, vădește dispoziția principelui pentru o alianță directă cu Gazi Ghirai. Cităm: „Chipul acestei alianțe să fie ca: dacă noi, de nevoie, vom căuta pe măriia ta, să fii de ajutor și, dacă măriia ta ne caută pe noi, să fim și noi spre ajutorul său. D-spre aceasta să fie întocmită o scrisoare”⁹¹. Acesta era cel dintâi răspuns pe care principele transilvănean îl dădea la mesajul ce tocmai îi fusese înmănat din partea hanului de către trimisul său „Rewisteom Aga”⁹².

Al 3-lea punct, cel mai cuprinzător, al instrucțiunilor privește chestiunea păcii generale și, în contextul ei, a păcii Transilvaniei cu Poarta otomană. Confirmând că a primit și luat în considerare „avertismentul” hanului în această din urmă privință, principele declara de la bun început că el este gata să încheie pacea, dar hanul trebuia să vegheze ca și înalții dregători otomani, printre care beii din „Partium”, „să se comporte astfel încât pacea să nu fie afectată nici față de noi, nici față de țară”. Căci aceștia erau, de fapt, vinovați că după inițierea tratativelor cu Poarta, prin mijlocirea lui Ali ceașul și a lui „Bánaiy Márton” — acesta din urmă a fost chiar primit de sultan! —, lucrul nu a putut fi dus până la capăt... Sigismund susținea că el fusese pe punctul să poarnească la drum solul său cel mare și a vrut să expedieze și tributul țării. Ba chiar l-a trimis pe Martin Benyai — „cel care a venit de la Poartă cu Ali ceașul” — la împăratul Rudolf II „și l-a convins cu privire la pace”!?! Însă un incident provocat de Hasan pașa la Belgrad⁹³, precum și, mai ales, incursiuni de jaf al turcilor din Gyula și Timișoara, executate contra poruncilor sultanului și ale lui Satârgi Mehmed pașa, au întrerupt aceste evoluții pozitive. S-a adăugat, apoi, un fapt și mai grav: Soliman

⁸⁹ Vezi Ivanics Mária, *op. cit.*, p. 38. Textul acestui document, redactat în limba maghiară, ne-a devenit accesibil mulțumită traducerii efectuate de către colega Kinga Tüdös, de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, la rugămintea noastră.

⁹⁰ „Történelmi Tár”, 1879, p. 57; *MVCE*, V, nr. 118, p. 202.

⁹¹ Ivanics Mária, *op. cit.*, p. 36.

⁹² Așa în original (*Ibidem*, p. 35).

⁹³ Aluzie la întârzierea revenirii la Stambul a lui Pasquale Bruti, dragomanul lui Barton, care a fost trimis de acesta la Praga (P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 443—444). Instrucțiunile lui Báthory consemnează zvonul că Bruti ar fi fost omorât, dar nu la Buda, ci la Belgrad. Înlocuirea lui Hasan pașa era fapt împlinit la 21 febr. 1597 (st. v.) (E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 150, p. 112—113). De unde putem deduce că incidentul pomenit s-a putut produce doar până în preajma acestei date.

paşa din Timişoara⁹⁴ s-a apucat să construiască „pe pământul nostru”; „într-un asemenea loc, unde niciodată n-a existat fortăreaţă”, un castel întărit. Principele a trebuit, deci, să răspundă la jeluiriile supuşilor săi din preajma locului cu pricina şi să-şi trimită oastea ca să distrugă castelul abia început... Aşa sunt explicate şi motivate recent încheiatele operaţiuni militare de la Timişoara⁹⁵! Prin urmare, mai spunea principele, dregătorii otomani, care nu se gândesc decât la strângerea de bogăţii, iar nu sultanul, sunt vinovaţi chiar şi de începerea războiului Transilvaniei cu Poarta. Unul dintre ei a fost răposatul Sinan paşa, care a avut aceeaşi lăcomie — ce se hrănea din „schimbarea cât mai deasă a voievozilor ţării” — şi „nu s-a gândit niciodată la înaintaşa noastră cât de mult au slujit răposaiilor sultani şi cum au apărat Ţara Românească şi Moldova şi alte părţi ale împărăţiei... împotriva duşmanilor”.

Punctul următor, al 4-lea, al instrucţiunilor cuprinde condiţiile propriuzise puse de Sigismund Báthory în vederea încheierii păcii transilvano-otomane. De astă dată este vorba numai de retrocedarea cetăţilor Timişoara şi Gyula, cu ținuturile lor, în așa fel încât „hotarul între noi şi turci să fie cele două ape mari, Dunărea şi Tisa”. Doar în acest chip viitoarea pace putea să fie stabilă, deoarece implicit se crea un obstacol natural în calea incursiunilor turceşti din zona de hotar. Era apoi, bineînţeles, invocat argumentul istoric al apartenenţei acestor cetăţi şi ținuturi la Transilvania: când sultanul Soliman Magnificul „l-a pus în domnie” pe fiul regelui Ioan Zápolya a fost emis un „Atnamé”, din care reieşea că „Dunărea şi Tisa au fost aşezate ca hotar”... Pe de altă parte, dacă sultanul actual se temea că cele două cetăţi ar putea fi folosite împotriva otomanilor, atunci principele se arăta dispus să accepte ca, înainte de a-i fi cedate, ele să fie dăruite⁹⁶.

În fine, la punctul al 5-lea se arată că, dacă medierea hanului pe lângă sultan nu avea succes, atunci „noi vom răspunde cu tributul obişnuit”, fără a se preciza cuantumul. Gazi Ghirai trebuia să obţină de la padişah un *ahd-name* în sensul celor de mai sus, iar principele declara că, la rândul lui, „vom pregăti nobilii noştri cu tributul şi îl vom trimite până la hotar, ca de acolo să ajungă cât mai repede la Poarta sultanului”. Pacea cu Transilvania, se sublinia în continuare, va aduce mari foloase otomanilor, căci va sluji drept exemplu pentru „ceilalţi prinţi creştini”, şi astfel „războaiele se vor întoarce spre pace”. De altminteri, întregea Sigismund argumentarea lui, „vom avea prilejul să împăcăm pe împăratul german cu măriia sa (= sultanul)”. Deci, numai în cazul acceptării pretenţiilor lui, principele făgăduia să facă şi pasul următor, al mijlocirii păcii generale, cu imperialii⁹⁷.

Un ultim punct al instrucţiunilor, al 7-lea (de al 6-lea am pomenit ceva mai devreme), a fost şters. Dar o notă în limba latină în josul paginii pe care a fost scris ne lămureşte despre ce a fost vorba şi de ce a fost nevoie

⁹⁴ Este vorba de *Div* (= mare, uriaş) Suleiman paşa, beilerbei de Timişoara, care ulterior va fi mutat la Buda.

⁹⁵ Ivanics Mária, *op. cit.*, p. 36–37. Principele mai susţinea că numai sosirea solilor din partea hanului şi a sultanului l-au făcut să suspende asediul Timişoarei. De altminteri, obligat să dea explicaţii şi la Praga, Sigismund a inclus printre cauze şi intervenţia hanului pe lângă sultan pentru încheierea războiului, ivindu-se astfel ocazia unei păci „conforme al desiderio di Sua Maestà Cesarea” (Rudolf II) (Veress E., *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrillii*, nr. 486, p. 570).

⁹⁶ Ivanics Mária, *op. cit.*, p. 37.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 37–38.

să fie eliminat: întrucât, inițial, Ioan Bernárdffy trebuia să folosească drumul de uscat ca să ajungă în Crimeea, de teamă ca aceste instrucțiuni să nu fie surprinse și citite în Moldova, a fost eliminat indemnul către Gazi Ghirai de a-l răsturna pe Ieremia vodă⁹⁸. Cu această recomandatie făcută hanului de a-l ataca și înlătura pe Ieremia Movilă, Sigismund încerca, de bună seamă, să suplinească propria renunțare la proiectata expediție comună, transilvano-munteană, în Moldova...

Când Ioan Bernárdffy și Giurgiu Raț s-au întors din Crimeea, în primăvara anului 1598, Transilvania încăpuse deja pe mâna Habsburgilor. De aceea, ambasada tătară, care a venit cu cei doi soli, a tratat, la Târgoviște, la începutul lunii iunie, cu comisarii imperiali Ștefan Szuhay, episcop de Vác, și Nicolae Istvánffy, loțiitor al palatinului Ungariei, precum și, bineînțeles, cu Mihai Viteazul. Nu vom stărui asupra acestor negocieri, de care ne-am ocupat în altă parte, decât spre a aminti că ele au avut drept efect practic întârzierea apreciabilă a sosirii hanului Gazi Ghirai alături de corpul expediționar otoman, care de astă dată ar fi trebuit să pătrundă în Transilvania și să o readucă sub controlul Porții⁹⁹. Ne vom apleca, în schimb, cu toată atenția, asupra celor din urmă evoluții ale raporturilor lui Mihai Viteazul cu turcii, înainte de reizbucnirea luptelor pe linia Dunării de Jos.

Între timp, în cursul iernii 1597–1598, la curtea Țării Românești a sosit un emisar din partea noului mare vizir — pe nume „Pervana Agà Cîsnegir” —, care i-a pretins lui Mihai, pe lângă achitarea haraciului — la care acesta consimțise! —, și îndeplinirea altor obligații față de Poartă. Domnul, într-o scrisoare din 11/21 februarie 1598 către Meletie Pigas, i-a cerut patriarhului să-i comunice vizirului Hasan pașa că nu este dispus să accepte reînvierea unor astfel de practici de odioioară, ci „numai să fie obligația noastră haraciul, pe care trebuie să-l trimitem la timp”, așa cum de altminteri se înțelesese anterior cu Poarta¹⁰⁰. Pe la 8 martie, doi soli ai lui Mihai, dintre care unul poate fi identificat cu Anghelache portarul, ajungeau la Constantinopol cu asigurarea că haraciul atât de îndelung așteptat acolo este... pe drum¹⁰¹! În audiența la marele vizir, unul din acești soli a vădit hotărârea stăpânului său ca, în afară de haraci, să nu accepte „nessun altra innovazione”, în caz contrar el fiind gata să se apere cu armele. Solul marelui vizir, revenit din Țara Românească odată cu emisarii lui Mihai, i-a vorbit, se pare, despre „forțele” voievodului (*delle forze di Micalì*), ceea ce ar fi avut darul să-l tempereze pe Hasan pașa. La Pera, în 29 martie, se știa că el l-a slobozit pe solul muntean „cu întărirea și făgăduiala din cea dintâi înțelegere, declarând că se mulțumea doar cu tributul, lăsând de o parte orice altă pretenție, pentru reconstruirea cetăților sau restituirea artileriei, cum i se ceruse înaintea” domnului muntean¹⁰².

⁹⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁹⁹ Vezi mai sus n. 80.

¹⁰⁰ Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 521–522; scrisoarea lui Mihai a fost anexată, în tălmăcire italiană, unui raport al bailului Girolamo Capello, expediat din Pera, la 11 martie (*Ibidem*, nr. LXXVIII, p. 520). Comentarii asupra izvorului: I. Sârbu, *op. cit.*, p. 295; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 231.

¹⁰¹ Vezi actele abia citate, precum și Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DIV, p. 337. Acești doi soli au adus desigur și scrisoarea din 11/21 februarie către patriarh. Ei anunțau că suma ce va veni drept haraci de la curtea munteană va fi de „5 mii de țechini”. Pentru Anghelache, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1971, p. 29.

¹⁰² Hurmuzaki, *Documente*, III–1, nr. LXXX, p. 522.

Este absolut evident că Mihai Viteazul a expediat la Poartă, în sfârșit, o sumă de bani „în semn de tribut” numai în momentul în care s-a produs schimbarea politică majoră din Transilvania, adică trecerea acesteia sub control habsburgic, despre care el era perfect informat. Într-adevăr, așa cum raporta pe larg bailed Girolamo Capello în 16 mai 1598, aceiași oameni ai domnului care au adus atunci cele „numai șase poveri de bani” au dezvăluit într-un târziu la Poartă știrea că principele transilvănean a renunțat la statul său în favoarea împăratului Rudolf II și că, totodată, și-a repudiat soția. Au făcut aceasta, însă, numai după ce au încercat să acrediteze ideea că stăpânul lor s-ar fi ... „învrăjbit” cu Sigismund Báthory¹⁰³! Expedierea acestei părți din haraci a avut deci menirea să întârzie, pe cât posibil, reacția Porții față de consolidarea sensibilă a pozițiilor habsburgice în zona Dunării de Jos. Este, totuși, lesne de bănuț că nici domnul muntean nu-și va fi făcut prea mari iluzii în legătură cu acest gest al său de ultim moment. De altminteri turcii nu au pregetat să-i ceară numaidecât alte garanții pentru dovedirea sincerității supunerii lui.

Astfel, o scrisoare sultanală către Mihai Viteazul, datată 17—26 mai 1598, după ce confirma primirea haraciului îi pretindea domnului îndeplinirea și a altor condiții drept semne concrete ale revenirii lui cu adevărat în orbita Porții: trimiterea soției și a fiului domnului ca ostateci; repararea cetăților Giurgiu și Ruscuc, precum și — „înainte de toate” — *o incursiune armată în Transilvania*. În încheierea acestor cereri se preciza limpede: „sinceritatea cu care ai devenit supus și credincios se va înțelege din aceste chestiuni”. Pentru executarea „slujbelor” amintite, Mihai Vodă avea să dea seamă lui Ahmed pașa de la Vidin, care răspundea de „toate problemele acelei părți”. Așijderea, domnul trebuia să dea ascultare oricărei porunci venite de la dregătorul otoman¹⁰⁴. Și, în adevăr, un al doilea act otoman ieșit la iveală pentru acest moment este tocmai o scrisoare către Mihai, din Vidin, a lui Hafiz Ahmed. Ea poartă pe verso data: „la 10 iunie 1598”, care nu poate fi decât cea a sosirii ei la Târgoviște.

Dregătorul otoman îl soma pe domn să execute condițiile indicate în porunca padișahală. Rezultă că, la un mesaj precedent, în legătură cu ajutorul pe care trebuia să-l dea la „construirea podului și cetății Giurgiu”, Mihai răspunsese pașei doar că ... „mai este timp pentru construirea cetății”! Acum, în temeiul poruncii padișahale de mai sus, Hafiz Ahmed pașa îi cerea să-și trimită „fără întârziere” fiul la Vidin și îl întreba dacă este gata să ajute, „cu salahori și cazmale și lopeți și cu alte lucruri”, la lucrările de la podul și cetatea de la Giurgiu. Apoi îl înștiința că și „hanul este pe cale să sosească”, iar domnul muntean trebuia să-l întâmpine „cu provizii și care și cu cele-

¹⁰³ *Ibidem*, nr. LXXXI, p. 523: „... con sei sole somme di danaro”. Henry Lello în aceeași zi (6/16 mai) anunța și el sosirea, dar numai a cinci poveri de bani, reprezentând cinci mii de ducăți, adică doar jumătate din haraciul Țării Românești (E.D. Tappe, *op. cit.*, nr. 165, p. 120—121; cf. L. Demény și P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 37).

¹⁰⁴ Act editat întâia oară în: *MVCE*, I, nr. 57 p. 182—183 (transcrierea orig.) și 183—184 (trad.). În text este pomenit în două rânduri slujitorul Porții „Pruvana”, care însoțise partea din haraci expediată de Mihai, iar acum îi ducea firmanul imperial. Editorul actului (T. Gemil) nu a putut să-l identifice. El este, fără îndoială, acel Pervane-aga *ceasneghir* (= paharnic), amintit atât în rapoartele bailedului venețian, cât și în cronica lui Selaniki, unde se spune că a adus „din partea afurisitului de Mihai, la visteria imperială, șase poveri de aspri (*akke*) drept tribut”. A fost spânzurat de Hafiz Ahmed pașa, după expediția domnului dincolo de Dunăre, din toamna lui 1598 (*Cronici turcești privind țările române...*, I, p. 392).

lalte lucruri necesare", urmând să-l slujească în continuare, cu întreaga oaste, „unde va fi nevoie”¹⁰⁵.

Aceste două acte otomane au fost descoperite în arhivele austriece deoarece, de bună seamă, au fost puse chiar de Mihai Viteazul la dispoziția comisarilor imperiali, aflați atunci la Târgoviște. De altfel, întâlnim referiri la ele în raportul lui Szuhay și Istvánffy redactat în 11 iunie 1598, pe când încă se găseau la curtea domnească munteană. De pildă, ei scriau că deși „a trimis 5000 de taleri drept tribut”, domnul „nici așa nu poate fi în siguranță”, fiindcă „i se trimit porunci” — așa cum reiese din „scrisorile” alăturate raportului — pe care „nu trebuie să le mai îndeplinească sub nici un motiv”, întrucât acum era „sub ascultarea și legământul de fidelitate” către împăratul Rudolf II. Iar în *post-scriptum* ei cereau, la rugămintea voievodului, să fie ulterior înapoiate de la curtea imperială „scrisorile turcești”¹⁰⁶. Este de bănuț că Mihai s-a folosit de aceste scrisori otomane spre a convinge pe imperiali a-i plăti solda pentru încă 5000 de oșteni mercenari, călăreți și pedestrași, cu care să poată face față iminentei rupturi a fragilei „păci” — de fapt, un armistițiu! — cu Poarta¹⁰⁷.

Ajunsă în posesia unor informații care confirmau bănuielele în privința atitudinii reale a lui Mihai¹⁰⁸ — cu atât mai periculoasă, dată fiind răsturnarea politică din Transilvania! —, Poarta a trecut foarte curând la măsuri hotărâte în vederea eliminării domnului muntean. Aceste decizii au fost luate în preajma datei de 11 iulie 1598, când s-a auzit în Constantinopol că solul lui Mihai care adusese haraciul este schingiuit și, probabil, va fi ucis¹⁰⁹. Acum, în pragul lunii iulie, a fost desigur emis la Poartă un ordin către pașa de Silistra, Ahmed, al cărui conținut nu este din fericire cunoscut și merită să stăruim asupra lui. Textul începe prin a arăta că „afurisitul Mihai, care este voievodul Țării Românești” a vădit până în clipa de față „chipul supunerii”, dar nu i s-a acordat încredere, „fiind prin firea sa rău și viclean”. De aceea, a devenit imperios necesar „a i se veni de hac”! Sangeacheiul de Silistra, cu oștenii de pe lângă el, inclusiv „cerchezii și tătarii”, și în strânsă legătură cu serdarul Hafiz Ahmed de la Vidin, trebuia deci — „când ocazia va fi prielnică” — să pătrundă „printr-un loc potrivit” în Țara Românească și să o prade, fără a sta „mai mult de două zile într-un loc”. Se precizează chiar cum avea să se procedeze practic în această incursiune: „să-i uciți populația bărbătească, să iei în robie femeile și copiii și să distrugi bunurile și avuțiile

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 58, p. 184–185 (orig.) și 185–186 (trad.). Într-o notă marginală se cer lămuriri și măsuri contra locuitorilor din mai multe sate „dependente de Țara Românească”, care tocmai atacaseră cetatea „Feth-i Islam” (— Cladova). Banul „Iane de la Craiova” (?) se dezvinovățise deja, susținând că: „eu nu sunt garant pentru populația acestor sate: sunt tâlhari”! Acest atac a stârnit oarecare ecou, episodul fiind mult amplificat și interpretat ca o reintrare în luptă a lui Mihai pe linia Dunării (cf. *MVCE*, IV, nr. 82, p. 114 și nr. 84, p. 115).

¹⁰⁶ *MVCE*, I, p. 203 și 205. Sosirea unui ceaș din partea pașei de Vidin — „cerând lucrători pentru construirea podului, însă în realitate pentru a spiona” — este semnalată din Târgoviște, chiar în ziua de 10 iunie, de Nicolae Istavánffy (*Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 96).

¹⁰⁷ *MVCE*, I, p. 203.

¹⁰⁸ În 17/27 iunie 1598, Henry Lello raporta de la Poartă că a fost capturată o iscoadă, a lui Mihai, care ar fi dezvăluit uneltirile lui cu împăratul Rudolf II (E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 167, p. 121).

¹⁰⁹ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, nr. LXXXII, p. 523. Execuția solului lui Mihai este confirmată de un alt izvor, care ne spune că ulterior, în cursul campaniei sale la sudul Dunării, domnul „a răzbutat moartea solului său, pe care îl trimisese la Poartă”, poruncind să fie spânzurați numeroși oșteni turci prinși (*MVCE*, V, nr. 104, p. 145).

lor”... Scopul final era acela că Mihai trebuia „prins” și țara adusă în stăpânirea sultanului¹¹⁰! Adăugăm că și în cronica lui Mihai Viteazul — în varianta Buzeștilor — este consemnată porunca de atac primită de Ahmed pașa de la Silistra, prin intermediul lui Hafiz Ahmed „Hadâm” (eunucul): „Într-acea vreme trimisese împăratul turcesc pre Hadâm pașa să fie pașă la Diio (= Vidin) pe margine, carele avusese împuțaciune cu Mihai vodă și trimisese de olac la pașa de Dârstor să margă cu oști să apuce scaunul lui Mihai vodă”¹¹¹. Se pare că, în aceste împrejurări, turcii au pregătit și un pretendent, pe „un fiu al lui Mihnea”, care nu poate fi decât Radu¹¹². El chiar va apuca să plece în pripă de la Poartă, însă desigur că a fost oprit în cale de veștile proaste de la Dunăre¹¹³...

Informat despre pregătirile turcești, după cum reiese din crâmpeiul de cronică citat, Mihai Viteazul și-a fixat cartierul general la Caracal. Tot cronica descrie astfel pregătirile domnului: „Deci el degrab ș-au strâns oștile și eșise să se lov(e)ască. Iar Mihai încă trimisese oști cu Dumitru vornicul împotriva lui Mehmet pașa”. Numele pașei de Silistra este păstrat în chip eronat de manuscrisele ce au răzbătut până la noi. Trebuie reținut doar că, față de pericolul unui atac pe două direcții, atât dinspre Silistra, cât și dinspre Vidin, domnul a îndreptat un corp de oaste, în frunte cu Dumitru vornicul din Dădești, către zona sud-estică a țării, el rămânând să vegheze mișcările serdarului Hafiz Ahmed pașa. Cronica internă evocă apoi în chipul următor înfrângerea corpului de oaste al pașei de Silistra, care, într-adevăr, a traversat Dunărea și a pătruns în Țara Românească: „Și să loviră de față unii cu alții la sat la Chislet (Chiselet, jud. Ilfov) și fu biruit Mehmet pașa de-i bătură și-i goniră luându-le și doao steaguri de le-au dus la Mihai vodă în Caracal”¹¹⁴. Biruința dobândită de Dumitru vornicul din Dădești a precedat îndeaproape începutul faimoasei expediții a domnului dincolo de Dunăre, care trebuie plasat în noaptea de 19 spre 20 septembrie 1598¹¹⁵. Pe de altă parte, un act intern, un hrisov ce poartă data 9 septembrie 1598 (st. v.), a fost scris „în mijlocul Caracalului”, ceea ce confirmă spusele cronicii despre prezența lui Mihai acolo în acel moment¹¹⁶.

Reluarea ostilităților la Dunăre, în pragul toamnei anului 1598, a marcat încheierea pentru Țara Românească a unui răgaz de liniște care a durat aproape doi ani. Iar acest răgaz a fost extrem de benefic pentru refacerea

¹¹⁰ Editat în: *MVCE*, I, nr. 75, p. 224 (orig.) și 224—225 (trad.).

¹¹¹ *Lctopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 69; I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Lctopiseșului Cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XIII (1961), 7—9, p. 517; *Literatura română veche (1402—1647)*, II, București, 1969, p. 100 (ed. D. Zamfirescu).

¹¹² Hurmuzaki, *Documente*, III—1, nr. LXXXIII, p. 524. Vezi și Aurel Decei, *Răsunătoarea acțiune a lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre, în septembrie-octombrie 1598, înfățișată de cronicile turcești*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, îngrijită de P. Cernovodeanu și C. Reza-chevici, București, 1975, p. 167—168.

¹¹³ După cum rezultă dintr-un raport din 19 septembrie 1598, Radu Mihnea a părăsit Constantinopolul „tre giorni prima”, adică în ziua de 16 septembrie (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CLXLI, p. 225). Or, lupta în care a fost înfrânt pașa de Silistra era fapt consumat înainte de 19-20 septembrie, când Mihai la rândul lui traversa Dunărea spre a-l ataca pe Hafiz Ahmed pașa.

¹¹⁴ Vezi mai sus n. 111.

¹¹⁵ Vezi discuția lui I. Sârbu, *op. cit.*, p. 389; vezi și A. Decei, *Răsunătoarea acțiune...*, p. 168.

¹¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, B, XI, nr. 316, p. 430—431.

economică a țării și, implicit, a finanțelor scaunului domnesc. Întrezărim aici cea din urmă rațiune majoră pentru care Mihai Viteazul a susținut și a prelungit pe cât a putut așa-zisa „pace” cu Poarta. Izvoarele ce ne stau la îndemână, destul de sărace, nu ne îngăduie să stabilim — nici măcar cu aproximație! —, care era către finele veacului XVI volumul schimburilor economice între Țara Românească și Imperiul otoman. Ceea ce este sigur este că aceste relații cu piața otomană reprezentau o componentă vitală pentru comerțul muntean, din care își extrăgea o parte din venituri însăși vistieria domnească. Faptul poate fi lesne observat pe temeiul mărturiilor cu privire la eforturile de a normaliza și a păstra deschis traficul de-a lungul axului Dunării de Jos în răstimpurile, mai scurte sau mai lungi, de întrerupere a ostilităților, cum a fost și cel de care ne-am ocupat în paginile precedente.

Astfel, numai vestea inițierii tratativelor de pace transilvano-muntene cu Poarta a făcut ca, în chip spontan — fără să se mai aștepte și rezultatul lor final! —, comerțul peste Dunăre să revină la viață. Lucrul era semnalat încă din 21 februarie 1597 (st. v.) de ambasadorul Barton: „... ther is common mutuall traffick over the Danubium between the Turks and the Wallaks”¹¹⁷. Este deci limpede că stingerea acestui comerț a fost dureros resimțită de ambele părți ale fluviului, nu doar de către negustorii munteni, ci și de cei otomani. Interesul reciproc poate fi de altfel dedus și din modul cum a fost formulat protestul trimis de Mihai Viteazul la Poartă în septembrie 1598, în ajunul chiar al dezlănțuirii expediției sale contra lui Hafiz Ahmed pașa. Atunci, ca să-și ascundă cât mai bine intențiile, el și-a proclamat încă o dată buna credință de „prieteni și supuși” al turcilor, invocând drept argumente atât expedierea haraciului, cât și deschiderea „tuturor schelelor sale” (= puncte vamale) pentru „negustorii și supușii din amândouă părțile, ca să poată face negoț ducându-se și venind, cum deja au și început” (*et aprendo tutte le sue scale sotto bona fede et sigurtà, per li mercanti et sudditi d'ambe le parti, che possano andare et venire a trafficare, come già havevano cominciato*)¹¹⁸.

Preocuparea directă a domnului român în a exploata numaidecât, sub raport economic, răgazurile de pace la Dunăre rezultă și dintr-o altă împrejurare. La sfârșitul verii anului 1599, când el se pregătea să intre în acțiune la miazănoapte, contra cardinalului Andrei Báthory, Mihai a vrut și a obținut o nouă „pace” cu Poarta, menită a-i proteja spatele¹¹⁹. Și, în legătură cu această reconciliere, el i-a scris de îndată dregătorului otoman de la Dunăre, Mahmud pașa — „generale di Vidino”! —, cerându-i, sub cuvânt că altminteri nu are cum strânge haraciul convenit sultanului, să poruncească oștenilor săi să „nu-i vatame pe neguțătorii valahi ce se vor duce în Turcia pentru comerț” (*che non diano molestia alli mercanti valacchi ch'anderano in Turchia per traficcare*). Dar, răspunsul lui Mahmud pașa a fost că el nu deține autoritatea pentru a lua o astfel de măsură și că, în consecință, trebuia așteptată deslegarea de la Poartă în această privință¹²⁰. Un alt act ne dezvăluie că, după ce a primit răspunsul menționat, domnul a trimis un sol special la Stam-

¹¹⁷ E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 112.

¹¹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DCVI, p. 395.

¹¹⁹ Pentru această „pace”, vezi: Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în *SMIM*, V, 1962, p. 179—180; Aurel Decei și V. Veliman, *Izvoare turcești despre Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor”, an. LII, vol. XXXVII, 1975, 2, p. 158 și anexa 2, p. 166—169.

¹²⁰ *MVCE*, IV, nr. 120, p. 162—163 (5 sept. 1599).

bul, care a înfățișat scrisori despre această chestiune. În ele se arăta că Mahmud pașa, „care stă la Vidin pe Dunăre, împotriva Țării Românești, dacă nu are poruncă expresă de la sultan, nu vrea să dea îngăduința ca supușii Țării Românești să poată trece fluviul Dunărea spre a face negoț în teritoriul sultanului, în calitate de prieteni, supuși și tributari ai acestuia”¹²¹.

Referirea din penultimul act citat cu privire la facilitarea străngerii haraciului prin redeschiderea comerțului dunărean nu era deloc întâmplătoare. Căci, după cât se pare, turcii știau prea bine că o mare parte din necesarul de numerar al Țării Românești provenea, într-adevăr, din activitatea comercială a porturilor din lungul fluviului. Aici se aduceau și se transformau în bani majoritatea produselor locale, cantitatea de monedă obținută asigurând însăși funcționarea normală a sistemului fiscal intern. De pildă, cronicarul otoman Mustafa Selaniki știe că, spre sfârșitul iernii 1598—1599, Mihai Viteazul ajunsese într-un moment dificil, deoarece trebuia să-și procure iute consistente sume de bani pentru a achita soldele oștenilor săi mercenari. A recurs deci la introducerea de noi impozite, dar această măsură ar fi stârnit protestul vehement al supușilor săi. Iată cum este redat de Selaniki, în esență, conținutul acestui protest: „Noi câștigăm din vânzarea la schele a celor agonisite de noi. Odată ce schelele sunt închise și nu lucrează, noi n-avem putere să plătim dări (*haradj*). Ia toate produsele noastre și fă ce vrei cu ele. Răsculându-te împotriva padișahului, Țara Românească s-a ruinat”¹²². În treacăt fie spus, acest izvor întărește ipoteza regretatului meu profesor Constantin C. Giurescu, cu privire la „caracterul permanent *excedentar* al exportului în Imperiul otoman față de importul de acolo”¹²³. Fiindcă numai așa se puteau obține, de bună seamă, sumele de bani pomenite de cronicarul otoman.

Franco Sivori, secretarul genovez al lui Petru vodă Cercel, ne-a lăsat o prețioasă listă a produselor ce erau exportate în epocă, precum și unele indicații despre piețele externe pe care erau desfăcute: „Din Țara Românească se scot piei de bou în mare cantitate, ceară, miere, unt, brânzeturi, grâu și orz, vite, pești afumați și sare. Pieile și ceara se trimit la Ancona <fie> încărcate pe asini până la Ragusa, fie duse pe Dunăre cu bărcile (*navigli*) până la porturile Varna și Constanța, care sunt la Marea Neagră, și aici ele sunt încărcate pe corăbii (*navi*) care, străbătând această mare, merg mai întâi la Constantinopol și apoi <de aici> la Ragusa sau Ancona. Alimentele și sarea se trimit la fel pe Dunăre la sus-numitele porturi și de aici pleacă spre Constantinopol”¹²⁴. Drumul de uscat spre Ragusa, amintit de Sivori,

¹²¹ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DCCXCVIII, p. 497 (14 noiembrie 1599). Potrivit acestui izvor, solul lui Mihai a sosit la Poartă în 7 noiembrie.

¹²² *Cronici turcești privind țările române*, I, p. 395—396. Și nobilul polon Valentin Walawski, aflat în oastea voievodului, pomeneste de o „mare zarvă” iscată printre mercenari „din pricină că Mihai Vodă nu avea bani cu ce să ne plătească”. Dar știrea se referă la o împrejurare din vara lui 1599, când se auzise că principele Andrei Báthory a reținut subvenția expediată de Rudolf II în Țara Românească (*Călători străini*, IV, p. 178). De fapt au existat, fără doar și poate, mai multe asemenea dificultăți financiare ale domnului în legătură cu întreținerea corpurilor de oșteni cu leafă (vezi și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 178—187).

¹²³ Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 121.

¹²⁴ *Călători străini*, III, București, 1971, p. 17; fragmentul citat, foarte bine cunoscut, a fost utilizat anterior și în studiul special: Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 243.

traversa Dunărea pe la Calafat-Vidin. În consecință, nici el nu putea funcționa normal decât în condiții de pace de-a lungul fluviului.

Ultima frază din fragmentul de text citat surprinde, de fapt, o realitate fundamentală, care luminează din perspectivă opusă însemnătatea majoră a traficului dunărean: însăși capitala Imperiului otoman era aprovizionată prin această arteră din țările române. De aceea, numai decât după izbucnirea răscoalei contra Porții a Țării Românești și Moldovei, în iarna 1594–1595, la Constantinopol alimentele de bază, pâinea și carnea, s-au scumpit considerabil și s-au ivit primele semne de foamete¹²⁵. Cum se știe, ostilitățile au început prin atacarea de către români a garnizoanelor otomane, dar și prin ocuparea concomitentă a tuturor „schelelor” danubiene, care, potrivit unui raport strict contemporan, erau — de o parte și de alta a fluviului — în număr de „15 sau 20”¹²⁶. Consecința a fost că răzvrătiții munteni și moldoveni, după cum plastic descria situația bailul Marco Venier, țineau „strâns asediat” Constantinopolul din punctul de vedere al aprovizionării (*tengono strettamente assediata questa città di tutte le vettovaglie*)¹²⁷.

Fără a mai stărui, vom extrage totuși, dintr-un raport către Filip II, regele Spaniei, redactat la Lvov, în 15 ianuarie 1595, acest crâmpei: „Și ca să-și dea seama Maiestatea Voastră cât de însemnate sunt pentru turc aceste două țări, află că numai din Moldova în contul decimei <sic! — al haraciului> au fost duse într-un an, îmi amintesc, 360 de mii de oi, în afară de cele care se cumpără cu bani, și de două ori pe atât din Țara Românească, fiind această țară mai mare; se mai adaugă și mare număr de viței, s-ar putea zice chiar cea mai mare parte. De la Brăila se încarcă pe an tot spre acel loc <Constantinopol> cel puțin 500 de corăbii, cea mai mare parte cu grâne, dar și cu pas-tramă, care e carne de vițel sărată și uscată, unt, miere, brânză, seu și alte asemenea, iar din grânele care sunt duse pe uscat din Țara Românească la Constanța, port la Marea Neagră, se încarcă cel puțin o mie de corăbii pentru Constantinopol”¹²⁸. Rolul Brăilei este de altminteri subliniat și cu ocazia cuceririi ei de oștile lui Mihai Viteazul (aprilie 1595): când știrea a sosit la Poartă, autoritățile otomane au socotit faptul drept „o foarte însemnată pierdere”. Și asta din pricină că era vorba de un oraș comercial foarte mare, care era „cea dintâi schelă” pe Dunăre a Țării Românești și pe unde, printre altele, se aducea cea mai mare parte a cânepei și rășinii folosite la construcția de galere în Marea Neagră¹²⁹. Este deci lesne de înțeles că și turcii, la rândul lor, au dorit pacea pe linia Dunării nu numai din rațiuni politico-militare.

¹²⁵ L. Lehr, *op. cit.*, p. 243; a se adăuga informația din raportul lui Barton din 22 martie/1 aprilie 1595 (E.D. Tappe, *op. cit.*, nr. 116, p. 79).

¹²⁶ Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CLVI, p. 196; pentru vadurile și vămile de pe cursul inferior al Dunării, ca și pentru drumurile de uscat aferente, vezi: Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 173–181.

¹²⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CLIII, p. 191–192. În 31 mai, la Roma se consen-na zvonul că populația din Stambul era pe punctul să se revolte din pricina lipsurilor (Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie riguardanti la storia romana dei secoli XVI e XVII*, în „Diplomatarium Italicum”, I, Roma, 1925, p. 232).

¹²⁸ MVCE, I, nr. 9, p. 81. Asupra exportului moldo-muntean către Imperiul otoman, cu estimări asupra valorii lui în ceea ce privește Țara Românească în epoca lui Mihai Viteazul, vezi: Bogdan Murgescu, *Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în „Revista Istorică”, serie nouă, t. IV (1993), 5–6, p. 462–464.

¹²⁹ Vezi mai sus actul citat în n. 126; vezi și Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, București, 1968, p. 120, unde se insistă asupra însemnătății militare a cetății.

Vom încheia semnalând și o altă latură a schimburilor economice transdanubiene, anume comerțul de tranzit, prin Țara Românească, spre Transilvania și, mai departe, către piețele Europei centrale. Cât de profitabil era acest comerț pentru neguțătorii munteni putem bănui din lectura unei scrisori în limba română trimisă cârmuirii din „cetatea Sibiiului”. Documentul nu are dată. N. Iorga l-a plasat, totuși, cronologic: „cam 1619”¹³⁰. Ne aflăm așadar într-o epocă apropiată de cea de care ne ocupăm. Neguțătorii din Târgoviște, căci ei au alcătuit scrisoarea, cereau, „slobozie” să vină la Sibiu „toți cu marha multă di în Țara Turcească, de la Țarigrad”. Făgăduiau să plătească vama, dar vroiau ca etapa să nu țină mai mult de „trei zile”, după care să fie lăsați „să eșim din cetate afară în țara Măriei lui Craiu, să ne vendem marha”. Estimau în încheiere câștigul pe care comerțul lor îl va putea oferi, din vamă, Sibiiului: „Așa să știți cum vom face dobândă cetăței într’u anu de 20 de mie de florinți”¹³¹. Este o sumă evident considerabilă și trebuie să ne gândim că ei mai plăteau vămii atât la traversarea Dunării, cât și la ieșirea din Țara Românească. Și totuși comerțul cu pricina le aducea în final un câștig însemnat, devreme ce îl practicau! Ar mai fi poate de adăugat că, în ajunul începutului domniei lui Mihai Viteazul, după unele semne „cumpărătura turcească” ce trecea prin vama Prahovei întrecea în chip sensibil fluxul invers, al mărfurilor din Brașov ce pătrundeau tot pe acolo în Țara Românească¹³². Oricum, dacă admitem cifra pe care o furnizează Franco Sivori pentru intervalul 1583—1585, atunci în condiții normale venitul realizat de vistieria domnească din vămii se ridica la 60000 de „scuzi” (galbeni sau ducați) anual¹³³. Probabil însă că mai mare însemnatate pentru economia Țării Românești o avea exportul produselor locale pe piața otomană, al cărui excedent transformat în monedă — prin intermediul impozitelor — ajungea, așa cum am încercat să arătăm, tot în vistieria domnească. Și, ținând seamă de aceste repere, este sigur că armistițiul din 1597—1598 a îngăduit refacerea finanțelor lui Mihai Viteazul, pregătind astfel masivul său efort politico-militar din anii imediat următori¹³⁴.

A „FEIGNED PEACE” IN THE LOWER DANUBE : THE TRANSYLVANIAN—WALLACHIAN DIPLOMATIC APPROACHES TO THE PORTE IN 1596 — 1597

Abstract

Based on two previously published documents which were wrongly dated, the author makes an attempt at reconstituting the negotiations carried out in the first half of the year 1597 between Transylvania and Wallachia

¹³⁰ N. Iorga, *Noi acte românești la Sibiu*, în *AAAR*, MSI, seria III, t. VII, București, 1927, p. 93 (vezi și pl. IV, reproduc. foto a actului).

¹³¹ T. G. Bulat, *O scrisoare de la negustorii din Târgoviște către Sibieni*, în „Revista Istorică”, an XII (1926), 7—9, p. 217—218; izvor folosit și de L. Lehr, *op. cit.*, p. 287—288.

¹³² Spre această concluzie ne îndrumă analiza hrisovului din 9 ianuarie 1593 (*DIR*, B, XVI—6, nr. 70, p. 61—62); vezi, în același sens, remarcile lui Zsigmond Pál Pach, *Levantine Trade Routes to Hungary, 15th—17th Centuries*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 33 (1987), 1, p. 61—62.

¹³³ *Călători străini*, III, p. 14; sumă acceptată și de B. Murgescu, *op. cit.*, p. 460.

¹³⁴ În martie 1598 emisarii lui Mihai la Poartă confirmau că în Țara Românească „continuano trafficare li mercanti, così di Turchi, come cristiani, mà non già si risicano di entrare troppo nelli paessi” (Hurmuzaki, *Dac.*, XII, p. 337).

on one hand and the Ottoman Porte on the other hand. Among the conditions worded by the Court of Alba Julia in the view of concluding the peace counted the recognition by the Sultan of Sigismund Báthory's "protection" over Wallachia and Moldavia, a situation which would have actually enabled the latter to appoint and revoke princes in the two extra-Carpathian Rumanian States. Another highly significant provision the Porte was invited to comply with was the restoring of the borderline on the rivers of the Danube and of the Tisza (Theiss).

The very person who consistently advocated the idea of putting an end to the war against the Turks under these favourable conditions was chancellor Stephen Jósika. His efforts actually sprang from his hope to ascend the throne, a fact which would have been unthinkable of should Transylvania have remained attached to the Habsburgs within the Holy League. On the other hand, by this agreement with the Porte, Iósika and Michael the Brave, the voivode of Wallachia, had equally in view the possibility to remove Moldavia from under the influence of the Polish Kingdom.

The high significance of these peace negotiations is given, among others, by Poland's radical change in attitude toward Michael the Brave. And, as a matter of fact, successful negotiations would have seriously jeopardized chancellor Jan Zamoyski's project to gain control over the three states in the region of the Lower Danube in connivance with the Porte. It is the reason why in 1597 the Polish diplomatic efforts to peacefully win over Michael the Brave gained momentum.

The short lapse of time marked by the cessation of hostilities in the Lower Danube — actually a truce! — continued until the second half of the year 1598. In the meantime, Prince Sigismund Báthory had abdicated. But under the new circumstances and in order to stall the Ottoman reaction to the coming of Transylvania under the direct authority of the House of Austria, Michael the Brave decided to send a sum of money to Constantinople as part of the tribute. Three Ottoman documents, which were recently published, indicate that the Porte saw through the scheme of the voivode and gave him new orders — among which the raiding of Transylvania! — meant to put on trial his good faith, given the new developments in the Lower Danube. The last document is an order issued to Ahmed, pasha of Silistra, by which he was to enter Wallachia and make an attempt at capturing Michael the Brave. The attack actually took place — with the Turkish army being eventually repulsed! — and marked the resuming of hostilities between Wallachia and the Ottoman Empire (September 1598).

The last aspect being examined in the present paper is of economic nature: the resuming of trans-Danubian trade, under circumstances created by the armistice of 1597–1598.

DUNĂREA ȘI *PAX OTOMANICA* ÎN SECOLELE XVI—XVIII

IOLANDA ȚIGHILIU

„De Dunăre, ca și de Carpați — scria Grigore Antipa — se leagă întreaga viață a poporului nostru; ea este partea care ne ține în contact cu popoarele din apusul și centrul Europei și tot ea ne deschide calea largă a Oceanului pentru schimbul produselor țării și muncii poporului, cu produsele țărilor celor mai îndepărtate”¹.

Veritabilă axă comercială continentală, legând Centrul de Răsăritul Europei, Dunărea a constituit, dintotdeauna, calea cea mai lesnicioasă de navigație și de transport a mărfurilor.

Sucesiunea, în timp, a diferitelor forme de dominație politică în zona riverană a adus, în mod firesc, modificări notabile și în regimul navigației fluviale.

Principiului roman de libertate a apelor, care ca și aerul și lumina, nu trebuia să fie altceva decât un „res communae”, i se va suprapune în epoca feudală, atât de sensibilă la ideea de proprietate privată, concepția restrictivă a dreptului de navigație².

Conștienți de importanța strategică și militară a fluviului, sultanii din secolele XV și XVI vor depune stăruitoare eforturi pentru a tranșa în favoarea Semilunei controlul Dunării. N. Bălcescu referindu-se la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă în 1484 de către otomani arăta că o dată cu aceasta se „îngroapă viitorul naval al Moldovei”. Blocul islamic, așezat între valea Gangelui și valea Dunării transformă Marea Neagră în lac otoman, iar Dunărea în râu împărațesc al Sublimei Porți³.

Stăpâni pe Belgrad (din 1521) și apoi pe Buda (1526 ocupată, din 1541 Ungaria este transformată în pașalâc cu capitala la Buda) padișahii din Istanbul vor domina timp de câteva secole destinul politic al statelor din zonă „aduse”, împotriva voinței lor, din „dar-ül-harb” — casa războiului, în „dar-ül-islam” — casa păcii.

Pax otomanica se întinde acum din Centrul Europei până la gurile Dunării.

Spațiul de hotar, căruia mentalul colectiv îi atribuie conotații sacre, are, în cazul în care el este zonă de graniță între state, o viață ce pulsează după ritmuri proprii.

¹ I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 5.

² I. C. Băicoianu, *Dunărea. Privire istorică, economică și politică*, București, 1915, p. 2, 18.

³ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 29.

Nu stă în intenția noastră să analizăm în detaliu aspectele politice și militare, pe care Dunărea le-a ridicat, ca graniță, între două lumi cu structuri politico-sociale și religios-culturale atât de diferite.

Demersul întreprins aici își propune doar să contureze, dintr-un alt unghi de abordare a documentelor, crâmpeliul de viață care s-a desfășurat pe linia Dunării și care a avut o coloratură și o problematică specifice.

Pentru Țările Române, în toată această perioadă, fluviul a fost, mai înainte de toate, granița care le delimita ființa statală de blocul islamic sud-dunărean. Extrem de sensibili la importanța pe care o avea acest hotar, domnii români vor reacționa imediat ori de câte ori erau semnalate încălcări teritoriale. Documentele turcești păstrează mărturia numeroaselor intervenții pe care voievozii Țării Românești și ai Moldovei le-au făcut constant și energic pe lângă sultani pentru a nu îngădui astfel de fapte, obținând întotdeauna câștig de cauză. Era, în același timp, dovada explicită a statutului politic cu totul distinct pe care principatele dunărene l-au avut.

Astfel, în 1604, aprilie 13, printr-o notă a cancelariei imperiale se atrage atenția lui Hasan bei muhafâzul (comandantul zonei) Babadag să interzică ingerințele levenților (oșteni aflați în soldă) în Țara Românească deoarece acest lucru este împotriva șeriatalui (legea islamică) și a legii raialelor care erau supuse și plăteau haraci⁴.

În 1609, prin cereri repetate adresate de domnul Moldovei prin intermediul capuchehaiei sale, Caraman, sultanului Ahmed I, se solicită încetarea imixtiunii nazârului de Isaccea pe teritoriul Moldovei. Sultanul poruncește să fie cercetate condicile ce se păstrau la Vistieria împărătească și se constată că, într-adevăr, emirii nu au drept de amestec în acele locuri. Ca urmare, Ahmed I poruncește lui Mustafa, nazârul de Isaccea să ia măsurile necesare pentru a interzice încălcările săvârșite în hotarul Moldovei și abuzurile comise în schela Isaccea: „Așadar, — scria sultanul —, țara Moldovei este <una din> Țările mele bine ocrotite; nu este îngăduința mea împărătească să se facă intervenții și silnicii asupra raialei ei și asupra moldoveanului”⁵.

În 1691, încălcările repetate ale graniței Țării Românești de către nazării din Brăila au generat protestul domnitorului Constantin Brâncoveanu care cere, pe lângă Poartă, respectarea acestui „hotar vechi, distinct și stabilit”. Prin firmanul sultanului Ahmed II din 22 noiembrie — 1 decembrie 1691 (1103 Rebiülevvel evâ'il) se reîntărește vechiul hotar dintre Țara Românească și cazaua Brăilei⁶. De asemenea, în 1761 august 12—21 (1175 muhârrem evâsit) domnul Constantin Mavrocordat cerea Porții să oprească încălcarea hotarelor de către supușii otomani din sudul Dunării. Prin firmanul adresat autorităților sale de pe linia Dunării, sultanul Mustafa al III-lea arăta că „Țara Românească, din zilele de altă dată și până acum, este înregistrată separat la Cancelarie (Kalem) și se interzice călcarea ei cu piciorul, și ea se bucură de libertate în toate privințele (sub. ns. I.Ț.), iar supușii și locuitorii ei să fie liniștiți și fericiți și să-și posedă și să-și stăpânească proprietățile și pământurile lor și, de asemenea, nimeni dintre alții să nu calce hotarele Țării Românești și ale Olteniei (Kara Eflak-Valahia Neagră). Totuși, ostașii și civilii și celelalte raiale dintre locuitorii târgurilor și satelor aflate pe malu-

⁴ T. Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești, 1601—1712*, București, 1984, p. 97.

⁵ *Ibidem*, p. 141 și 146.

⁶ *Ibidem*, p. 402.

rile Dunării ară și seamănă în locurile unde vor și, făcând din nou legături în interiorul Țării Românești nu se retrag, în felul acesta din Țara Românească și pricinuiesc scăderea și micșorarea averilor miriei <fiscul otoman> și tulbură nizamul <ordinea> dat și aduc supărări sârmanelor raiale <supuși>”. În consecință, sultanul poruncește ca „cei care îndrăznesc să săvârșească fapte care tulbură bunul nizam stabilit să fie izgoniți și scoși din Țara Românească prin mijlocirea căpeteniilor lor. De asemenea, cei care nu se astâmpără să fie pedepsiți așa cum trebuie astfel ca nizamul cel bun al Țării Românești să fie ferit și păzit de încălcare, iar sârmanele raiale să stea în liniște și siguranță”⁷.

În aceeași ordine de idei trebuie menționate numeroasele porunci padișahale adresate cadiilor de pe linia Dunării de a interzice crearea de ciftlicuri (ferme, moșii) pe pământul românesc fiindcă cei care trec în Țara Românească aduc prejudicii locuitorilor. Totodată, cadii de pe malurile fluviului sunt obligați să trimită înapoi pe locuitorii și țiganii fugiți din Țara Românească și așezați pe ciftlicurile din sudul Dunării deoarece prin fuga lor nu pot fi strânse dările și astfel „se ivesc o sumedenie de dificultăți și scăderi în achitarea banilor miriei care trebuie plătiți”⁸.

Dealtfel, conducătorii otomani par a fi preocupați, până la obsesie, de grija ca supușii principatelor românești să se bucure de liniștea, atât de necesară Sublimei Porți pentru a-și încasa fără dificultăți haraciul și celelalte dări la care aceștia erau obligați. Astfel, Mahmud I cerea în 1733, iunie 24 — iulie 3 (1146 muhârrem evâsît) domnului Grigore al II-lea Ghica să distrugă castele (tabără de iernat) înființate în Țara Românească de locuitorii din Silistra „deoarece săvârșesc acolo tot felul de oprimări și atacuri, încât răutățile lor au dus la deznădejdea raialelor”. În final i se poruncește domnului ca să depună toate eforturile pentru cât mai buna „cârmuire a raialelor tale și pentru prosperitatea țării tale. Să te ferești și să te ții deoparte de contrariu!”⁹.

Perturbările pe care ciftlicurile, odăile și căștele le aduceau în viața economică-socială sunt sintetice prezentate într-un document din 1741 prin care sultanul Mahmud I poruncește cadiilor de Brăila și Giurgiu să pună capăt abuzurilor unor musulmani și să lichideze litigiile dintre aceștia și locuitorii Țării Românești¹⁰.

Deși poruncile padișahale pentru distrugerea căștelor și odăilor înființate de otomani pe teritoriul românesc sunt destul de frecvente, cea din 1750,

⁷ Mustafa Ali Mehmed, *Documente turcești privind istoria României (1455—1774)*, vol. I, București, 1976, p. 271. Vezi și actul din 1763, septembrie 9 (1177 rebi I 1) privind pricina dintre domnul Țării Românești și nazărul de Silistra care, în pofida vechilor porunci, călcase cei 40 de pași prevăzuți la hotar (M. Guboğlu, *Catalogul documentelor turcești (1455—1829)*, vol. II, București, 1965, p. 267).

⁸ T. Gemil, *op. cit.*, p. 316 (doc. din 1664, iunie 5/1075 zildâke 11). Vezi și V. Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711—1821. Documente turcești*, București, 1984, p. 129 (doc. din 1719, ianuarie—3—12), p. 312.

⁹ Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 221.

¹⁰ V. Veliman, *op. cit.*, p. 262 (doc. din 1741 mai 27—iunie 5) (1154 evâsît o rebiul evvel). „Deși este cunoscut și stabilit că, de fapt în principatul Țării Românești, nefiind vreo palmă de pământ fără stăpân, locurile pe care le stăpânește fiecare sunt proprietatea sa potrivit sînturilor ce le dețin, totuși unele persoane dintre locuitorii musulmani de pe țărmurile Dunării au construit și au înființat mai înainte de aceasta, ciftlicuri și cășle, fără voia stăpânilor pămînturilor din principatul menționat și, cu acest pretext, pe lângă faptul că au adunat tâlhari în jurul lor, au luat în incinta ciftlicurilor și căștele pe unii locuitori, făcându-i să nu-și dea dijelele și nici dările”.

noiembrie 1—10 (1163 evâil'i zi'l hicce) vizează o acțiune de mare anvergură la care sunt antrenate toate autoritățile turcești de pe linia Dunării dintre Brăila și Cladova. Aceste dispoziții stipulate sub formă de „regulament” (nizam) aveau ca scop scoaterea din Țara Românească a supușilor otomani, restituirea pământurilor ocupate samavolnic proprietarilor de drept și curmarea abuzurilor împotriva autohtonilor. Astfel de măsuri fuseseră aplicate în ținuturile din dreptul Brăilei, Hârșovei, Giurgiului, Silistrei, Turtucaiei, Șistovului, Turnului și Nicopolelui. Ele urmau a fi extinse acum și pe porțiunea dintre Olt și Cladova¹¹. Mărturie a unor stări de lucruri deseori tensionate stau și numeroasele porunci pe care sultanii le adresau autorităților otomane de la granița dunăreană pentru a opri silniciile săvârșite de unii oșteni sau demnitari turci și tătari asupra populației băștinașe și pentru a restabili liniștea la hotar¹².

O altă problemă care preocupa autoritățile românești cât și pe cele otomane era aceea a stărpirii atacurilor tâlhărești îndreptate împotriva locuitorilor de pe malurile Dunării și a corăbiilor negustorești, deopotrivă, luându-se măsurile necesare pentru asigurarea pazei fluviului.

Principalele baze ale „tâlharilor haiduci”, cum îi numesc documentele, se aflau în regiunea Dunării de Jos, în ostroavele din dreptul Hârșovei și a Târgului de Floci precum și în zona Porților de Fier și a Cladovei.

În 1609, sultanul Ahmed I poruncea lui Radu Șerban să prindă și să pedepsească pe cei care în zona lacului Bistreț au prădat corabia negustorului Hagi Hüseyn¹³. În 1618, Osman al II-lea îi reproșa lui Alexandru Iliș că apariția și intensificarea tâlhăriilor se datorau lipsei sale de zel și îi cerea să ia măsurile necesare pentru a fi păzită întreaga Dunăre¹⁴.

În 1627, Murad al IV-lea îi cerea lui Alexandru Coconul să pună capăt atacurilor săvârșite asupra satelor și locuitorilor Țării Românești de tâlharii din regiunea Dunării de Jos. Dar, în același timp, să se asigure protecție celor care fac negoț legal, „aceștia să vină și să plece în siguranță și sănătate”¹⁵.

La rândul său, Mehmed al IV-lea îl înștiința pe domnul Șerban Cantacuzino că în insulele din preajma Hârșovei și pe malul dinspre Țara Românească s-a înmulțit numărul tâlharilor. În fața întăriturii Tașburun a avut loc o ciocnire cu capudanul din Hârșova, iar „fărădelegile lor au crescut cu fiecare zi. Astfel, eiucid pe unii din stăpânii corăbiilor de pe fluviul Dunărea, iar pe alții îi jefuiesc de bunuri și avuții”. Înștiințându-l că din partea ordiei împărătești au fost desemnați capudanii din Hârșova, Silistra și Brăila ca să meargă împotriva tâlharilor, îi cere domnului să-l trimită și el pe căpitanul Târgului de Floci împreună cu 100 de pușcași și luptători „ca să scormonească insulele din acea parte și să pună neapărat mâna pe acei tâlhari”¹⁶.

¹¹ *Ibidem*, p. 312.

¹² În acest sens vezi documentele din <1564 sept. 1 (972 muharrem 24)> în Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 62—63; <(1614—1615) în T. Gemil, *op. cit.*, p. 167; 1666 nov. 29 (1 Cemâziyûlahr 1077), *ibidem*, p. 329; 1692 martie 19—28 (1103 Receb evâ'il), *ibidem*, p. 414; 1737 martie 3—12 (1149 zilka'de evail), Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 225—226; 1744 dec. 16—25 (1157 zilka'de evasit), *ibidem*, p. 248; 1765 iunie 10—19 (1178 zilhiğge evr.) în Mihai Guboğlu, *op. cit.*, p. 270.

¹³ T. Gemil, *op. cit.*, p. 132.

¹⁴ *Ibidem*, p. 181.

¹⁵ *Ibidem*, p. 196.

¹⁶ *Ibidem*, p. 359 (doc. din 1680, iulie 4/1091 Cermaziyûlah'r 6).

Câțiva ani mai târziu, Mustafa al II-lea îi poruncește lui Constantin Brâncoveanu să-și îndeplinească obligația de a asigura paza circulației pe întregul curs românesc al Dunării. „Este în seama și în obligația ta asumată să păzești malurile Dunării aflate în hotarele Țării Românești, astfel încât să nu apară nici un individ dintre haiduci și nelegiuți, iar corăbiile miriei și ale negustorilor, precum și alți trecători să circule în siguranță până la Porțile de Fier și Orșova; iar în fața Cladovei și în împrejurimile ei, unde, din vechime păzesc boierii și căpitani tăi, trebuie să ai păzitori în număr suficient. Cu toate acestea, la urechea mea împăratească a ajuns <vestea> că, haiducii trecând în hotarul tău, produc pagube și stricăciuni populației țării aflată pe ambele maluri ale Dunării, precum și trecătorilor. Este verificat că aceasta se datorește delăsării și lipsurilor tale. Sunt prea importante și necesare paza și protecția pentru ca de acum înainte să nu se producă nici o pagubă și stricăciune nici măcar unei singure persoane din acele părți. De aceea tu, cel care ești pomenitul voievod, în acel moment în care porunca mea ilustră va ajunge la tine, să pornești în persoană, cu un număr suficient de pușcași dintre oștenii tăi și, ajungând în fața Cladovei, să stai în așteptare într-un loc potrivit pentru pază și apărare. Și, fiind ochi și urechi către toate părțile, să faci să fie păzite așa cum trebuie trecătorile și vadurile aflate în intericrul hotarului Țării Românești până la Porțile de Fier. Să barezi drumurile și să depui multă sânguință pentru ca, atât dintre corăbii cât și dintre drumeții și locuitorii țării să nu aibe nimeni de suferit vreo pagubă”. Îndemnându-l să depună „toată străduința și ardoarea pentru a păzi acele părți” sultanul îi atrage atenția că „de acum încolo, dacă un singur om din acele părți va avea de suferit pagube, atunci — să ferească Allah preainaltul! — nu va fi mulțumitor să despăgubești tu tot ceea ce va fi jefuit și pierdut, ci vei fi ucis”¹⁷.

Peste ani, în 1830, slugerul Ioan Solomon într-un raport către Spătărie, prin care solicita sprijinul militar necesar pentru stârpirea hoților turci din aceeași zonă a Cladovei, conchidea că trebuie luate toate măsurile pentru ca „de vreme ce Dunărea este jumătate hotar urmează ca toate ostroavele ce cad în partea noastră să le și stăpânim”¹⁸.

Grija față de siguranța navigației fluviale era, după cum am spus, dictată în primul rând de interesele economice pe care Poarta le avea în zonă. Dintre acestea, procurarea la timp și în cantități îndestulătoare a zaherelei era una din preocupările primordiale ale administrației centrale otomane. După cum scria, în 1618, sultanul Osman al II-lea lui Gavril Movilă, domnul Țării Românești, aprovizionarea Istanbulului făcând parte „din problemele importante, nu poate fi comparată cu altele”. De aceea, voievodul român era sfătuit să aibă grijă ca să nu se producă, în nici un fel, perturbări în buna aprovizionare a Istanbulului¹⁹. În situații extreme, de foamete, secetă, etc., Poarta acorda uneori învoiri ca locuitorii ai Țării Românești să poată cumpăra secară și mei din ținuturile aflate în sudul Dunării. Se poruncește însă cadiilor

¹⁷ *Ibidem*, p. 444 (doc. din 1697, iunie 1— 10/1108 zilkade evâsîit).

¹⁸ Arh. St. București, Departamentul Spătăriei, dos. 371.

¹⁹ T. Gemil, *op. cit.*, p. 187.

de la Nicopole la Isaccea să interzică vânzările de grâu, făină și orz pentru ca „oștenii islamici să nu sufere restriște acolo unde s-ar afla”²⁰.

Atenția acordată procurării produselor necesare aprovizionării Porții era atât de mare încât prin firmanul sultanului Abdul Hamid I se poruncește tuturor cadiilor de la Brăila până la Insula Mare <Ada-Kale> să interzică folosirea băuturii numită horelca fabricată în Țara Românească și Moldova deoarece pentru obținerea ei supușii din aceste țări ascund zahereaua destinată Porții. De aceea, au fost date porunci severe și domnilor celor două țări române pentru a nu mai îngădui folosirea horelcii în țările lor²¹.

Transportul zaherelei din schelele de unde era strânsă spre schela principală de la Isaccea, de unde urma să fie trimisă la Istanbul, se făcea pe baza unor reglementări asupra respectării cărora cadii de pe malul Dunării erau invitați mereu să vegheze. Fiecare schelă dispunea de corăbii proprii pentru transportul proviziilor astfel încât se poruncește: „[...] voi care sunteți amintiți mai sus [...] să încărcăți [...] în corăbiile aflate în propriile voastre schele zaherelele ce se strâng la schelele voastre și să nu vă amestecați la corăbiile altor schele”²².

Totodată, la solicitările exprese ale sultanului, domnii Țării Românești trebuie să pună la dispoziția lui Tuna Kapudani (amiralul Dunării) nu numai bani²³, lemn pentru construcții, caice²⁴, dar și cărmaci care să fie buni cunoscători ai porțiunilor unde navigația era foarte dificilă, ca la Porțile de Fier, Orșova și alte gherdapuri. În acest sens menționăm porunca sultanului Süleyman al II-lea adresată lui Constantin Brâncoveanu de a recruta doisprezece cărmaci destoinici precum Branco, Corbul, fiul lui Toma, Lupu, Pavel Ciocan ș.a. din satele din apropierea fluviului care să fie predați capudanului Dunării. În schimbul soldelor ce trebuia să li se plătească, aceștia aveau obligația de a asigura navigația în porțiunile cele mai dificile ale Dunării²⁵.

Ultimul deceniu al celui de al XVIII-lea veac aducea ideile novatoare ale Revoluției franceze. În domeniul navigației Convenția Națională a Franței stipula, la 22 noiembrie 1792, următoarele: „cursurile fluviilor sunt proprietatea comună și inalienabilă a *tuturor* țărilor udate de apele lor, și că o națiune oarecare nu poate pretinde fără a săvârși o nedreptate, că are dreptul de a ocupa singură canalul unui fluviu și a împiedica pe popoarele vecine, sălășluite pe malurile aceluia fluviu, ca să nu se folosească de aceleași înlesniri”²⁶.

²⁰ *Ibidem*, p. 392 <doc. din 1690, aprilie 1–9 (1101 Cemaziylahr evâhır)>. Se menționează că lipsa de alimente din Țara Românească fusese provocată de „invazia ghiaurilor nemți”. Vezi și *ibidem*, p. 393 <doc. din 1690, aprilie 10–19 (1101 Receb evâ’il)>.

²¹ M. Guboğlu, *op. cit.*, p. 298 <doc. din 1782 ian. 26-feb. 4 (1196 safer evt.)>.

²² Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 227 <doc. din 1737 aprilie 8/1149 zilhicee 2 – Babadag>.

²³ *Ibidem*, p. 191 <doc. din 1691, feb. 11/1102 cemazi I 12>.

²⁴ M. Guboğlu, *op. cit.*, p. 336 <doc. din 1787 oct. 16/1202 muharrem 4> prin care Abdul Hamid I cere domnului Moldovei, Alexandru Ipsilanti, să-i furnizeze cherestea și 14 caice înștiințându-l că și domnului Țării Românești, Nicolae Mavrogheni, i se poruncise să procure și să expedieze 26 de caice).

²⁵ M. Guboğlu, *op. cit.*, p. 200. Cf. T. Gemil, *op. cit.*, p. 394 <doc. din 1690 aprilie 20–29/1101 Receb evasit>.

²⁶ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 19.

Un an mai târziu, în 1793, Alexandru Constantin Moruzi obținea aprobarea Porții ca Țara Românească să poată construi vase pentru transport pe Dunăre²⁷.

Înțelegând că meșteșugurile, lucrarea pământului și negoțul formează izvoarele prosperității unui popor, dorind să aducă bunăstare pentru norodul său, pe de o parte, iar pe de alta de a găsi mijloacele pentru a îndeplini mai lesne poruncile ce veneau de la Poartă; văzând țara lipsită de mijloacele „cu care să poată căra și aduce mărfurile prin înlesnire pâ la apa Dunării de la un loc la altul”, domnul a cugetat „cu multă râvnă să pricinuim facere de bine țării și să facem rugăciune la prea puternica împărăție” unde „aflând priință necurmatele noastre mijlociri am dobândit voie și putere prin strălucit și prea slăvit hatișerif [...] ca să poată Valahia a face și a avea bologane, șeici, caice și dă toate vasele pâ la apa Dunării în capacitatea țării carele să nu fie bântuite, niciodată de către vericine privelegii ce din vremile bătrâne de mulți ani le-au fost pierdut țara aceasta, cu toate că hotarele ei sunt matca Dunării”.

S-a hotărât să se construiască vase atât pentru domnie cât și pentru fiecare județ în parte acordându-se, în același timp, și persoanelor particulare permisiunea de a-și construi vase proprii pentru negoț. Toate erau puse sub ascultarea marelui spătar, Ianache Văcărescu, știut fiind faptul că în atribuțiile spătăriei intra și apărarea granițelor țării. După ce sunt stabilite detaliile organizatorice pentru această nouă întreprindere Alexandru Moruzi roagă și pe ceilalți „frați domni ce în urma noastră să vor învrednici a domni și a oblădui scaunul aceștii țări să binevoiască și domnia lor a ocroti această bună orânduială și a ajutori țara ca să i să păzească acest privilegi ce cu multă strădanie i l-am dobândit” (subl. n. — I.Ț.).

Soarta Dunării va urma în continuare destinul și devenirea statelor riverane.

În ce privește România, Grigore Antipa considera că Dunărea este cea mai mare dintre toate avuțiile naturale ale țării. „Stăpâni pe gurile ei, care sunt poarta Europei; stăpâni pe 36% din suprafața întregului bazin; stăpâni pe aproape jumătate din lungimea ei navigabilă, cu toate apele curgătoare ce se varsă de la Nord pe toată această lungime într-însa; stăpâni pe toate acestea, noi posedăm astfel cea mai mare comoară, cu care natura darnică a putut înzestra o țară”²⁸.

THE DANUBE AND PAX OTOMANICA IN THE 16th — 18th CENTURIES

Abstract

Masters of Belgrade (to begin with 1521) and then of Buda, the padishahs of Istanbul would dictate for several centuries the political developments of states in the region, after having summoned them to leave the „dar-ül-harb” — namely the house of war — and enter, against their will, the „dar-ül-islam” — that is the house of peace. *Pax otomanica* stretched now from the centre of Europe to the mouths of the Danube.

²⁷ Arh. St. București, Suluri, LXXXI/47 (1793, nov. 23).

²⁸ Gr. Antipa, *Chestiunea Dunării*, p. 160.

Attributed with sacred connotations when separating two states, the abutments live a life of their own. It is on the life in this area that the present paper, based on a novel approach to documents, aims to throw a light.

During this whole period the river had been the line of demarcation between the Rumanian country and the Islamic world. Fully aware of the importance of it, the Rumanian princes would be quick to react to any territorial infringements.

In order to prevent obstructions to the collection of the tribute and of other duties forced upon the Rumanian Principalities, the Ottoman authorities were anxious about preserving peace in the area and forbade the cadis to set up *ciflics* (farms) on the left bank of the river.

Another concern of both Rumanian and Ottoman authorities was to eradicate the raiding of coasts and the robbing of ships. The marauders' dens, as indicated in documents of the time, were scattered in the region of the Lower Danube, on islands situated in the vicinity of Hârsova and of Târgul de Floci, as well as near the Iron Gates and Cladova.

Beside the obligation to ensure the transportation of army stocks to the Danubian gangways and then to Istanbul, the Sultan had made it clear that the Wallachian voivodes were to provide Tuna Kapudani (the admiral of the Danube) not only with money, wood, caics, but also with helmsmen able to steer ships through sections natural conditions had made precarious for sailing (the Iron Gates, Orsova a.s.o.).

Activities on the river would soar to begin with 1793 when at Alexandru Constantin Moruzi's request the Porte granted Wallachia permission to build her own ships for water transport on the Danube.

VENEȚIA, ȚĂRILE ROMÂNE ȘI OFENSIVA OTOMANĂ DUPĂ CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI (1453—1479)

EUGEN DENIZE

Cucerirea Constantinopolului de către turci, la 29 mai 1453, a fost, indiscutabil, unul din evenimentele cele mai importante ale întregii istorii universale. Faptul este dovedit și de ecoul, extrem de puternic, pe care l-a avut în Europa creștină a vremii¹, zguduită de sentimente de surprindere și de groază. Pentru subiectul studiului nostru considerăm că este absolut necesar să scoatem în evidență, pe scurt, importanța și consecințele cuceririi capitalei bizantine atât pentru turci, cât și pentru Veneția și spațiul românesc.

De la început trebuie să spunem că pentru turci consecințele au fost deosebit de favorabile, deschizându-le un câmp, practic nelimitat, de expansiune în zona Mării Negre și de-a lungul Dunării, spre Europa Centrală. În schimb, pentru statele italiene, mai ales pentru Veneția și Genova, și pentru spațiul românesc, pentru țările române, consecințele au fost negative, chiar extrem de negative. Există, totuși, o diferență. Dacă italienii simțeau și vedeau că balanța puterii politice și militare din întreg Levantul (prin aceasta înțelegând Mediterana Orientală, Marea Neagră și Peninsula Balcanică) începea să încline tot mai mult de partea Imperiului otoman, sursele lor de comerț și de prosperitate fiind grav amenințate, ceea ce nu le amenința însă ființa lor statală, ci putea doar să le arunce în rândul puterilor de rang inferior, în schimb, pentru țările române, mai ales pentru Țara Românească

¹ În general, informațiile despre căderea Constantinopolului scot în evidență mai multe aspecte importante: politice, militare, sociale, economice și religioase (Agostino Pertusi, *Ripercussioni della caduta di Costantinopoli: un esempio di interrelazioni culturali nel sec. XV tra il sud-est europeo, il mondo mediterraneo e quello pontico*, f. 1., f. a., p. 8). În scrierile despre turci elaborate în Occident, între 1438 și 1527, se constată că motivația psihologică inițială — marea frică a lumii (teama de puterea turcească, lipsa unei nobilimi otomane și condiția femeii în lumea turcă fiind principalele elemente care au șocat lumea occidentală — Norman Daniel, *Islam, Europe and Empire*, Edimburgh, 1966, p. 11) — care a fost punctul de plecare al informării, având obiective limitate, mai ales politice și militare, s-a transformat treptat într-o veritabilă și autentică cercetare istorică, resimțită ca o necesitate fundamentală, ca o rațiune vitală, de unde ar putea să țâșnească o conștiință majoră a realității (Agostino Pertusi, *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi*, în „Studi veneziani”, XII, 1970, p. 551—552; idem, *Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs*, în „Bulletin. Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen”, X, 1, 1972, p. 94; vezi și W. L. Langer, R. P. Blake, *The rise of the Ottoman Turks and its historical background*, în „American Historical Review”, 37(1932), p. 468—505). Pentru pătrunderea informațiilor despre cucerirea Constantinopolului în spațiul românesc, informații care vor lăsa urme mai ales în cronografe și în pictura murală bisericească a se vedea V. Grecu, *La chute de Constantinople dans la littérature populaire roumaine*, în „Byzantinoslavica”, XIV, 1953, Praga, p. 55—81.

și Moldova, cucerirea Constantinopolului putea să însemne o limitare drastică a independenței lor, chiar, în anumite împrejurări, desființarea ei completă și definitivă.

Pentru turci, una din consecințele imediate ale cuceririi Constantinopolului a fost aceea că ei au pus o stăpânire absolută asupra navigației prin strâmțorile Bosfor și Dardanele și au început politica de cucerire a întregului bazin al Mării Negre, politică ce se va încheia cu succes, peste trei decenii, în 1484, când vor fi cucerite ultimele bastioane creștine, cetățile moldovenești Chilia și Cetatea Albă. Atât controlul strâmțorilor, cât și controlul întregii navigații din Marea Neagră erau necesare Imperiului otoman din mai multe motive²: pentru a asigura securitatea deplină a legăturii dintre Anatolia și Rumelia, precum și pentru înlăturarea primejdiei unui atac prin surprindere asupra capitalei, pentru asigurarea aprovizionării Istanbulului, pentru a pune capăt și a se substitui dominației economice și politice a statelor maritime italiene, pentru obținerea de beneficii în favoarea tezaurului otoman din activitatea comercială a regiunii, în care statele tributare se bucurau de un regim preferențial. Din toate aceste motive, în vara anului 1453, statele riverane Mării Negre au fost somate, prin ultimatumuri, să se supună noului stăpânitor de pe malurile Bosforului.

În același timp, cuceritorul Constantinopolului, sultanul Mehmet al II-lea (1444—1446; 1451—1481), socotindu-se îndreptățit să aducă sub autoritatea sa toate teritoriile ce aparținuseră cândva imperiului pe care-l sfărâmasese, a stabilit elementele esențiale ale proiectului constituirii unei monarhii universale, scop pentru care el a căutat să³ unească în mână sa autocratică tradițiile vechi turcești, islamice și romane³. Cucerirea Constantinopolului a conferit lui Mehmet al II-lea calitatea celui mai prestigios conducător musulman de la primii patru califi încoace. Sultanul otoman își dădea perfect seama de importanța politică și morală extraordinară a acestei victorii în cadrul lumii musulmane și, de aceea, a insitat asupra caracterului ei religios⁴. Deși Mehmet al II-lea a fost sultanul otoman care s-a aflat, poate, cel mai departe de tipul despotului islamic fanatic, fiind mai degrabă apropiat de tipul suveranului renașcentist, el a căutat în acest mod să canalizeze energia întregii lumi islamice pe linia noii politici otomane vizând dominația mondială.

În ceea ce privește consecințele căderii Constantinopolului asupra statelor italiene, ne vom opri, din motive lesne de înțeles, doar asupra Veneției, care-și avea principalul izvor al bogăției, puterii și strălucirii sale în comerțul levantin. Este adevărat însă că, în 1453, principalele rute comerciale

² Halil Inalcik, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, în „Arheion Pontou”, 35, 1979, p. 107—108; Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV—XVI*, București, 1991, p. 135.

³ Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, London, 1973, p. 23—30; idem, *The place of the Ottoman-Turkish Empire in History*, în „Cultura turcică”, I nr. 1, Ankara, 1964, p. 57—58; Nicolae Iorga, *Rapports entre l'État des Osmanlis et les nations des Balkans*, în „Revue Internationale des Études Balkaniques”, tome II, Beograd, 1935, p. 134; Osman Turan, *Türk cihân hâkimiyeti muşkuresi tarihi* (Istoria idealului turc de dominație universală), II, Istanbul, 1969, p. 189—190, apud T. Gemil, *op. cit.*, p. 23.

⁴ T. Gemil, *op. cit.*, p. 130 Pentru Gheorghe Brătianu adevărata restaurație a Bizanțului în demnitatea sa imperială a fost făcută nu în 1261 ci în 1453 (G.I. Brătianu, *La question de l'appr visionnement de Constantinople à l'époque byzantine et ottomane*, în „Byzantion”, V, 1929—1930, p. 102). Vezi și Geo Pistarino, *Ghenos, Iguenoas, Genevis, Gın*, în idem, *I gin dell' Oltremare*, Genova, 1988, p. 459—488.

venețiene erau îndreptate spre Mediterana Orientală, Cipru, Beirut și Alexandria, și spre România și mult mai puțin spre Marea Neagră, unde Veneția poseda o singură colonie, Tana. Aceste rute, datorită stării de război cu turcii, riscau să fie închise⁵, și de aceea venețienii au făcut tot posibilul pentru a încheia o pace cu sultanul, ceea ce vor și reuși, la 23 aprilie 1454⁶. La fel de adevărat este însă că și turcii aveau o nevoie strictă de comerțul venețian care-i aprovizionau cu materiile prime și produsele finite necesare⁷. Încercările lui Mehmet al II-lea de a-și elibera imperiul de dependența economică față de Veneția, prin încurajarea Florenței și a Raguzei, rivali comerciali ai acesteia, nu au dat rezultatele scontate⁸.

Dar problema principală care se punea în relațiile turco-venețiene după 1453 nu era aceea dacă să continue sau nu comerțul venețian în teritoriile stăpânite de Imperiul otoman. Era de la sine înțeles că trebuie să continue în avantajul reciproc și a și continuat timp de câteva secole. Problema era cine urma să facă regula după care acest comerț trebuia să se desfășoare și ea va fi rezolvată numai prin război, prin cel mai lung război turco-venețian, din secolul al XV-lea, desfășurat între 1463 și 1479⁹, și încheiat cu victoria turcilor. De acum înainte Veneția, păstrându-și sursele de venit și putere din Orient, este adevărat că mereu diminuate, după fiecare nou război cu turcii, va trebui să se supună cu strictețe voinței sultanilor din Constantinopol, cei care vor stabili regulile de funcționare a relațiilor turco-venețiene.

⁵ Astfel, la 22 mai 1453, Roberto Priuli, ales rector la Phteleon, arată că nu poate ajunge acolo datorită operațiunilor militare purtate de otomani împotriva venețienilor în zonele Negroponte, Lepanto și altele (F. Thiriet, *Délibérations des assemblées vénitiennes concernant la Romanie*, tome II, 1364–1463, Paris, 1971, p. 196, nr. 1479). La 14 iulie, ales de către Marele Consiliu consul de Tana, Alessandro Pasqualigo nu poate ajunge acolo, datorită evenimentelor („*propter nova que su pervenerunt*”). (Ibidem, p. 196, nr. 1481) iar la 12 august noul consul al Alexandriei, Francesco Donato, este aurorizat să-și amâne plecarea, datorită succeselor turcești care plasează Senioria în stare de război („...*cum propter casum civitatis Constantinopolis et novitates Turchorum, qui habent magnam et potentem armatam in mari, intellegatur et dare habeantur quod simus in guerra*...”). (Ibidem, p. 196, nr. 1482). În fine, la 24 august, datorită importanței insulei Negroponte, inginerul Bartolomeo Siligo este însărcinat cu conșolidarea tuturor fortificațiilor de pe teritoriul ei (Ibidem, p. 197, nr. 1484).

⁶ J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, traduit de l'allemand par J. J. Helert, tome III, Paris, 1836, p. 17; Samuele Romanin, *Storia documentata di Venezia*, II edizione, tomo IV, Venezia, 1913, pp. 261–262; N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909, p. 45–46; F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge, Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe–XVe siècles)*, p. 383–384; W. Heyd, *Historie du commerce de Levant au Moyen Âge*, traduit par Furcy Raynaud, vol. II, Leipzig, 1886, p. 31; G. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969, p. 320; William H. McNeill, *Venice, the hinge of Europe (1081–1797)*. The University of Chicago Press, 1974, p. 86–88. Noua pace garanta venețienilor libertatea comerțului în teritoriile otomane în schimbul unei taxe vamale de 2% din valoarea mărfurilor. Veneția pierdea însă toate drepturile și privilegiile pe care le smulseser împăraților bizantini, profitând de slăbiciunea lor. Acum se stabilesc și relațiile diplomatice permanente cu turcii, ambasadorul extraordinar venețian, Bartolomeo Marcello, fiind și primul bail de la curtea otomană (Salvatore Carbone, *Note introduttive ai dispaacci al Senato dei rappresentanti diplomatici veneti*. Serie: *Costantinopoli, Firenze, Inghilterra, Pietroburgo*, Roma, 1974, p. 13).

⁷ H. Inalcik, *An outline of Ottoman-Venetian relations*, în *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV–XVI)*. *Aspetti e problemi*, a cura di Hans Georg Beck, Manoussos Manoussacas, Agostino Pertusi, vol. I, Firenze, 1977, p. 88.

⁸ Ibidem. p. 87.

⁹ Enrico Cornet, *Le guerre dei veneti nell'Asia 1470–1474. Documenti cavati dall'archivio ai frari in Venezia*, Vienna, 1856; Camillo Manfroni, *Storia della marina italiana dalla caduta di Costantinopoli alla battaglia di Lepanto*, Roma, 1897, p. 46–104; Roberto Lopez, *Il prin-*

În același timp trebuie să subliniem și faptul că Veneția nu avea de ales o altă cale care să înlocuiască sursele de venit rezultate din comerțul levantin. Spre deosebire de Genova, interesul Veneției pentru Atlantic a depășit, rareori, informația cartografică sau cea din poveștile de călătorie¹⁰. Între 1454 și 1464 este adevărat că s-a aflat în Portugalia și a participat la descoperirile portugheze de pe coastele de vest ale Africii și venețianul Alvise da Mosto¹¹, dar el nu s-a implicat în descoperirile portugheze precum, de exemplu, ligurul Antonio da Noli, care a completat descoperirea insulelor Capului Verde¹². De asemenea, trebuie avută în vedere și poziția geografică a Veneției, poziție care-i conferea avantaje maxime în schimbul de mărfuri dintre Mediterana Orientală și Europa Centrală și Occidentală, dar nu o favoriza deloc pentru o deschidere către Atlantic. De aceea, după 1509, galerele venețiene aproape că nu mai trec deloc dincolo de Gibraltar, ele fiind treptat excluse și din Mediterana Occidentală. Spațiul tradițional al Veneției va rămâne strâmt, tot mai strâmt¹³, și ea nu va putea beneficia de comerțul atlantic sau din Oceanul Indian, așa cum a fost cazul genovezilor. Aceasta explică și numărul tot mai mare de falimente de la sfârșitul secolului al XV-lea¹⁴, precum și păstrarea legăturilor strânse cu România, Levantul și Imperiul otoman, în ciuda unor conflicte și contradicții destul de numeroase.

Dacă pentru italieni, pentru Veneția, a cărei situație am analizat-o în rândurile de mai sus, consecințele căderii Constantinopolului au fost grave, i-au afectat în mare măsură sursele de venituri din activitățile comerciale, dar nu i-au pus sub semnul întrebării independența și existența statală, pentru țările române, mai ales pentru Moldova și Țara Românească, acest eveniment a avut urmări deosebit de importante sub aspect negativ, amenințându-le direct integritatea teritorială și, posibil, chiar independența.

Imediat după cucerirea Constantinopolului, în vara anului 1453, statele riverane Mării Negre au fost somate să se supună sultanului cuceritor. Ultimatumul sultanului a fost însă respins atât de Moldova, cât și de Caffa. Colonia genoveză aștepta intervenția metropolei și evoluția evenimentelor, în timp ce Moldova se bizaia pe capacitatea sa de luptă și pe legăturile sale cu Polonia. În 1454, o flotă de 56 de corăbii turcești a atacat fără succes Cetatea Albă, după care a devastat coastele nordice ale Mării Negre și a impus, în colaborare cu tătarii lui Hagi Ghirai, plata unui tribut anual de 3 000 de ducați pentru locuitorii Caffei¹⁵. Deși modestă din punct de vedere

cipio della guerra veneto-turca nel 1463, în „Archivio veneto”, LXIV, V-a serie, vol. XV, no. 29—30, Venezia, 1934, p. 45—131.

¹⁰ Charles Varlinden, *Venise entre Méditerranée et Atlantique*, în *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV—XVI). Aspetti e problemi*, p. 54.

¹¹ *Ibidem*, p. 51; idem, *Navigateurs, marchands et colons italiens au service de la découverte et de la colonisation portugaise sous Henri le Navigateur*, în „Le Moyen Âge”, 64, 1958, p. 467—497.

¹² Idem, *Antonio da Noli et la colonisation des Iles du Cap Vert*, în *Miscellanea storica ligure*, III, 1963, p. 129—144; idem, *Venise entre Méditerranée et Atlantique*, p. 51—53.

¹³ O caracteristică esențială a spațiului venețian a fost lipsa sa de coerență geografică, naturală și geopolitică, lipsă ce va fi suplinită însă cu brio de negustorii venețieni (Alberto Tenenti, *The Sense of Space and Time in the Venetian World of the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, în vol. *Renaissance Venice*, edited by R. J. Hale, London, 1973, p. 19).

¹⁴ C. Verlinden, *Venise entre Méditerranée et Atlantique*, p. 55.

¹⁵ Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'ufficio di S. Giorgio MCCCCLIII—MCCCCLXXV*, tomo I, Genova, 1868, p. 63—65 și doc. XXXIII, p. 102—112 și doc. XXXIV, p. 112—113; C. Manfroni, *Le relazioni fra Genova, l'Impero bizantino e i Turchi*, Genova, 1898, p. 749; R. Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Medi-*

militar, această primă demonstrație navală otomană a avut, totuși, consecințe politice însemnate. Colaborarea otomano-tătară și, mai ales, atitudinea rezervată a Poloniei, dar și lipsa de reacție a Genovei, au silit Caffa, mai devreme, și Moldova, ceva mai târziu, să accepte plata tributului solicitat de sultan. În schimb, ambele au primit câte un act de privilegii comerciale¹⁶.

Dacă marele centru comercial genovez din Crimeea a avut pentru Poartă, în primul rând, o valoare economică, valoarea politică rezumându-se la atragerea Hanatului tătar de aici în sfera sa de influență, supunerea Moldovei a purtat de la început o însemnată politică. Fără a neglija valoarea punctului de tranzit comercial de la Cetatea Albă, trebuie să remarcăm faptul că atragerea Moldovei în sfera de influență a Porții reprezenta nu numai implantarea controlului otoman în regiunea gurilor Dunării și în bazinul nord-pontic, ci și subminarea substanțială a potențialului antiotoman al Europei, concentrat atunci în jurul Ungariei, Transilvaniei și a lui Iancu de Hunedoara. Totuși, trebuie să arătăm că Iancu de Hunedoara, atât cât a trăit, prin lupta sa plină de eroism a restrâns mult impactul pe care căderea Constantinopolului ar fi putut să-l aibă asupra țărilor române. O dovadă în acest sens o constituie tocmai faptul, paradoxal la prima vedere, că, deși mai depărtată din punct de vedere geografic de Imperiul otoman, Moldova a avut mai mult de suferit de pe urma căderii capitalei bizantine, poate și fiindcă era stat riveran la Marea Neagră și nu avusese încă nici un fel de obligații față de Poartă. În schimb, statutul Țării Românești, fixat prin tratatul ungaro-otoman din 1451—1452¹⁷, nu a cunoscut nici o modificare până în 1462, la căderea lui Vlad Țepeș.

Revenind la Moldova, trebuie să menționăm că o știre din 10 septembrie 1453 relevă existența unui ultimatum otoman către această țară înainte de data mai sus arătată¹⁸. Negocierile cu sultanul au fost începute de domnitorul Alexandrel (1452—1454; 1455)¹⁹, dar Petru Aron (1451—1452; 1455; 1455—1457) va fi cel care va finaliza, aproape în același timp, ambele demersuri politice, îndreptate spre poloni și turci. La 10 octombrie 1455 regele

terraneo, Bologna, 1938, p. 436; Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Stanford, California, 1978, p. 4—5; H. Inalcik, *Yeni vasikalara göre kırım Hanlığının Osmanlı tobligine girmesi ve ahidname meselesi* (Intrarea Hanatului Crimeii sub stăpânirea otomană și problema tratatului în lumina noilor documente), în „Belleten”, Ankara, 1944, nr. 30, p. 197, apud Mustafa A. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIII, nr. 5, 1960, p. 165; M. Berza, *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge*, în „Balcenia”, IV, 1941, p. 431.

¹⁶ Șerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453—1484)*, în *Colocviul româno-italian Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XV*, București, 27—28 martie 1975, București, 1977, p. 131—153; idem, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, 1, München, 1978, p. 217—245.

¹⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 23—27; idem, *Privilegiul lui Mahomed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. II, t. XXXVI, 1913—1914, p. 88—91; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a II-a, București, 1968, p. 176; T. Gemil, *op. cit.*, p. 129.

¹⁸ Matei Cazacu, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452—1504)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XII, nr. 1, 1973, p. 180; T. Gemil, *op. cit.*, p. 32.

¹⁹ Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol””, XVII, 1980, p. 634.

polon a acceptat vasalitatea noului domn al Moldovei²⁰, iar la 5 octombrie același an sultanul a emis actul de notificare pentru plata tributului de 2 000 de galbeni, oferit de solul moldovean Mihail logofăt²¹. A urmat așa-zisa „închinare de la Vaslui”, din 5 iunie 1456²², și actul de privilegiu comercial, din 9 iunie 1456, acordat de sultan negustorilor din Cetatea Albă²³.

Actul dat de Mehmet al II-lea, la 9 iunie 1456, la Ieni Derbent, în Bosnia, nu este un simplu privilegiu comercial, el este în același timp și primul tratat turco moldovean²⁴. El a reprezentat actul final al unor lungi negocieri privind recunoașterea suzeranității otomane de către Moldova, fiind, prin conținutul său, o confirmare oficială a noului cadru stabilit de desfășurarea relațiilor moldo-otomane²⁵. Totodată, această „închinare” a fost expresia unui compromis polono-turc, realizat prin intermediul și în detrimentul Moldovei²⁶.

Dacă în Moldova căderea Constantinopolului a avut repercusiuni aproape imediate, așa cum am putut constata din cele spuse mai sus, în Țara Românească consecințele s-au făcut simțite abia peste un deceniu, în 1462. Faptul este explicabil deoarece acest stat se afla integrat într-un anumit sistem de relații stabilit între Ungaria și Imperiul otoman, era supus unei duble suzeranități față de cele două puteri și avea niște obligații financiare bine stabilite care nu puteau fi schimbate dintr-o dată, fără acordul ambelor părți.

Aceasta a făcut ca abia în 1462, când Iancu de Hunedoara era mort de mult, iar fiul său Matia ducea o politică nehotărâtă față de turci, să aibă loc o importantă reglementare a raporturilor dintre Poartă și Țara Românească. Momentul a marcat o creștere a dependenței Țării Românești față de Poartă, reglementarea stabilită acum rămânând valabilă, cu mici modificări, până în preajma lui 1540²⁷.

Amploarea expediției otomane din 1462, prezența în fruntea ei a însuși cuceritorului Constantinopolului, sultanul Mehmet al II-lea, cuceririle din anii anteriori realizate toate în prezența și sub conducerea sultanului (Moreea — 1458, 1460, Serbia — 1459, Sinope și Trapezunt — 1461), ne fac să credem că acesta dorea cu adevărat transformarea Țării Românești în pašalâc și mutarea hotarului Imperiului otoman de pe Dunăre pe Carpați²⁸. Dar

²⁰ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 773—776.

²¹ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, p. 1—2.

²² *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, Vol. II (1449—1486), ed. L. Șimanschi, G. Ignat, D. Agache, București, 1976, p. 85—87; L. Șimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 iunie 1456)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, XVIII, 1981, p. 613—637.

²³ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 2—3; T. Gemil, *op. cit.*, p. 138.

²⁴ Fr. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache*, Viena, 1922, p. 44—46; M.A. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman...*, p. 167.

²⁵ Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii. Revistă de istorie”, V, nr. 3, 1952, p. 190—191; Șt. S. Gorovei, *art. cit.*, p. 632 și urm.

²⁶ Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle: la cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII, no. 3, 1974, p. 445—461.

²⁷ Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 117.

²⁸ A se vedea în acest sens și punctele de vedere exprimate de Sergiu Iosipescu în studiul *Invații otomane în ținuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV—XVI)*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 13, 1980, p. 151—172. El consideră că, între 1442 și 1521, turcii fac încercări certe, dar eșuate, de instaurare a pašalâcului în Țara Românească.

sultanul era prevăzător și-l luase alături de el și pe Radu cel Frumos, fratele lui Vlad Țepeș, pe care, în cazul unui eșec al încercării de transformare a țării în pašalâc, putea să-l ofere ca un înlocuitor la domnie convenabil atât pentru el, cât și pentru țară. „Trădarea” boierilor²⁹ s-a produs exact în momentul în care sultanul eșuase în încercarea de transformare a țării în pašalâc, ceea ce ar fi însemnat și dispariția lor ca clasă dominantă, și se retrăsese la sud de Dunăre, dar lăsase în preajma acesteia pe Radu cel Frumos. Scăpați de răul cel mare, boierii au preferat, și nici nu puteau proceda altfel, răul cel mic, adică înlocuirea lui Vlad Țepeș cu Radu cel Frumos și stabilirea unei noi reglementări cu Imperiul otoman.

Dar în 1462 împrejurările politice au impus un caracter concret și restrictiv protecției sultanului otoman asupra Țării Românești. Pe lângă instalarea, aproape forțată, a noului domn, fapt deosebit de grav a fost și rămânerea lui Mihaloglu Ali bey, cu acângii săi, pentru a asigura autoritatea lui Radu cel Frumos³⁰. Începea astfel nu numai procesul de subordonare directă a instituției domniei autorității sultanale, ci și fenomenul de exercitare a controlului militar și politic al beilor de margine asupra conduitei domnului și boierilor. Ca un semn evident al noului statut politico-juridic al Țării Românești, Radu cel Frumos a emis o monedă de argint care, prin legendă și greutate, se apropia mult de akçaua otomană³¹, în vreme ce Vlad Țepeș emisese o monedă de tipul banului³². De altminteri, ca efect pe plan economic al impunerii superiorității otomane în zona Dunării românești, începând cu jumătatea secolului al XV-lea, asprul (akça) otoman a devenit „un veritabil etalon al schimburilor monetare”, nu numai din Țara Românească, ci și din Moldova și Transilvania³³.

Ca o expresie a subordonării politice realizată în 1462 și haraciul Țării Românești a crescut la 12 000 de ducați³⁴. De asemenea, tot după această dată, domnii munteni au început să ia parte regulat, cu contingentele lor, la expedițiile otomane.

Din toate cele spuse mai sus credem că reiese cu claritate faptul că prăbușirea definitivă a Imperiului bizantin a creat pentru turci și pentru tânărul lor sultan posibilități vaste de expansiune în Europa. În schimb, pentru țările române și Veneția, la fel ca și pentru Ungaria, același eveniment a provocat o creștere sensibilă a amenințării reprezentată de Imperiul otoman.

Turcii, conduși de Mehmet al II-lea, nu au întârziat să treacă la aplicarea unui program de vaste și rapide cuceriri. Astfel, în 1456 atacă, fără succes, Belgradul, poarta de sud a Ungariei, în 1458 și 1460 cuceresc aproape

²⁹ Într-un studiu recent al istoricului american Kurt W. Treptow se consideră că boierimea nu l-ar fi părăsit pe Vlad Țepeș, iar schimbarea lui din domnie s-ar fi datorat înfrângerii militare suferită în fața sultanului (*Vlad Țepeș an enigma of medieval history*, în „Transylvanian Review”, volume I, no. 1, Summer, 1992, p. 18–28). Este un punct de vedere cu care nu putem fi de acord.

³⁰ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 118.

³¹ M. Cazacu, *art. cit.*, p. 188.

³² Octavian Iliescu, *Vlad l'Empaleur et le droit monétaire*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII, no. 1, 1979, p. 107–131.

³³ Idem, *Un tezaur de asprii turcești de la începutul secolului al XVI-lea găsit în Bucovina*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III, 1960, p. 307; Aurel Golimas, *Limitele cronologiei ale reformei monetare a lui Petru Aron*, în „Buletinul Societății numismatice Române”, LXX–LXXIV, 1976–1980, București, 1981, p. 321–330.

³⁴ Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (Istoria otomană), II, Ankara, 1964, p. 77, apud T. Gemil, *op. cit.*, p. 30.

întreaga Moree, în 1459 cuceresc Serbia, în 1461 Sinope și Trapezunt, în 1462 Lesbos, în 1463 Bosnia. În același an începe cel mai îndelungat război al lor cu Venetia, în timpul căruia vor cuceri, în 1470, insula Negroponte. Apoi în 1475 vor cuceri Caffa și toate celelalte posesiuni genoveze din Marea Neagră, își vor subordona politic hanatul Crimeei și, în fine, spre sfârșitul vieții lui Mehmet, în 1480, vor ataca insula Rodos și Otranto, în sudul Italiei.

În fața acestor acțiuni care le amenințau direct, atât Venetia, cât și țările române au trecut la adoptarea unor măsuri de protecție, diplomatice și militare. Ceea ce a creat posibilitatea stabilirii unor legături politice și diplomatice între țările române, între domnitorii lor și cetatea lagunelor a fost tocmai amenințarea otomană, tot mai mare după căderea Constantinopolului. Aceste legături au fost însă destul de slabe, dacă avem în vedere lipsa de coordonare a diferitelor acțiuni antiotomane întreprinse de cele două părți, precum și eficacitatea lor indirectă. Contactele directe au fost puține și numai de natură diplomatică. Cu toate acestea ele constituie un capitol important în cadrul relațiilor internaționale ale vremii, mai ales în cadrul luptei antiotomane desfășurată de acele puteri europene care se simțeau din ce în ce mai amenințate de politica expansionistă a noului stăpân de la Constantinopol.

Un prim moment în care interesele de securitate ale țărilor române și ale Venetiei au coincis a fost tocmai acela al asediului și cuceririi Constantinopolului de către turci, în 1453. În această perioadă atât Iancu de Hunedoara, cât și Venetia aveau încheiate tratate de pace cu turcii, primul din 1451—1452, iar a doua din 1446, tratate destul de avantajoase, dar informațiile despre marile pregătiri ale turcilor împotriva capitalei bizantine le-au provocat o vie îngrijorare. Fiecare a trecut la adoptarea unor măsuri care s-au dovedit a fi, dintr-o serie întreagă de cauze, ineficiente. Teoretic ar fi fost posibilă și de dorit o cooperare militară între cele două părți, în care Iancu de Hunedoara ar fi pus la dispoziție trupele de uscat, iar Venetia flota ei, una dintre cele mai puternice ale vremii. Astfel s-ar fi putut contracara eficient ofensiva otomană, trupele sultanului riscând să fie prinse ca într-un clește de pe mare și de pe uscat. Să trecem însă în revistă, pe scurt, acțiunile concrete întreprinse atât de Iancu, cât și de venețieni.

În toamna lui 1452 au sosit la Constantinopol, pe mare, trimișii lui Iancu³⁵, care răspundeau, de fapt, la cererea de ajutor formulată de împăratul bizantin³⁶. Ei promiteau sprijin, dar cu condiția cedării unui port la Marea Neagră, fie a Selimbriei, fie a Mesembriei³⁷. După un prim refuz, împăratul a acceptat, în secret, să cedeze Mesembria lui Iancu, acesta urmând să o

³⁵ Uberrini *Pusculi Constantinopoleos libri IV*, cartea III, versurile 462—472, ed. A. Elissen, *Analekten der mittelung neugriechischen Literatur*, III, Leipzig, anexă, p. 51; cf. Gyula Moravcsik, *Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz*, in „Acta antiquae Academiae Scientiarum Hungarica”, II, fasc. 3—4, 1954, p. 355 (același studiu și în *Studia Byzantina*, Budapest, 1967, pp. 371—381); Fr. Pall, *Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)*, in „Byzantinoslavica”, Praga, XXX, 1969, I, p. 119; C. Mureșan, *op. cit.*, p. 180.

³⁶ L. Brehier, *Le monde byzantin*, I, Paris, 1948, p. 514—515.

³⁷ Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401—1477*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. IV, *Scriptores et acta Imperii byzantini saeculorum IV—XV*, ed. Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, București, 1982, p. 441; C. Mureșan, *op. cit.*, p. 180; Fr. Pall, *art. cit.*, p. 119.

primească cu titlul de posesiune dependentă, ca și cum ar fi fost unul dintre supușii basileului³⁸. Dar actul de donație nu a ajuns niciodată la Iancu și acesta și-a imaginat, probabil, că împăratul a preferat să păstreze Mesembria³⁹. Pentru el acest port era necesar deoarece se afla într-o zonă dominată încă de bizantini (până în februarie sau martie 1453) și aici urmau a fi debarcate trupele trimise în ajutor, care urmau apoi să se deplaseze pe uscat până la capitală.

La începutul lui 1453 Iancu de Hunedoara împreună cu regele Ungariei Ladislau al V-lea Postumul i-a scris papei Nicolae al V-lea arătându-i că este gata să ia parte la o cruciadă antiotomană⁴⁰, iar în aprilie a trimis o solie la Mehmet al II-lea prin care-i cerea să ridice asediul Constantinopolului, în caz contrar amenințând cu ruperea tratatului încheiat în anul anterior⁴¹. Este, credem, inutil să mai adăugăm că toate aceste demersuri diplomatice au rămas fără nici un rezultat concret. Singurul lucru pe care a reușit să-l facă Iancu a fost acela de a trimite, cu ajutorul domnului Țării Românești, Vladislav al II-lea (1448–1456), un transport de arme din Brașov către garnizoana din Chilia, condusă de Stoica Ghizdavic⁴². Probabil se temea că turcii, la fel ca și în 1448⁴³, vor încerca să atace simultan atât Constantinopolul, cât și Chilia, dar acest lucru nu s-a întâmplat.

Din păcate, capacitatea sa ofensivă era mult mai scăzută decât în trecut, iar divergențele interne, provocate mai ales de marea nobilime, îl obligau să se limiteze pe frontul antiotoman numai la acțiuni strict defensive legate de apărarea Ungariei și a țărilor române. Oricum, chiar dacă ar fi avut forțe suficiente, ceea ce nu era cazul, proiectul lui Iancu de Hunedoara de ajutorare a Bizanțului era irealizabil, deoarece el nu avea flotă, iar turcii dominau deja Bosforul, în timp ce el însuși intrase, în martie-aprilie 1453, în tratative cu Milano și Florența pentru o eventuală intervenție în Friul, împotriva Veneției⁴⁴. Chiar dacă o astfel de intervenție era foarte improbabilă⁴⁵,

³⁸ G. Sphrantzes, *op. cit.*, p. 441.

³⁹ Rodolphe Guiland, *Les appels de Constantin XII Dragasès à l'Occident pour sauver Constantinople*, în idem, *Études byzantines*, Paris, 1959, p. 142; Fr. Pall, *art. cit.*, p. 120.

⁴⁰ *A History of the Crusades*, Kenneth M. Setton, general editor, vol. III, *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, edited by Harry W. Hazard, The University of Wisconsin Press, 1975, p. 101; R. Guiland, *Les appels de Constantin XI Paléologue à Rome et à Venise*, în „Byzantinoslavica”, XIV, 1953, p. 226–244.

⁴¹ J. de Hammer, *op. cit.*, II, Paris, 1835, p. 398–399; Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilie și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii. Revistă de istorie”, XVIII, nr. 3, 1965, p. 622–633; C. Mureșan, *op. cit.*, p. 180.

⁴² Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 38; Fr. Pall, *Byzance à la veille de sa chute...*, p. 123.

⁴³ M. Cazacu, P. Ș. Năsturel, *Une démonstration navale des turcs devant Constantinople et la bataille de Kilia (1448)*, extras din „Journal des savants”, juillet-septembre 1978, p. 200.

⁴⁴ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, tome II, Paris, 1900, p. 499 și 513; Fr. Pall, *Byzance à la veille de sa chute...*, p. 126; idem, *Relazioni di Giovanni di Hunedoara con l'Italia negli anni 1452–1453 (Documenti inediti preceduti da uno studio)*, I, în „Revue des Études Sud-Est Européennes” XIII, no. 3, 1975, p. 459.

⁴⁵ Improbabilitatea unei intervenții a lui Iancu de Hunedoara în Friul, împotriva Veneției, este demonstrată de faptul că la 20 martie 1453, deci aproape simultan cu începerea tratativelor cu Milano și Florența, el a trimis soli în cetatea lagunelor pentru a cumpăra bijuterii și stofe în vederea proiectatei căsătorii dintre fiul său Matia și Elisabeta de Cilli. Aceștia au cumpărat obiecte în valoare de 13 000 de ducăți, plătiind însă numai 8 000, restul de 5 000 fiind garantați de Republică (Fr. Pall, *Relazioni di Giovanni di Hunedoara con l'Italia...*, p. 461–462 și partea a II-a, doc. III, p. 562–563).

trebuie să remarcăm totuși faptul că el nu a contactat Veneția în vederea unei colaborări militare antiotomane, ceea ce nici aceasta nu a făcut, și că până în mai s-a aflat la Viena, Bratislava, Győr și Buda, deci departe de zonele unor posibile confruntări militare cu turcii, abia după aceea, când nu se știa ce vor face turcii după cucerirea Constantinopolului, revenind în Banat și Transilvania (Timișoara, Caransebeș, Hațeg, Hunedoara, Vinț, Turda, Cluj, Bistrița, Dej, Lipova)⁴⁶, deci pentru a pregăti apărarea în fața unui eventual atac otoman.

În concluzie la cele spuse până acum putem remarca faptul că Iancu de Hunedoara, conștient pe deplin de consecințele negative pe care le-ar fi avut cucerirea Constantinopolului de către turci, era la fel de conștient de incapacitatea sa de a întreprinde ceva eficient pentru salvarea capitalei bizantine. De aceea el s-a limitat numai la propuneri care nu au avut nici o urmărire practică și nici nu a încercat să stabilească un contact pe această temă cu Veneția, una dintre puținele puteri care dispunea de ceea ce îi lipsea lui, o flotă puternică, și care putea fi interesată cu adevărat de apărarea marelui oraș.

Concluzii asemănătoare credem că se pot desprinde și din acțiunile întreprinse de venețieni pentru salvarea Constantinopolului. Alarmați de iminența unui atac decisiv otoman încă de la sfârșitul anului 1452⁴⁷, venețienii, deși nu aveau nici ei forțe suficiente pentru a contribui în mod hotărâtor la apărarea Constantinopolului, trebuiau să întreprindă ceva, deoarece interesele lor în această zonă erau destul de importante comparativ cu interesele altor puteri creștine⁴⁸.

De aceea, la 4 februarie 1453, Senatul intervine din nou pe lângă Alfons al V-lea de Aragón, cerându-i să trimită ajutoare Bizanțului⁴⁹, la 19 februarie este ordonată armarea unei flote de 15 galere și a două vase mari putând transporta fiecare 400 de soldați⁵⁰, iar la 23 februarie erau luate măsuri pentru ca flota să fie trimisă la Constantinopol⁵¹ și se hotăra o nouă intervenție pe lângă papă, împărat, regii Ungariei și Neapolelui, cărora trebuia să li se arate care erau pregătirile venețiene pentru apărarea capitalei bizantine⁵². Aceste pregătiri erau, într-adevăr, reale, Senatul hotărând ca toți negustorii

⁴⁶ Adrian A. Rusu, *Întregiri și interpretări privitoare la itinerariile lui Iancu de Hunedoara*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”, XXVII, 1990, p. 183.

⁴⁷ Semnificativă în acest sens este scrisoarea trimisă, între 17 și 19 decembrie 1452, de venețienii din Constantinopol factorilor de conducere ai Republicii în care arată că orașul, fără un ajutor concret, substanțial și rapid, nu va putea rezista multă vreme în fața atacului otoman (Agostino Pertusi, *La caduta di Costantinopoli*, vol. I, *Le testimonianze dei contemporanei*, Verona, 1976, p. LXVII).

⁴⁸ După Genova, Veneția era puterea italiană și apuseană, în general, care avea interesele cel mai mari atât la Constantinopol, cât și în Marea Neagră, unde poseda colonia Tana, la vărsarea Donului în Marea de Azov (Elena C. Skržinskaja, *Storia della Tana*, în „Studi veneziani”, x, 1968, p. 3–45).

⁴⁹ N. Iorga, *Notes et extraits*, III, Paris, 1902, p. 280–281; Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *L'action diplomatique et militaire de Venise pour la défense de Constantinople (1452–1453)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII, no. 2, 1974, p. 255; A. Pertusi, *La caduta di Costantinopoli*..., I, p. LXVIII.

⁵⁰ F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Roumanie*, tome III, 1431–1463, Paris, La Haye, 1961, p. 181, nr. 2909; M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *art. cit.*, p. 255.

⁵¹ N. Iorga, *Notes et extraits*, III, p. 282.

⁵² F. Thiriet, *Régestes*..., III, p. 182, nr. 2911; M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *art. cit.*, p. 255; A. Petrusi, *La caduta di Costantinopoli*, I, p. LXIX.

care aveau interese în România să plătească un impozit suplimentar în valoare totală de 16 000 de ducati⁵³.

Dar, deși manifesta destulă hotărâre, Veneția își dădea seama de două lucruri, și anume că, fiind angrenată în războiul din Lombardia cu Milano și Florența, nu avea forțe suficiente pentru a apăra Bizanțul și că celelalte puteri creștine, din diferite motive, nu vor interveni cu nimic. Din aceste cauze ea a fost obligată să adopte o atitudine duplicitară atât față de bizantini, cât și față de otomani, în dorința de a evita compromiterea inutilă a intereselor sale comerciale în Levant⁵⁴. Acest lucru explică și faptul că, tocmai în momentul în care ea își pregătea o flotă de intervenție și solicita ajutor la alte curți creștine, trimitea totuși un sol și la sultanul Mehmet al II-lea cu scopul de a-i sonda adevăratele intenții⁵⁵.

Această atitudine duplicitară, determinată însă de cauze obiective, a întârziat foarte mult plecarea flotei venețiene, astfel încât Constantinopolul a fost apărat numai de 15 vase creștine, dintre care doar 5 ale Republicii lui San Marco⁵⁶. Abia la 7 mai 1453, Senatul dădea instrucțiunile necesare pentru Giacomo Loredano, comandantul flotei care urma să plece spre Constantinopol. I se indicau traseul, locurile de aprovizionare, dar i se cerea să evite de a-i provoca pe turci pentru a nu rupe pacea din 1446⁵⁷. A doua zi, la 8 mai, sunt date și instrucțiunile pentru solul Bartolomeo Marcello, trimis în misiune la sultan. El trebuia să-i comunice ferma intenție a Veneției de a menține pacea, faptul că flota lui Loredano avea numai misiunea de a escorta galerele Romaniei și de a apăra interesele legitime ale Veneției la Constantinopol și să încerce să-l determine pe sultan să încheie o pace cu bizantinii, dar să nu insiste dacă va vedea că acesta este hotărât să continue asediul⁵⁸.

Desigur, toate aceste instrucțiuni nu puteau să apere Constantinopolul de căderea în mâna turcilor, lucru care s-a și întâmplat la 29 mai 1453. Dar, cu toate acestea, venețienii aflați în oraș au luptat cu vitejie pentru apărarea sa. Cel care i-a condus a fost însuși bailul Girolamo Minotto care, după victoria otomană, va fi decapitat împreună cu fiul său și cu alți șapte patricieni venețieni⁵⁹. Alți 29 de patricieni venețieni au fost capturați, împreună cu 600 de soldați, iar pierderile materiale totale ale Veneției s-au ridicat la aproape 200 000 de ducati⁶⁰. Această situație a creat o stare de război între Veneția și Imperiul otoman căreia i se va pune capăt prin pacea din 23 aprilie 1454⁶¹, despre care am amintit mai sus.

⁵³ F. Thiriet, *Régestes...*, III, p. 181, nr. 2910.

⁵⁴ S. Romanin, *op. cit.*, IV, p. 260–261.

⁵⁵ F. Thiriet, *Régestes...*, III, p. 181, nr. 2910; M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, *art. cit.*, p. 256.

⁵⁶ Celelalte vase erau: șapte genoize, unul bizantin, unul catalan, și unul francez (S. Romanin, *op. cit.*, IV, p. 251).

⁵⁷ N. Iorga, *Notes et extraits*, III p. 283–284, 301; F. Thiriet, *Régestes...*, III, p. 185, nr. 2992.

⁵⁸ N. Iorga, *Notes et extraits*, III, pp. 285–286; F. Thiriet, *Régestes...*, III, p. 186, nr. 2923.

⁵⁹ N. Iorga, *Notes et extraits*, III, p. 298; Leonardo de Chios, *De urbis Constantinopolis jactura captivitateque epistola*, ed. A. Dethier, în *Monumenta Hungariae Historica. Scripta res*, XXI, 1, f. 1., f. a., p. 661; J. de Hammer, *op. cit.*, II, p. 435; F. Thiriet, *La Romanie vénitienne...*, p. 382; Gustave Schlumberger, *Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les turcs en 1453*, deuxième édition, Paris, 1914, p. 97–102.

⁶⁰ S. Romanin, *op. cit.*, IV, p. 242; M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *art. cit.*, p. 265; H. Ianalcik, *An outline of Ottoman-Venetian relations*, p. 86.

⁶¹ Vezi mai sus, nota 6.

Cu toate că nici Iancu de Hunedoara și nici Veneția nu puteau face mare lucru pentru a ajuta capitala bizantină și cu toate că între cele două părți nu s-au stabilit nici un fel de contacte directe pe această temă, la 3 mai 1453 în tabăra turcă ce asedia Constantinopolul a început să circule zvonul că flota venețiană se îndreaptă spre oraș și că Iancu de Hunedoara pregătește o expediție terestră⁶².

După cucerirea Constantinopolului una din principalele direcții ale ofensivei otomane a fost spre sudul Ungariei, amenințarea planând nu numai asupra regatului, dar și asupra țărilor române care puteau fi încercuite pe flancul vestic. Bineînțeles că cel care s-a opus, și încă cu mult succes, ofensivei otomane a fost Iancu de Hunedoara. El a reușit să oprească această ofensivă, pentru mai bine de jumătate de secol, prin victoriile de la Kruševac (august 1454) și Belgrad (iulie 1456).

Pregătind aceste bătălii decisive evident că Iancu a căutat ajutor în Apus și la Veneția. Astfel, în august 1454, a adresat, împreună cu Ladislau al V-lea Postumul, o cerere de ajutor cetății lagunelor, dar răspunsul primit a fost negativ, Senatul arătând că va lupta cu turcii numai în cazul realizării unei coaliții creștine⁶³, ceea ce era foarte puțin probabil în acel moment. La 15 februarie 1455 o nouă solie a lui Iancu de Hunedoara a primit un răspuns la fel de evaziv, din nou condiționat de intențiile celorlalte puteri⁶⁴, cu alte cuvinte un refuz camuflat. Abia după marea victorie de la Belgrad, Veneția, fără a-și drămui felicitările, a făcut și ceva promisiuni de ajutor. După ce, la 12 august 1456, i-a trimis lui Iancu o scrisoare de felicitări⁶⁵, a doua zi Senatul a hotărât să-l trimită pe Pietro Tomasi în Ungaria cu o ofertă de luptă antiotomană, fără a mai insista, de data aceasta, asupra unității de acțiune a puterilor creștine⁶⁶. Era oricum prea puțin și prea târziu, deoarece la 11 august eroul transilvănean se stingea din viață în tabăra de la Zemun.

În concluzie la cele spuse până acum, putem afirma că relațiile dintre Iancu de Hunedoara și Veneția după 1453, la fel ca și înainte de această dată, sunt tipice pentru ansamblul relațiilor pe care țările române le-au stabilit cu puterile creștine din Apus, în evul mediu, în vederea luptei antiotomane. Astfel, dacă sub flamura lui Iancu au luptat mercenari italieni⁶⁷, dacă el a avut de învățat multe din arta militară italiană a vremii⁶⁸ și dacă o parte din armamentul folosit l-a adus din Italia⁶⁹, niciodată nu a primit însă

⁶² Este vorba de mărturia lui Leonardo de Chios, arhiepiscop de Mitilene, într-o scrisoare adresată papei Nicolae al V-lea (A. Pertusi, *La caduta di Costantinopoli...*, I, p. LXXIX și p. 154–155).

⁶³ G.B. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica de Veneziani, în Miscellanea di storia veneta*, serie terza, tomo IV, Venezia, 1912, p. 45.

⁶⁴ *Ibidem*; Sime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i melitačke republike*, vol. IX, în *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XXI, Zagreb, 1890, p. 45–46.

⁶⁵ S. Ljubić, *op. cit.*, p. 95.

⁶⁶ G.B. Picotti, *op. cit.*, p. 46–47.

⁶⁷ M.P. Dan, *Armata și arta militară a lui Iancu de Hunedoara pe baza cronicilor contemporane*, în „Studii și cercetări de istorie”, VIII, nr. 1–4, 1957, p. 95–96, idem, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974, p. 156–157.

⁶⁸ T. Nicolau, *Ioan Huniade Corvin*, București, 1925, p. 32; T. G. Bulat, *Contribuția românească la opera de cruciat a lui Ioan Hunyadi*, în „Revista istorică”, XII, nr. 4–6, 1926, p. 59; C. Mureșan, *op. cit.*, p. 46–52; M.P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane...*, p. 155.

⁶⁹ J. Szendrei, *Magyar hadtörténelmi emlékek* (Monumente de istorie militară maghiară), Budapesta, 1896, p. 246–248 și 258, apud M.P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane...*, p. 86.

un ajutor concret și direct din partea Republicii lui San Marco, iar atunci când au fost trimise, totuși, câteva ajutoare, ele au sosit prea târziu și au fost ineficiente.

Această concluzie se verifică și în cazul celor doi urmași politici ai voievodului transilvan, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare.

În cazul lui Vlad Țepeș se poate constata că pasivitatea Veneției a fost totală. Republica avea, din 1454, un tratat de pace cu Imperiul otoman, tratat care, deși mai puțin favorabil decât cel din 1446, îi permitea să desfășoare în continuare o intensă și profitabilă activitate comercială în zonele dominate de turci. Deși factorii de conducere ai Veneției erau conștienți că o confruntare majoră cu Imperiul otoman nu putea fi evitată, ei făceau tot ce le stătea în puteri pentru a o evita sau pentru a o amâna cât mai mult timp cu putință. Această politică avea, pe de o parte, avantajele ei, care constau, în primul rând, într-o pregătire cât mai bună a marii confruntări cu turcii prin acumularea unor importante mijloace financiare și militare, dar, pe de altă parte, avea și numeroase dezavantaje, două dintre ele majore, după opinia noastră: cedarea inițiativei strategice turcilor, și, ca o consecință a acestui fapt, atitudinea pasivă a Veneției în fața prăbușirii unor potențiali aliați de valoare (Trapezunt în 1461, Vlad Țepeș în 1462).

Aici trebuie să menționăm însă și faptul că după 1453, în tot cursul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, inițiativa de declanșare a războaielor turco-venețiene (1463—1479; 1499—1503; 1537—1540; 1570—1573) a aparținut întotdeauna turcilor, că turcii au câștigat toate aceste războaie, că fiecare dintre ele a însemnat pierderi importante pentru Veneția și că toate coalițiile și alianțele pe care cetatea lagunelor a încercat să le opună Imperiului otoman au funcționat cu foarte mare greutate sau nu au funcționat de loc. În ultima instanță, Veneția era depășită militar pe toate planurile de către turci, fapt de care erau perfect conștienți factorii ei de conducere. Venețienii, în cel mai bun caz, puteau doar să oprească sau să întârzie înaintarea otomană, dar nicidecum să-i facă pe turci să dea înapoi. Aceasta explică de ce ei au evitat sistematic să fie primii care să declanșeze ostilitățile cu turcii, de ce au căutat să prelungească cât mai mult intervalele de pace și de ce inițiativa strategică a aparținut mereu sultanilor din Constantinopol.

Această atitudine de expectativă a Veneției se poate constata cu multă ușurință în cazul războiului dintre Vlad Țepeș și turci.

Evident că Vlad Țepeș nu a dus și nici nu putea să ducă o politică externă de anvergură celei promovate de Iancu de Hunedoara. Întreaga sa politică externă a fost dominată de relațiile cu Ungaria și Imperiul otoman, cele două puteri de care depindea soarta Țării Românești în acea perioadă. Cu toate acestea, în contextul politic creat de congresul de la Mantova (26 septembrie 1459—14 ianuarie 1460)⁷⁰, de coaliția unor state de la granițele

⁷⁰ G. B. Picotti, *op. cit.*, passim; A. S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, London, 1938, p. 236—240; R. Eysser, *Papst Pius II und der Kreuzzug gegen die Türken*, in *Mélanges d'Histoire Générale*, publiés par C. Marinescu, vol. II, Bucarest, 1938, p. 1—138; Gioacchino Paparelli, *Enea Silvio Piccolomini (Pio II)*, Bari, 1950, p. 210—222; G. Valentini, *La crociata di Pio II dalla documentazione veneta d'archivio*, in „Archivum historiae pontificiae”, XIII, 1975, p. 249—282; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204—1571)*, II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 196—270; Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 87; Ștefan Andreescu, *Războiul cu turcii din 1462*, in „Revista de istorie”, XXIX, nr. 11, 1976, p. 1677; Sergiu Iosipescu, *Conjunctura și condiționarea internațională politico-militară a celei de-a doua domnii a lui Vlad Țepeș (1456—1462)*, in „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 11, 1978, București, 1978, p. 178.

răsăritene ale Imperiului otoman⁷¹ și de răscoala din Moreea⁷², de pregătirile venețiene în vederea unui conflict decisiv cu Poarta pentru preponderență în Mediterana Orientală⁷³, războiul declanșat de Vlad Țepeș în iarna dintre 1461 și 1462 împotriva Imperiului otoman a constituit, neîndoielnic, cea dintâi acțiune de maximă însemnătate militară din Europa, care a premers declanșarea marelui război turco-venețian din 1463. Din nefericire pentru domnul Țării Românești acțiunea sa s-a declanșat într-un moment de acalmie pe toate fronturile antiotomane, coaliția statelor orientale aflându-se într-un moment de reflux, iar coaliția occidentală, creștină, nefiind încă formată. De altfel, această din urmă coaliție nici nu se va forma și va fi înlocuită doar de un sistem de alianțe ce vor gravita în jurul Veneției, dar aceasta începând cu 1463. Deci, Vlad Țepeș s-a aflat singur în fața Imperiului otoman și aceasta nu pentru că ar fi dorit-o dintr-un impuls războinic necontrolat, ci pentru că a fost forțat de împrejurări, de politica Porții față de el⁷⁴.

În ceea ce privește atitudinea Veneției în timpul acestui război se pot constata câteva lucruri deosebit de importante. În primul rând, amenințată și ea de o posibilă confruntare de amploare cu turcii⁷⁵, a urmărit cu deosebită atenție evoluția evenimentelor de la Dunărea de Jos. În al doilea rând, cunoscând foarte bine desfășurarea acestor evenimente, a preferat să acorde credit deplin informațiilor provenite de la Buda, de la Matia Corvin, și să treacă cu vederea adevărul asupra celor întâmplate⁷⁶. În al treilea rând, nu a încercat

⁷¹ Aspirațiile de cruciadă ale lui Pius al II-lea aveau la bază și posibila colaborare cu vecinii asiatici ai Imperiului otoman (statul turcoman Ak-kouinlu din Persia, condus de Uzun Hasan, Sinope, Trapezunt, Georgia, Armenia) care, încă din 1458–1459, încheiaseră o coaliție antiotomană și-l obligaseră pe Mehmet al II-lea să-și îndrepte principalele forțe spre răsărit unde, în 1461, a cucerit Sinope și Trapezunt (*The Cambridge Modern History* vol. I, *The Renaissance*, Cambridge, 1931, p. 78; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 89; Ș. Papacostea, *Caffa et la Moldavie...*, p. 139–140; Șt. Andreescu, *art. cit.*, p. 1677; S. Iosipescu, *Conjunctura și condiționarea internațională...*, p. 178).

⁷² Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 422 și urm.; Emil Stoian, *Vlad Țepeș. Mit și realitate istorică*, București, 1989, p. 79.

⁷³ F. Thiriet, *La Romanie vénitienne...*, p. 384–385.

⁷⁴ Pentru împrejurările declanșării războiului dintre Vlad Țepeș și turci a se vedea punctul nostru de vedere în studiul *Vlad Țepeș, lupta antiotomană și atitudinea Veneției*, aflat sub tipar.

⁷⁵ În 1460, atunci când turcii au atacat din nou Moreea și au ajuns până la granițele posesiunilor venețiene de aici, Senioria începe să se îngrijoreze cu adevărat în legătură cu intențiile Imperiului otoman la adresa ei (Gyula Rácz, *Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i turchi (1440–1464)*, în vol. *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, a cura di Vittore Branca, Firenze, 1973, p. 98) și trece la adoptarea de măsuri politice și militare concrete în vederea unei confruntări majore cu acesta (F. Thiriet, *Régestes...*, III, p. 230, nr. 3101; p. 31, nr. 3106, 3107; p. 232, nr. 3110; p. 233–234, nr. 3118; p. 236, nr. 3129, p. 238, nr. 3137; p. 239, nr. 3141; idem, *Délibérations...*, II, p. 229–230, nr. 1598; p. 231, nr. 1604).

⁷⁶ Informațiile pe care Veneția le avea despre războiul din Țara Românească pro reneau de la Buda, de la Pietro Tomasi (I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din Arhivul de tată de la Milano*, în „Columna lui Traian”, ianuarie-februarie 1883, p. 34–35; *Monumenta Hungariae Historica. Acta extera*, IV, Budapesta, 1875, p. 142–143, 146–147; I. Nagy, B. Nyáry Albert, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából, 1458–1490* (Izvoarele diplomatiei maghiare. Epoca regelui Matia), vol. I, Budapesta, 1875, p. 172), de la bailul din Constantinopol, Domenico Balbi (*Monumenta Hungariae Historica. Acta extera*, IV, p. 167–168), dar și de la reprezentanții ei din Balcani și din insulele din Marea Egee (Domenico Malipiero, *Annali veneti dell'anno 1457 al 1500*, în „Archivio storico italiano”, tomo VII, parte I, Firenze, 1843, pp. 11–12.; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 39, 86). Neîncrederea pe care Veneția o avea față de afirmațiile și acțiunile lui Matia Corvin rezultă din instrucțiunile pe care le-a trimis lui Tomasi de a-l însoți pe rege în campania de ajutorare a lui Vlad Țepeș din toamna lui 1462 și de a informa Senatul despre evoluția con-

cat niciodată să intre în legătură directă cu Vlad Țepeș și și-a pus întreaga speranță în alianța cu Matia Corvin, căruia nu dorea să-i provoace suspiciunile printr-un eventual contact cu domnul Țării Românești. Este foarte adevărat că nici Vlad Țepeș nu a încercat sau, mai probabil, nu a putut să intre în legături directe cu cetatea lagunelor pentru obținerea unui eventual ajutor.

Cum se poate explica, totuși, această atitudine? Credem că doi factori au jucat un rol primordial, atât pentru Veneția, cât și pentru papalitate, care era principalul său aliat și principala putere capabilă să adune în jurul ei, datorită prestigiului incontestabil de care se bucura, alte state creștine, în special catolice.

În primul rând, este vorba de statutul, recunoscut pe plan european, de mare putere, al Ungariei. Deci, în comparație cu țările române, care aveau un potențial mai redus sub aspect politic și militar, era de preferat Ungaria, de la care se așteptau nu numai o politică de confruntare defensivă față de turci, dar și importante acțiuni ofensive împotriva acestora. Din această cauză papalitatea a intervenit cu energie pentru încheierea unui tratat de pace între Matia Corvin și Frederic al III-lea⁷⁷, după care a jucat un rol esențial în încheierea unui tratat de alianță între Veneția și Matia Corvin, tratat realizat la 12 septembrie 1463⁷⁸. Dar, se pare că această alianță cu Ungaria venea deja prea târziu. În acea perioadă politica externă ungară își schimbase deja direcția și Ungaria nu mai avea o atitudine agresivă față de turci⁷⁹. După ce Matia Corvin și-a asigurat stăpânirea asupra regiunii Jajce din Bosnia și după eșecul proiectului papal de cruciadă din 1464, el a părăsit lupta antiotomană penru multă vreme și, la îndemnul papei Paul al II-lea, își va îndrepta forțele contra lui Gheorghe Podiebrad regele Boemiei, fostul său aliat și socru, dar devenit, între timp, eretic și dușman⁸⁰. Situația nu a putut fi prevenită sau schimbată nici de acordul, semnat la 19 octombrie 1463, între papa Pius al II-lea, Veneția și Filip cel Bun, ducele Burgundiei⁸¹, acord care prevedea o alianță antiturcă pe o durată de trei ani.

flictului și despre toate celelalte evenimente importante (*Monumenta Hungariae Historica. Acta externa*, IV, p. 181), precum și din instrucțiunile trimise noului ambasador de la Buda, Giovanni Aymo, în aprilie 1463, prin care-i cerea să descopere adevărul în cazul lui Vlad Țepeș (*Ibidem*, p. 202; Ș. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Âge*, în vol. *Venezia e il Levantico fino al sec. XV*, Firenze, 1973, p. 611).

⁷⁷ *Monumenta Hungariae Historica. Acta externa*, IV, p. 143; I. A. Fessler, F. Klein, *Geschichte von Ungarn*, III, Leipzig, 1874, p. 31; Karl Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1975, p. 18—19 și 202—217.

⁷⁸ Augustino Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. II, Roma, Paris, 1860, p. 380—382; N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 40; Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, București, 1981, p. 149—151.

⁷⁹ G. Rácz, *art. cit.*, p. 100.

⁸⁰ Lajos Elekes, *La politica estera di re Mattia e gli Stati italiani nella seconda metà del secolo XV*, în vol. *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, a cura di Tibor Klaniczay, Budapest, 1975, p. 249; Ernest Denis, *Fin de l'indépendance bohême. Georges de Podiebrad. Les Jagellons*, Paris, 1890, p. 152.

⁸¹ P. M. Perret, *Histoire des relations de la France avec Venise du XIIIe siècle à l'avènement de Charles VIII*, vol. I, Paris, 1896, p. 409; Lino Gómez Canedo, *Un español al servicio de la Santa Sede. Don Juan de Carvajal. cardenal de Sant'Angelo, legado en Alemania y Hungría (1399?—1469)*, Madrid, 1947, p. 228.

În al doilea rând, este vorba de faptul că Matia Corvin era regele catolic al unui stat catolic, Ungaria. Pentru papă era esențial ca cruciada antiotomană să fie condusă de catolici și să se desfășoare cu participarea, în primul rând și pe scară largă, a forțelor catolice, a statelor catolice. Din această cauză una din constantele politicii papale de cruciadă antiotomană a fost aceea de a căuta pe participanți în cadrul Europei catolice. După ce aceștia își ofereau serviciile sau refuzau să participe la cruciadă, diplomația pontificală își îndrepta atenția spre lumea ortodoxă și chiar spre lumea asiatică, de unde se puteau ivi dușmani redutabili ai Porții otomane. De aceea Venetia, care avea neapărată nevoie de ajutorul papalității, nu a îndrăznit să-l ocolească pe catolicul Matia Corvin și să intre în legătură directă cu Vlad Țepeș. Pentru papa Pius al II-lea toate victoriile lui Vlad Țepeș erau, de fapt, victorii ale acestui rege catolic al Ungariei. Papa nici nu ar fi putut concepe ca o cruciadă antiotomană să fie declanșată de un principe ortodox și ca acesta să se plaseze în fruntea ei. De aceea nici nu s-a pus măcar problema ajutorării, chiar și simbolice, a viteazului domnitor al Țării Românești. Toate privirile erau îndreptate spre Matia Corvin, unicul conducător capabil, în concepția papei, să se afle în fruntea oștilor antiotomane. Semnificativ în acest sens ni se pare și respingerea fermă de către Pius al II-lea, în 1462, a unui proiect de cruciadă antiotomană care pornise însă din inițiativa regelui Boemiei, Gheorghe Pediebrad, bănuir de erezie. Acesta, prin intermediul unui francez din Dauphiné, Antonio Marini, ajuns în împrejurări rămase neclare la curtea sa, a propus Venetiei, Burgundiei și Franței o alianță antiotomană. Dar Podiebrad dorea să-l ocolească pe papă, să-l lase în afara alianței, ceea ce, așa cum i-a atras atenția Venetia, era o imposibilitate⁸². Și într-adevăr, din acest proiect nu s-a ales absolut nimic.

Acestea sunt, după opinia noastră, principalele două cauze pentru care Venetia a evitat să se angajeze în legături directe cu Vlad Țepeș, lăsându-l la bunul plac al lui Matia Corvin, care l-a aruncat în temniță pentru mai bine de 13 ani fără ca nimeni să-i ceară vreo explicație.

Dacă aceasta a fost atitudinea Venetiei față de Vlad Țepeș și față de lupta sa antiotomană, cu totul alta va fi aceea față de Moldova lui Ștefan cel Mare. În momentul în care Ștefan a intrat în conflict deschis cu sultanul, refuzând să mai plătească tributul (1473), Republica se afla de zece ani angrenată în război cu turcii, cel mai lung și mai important război din istoria relațiilor turco-venețiene din secolul al XV-lea. Din această cauză ea a făcut mult mai mult decât în 1462. Fără să piardă din vedere necesitatea alianței cu Ungaria, pe care continua să o considere de cea mai mare importanță, Venetia nu a ezitat să intre în legături directe cu Ștefan cel Mare, să primească soli moldoveni și să trimită soli la curtea Moldovei, printre care și un ambasadador permanent, Emanuele Gerardo, primul de acest fel din istoria țărilor române.

Aflată aproape la capătul puterilor, după zece ani de lupte crâncene, Venetia a văzut în intrarea Moldovei în război o posibilitate de a-și ușura propria situație și de a complica și mai mult poziția Imperiului otoman, prins simultan pe mai multe fronturi, împotriva ei, a șahului turcoman al Presei, Uzun Hasan, și acum și împotriva Moldovei. În acest context este

⁸² Pentru proiectul de cruciadă al lui Podiebrad și pentru activitatea solului său Antonio Marini a se vedea E. Denis, *op. cit.*, p. 112 și 115; idem, *De Antonio Marini et de Bohemiae ratione politica, eo oratore*, Angoulême, 1878; P. M. Perret, *op. cit.*, I, p. 391—393.

firesc să ne punem întrebarea ce dorea și ce putea să facă cetatea lagunelor pentru a sprijini Moldova în lupta ei? Evident, dorea să facă multe lucruri, dar putea să facă puține. Din punct de vedere militar, după pierderea insulei Negroponte, în 1470, și după rezultatele puțin concludente ale expedițiilor navale din 1472—1473⁸³, Veneția nu putea face nimic pentru Moldova. Din punct de vedere financiar de asemenea, Republica nu putea face absolut nimic, pe de o parte deoarece ea însăși se afla în pragul ruinei economice datorită enormelor cheltuieli de război⁸⁴, iar pe de altă parte deoarece sumele de bani provenite de la papa Sixt al IV-lea se îndreptau spre Matia Corvin din motivele pe care le-am arătat atunci când am adus în discuție atitudinea față de Vlad Țepeș. În schimb, Veneția putea să facă mult, și a făcut, pe plan diplomatic. Trecând peste pretențiile lui Matia Corvin, care se considera suzeranul lui Ștefan cel Mare, așa cum se considerase și suzeranul lui Vlad Țepeș, ea și-a trimis diplomații în Moldova și a primit diplomații domnului moldovean. Nu a făcut economie de promisiuni pentru a-i întreține spiritul combativ și a insistat la Buda și Roma pentru ca el să fie ajutat. Dar toate aceste eforturi, care nu pot fi puse în discuție, nu au dus la nici un rezultat. În cele din urmă, Ștefan cel Mare nu a primit nici un ajutor concret din partea Veneției în afară de vorbe și promisiuni frumoase. Bineînțeles că atunci când s-a angajat în războiul împotriva Imperiului otoman domnul Moldovei nu avea de unde să cunoască acest deznodământ și credea că vasta coaliție anti-otomană pusă pe picioare de Veneția și de Uzun Hasan va funcționa cu eficacitate. Considerăm însă că pentru a exemplifica cele spuse mai sus se impune o scurtă trecere în revistă a relațiilor diplomatice dintre Ștefan cel Mare și Veneția.

După opinia lui Nicolae Iorga, primele relații între Veneția și Ștefan cel Mare s-au stabilit în toamna lui 1472, probabil prin intermediul solului lui Uzun Hasan, Isac beg⁸⁵. Oricum, în Italia se știa încă din 1471, la Milano, că românii sunt gata să se ridice la luptă împotriva turcilor⁸⁶, lucru confirmat de Ștefan cel Mare care, profitând de trecerea lui Isac beg prin Moldova, s-a folosit de această ocazie pentru a transmite un mesaj la Veneția. Este foarte

⁸³ J. de Hammer, *op. cit.*, III, pp 131—136; S. Romanin, *op. cit.*, IV, pp. 336—342; C. Manfroni, *Storia della marina italiana dalla caduta di Costantinopoli alla battaglia di Lepanto*, Roma, 1897, p. 85—87.

⁸⁴ Eugenio Musatti, *Storia di Venezia*, quarta edizione, vol. I, Milano, 1937, p. 344—345, Cheltuielile de război ale Veneției se ridicau la aproximativ 1 200 000 de ducati pe an, o cifră extrem de ridicată pentru acea epocă.

⁸⁵ N. Iorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, în „Académie roumaine. Bulletin de la section historique”, II, no. 2—4, Bucarest, 1914, p. 342; idem, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. II, t. XXXVII, București, 1914, p. 7. În altă parte Iorga arată că: „Luptele lui cu turcii și comunitatea de interese cu creștinătatea apuseană amenințată de o nouă năvălire de barbari puseră pe Ștefan în relație cu Veneția și cu Sfântul Scaun” (Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I—II, București, 1901, p. XXXVII). Pentru Isac beg a se vedea P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*, București, 1912, 40 p.; Mayer A. Halévy, *Le rôle d'Isaac-Beg, médecin et ambassadeur de Uzun-Hassan, en Moldavie et dans les pays voisins*, communication présentée au XVe Congrès International d'Histoire de la Médecine, Madrid, 1956, 19 p.; idem, *Médecins Juifs d'origine Hispano-Portugaise dans les pays roumains*, extrait de la „Revue d'histoire de la médecine hébraïque”, mars 1957, no. 35, p. 22—23.

⁸⁶ Este vorba de un proiect de cruciadă antiotomană, de care se vorbea la Milano în 1471, și unde se spunea, printre altele: „Po ancora el Re de Ungaria sollicitare li Valachi, li quali voluntere se levano contra el Turco, quando vedano el Re d'Ungheria havere uno esercito” (*Monumenta Hungariae Historica Acta externa*, V, p. 233).

probabil că pe drumul de întoarcere, spre sfârșitul lui 1472 și începutul lui 1473, Isac beg să se fi oprit la Suceava și Vaslui și să-i fi adus domnului Moldovei un răspuns din partea venețienilor⁸⁷.

Intrarea lui Ștefan cel Mare în război cu Imperiul otoman a constituit un eveniment foarte important pentru Veneția care, căpăta astfel, un ajutor nesperat tocmai într-un moment de extremă dificultate pentru ea. Primul efect al acestei intrări în luptă a fost ridicarea de către turci a asediului orașului Scutari⁸⁸, posesiune venețiană în Albania, și îndreptarea armatei lui Soliman Pașa spre Moldova, unde va fi însă zdrobită, în apropiere de Vaslui, la 10 ianuarie 1475.

Înainte însă de această strălucită victorie, posibil pe la sfârșitul lui noiembrie 1474, Ștefan cel Mare a primit vizita solului venețian Paolo Ognibene, care se întorcea dintr-o misiune pe lângă Uzun Hasan⁸⁹, aducând chiar o scrisoare din partea acestuia pentru domnul Moldovei. Profitând de prezența lui Ognibene, Ștefan l-a rugat să-i caute un medic pentru boala sa de picior, i-a înmănat, probabil, o scrisoare adresată conducerii Republicii și o alta adresată papei Sixt al IV-lea, în care se arăta gata să lupte cu turcii și cerea ajutor pentru această luptă⁹⁰.

După ce a plecat din Moldova, Ognibene, aflat la Buda, a auzit, probabil în ianuarie sau la începutul lui februarie 1475, despre marea biruință a lui Ștefan, informație pe care a adus-o în cetatea lagunelor la 17 februarie⁹¹, neuitând să precizeze că această înfrângere îl va face probabil pe sultan să-și îndrepte toate forțele împotriva acestei țări, ceea ce va oferi Veneției un moment de respiro. Această interpretare a fost confirmată și de solul Gero-

⁸⁷ M. A. Halévy, *Le rôle d'Isaac-Beg...*, p. 8.

⁸⁸ J. de Hammer, *op. cit.*, III, p. 190—191; A. Decei, *op. cit.*, p. 120; Gazmend Shpuza, *La lutte pour la défense de Shkodër dans les années 1474 et 1473—1479*, în „Studia Albanica”, V, 1, 1968, p. 181—186.

⁸⁹ În 1474 și 1475, după înfrângerea lui Uzun Hasan de la Otlukbeli (11 august 1473) Veneția, ajunsă la capătul puterilor, a lansat o nouă și viguroasă ofensivă diplomatică în Persia, unde trimite, pe rând, pe Paolo Ognibene, Giosafat Barbaro și Ambrogio Contarini (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, București, 1894, p. 6; Vladimir Minorsky, *La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise*, în „Publications de la Société des études iraniennes”, no. 7, Paris, 1933 (republicat în idem, *The Turks, Iran and the Caucasus in the Middle Ages*, Variorum reprints, London, 1978, XII), p. 15; Lajos Tardy, *Il ruolo di Venezia nei rapporti persiani e georgiani dell'Ungheria*, în vol. *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, a cura di Tibor Kloniczay, Budapest, 1975, p. 264—265).

⁹⁰ Pentru misiunea lui Ognibene a se vedea N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III*, p. 19; M. A. Halévy, *Les guerres d'Etienne le Geand et de Uzun-Hassan contre Mahomet II, d'après la „Chronique de la „Turquie” du candiate Elie Capsali (1523)*, în „Studia et acta orientalia”, I, 1957, București, p. 194; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia până la 1600*, București, 1972, p. 86; Ș. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains...*, p. 613. În ceea ce privește scrisoarea adresată Suveranului Pontif, în ea Ștefan îi comunica faptul că șahul persan, Uzun Hasan, are de gând să pornească împotriva turcilor, fapt pentru care cere ajutorul Moldovei și al celorlalți principii creștini, lucru confirmat și de ambasadorul venețian Paolo Ognibene, întors din Persia și însărcinat de domnul Moldovei să-i susțină cauza pe lângă Sfântul Scaun (C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874, p. 23—24; idem, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, în „Columna lui Traian”. IV, 12, octombrie, 1873, p. 228; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 5; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 318—319; *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie și culegere de texte*. Studiu monografic de Manole Neagoe. Ed. Manole Neagoe, Olimpia Guțu, Mihail Guboglu, Radu Constantinescu, Constantin Vlad, București, 1977, p. 125—126).

⁹¹ D. Malipiero, *op. cit.*, p. 110—111; C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p. 25; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră, III*, p. 20.

nimo Giorgi (Zorzi), trimis la turci, care aflase că marea înfrângere din Moldova l-ar face pe sultan mai dispus să negocieze cu Veneția⁹².

Care a fost însă reacția Veneției, în această situație? Epuizată de lungii ani de război ea nici nu s-a gândit să-l ajute pe Ștefan din punct de vedere militar sau financiar. Demersurile sale s-au limitat doar la aspectul diplomatic. Astfel, în martie 1475, venețienii adresau domnului Moldovei exact aceleași îndemnuri, cu aceeași motivație, care fuseseră adresate și lui Uzun Hasan pentru a continua lupta, la care adăugau și trimiterea unui medic, pe nume Baldasar de Perusino⁹³. Acesta era răspunsul lor la scrisoarea circulară trimisă de Ștefan, la 25 ianuarie 1475, din Suceava, către principii creștini⁹⁴, în care îi anunța despre victoria de la Vaslui și le cerea sprijinul. În schimb, aceeași diplomație venețiană a încercat să profite din plin de victoria lui Ștefan și aproape întregul an 1475 l-a consacrat tratatelor în vederea încheierii unei păci cu Imperiul otoman, bineînțeles, în condiții cât mai avantajoase. Din ianuarie și până în octombrie⁹⁵ discuțiile au fost intense, dar Veneția nu a putut obține decât un scurt armistițiu pe care turcii l-au folosit pentru a cuceri, în liniște, Caffa și celelalte colonii genoveze din Marea Neagră.

Eșecul tratatelor cu turcii și căderea Caffei au avut însă darul de a spori gradul de îngrijorare în cetatea lagunelor⁹⁶. Venețienii și-au dat seama că intrarea tătarilor din Crimeea în sfera de influență a Porții reprezenta un mare pericol pentru Moldova, care risca, astfel, să fie scoasă din luptă și, o dată cu aceasta, ei înșiși puteau pierde un prețios aliat. Starea lor de neliniște reiese din scrisoarea adresată ambadorului de la Buda, Badoer, care trebuia să se informeze despre situația lui Ștefan și a regelui Poloniei, precum și din cea adresată papei în care acesta era îndemnat să apeleze la ajutorul principilor creștini pentru a sprijini Moldova și să împiedice cu mijloacele lui proprii asaltul posibil al turcilor asupra Italiei⁹⁷. De asemenea, în decembrie 1475, unul din secretarii lui Badoer, Bartolomeo de Brandis, este trimis în Moldova⁹⁸, unde, datorită lipsei de informații, nu știm exact ce a făcut, dar putem bănuși că una din principalele lui misiuni era aceea de a-l îndemna pe Ștefan să continue lupta. Acesta, bineînțeles că nu avea nevoie de îndemnuri pentru a continua lupta, în situația dată neputând alege o altă cale, dar avea nevoie de ceva ajutoare concrete care, din păcate, nu au sosit. Oricum, trebuie să menționăm că, simultan, Veneția a desfășurat o la fel de intensă activitate diplomatică pe lângă marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, și pe lângă tătari, pe care încerca să-i ridice împotriva turcilor⁹⁹.

⁹² D. Malipiero, *op. cit.*, p. 112.

⁹³ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p. 25–29; idem, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, p. 228–229; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, pp. 6–7; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, p. 20, 21, n. 8; p. 35–37, doc. XVI.

⁹⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 323; *Monumenta Hungariae Historica. Acta extra*, V, p. 301–302; Andrei Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, 1468–1540, Budapest, 1914, p. 9–10; N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 91–92; *Războieni...*, p. 128–130.

⁹⁵ S. Romanin, *op. cit.*, IV, p. 375, 377; N. Iorga, *Note et extraits*, IV, p. 363.

⁹⁶ *Monumenta Hungariae Historica. Acta extra*, V, p. 268–270.

⁹⁷ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, p. 21; idem, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, p. 360–361.

⁹⁸ Idem, *Veneția în Marea Neagră*, III, p. 21.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 22.

Dar toată această intensă și meritorie activitate diplomatică nu putea să înlocuiască ajutoarele, bănești sau militare, de care avea nevoie Moldova pentru a putea face față imensului pericol care se apropia tot mai mult. Pentru a obține aceste ajutoare și din Occident, după ce reușise să încheie un tratat de alianță cu Matia Corvin¹⁰⁰, Ștefan cel Mare s-a hotărât să trimită o solie la Roma și la Veneția¹⁰¹. Probabil că el urmărea o coordonare a even-tualelor acțiuni militare și obținerea anumitor sume de bani. Fapt este că Sixt al IV-lea, în cele două scrisori, din 20 martie și 3 aprilie 1476, adresate lui Ștefan îi arăta că apreciază vitejia sa și râvna în folosul creștinătății, că a dat curs cererii sale, numind în fruntea episcopiei din Moldova pe un anume Petru, poate chiar unul dintre soli, căruia i-a acordat și annata în semn de prețuire, dar că ajutorul pecuniar solicitat s-a hotărât a fi trimis regelui Matia Corvin, urmând ca în viitor, din colecta realizată de la principii creștini, să i se rezerve o parte direct și lui¹⁰². Deci, de la Roma solii lui Ștefan nu au obținut nimic în afară de promisiuni și cuvinte frumoase, papa nedorind, evident, să treacă peste voința lui Matia Corvin, care se considera suzeranul Moldovei și cerea, în consecință, ca orice ajutoare pentru lupta antio-tomană să fie îndreptate, în primul rând, spre el. De altfel nu era absolut nimic nou în această poziție a papalității care prefera Ungaria catolică Mol-dovei ortodoxe și pe Matia Corvin lui Ștefan cel Mare.

Nu la fel s-au petrecut lucrurile la Veneția, care avea tot interesul ca Ștefan să reziste în fața uriașei armate otomane ce se pregătea să-l atace, sperând ca, pe această cale, propriul efort militar să fie ceva mai redus, la fel ca și cheltuielile necesitate de el. Factorii de conducere ai Republicii erau hotărâți să meargă mai departe decât papa, dar numai sub aspect diplomatic, adică să treacă peste voința regelui Ungariei și să trimită o solie direct în Moldova, fără a acorda însă nici un fel de ajutor militar sau pecuniar, ci doar să insiste la curtea din Buda pentru a i se trimite și lui Ștefan o parte din banii adunați de Sfântul Părinte.

Solia moldovenească, care trecuse mai întâi prin Roma a sosit la Vene-ția în mai 1476, deci cu foarte puțin timp înainte de declanșarea expediției sultanele împotriva lui Ștefan. În cetatea lagunelor solii moldoveni și-au exprimat indignarea că toți banii au fost dați lui Matia Corvin, urmând ca acesta să acorde o parte din ei pretinsului său vasal. Solii afirmau cu putere că domnul lor "... a pornit războiul din propria lui voință și că e stăpân liber al statului și al oamenilor săi"¹⁰³ cerând în același timp, ca Veneția să trimită un sol la Ștefan cel Mare care să constate situația lui adevărată și, astfel, să-l poată prețui mai bine¹⁰⁴.

Hotărârea Veneției, a cărei situație pe diferitele fronturi de luptă cu turcii devenea tot mai precară, de a trimite o solie direct la Ștefan cel Mare, trecând peste voința lui Matia Corvin, exprimă un pas important înainte

¹⁰⁰ *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, tom XIV, *Codex epistolarius saeculi decimi quinti*, ed. A. Lewicki, III, Cracovia, 1894, p. 219–220; Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 8–10; I. Bogdan, *op. cit.*, p. 331–336.

¹⁰¹ Se pare că cei doi soli erau preoți catolici, Petru de Insula, bacalaureat în decrete, si Cataneo Genovezul (N. Iorga, *Studii și documente*, I–II, pp. XXXVII–XXXVIII; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, Iași, 1889, p. 337).

¹⁰² Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, pp. 13–15; *Războieni...*, p. 156–157 și 159–160.

¹⁰³ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 19–20; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III*, p. 22–23.

¹⁰⁴ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III*, p. 23; idem, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, p. 363–364.

față de atitudinea pe care cetatea lagunelor a avut-o la adresa lui Vlad Țepeș, cu care nu a întreținut nici un fel de relații directe, dar, pe de altă parte, ea continuă să acorde o importanță disproporționată alianței cu Ungaria, în problemele esențiale, cum ar fi cea a subsidiilor bănești ce trebuiau acordate Moldovei, nedorind să treacă peste dorințele lui Matia Corvin. Din această cauză și dorințele ei de a ajuta pe Ștefan într-un fel oarecare vor rămâne doar în fază de proiect, Matia acordând o atenție destul de limitată frontului otoman. Oricum, important pentru noi este faptul că, atât Veneția, cât și Moldova lui Ștefan cel Mare, s-au aflat, în această epocă, de aceeași parte a baricadei, elementul care le-a unit sub aspect politic, diplomatic și militar fiind acela al luptei antiotomane. Și, indiscutabil, Veneția a avut de profitat de pe urma luptei lui Ștefan la fel cum și acesta s-a hotărât să-i atace deschis pe turci tocmai datorită faptului că ei erau prinși în îndelungatul război cu cetatea lagunelor.

La 6 mai 1476, Senatul venețian, după ce a primit pe solii lui Ștefan, care au arătat că de la curtea romană nu au obținut altceva decât vorbe, a hotărât trimiterea unui sol în Moldova pentru a-l asigura pe domnitor că Republica îi va acorda mereu sprijin¹⁰⁵. În virtutea acestei hotărâri, la 17 mai, dogele Andrea Vendramin i-a ordonat lui Emanuele Gerardo să plece, împreună cu solii lui Ștefan, în Moldova și i-a indicat principalele obiective ale misiunii sale¹⁰⁶. El trebuia să-l asigure pe domnul român de sprijinul neprecupețit al Republicii și să încerce să obțină pentru acesta o parte din banii trimiși prin intermediul solului din Ungaria. Trebuia, de asemenea, să transmită date cu privire la planurile voievodului, la situația demografică, la capacitatea militară, la condițiile de politică internă, la relațiile externe și, în primul rând, la cele cu Ungaria. În același timp, ambasadorul trebuia să împiedice orice tratative de conciliere între Moldova și Imperiul otoman și să informeze imediat Senioria în acest sens. Simultan, diplomația venețiană a încercat să influențeze și Polonia și pe tătarii din Crimeea în favoarea lui Ștefan cel Mare¹⁰⁷, dar nu va obține nici un rezultat concret.

Semnificația primordială a misiunii lui Emanuele Gerardo nu este dată de rezultatele obținute ca urmare a ei, de altfel aproape inexistente, ci de faptul că ea a reprezentat prima ambasadă permanentă trimisă în țările române, cu alte cuvinte, recunoașterea, venită din partea uneia din marile puteri ale vremii, a rolului important pe care Moldova lui Ștefan cel Mare începuse să-l joace în cadrul relațiilor internaționale la nivelul continentului. De asemenea, este semnificativ faptul că Veneția și-a luat libertatea să trateze direct cu Ștefan, trecând peste pretențiile de suzeranitate ale regelui Ungariei, ceea ce demonstrează și caracterul nou al relației dintre acesta și domnul Moldovei, o relație de egalitate în esența ei, deși în formă feudală.

În ceea ce privește misiunea ca atare a lui Emanuele Gerardo, fapt este că acesta nu s-a grăbit prea tare să ajungă în Moldova, evitând astfel să se afle acolo tocmai în momentele de mare cumpănă ale înclăștării din

¹⁰⁵ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Venetiei*, p. 229–230; idem, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Venetiei*, p. 30–32; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 10; *Războieni...*, p. 161–163 și 163–165.

¹⁰⁶ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 11–14; *Războieni...*, p. 165–172; N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 55–56; Ș. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains...*, p. 617.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III*, p. 23; idem, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, p. 363–364.

vara lui 1476. La 25 iunie, Senatul îi transmitea noi instrucțiuni prin care-i cerea să se străduiască să ajungă la hanul tătarilor din Crimeea, Mengli Ghiray, cu care, de altfel, Veneția avusese deja contacte, pentru a obține făgăduiala că va veni în ajutorul lui Ștefan dacă acesta va fi în primejdie¹⁰⁸. În același sens, de a-i face pe tătari să lupte împotriva turcilor și nu alături de ei, se situează și scrisoarea dogelui Vendramin, din 18 iulie¹⁰⁹, prin care-i ordonă lui Giovanni Battista, aflat în solie la han, să-l convingă pe acesta să meargă în ajutorul voievodului Moldovei, amenințat de năvălirea turcilor, ori să asedieze Caffa și celelalte locuri ocupate de turci.

La 16 august Gerardo ajunsese, în fine, la granițele Moldovei¹¹⁰. La 8 octombrie, deci după ce sultanul fusese înfrânt aici, el a primit noi instrucțiuni din partea Senatului prin care i se cerea să-l vestească pe Ștefan cel Mare că papa și regele Ungariei au convenit să-i trimită ajutoare pecuniare și să l îndemne să continue lupta împotriva turcilor. Din această scrisoare aflăm că, în august, solul se mai afla încă la Brașov, dar se spera că ajunsese de mult în Moldova, deoarece turcii fuseseră obligați să se retragă. Tot de aici, pe lângă instrucțiunile arătate mai sus, aflăm că lui Gerardo i se trimisese și o scrisoare deschisă cu scopul ca el să obțină de la Ștefan 200 de ducăți, adică exact suma împrumutată de Seniorie solilor moldoveni în mai același an¹¹¹. Iată deci o dovadă clară a faptului că Veneția nu numai că nu putea, sau nu dorea, să-l ajute direct pe Ștefan, dar ajungea până acolo încât să-i ceară rambursarea unui mic împrumut de 200 de ducăți.

Dacă ajutorul concret lipsea cu desăvârșire, în schimb nu lipseau vorbele frumoase, laudele pentru victoriile obținute și îndemnurile de a continua lupta cu turcii. În această privință este sigur că Emanuele Gerardo nu a făcut economie, mai ales că, la 10 ianuarie 1477, Senatul îi cerea să-l felicite pe Ștefan pentru victoria din anul precedent și să-l asigure de sprijinul perpetuu al Veneției. De asemenea, i se cerea să se afle în permanență în preajma voievodului pentru a-i cunoaște intențiile și a se informa asupra relațiilor acestuia cu tătarii¹¹². Probabil că venețienii aveau anumite îndoieli referitoare la relațiile lui Ștefan cu tătarii, fie cei din Crimeea, fie cei de pe Volga, deoarece, peste câteva zile, la 15 ianuarie, îi cereau lui Gian-Battista Trevisano, sol în Polonia să se intereseze asupra acestor relații și să comunice de îndată știrile aflate¹¹³.

Dar scrisoarea adresată de Senat lui Gerardo a fost trimisă prea târziu, deoarece, tocmai la 10 ianuarie 1477, acesta părăsea Moldova, deși Ștefan

¹⁰⁸ A. Veress, *op. cit.*, I, p. 18–19; *Războieni...*, p. 177–179.

¹⁰⁹ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 14–15; *Războieni...*, p. 180–182.

¹¹⁰ *Monumenta Hungariae Historica. Acta extera*, V, p. 323.

¹¹¹ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, p. 232; idem, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p. 43–46; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 15; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III*, p. 51–53; idem, *Istoria românilor*, IV, București, 1937, p. 189; *Războieni...*, p. 199–202.

¹¹² C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, p. 236; idem, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p. 47–50; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 8–9; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III*, p. 56–58; *Războieni...*, p. 213–215.

¹¹³ A. Veress, *op. cit.*, I, p. 29–30.

ar fi dorit să-l mai rețină pe lângă ei¹¹⁴. După toate probabilitățile el a ajuns la Veneția, însoțit de un sol al domnului Moldovei, în februarie 1477¹¹⁵.

Oricum, misiunea ambasadorului venețian în Moldova a durat ceva mai mult de patru luni, probabil de la sfârșitul lui august sau începutul lui septembrie 1476, până la 10 ianuarie 1477, și a constatat, în principal, în informațiile pe care el le-a trimis Senatului, informații apreciate de acesta ca fiind valoroase, așa cum rezultă din scrisorile din 8 octombrie 1476 și 10 ianuarie 1477. Valoarea acestor știri consta în caracterul lor pozitiv, ele vorbind despre victoriile lui Ștefan împotriva turcilor, și faptul că venețienii puteau cunoaște, cu amănunte importante, situația de pe frontul de la Dunărea de Jos. Din păcate ele nu au contribuit cu nimic la ajutorarea directă a lui Ștefan cel Mare. Dar, cu toate acestea, Veneția a desfășurat o activitate diplomatică destul de intensă, la Roma și la Buda, pentru a-i determina măcar pe papă și pe regele Matia Corvin să facă ceea ce ea însăși nu putea.

Astfel, la 17 martie, 10 și 18 aprilie 1477¹¹⁶ ea îi cerea ambasadorului de la Roma, Jacobo de Medio, să intervină pe lângă Sixt al IV-lea pentru ca acesta să trimită un ajutor bănesc direct lui Ștefan cel Mare și, dacă ar fi fost posibil, chiar un legat papal în Moldova. În ceea ce privește Ungaria, Veneția îi cerea ambasadorului Antonio Victuri, la 18 martie 1477¹¹⁷, să intervină pe lângă Matia Corvin în favoarea lui Ștefan cel Mare, dar, în același timp, să-i diminueze și suspiciunile legate de solia lui Gerardo în Moldova.

Toată această activitate diplomatică, meritorie de altfel, nu a avut însă nici un rezultat concret, Ștefan cel Mare neprimind nici un ajutor bănesc și, evident, nici militar. Dezamăgirea sa profundă pentru felul în care s-au desfășurat lucrurile în anul 1476 rezultă cu toată claritatea din expunerea făcută de solul său Ion Țamblac, la 8 mai 1477, în fața Senatului venețian¹¹⁸. Aici se arată faptul că Moldova nu a primit nici un fel de ajutoare din partea vecinilor, cu care avea totuși acorduri încheiate în acest sens, că domnul ei speră în continuare să fie ajutat de venețieni, că turcii îl vor ataca în viitor mai ales pentru cele două cetăți din sudul țării, Chilia și Cetatea Albă, care, dacă vor fi păstrate, vor putea deveni baze pentru recucerirea Caffei și a întregii Crimei. De asemenea, se arata limpede care era importanța Moldovei și a celor două cetăți în cadrul relațiilor internaționale și ce se putea face pentru a evita, de fapt, transformarea Mării Negre într-un lac turcesc. Din păcate puterile apusene și central europene, în special Veneția, căreia i se adresa direct, dar și Ungaria și Polonia, nu aveau voința, dar mai ales capacitatea necesară pentru a întreprinde acțiuni hotărâte de împiedicare a înaintării

¹¹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23–25; I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 343–347; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 169–173.

¹¹⁵ Stefano Magno, *Annali veneti (1433–1477)*, în N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 91.

¹¹⁶ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, în „Columna lui Traian”, IV, 1873, nr. 13, noiembrie, p. 236–238; idem, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p. 51–61; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 19–22; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, p. 61–64, 66–68; *Războieni...* p. 217–222, 224–228.

¹¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 16–17.

¹¹⁸ Pentru expunerea prezentată de Ion Țamblac în fața Senatului venețian, la 8 mai 1477, a se vedea C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p. 62–68, idem, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, p. 238–239; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23–25; I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 343–347; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. cit., p. 169–173; idem., *Veneția în Marea Neagră*, III, p. 68–71; *Războieni...*, p. 228–232; C. Mihăilă, *Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare cu Veneția*, în idem, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 176–179.

otomane în zona Mării Negre și a Dunării de Jos. Ștefan, conștient de această tristă realitate pe care nu o putea schimba, își încheie mesajul adresat Sena-
tului venețian pe o notă foarte realistă: „Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să
nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla: ori această țară
va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgânilor”¹¹⁹. Evident
că, în cele din urmă, el va alege cea de-a doua soluție.

După ce Veneția, ajunsă la capătul puterilor, a acceptat pacea oferită
de sultan la 25 ianuarie, și confirmată de doge la 25 aprilie 1479, în ciuda
termenilor foarte nefavorabili¹²⁰, lui Ștefan cel Mare nu-i mai rămânea nimic
altceva decât să facă același lucru. Probabil după înfrângerea turcilor de la
Câmpul Pâinii, din 13 octombrie 1479, și înainte de moartea sultanului Meh-
met al II-lea, survenită la 3 mai 1481, Ștefan cel Mare a fost obligat să încheie
și el o pace cu Imperiul otoman¹²¹. Desigur, acest tratat a îngreunat con-
siderabil situația țării, dar nu a făcut-o insuportabilă. Domnul Moldovei
nu putea să obțină mai mult și niște condiții grele (creșterea haraciului și
alinieră la politica Porții) erau preferabile unor eventuale pierderi terito-
riale, care ar fi survenit neapărat dacă el ar fi continuat lupta de unul
singur împotriva turcilor.

Câteva concluzii se impun, credem, după această primă perioadă de
co'aborare a domnului Moldovei cu cetatea lagunelor. În primul rând, această
colaborare a fost posibilă numai datorită amenințării Imperiului otoman, care
urmărea să tranșeze definitiv disputa cu venețienii în Romania și Marea Egee
dar, în același timp, urmărea să-și subordoneze, cât mai strâns, și Moldova.

În al doilea rând, spre deosebire de Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare a avut
posibilitatea să-și aleagă și să-și pregătească cu grijă momentul în care să
între în luptă cu turcii. Prin această decizie el se integra vastei coaliții antio-
tomane ale cărei extremități erau Veneția și Persia lui Uzun Hasan, și, pen-
tru câțiva ani, se va afla în centrul luptei antiotomane, demonstrând astfel
capacitatea politică și militară la care ajunsese Moldova în a doua jumătate
a secolului al XV-lea.

În al treilea rând, relațiile sale cu Veneția s-au limitat doar la aspectul
lor diplomatic și, în ciuda numeroaselor încercări, nu s-au materializat în
nimic concret. Veneția nu a putut să-i furnizeze lui Ștefan nici un soldat și
nici un ducat, la fel cum și acesta nu a putut să-i ofere nimic concret. Este
foarte adevărat însă că acțiunile militare și ale lui Ștefan și ale Veneției au
dus la o ușurare reciprocă a situației, turcii fiind obligați să-și mute forțele
de pe un front pe altul, ceea ce le va îngreuna acțiunile atât la Dunărea de
Jos, cât și împotriva pozițiilor venețiene.

În al patrulea rând, la fel ca și în cazul lui Vlad Țepeș, Veneția a ezitat
mult să intre direct în legătura cu Ștefan cel Mare. Dacă în privința domnului
muntean ea nici nu a făcut acest lucru, în ceea ce-l privește pe Ștefan ea a
întreținut un intens schimb diplomatic, al cărui punct culminant pot fi con-
siderate cele două misiuni diplomatice majore, cea a lui Emanuele Gerardo

¹¹⁹ *Războieni...*, p. 232.

¹²⁰ J. de Hammer, *op. cit.*, III, p. 243–246; S. Romanin, *op. cit.*, IV, p. 382–383; C. Manfroni, *Storia della marina italiana...*, p. 103–104; F. Thiriet, *La Romanie vénitienne...*, p. 389–391.

¹²¹ A. Decei, *Tratatul de pace – sulhname – încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare, la 1479*, în „*Revista Istorică Română*”, XV, fasc. IV, 1945, p. 46; N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmed II și Ștefan cel Mare?*, Iași, 1948, p. 11 și 25; Mustafa Ali Mehmed, *Documente turcești...*, I, p. 5–6; idem, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman...*, p. 173–177.

în Moldova și cea a lui Ion Țamblac la Veneția. A făcut acest lucru deoarece se afla în război cu turcii și avea nevoie de orice fel de aliați. Dar, în același timp, a căutat să elimine toate suspiciunile lui Matia Corvin, regele catolic al Ungariei, pe care a continuat să mizeze cel mai mult dintre toți posibili aliați europeni.

În fine, trebuie să constatăm că, deși înfrânte, atât Moldova, cât și Veneția, cel puțin prin păcile încheiate între 1479 și 1481, nu sufereau pierderi majore, ireparabile. Dar consecințele acestei înfrângeri nu se vor lăsa așteptate multă vreme la scara cronologiei istorice. Moldova va pierde Chilia și Cetatea Albă, în 1484, și va cunoaște un proces de adâncire treptată a vasalității față de Poartă, până la catastrofa din 1538, iar Veneția va depinde din ce în ce mai mult de bunul plac al sultanului, dar și de bunul plac și de interesele puterilor creștine dispuse să o ajute în viitoarele confruntări cu turcii, confruntări care, toate, fără excepție, se vor termina în detrimentul intereselor ei comerciale și a posesiunilor pe care le deținea în Levant, posesiuni din ce în ce mai puține și cu o situație tot mai precară.

VENICE, THE RUMANIAN PRINCIPALITIES AND THE OTTOMAN OFFENSIVE AFTER THE FALL OF CONSTANTINOPLE (1453—1479)

Abstract

Venice's relations with the Rumanian Principalities during the quarter of century which followed the conquest of Constantinople by the Turks are being examined. Two distinct ethaps are singled out: the one between 1454 and 1463 while Venice was on peaceful terms with the Ottoman Empire, and the one between 1463 and 1479 when the longest and most important Turkish-Venetian war in the 16th century took place. During the first period Venice carefully refrained from any anti-Ottoman action, turned down all offers by John Hunyady and watched unmoved the struggle and fall of Vlad the Impaler. Forced by the circumstances during the second period, Venice's relations with Stephen the Great picked up but limited themselves to diplomatic contacts not to be seconded by any financial aid or military support. Another point to appreciate is Venice's disposition to rather focus on Hungary and on its king, Matthias Corvin, and this despite the consistent victories won by the Rumanian voivodes over the Turks. There are two possible explanations for this: Hungary was rated a European power with a military potential superior to that of the Rumanian Principalities, although developments to follow refuted the assumption. The kingdom was a Catholic one too, a reality liable to focus the attention of the Pope in the event of an anti-Ottoman war and a fact Venice had to reckon with. Beside Hungary being a hindrance to Rumanian-Venetian relations at that time, the Republic of San Marco barely had the means to provide military support and economic aid to the Rumanians in their anti-Ottomans struggle. Venice tried to make up for this shortcome by diplomatic steps at the courts in Rome and in Buda in favour of the Rumanian but with no results whatsoever. No less true is that Vlad the Impaler's struggle against the Turks and especially Stephen the Great's alleviated the position hold by Venice and enhanced the efficiency of her diplomatic approaches with respect to the Ottoman Porte..

ÎNCEPUTURILE POLITICII PONTICE A CASEI DE AUSTRIA ÎN SCRIERI UMANISTE ȘI IZVOARE CARTOGRAFICE DIN SEC. XVI

ILEANA CĂZAN

Conflictul de interese ce a născut în secolul XVI confruntarea permanentă între Habsburgi și Imperiul otoman pentru câștigarea supremației în Europa și Mediterană a avut drept consecință firească și necesitatea extinderii sferei de influență politică a Casei de Austria la gurile Dunării și în bazinul pontic. Dacă împăratul Carol al V-lea a preferat să stăvilească expansiunea otomană în Mediterană, pentru a proteja mai întâi interesele economice și politice ale Spaniei, fratelui său, Ferdinand de Austria, i-a revenit sarcina, deloc ușoară, de a apăra granița estică a Imperiului german și de a rezolva problema succesiunii Ungariei¹.

Interesele, ambițiile și viziunea politică diferite i-au făcut pe cei doi frați să acorde o importanță deosebită punctelor strategice prioritare, pe care le aveau de apărut. Pentru Ferdinand, după lupta de la Mohács (1526), obținerea „Coroanei Sfântului Ștefan” nu a fost doar o problemă de ambiție personală sau de legitimitate dinastică (fiind căsătorit cu principesa Ana Jagiello, sora ultimului rege al Ungariei, Ludovic al II-lea, mort la Mohács, lipsit de descendență), ci și o problemă de apărare a teritoriilor patrimoniale austriece.

Situația în Ungaria devenise periculoasă din momentul în care prin alegerea succesivă a doi regi, (Ioan Zápolya — în 1526 — și Ferdinand de Austria — în 1527), încoronați amândoi cu „Coroana Sfântului Ștefan” de același episcop și în același loc sacru de confirmare a legitimității — la Alba Regală — țara era scindată în două, atât din punct de vedere politic cât și geografic, turcilor lăsându-li-se cale liberă de imixtiune. Pe tot parcursul conflictului, ce nu avea să se sfârșească practic decât după 1687, prin înglobarea Transilvaniei de către Habsburgi, partidele nobiliare maghiare — filo-turcă și filo-austriacă — s-au tot grupat și regrupat, apelând periodic la sprijin otoman sau la cel al Casei de Austria, în speranța că se va putea reface unitatea politică și geografică a regatului. Lupta permanentă a dus însă la rezultate dezastruoase, total opuse dorințelor marii nobilimi maghiare. S-au pierdut teritoriile Ungariei estice — aflate inițial sub jurisdicția lui Ioan Zápolya — unde turcii se instalau în 1541; Banatul a fost ciuntit, în 1552, prin ocuparea Timișoarei și organizarea unui nou pașalâc în zonă, iar Ungaria de vest intra definitiv în componența teritoriilor patrimoniale ale Habsburgilor.

¹ Hugo Hantsch, *Zum ungarisch-türkisch Problem in der allgemeinen Politik Karls V.*, în vol. *Festschrift Karl Eder Zum 70. Geburtstag*, Innsbruck, 1959. p. 58 și urm.

Evident expansiunea otomană pe cursul mijlociu al Dunării l-a speriat de la început pe Ferdinand de Austria, care a sperat că poate contracara acest fenomen prin extinderea propriei sfere de influență în flancul Imperiului otoman, la Dunărea de Jos și în bazinul pontic. În acest joc de interese, mai ales din 1541, miza nu a mai fost doar Ungaria ci *Transilvania*, considerată, atât de „regele romanilor” cât și de sultanul Süleyman I, indisolubil și organic legată de celelalte două țări române.

La rândul său împăratul, fără a abandona niciodată ideea „apărării creștinătății” și a necesității luptei cu turcii, nu a considerat ca obiectiv principal confruntarea cu Imperiul otoman în cadrul unui război „național”, de apărare a granițelor. A fost convins că lupta cu turcii este o sarcină a tuturor principilor creștini, care urmau a fi conduși în această întreprindere de papalitate și de împărat. Bineînțeles — credea Carol — că în momentul în care s-ar fi pus în mișcare o asemenea glorioasă armată „cruciată” s-ar fi putut obține realizarea visului bunicului său, împăratul Maximilian I, care din 1518 dorise restaurarea dominației creștinilor în Bizanț. De altfel confruntarea între Carol și Süleyman, deși s-a făcut pe frontul din Mediterană, pentru apărarea unor interese locale, nu a fost lipsită de justificarea ideologică permanentă a restabilirii legitimității politice în Bizanț. Interesant este că ambii suverani s-au considerat, pe baza unei argumentații juridice, diferite, dar la fel de solide, continuatori de drept și deținători legitimi ai Coroanei Imperiului roman, văzând în adversar un uzurpator al demnității imperiale². În acest sens este elocvent faptul că în relațiile diplomatice, destul de firave, existente între cei doi monarhi ambii au evitat a-și adresa vreodată titlul de „imperator”. Este de remarcat ca un succes diplomatic notabil înregistrat de Ferdinand de Austria, care, după 30 de ani de eforturi, susținute pe cont propriu, pentru a fi recunoscut de sultanul Süleyman I ca partener egal de discuție, obținea, după 1559, recunoașterea, în formula de protocol a *variantei otomane* a tratatelor de pace din 1559 și 1562, a titlului de „împărat ales al Imperiului germanilor” și „de rege al Romei”³.

Împăratul nu putea să-și concentreze toate eforturile militare pentru a susține lupta cu turcii pentru că războiul declanșat cu Franța, încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, pentru supremația în Italia, bloca însemnate efective și o înfrângere definitivă pe acest front i-ar fi putut costa pe Habsburgi chiar pierderea demnității imperiale. În plus, sentimental, dar și financiar, Carol al V-lea era strâns legat de Spania, ce-i revenise prin moștenire pe linie maternă. Acest regat se afla tocmai la confluența unui „tir” concentrat al forțelor militare franceze și otomane și alianța franco-turcă ce se conturase încă din 1525 puneă serios în pericol poziția lui Carol în Spania, dar și în Imperiu. În apărarea Mediteranei nu era vorba deci de opacitate în sesizarea pericolului ce amenința granița estică a Imperiului, ci pur și simplu de o opțiune politică prioritară, dictată de situația de moment. Ambasadorul venețian Marco Contarini făcea o analiză detaliată a veniturilor și încasărilor ce-i reveneau lui Carol din Imperiu și ierarhiza, în funcție de acest criteriu, importanța lor. Pe primul loc se situa Spania cu veniturile aduse de cele trei ordine religioase (San-Jago, Alcantara și Calatrava)

² Peter Rassov, *Die Kaiseridee Karls V.*, Berlin, 1932, p. 178.

³ Anton Schaefflinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II*, Wien, 1983, doc. nr. 23, p. 62, doc. nr. 25, p. 71.

pe care Ferdinand de Aragon obținuse, cu multă „abilitate de la papa Alexandru să le supună coroanei” pentru a le „împiedica să ridice Regatul împotriva Regelui”⁴. Tot Spaniei reveneau și bogățiile aduse din Peru („pare un lucru incredibil dar este purul adevăr, cu siguranță că întreaga Spanie printr-o asemenea pradă este plină de aur”) ⁵. Urmau apoi enumerate Țările de Jos (de unde se adună toți banii lichizi „pentru cheltuielile curții), Sicilia și Neapole care „deși teritorii bogate nu trimit cu regularitate sumele datorate și nici nu se achită de obligațiile militare ci mai degrabă trimit daruri în natură, numite <servicii>” (asemenea produse erau șofranul, grânela, vinul și uleiul).

Era clară observația lui Contarini, care informa că împăratul nu putea miza decât pe posesiunile sale occidentale, pe care și le rezervase drept teritorii patrimoniale. Această realitate îl făcea pe reprezentantul Spaniei în Țările de Jos, Granvella să afirme că împăratul „nu scoate din posesiunile germane nici valoarea unei alune”.

Numirea lui Ferdinand ca locțiitor imperial și impunerea sa ca „rege al romanilor”, în ianuarie 1531, nu a făcut decât să scindeze Imperiul între doi conducători. Dorința lui Ferdinand de a extinde dominația Casei de Austria în Ungaria, Transilvania și de aici la gurile Dunării era în ochii lui Carol o încercare prin care fratele său dorea să-și impună autoritatea în Imperiu, arogându-și misiunea de apărător al posesiunilor patrimoniale Habsburgice și de continuator al politicii de expansiune în centrul și sud-estul Europei, dusă de împăratul Maximilian I. La rândul său Ferdinand era conștient de importanța strategică a Dunării de Jos, dacă ar fi putut-o folosi drept graniță naturală a posesiunilor sale. Preluând „moștenirea ungară”, Ferdinand înțelegea să se întoarcă la planul de expansiune maghiară formulat în secolul XIV de Ludovic de Anjou, care căuta să constituie în teritoriul extra-carpatic, la gurile Dunării și Marea Neagră, un „coridor” de siguranță atât pentru traficul comercial cât și pentru securitatea granițelor, în condiții în care accesul spre Adriatică era sistematic oprit de Veneția. În secolul XVI prezența Imperiului otoman pe litoralul dalmat era și mai periculoasă. Deși situația politică se schimbaseră radical și Marea Neagră devenise o „Mare turcă”, ceea ce însemna un serios obstacol în calea comerțului, importanța strategică a gurilor Dunării și a accesului în bazinul pontic nu scăzuse cu nimic. Existența Țării Românești și a Moldovei ca entități politice distincte la granița cu Imperiul otoman le făceau puncte strategice deosebit de importante în lupta Habsburgilor de a reface echilibrul de forțe la Dunăre, rupt în 1526.

Planul maximal considerăm că a fost de la început atingerea limesului danubian și a bazinului pontic. În funcție de împrejurări, și mai ales din lipsa mijloacelor de acțiune armată, Ferdinand s-a mulțumit să ceară lui Süleyman cu obstinatie, recunoașterea drepturilor sale în Ungaria „Inferioară” sau măcar în Transilvania, dar nu a renunțat niciodată la tratative diplomatice care să-i permită extinderea influenței politice în spațiul extra-carpatic.

De altfel argumentația politică pentru o asemenea acțiune era bine cristalizată din primii ani ai secolului XVI. În 1502 raguzanul Felix Petancici,

⁴ Joseph Fiedler, *Relationen Venetianischer Botschafter über Deutschland und Österreich im 16. Jahrhundert*, Wien, 1870, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 8.

în proiectul de cruciadă înaintat regelui Ungariei, Vladislav al II-lea, menționa importanța strategică a „coloniei romanilor” numită „Dacia de cei din vechime”⁶. Ideea aceasta era preluată de Johannes Cuspinianus care adăuga un alt amănunt important: Imperiul roman a stăpânit din Galia până în Dacia și la Marea Neagră⁷, deci granița firească a „Sfântului Imperiu roman de națiune germană” nu poate fi în sud-est decât limesul danubian, unde se afla odinioară Dacia. Umaniștii germani nu făceau decât să preia argumentația politică, etnografică și filologică adusă pentru prima dată în discuție de învățații italieni, în secolul XV și completată în tot cursul secolului XVI⁸. Interesant era cum cei aflați în serviciul Habsburgilor începeau să politizeze ideea de „Dacia” și de „romanitate”. Astfel încă din 1526 Michael Boccignoli, aflat la acea dată în misiune diplomatică pentru Carol Quintul, nota în scrisoarea adresată secretarului imperial, Gérard de Plaines (Graldo Plania), despre importanța politico-strategică a Țărilor Române, care unite toate trei ar putea stăvili înaintarea turcilor, în schimb dacă Țările Române ar capitula „s-ar sfârși curând și cu ungurii și cu polonii”⁹. Ideea importanței strategice avea să revină ca un leit-motiv la Johannes Cario, Nicolaus Olahus, dar și la mulți dintre agenții diplomatici trimiși după 1527 de Ferdinand în Țările Române și Imperiul otoman, cum erau Georg Reicherstorffer, Tranquillus Andronicus, Cornelius Duplicius Sceperus, Antonio Veráncsics, pentru a nu aminti decât pe cei mai cunoscuți.

La 2 aprilie 1533, înainte de a porni în solie la Constantinopol, Cornelius Sceperus scria lui Nicolaus Olahus despre importanța Țării Românești pentru rezistența Ungariei. Dacă ajutorul din partea românilor nu este totdeauna sigur, el considera că în ciuda oricăror dificultăți este convis că „singura salvare pentru Ungaria nu poate veni decât de la români”¹⁰.

În 10 octombrie 1538 agentul lui Ferdinand, Ioan Pastor, relatea campania lui Süleyman în Moldova și explica detaliat ce consecințe grave ar putea avea intrarea acestei țări în sistemul politic otoman. Dacă Moldova este cucerită de turci, acestora le va fi mult mai ușor să ajungă în Imperiu, decât de la Constantinopol. „Din Moldova prin Cassovia până la Praga nu sunt decât 92 de mile („milliar”) *, de la Praga la Nürnberg 38, în total 120. De la Constantinopol până la Belgrad sunt 120 („milliar 120”) de la Belgrad la Buda 40, de la Buda la Viena 32, în total 192”¹¹.

După 1549 Antonio Veráncsics scria și el că toți principii creștini, deci și împăratul, trebuie să vegheze ca măcar Transilvania să fie salvată. Pentru că aceasta „cu Țara Românească și cu Moldova... să nu cadă în puterea turcilor. Căci dacă s-ar întâmpla această nenorocire — de care să ne ferească Dumnezeu — atunci turcii pătrunzând în ea întocmai pana <de spart lemne>

⁶ F. Petancici, *Via quae ex Pannonia per Transilvaniam et Valachiam ducit versus Thraciam et Pontum*, în A. Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I., Budapesta, 1914, p. 111; vezi și *Călători străini despre țările române*, București, 1968, vol. I, p. 443—444.

⁷ I. Cuspinianus, *De caesaribus atque imperatoribus Romanis opus insigne*, f. 1., 1561, p. 9.

⁸ Pentru această problemă a se vedea ampla argumentație adusă de A. Armbruster, *Romanitatea românilor, istoria unei idei*, București, 1972, p. 71 și urm. (reeditare 1994).

⁹ *Călători străini despre țările române*, București, 1968, vol. I p. 175—180.

¹⁰ *Mon-Hung-Hist., Diplomataria*, vol. XXV, p. 330—346, și *Hurmuzaki*, vol. II, p. 42, doc. 25.

* Pentru Pastor mila era confundată cu 1 leghe.

¹¹ Haus-Hof u. Staatsarchiv, P. A. 4 *Türkei*, octombrie 1538 f. 38.

în trunchiul unui copac, vor avea putință să ajungă ușor la oricare din țările vecine ale creștinilor fără mare luptă și suprimând chiar numele Dunării vor împinge mai adânc în Germania Istrul ** și vor întinde mai departe stăpânirea lor...¹²”, Într-o altă scrisoare menționa chiar că *reuniunea* celor trei țări române sub stăpânire otomană reprezenta un pericol *chiar pentru sultan*, pentru că acestea ar forma o singură țară și s-ar putea oricând *răscula*¹³. Era clar că în epocă era binecunoscut potențialul militar al românilor și forța lor de rezistență. Interesantă este aprecierea că sultanul considera o greșeală transformarea celor trei țări române în provincii otomane, deoarece punerea lor sub o jurisdicție comună ar duce nemijlocit la *unirea lor* și la existența unui permanent pericol de răscoală.

Justificarea ideologică nu s-a făcut, în secolul XVI, doar pe calea scrierilor umaniștilor, care politizând ideea de *Dacia romană*¹⁴ și a unității de neam legitimau prezența Habsburgilor la Dunărea de Jos, ci și prin *cartografie* care trasa de fapt liniile strategice de acțiune ale Casei de Austria spre Marea Neagră.

La prima vedere izvoarele cartografice ar părea lipsite de o implicație ideologică sau politică, datorită realității geografice obiective pe care o au de înfățișat. Situația este însă cu totul alta mai ales în evul mediu, când descrierea geografică era strict tributară cunoștințelor de moment, dar și intereselor politice și concepției celui ce alcătuia harta. Cunoștințele în domeniul geografic și cele de tehnică în cartografie nu erau standardizate. Oricum orice hartă, chiar în epoca modernă, poate trăda convingerile politice ale autorului ei sau poate servi interesele multiple (militare, strategice, economice) ale celui ce a comandat-o. Având în vedere toate aceste aspecte ne-am oprit, în cele ce urmează, asupra câtorva izvoare cartografice ce arată clar interesul, sporit de la o etapă la alta, al Habsburgilor pentru regiunea gurilor Dunării și pentru bazinul pontic. Datele istorice, geografice și politice ce însoțesc asemenea hărți justifică opinia noastră că în secolul XVI *cartografia*, alături de scrierile propagandistice umaniste, a servit intereselor Casei de Austria legate de *începuturile politicii sale pontice*.

Cea mai veche hartă ce o putem aduce mărturie pentru interesul, abia schițat în această perioadă, al Habsburgilor pentru bazinul Mării Negre este cea din 1512 elaborată de Vesconte Maggiolo¹⁵, *Atlante Nautico*, atlasul alcătuit de cartograful italian, probabil de origine genoveză și înrudit cu celebrul autor de hărți din secolul XIV, Pietro Vesconte, prezintă câteva aspecte demne de luat în seamă. În ceea ce privește realitatea înfățișată de atlas ea este cea a lumii secolului în care a trăit autorul, atlasul în sine fiind o culme a artei cartografice medievale tradiționale. A fost foarte mult folosit în epocă de către navigatori, dar ceea ce interesează pentru subiectul luat în discuție este pentru cine a fost elaborat. Informația de pe foaia de titlu potrivit căreia „Vesconte de Maiolo composuy hanc cartam în Neapole de anno domini 1.5.12. die X marcy” îl plasează pe autor în teritorii aparținând regilor Spaniei. Faptul că Vesconte Maggiolo a compus harta pentru curtea spaniolă este demonstrat de amănuntele deosebit de bine notate în

** Varâncsics înțelegea prin Istru cursul Dunării controlat de turci.

¹² *Călători străini...*, vol. I, p. 398.

¹³ *Mon-Hung-Hist.*, vol. I, p. 75–76.

¹⁴ Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. I, București, 1980, p. 59 și urm.

¹⁵ *Der Seeatlas des Vesconte Maggiolo vom Jahre 1512*, Zürich, 1979 (facsimil), 2 vol.

legătură cu țăramul european al Oceanului Atlantic și cu Mediterana. Lipsesc regiunile din Europa de Nord și Marea Baltică, ceea ce denotă clar lipsa de interes pentru această zonă, nu absența cunoștințelor. Scara folosită pentru redarea distanțelor este corectă, cu câteva mici diferențe (de ordinul zecimilor de milimetru). Interesul vădit pentru Mediterana, Italia, Franța și Spania face posibilă concluzia că acest izvor cartografic a fost comandat chiar în momentul izbucnirii conflictului spaniolo-habsburgo-francez (1512).

În volumul II al atlasului harta nr. 2 prezintă, ca pe o continuare firească a Mediteranei, Marea Neagră și puterile limitrofe. Interesant este că linia unificatoare între centrul Europei și bazinul pontic este cursul Dunării, prezentat rectiliniu, ca o trăsătură de unire între Imperiul german și Marea Neagră. Importanța strategică a marelui fluviu european este marcată și de faptul că de această dată reprezentarea politică primează asupra corectitudinii detaliului geografic, respectată cu grijă în cazul altor hărți. În maniera medievală stăpânirea politică este marcată de imaginea persoanei monarhului așezat pe tron. Cu mai multă sau mai puțină exactitate sunt reprezentați următorii suverani: „împăratul Germaniei” — la izvoarele Dunării, „regele Ungariei” la sudul Dunării; Transilvania („Seten Castra”) ca unitate distinctă ocupă nordul Dunării; „regele Poloniei” este plasat — complet incorect — la vărsarea Dunării. Mai apare „regele Cumaniei” în nordul Mării Negre și „regele Rusiei” la nord de Polonia. Interesant este că din această grupă se poate vedea importanța dată de cartograf puterilor politice din zonă și plasarea lor în contextul confruntării cu pericolul venit din răsărit, tătarii („tartaro” plasați dincolo de Nistru) și turcii prezenți la sudul Mării Negre și pe coastele Africii. În cazul acestor „invadatori” nu se marchează decât simplu numele poporului („turcho”, „tartaro”), fără vreun titlu protocolar. Aceeași lipsă de prețuire se vedește și în cazul în care în dreptul Constantinopolului nu este marcată nici o stăpânire, deși la 1512 prezența turcilor în capitala Imperiului bizantin era o realitate prea bine cunoscută. Omisiunea se leagă, credem noi, tocmai de nerecunoașterea legitimității acestei stăpâniri. Se observă, deci, o grupare a forțelor politice chemate să joace un rol în confruntarea pentru bazinul pontic. Faptul că Rusia este prezentă între aceste puteri ne face să ne gândim la alianța perfectată de Maximilian I, în 1498, cu marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, împotriva Poloniei, în scopul de a-și facilita ascensiunea pe tronul Ungariei.

Trecând de la această reprezentare indirectă a intereselor Habsburgilor în zona Dunării de Jos se poate lua în discuție harta lui Lazarus *Tabula Hungariae ad quator latera*¹⁶ elaborată în 1528. De această dată dedicația este clară după cum ușor de identificat este și persoana autorului. Acesta după cum singur mărturisește a fost secretar al „răposatului cardinal, <episcop> de Strigoniu, Toma”, (Tamás Báckocs, mort la Mohács în 1526). Lazarus a desenat această hartă la comanda expresă a noului rege al Ungariei, Ferdinand „infante de Spania și arhiduce de Austria”. Era firesc, deci, să-și informeze suveranul despre toate amănuntele legate de geografia și istoria teritoriilor pe care acesta le revendica. Pe două coloane, în latină și germană, Lazarus notează datele necesare justificării preluării puterii politice în zonă chiar dacă acestea sunt ușor deformate. În vechime Unga-

¹⁶ Iayos Stegena, *Türképtörténet*, Budapest, 1983, p. 97.

ria — spune cartograful — a fost populată de cei „numiți de greci — *geți* sau *sciți*, iar de *romani* — *daci*”, apoi este trecută în revistă stăpânirea exercitată aici de romani, de migratori, de unguri, până la apariția turcilor la linia Dunării și până la cucerirea Belgradului de aceștia.

La numai 4 ani (1532) de la harta lui Lazarus era publicată la Anvers una dintre cele mai cunoscute hărți ale epocii, *Chorographia Transylvaniae* a lui Johannes Honterus, ilustrul reformator brașovean. Harta Transilvaniei cuprinde de această dată cele mai mici detalii. Având în vedere că această hartă era dedicată tot lui Ferdinand, este lesne de înțeles interesul politic, militar și economic al acestui izvor cartografic deosebit de amănunțit.

În 1544, când Ferdinand de Austria se chinuia în van să mai recupereze pe cale diplomatică Ungaria estică, transformată de turci în pašalâcul de la Buda, apărea o lucrare cu o mare circulație în epocă, *Beschreibung aller Länder sau Cosmografia lui Sebastian Münster* (1544), reeditată în 1546, 1548 și 1550, tradusă în franceză și engleză (1552). Realizarea cartografică este modestă, fiind mai degrabă o înșiruire pe orizontală și pe verticală a teritoriilor aflate pe cursul Dunării, până la Marea Neagră. Ceea ce interesează este pledoaria pe care Münster o face *indirect*, dar destul de deschis, pentru drepturile Habsburgilor în zona Dunării de Jos, în dubla lor calitate de continuatori ai Imperiului roman și de urmași ai „*teutonilor*”.

„Acea parte a Traciei care se numea odinioară Getica, unde Darius fiul lui Histaspe era gata să piară, este numită astăzi Valahia după Flacii de neam roman. Căci romanii după ce au învins pe geți și i-au distrus au trimis acolo o colonie sub conducerea unui oarecare Flaccus de unde i s-a zis mai întâi Flaccia, apoi dintr-o corupție a acestui cuvânt Valahia. În sprijinul acestei opinii se invocă graiul roman care se mai păstrează până și acum la acest neam... Dacii mai apoi au ocupat această țară *** după care a fost numită câțva timp Dacia. Acuma o stăpânesc sașii („*teutones*”) secuii și românii. *Sașii*, bărbați viteji trimiși acolo din Saxonia de Carol cel Mare sunt numiți în graiul părintesc „*Siebenbürger*”, după cele șapte orașe în care locuiesc... *Valahia este o regiune întinsă care începând din Transilvania se extinde până la Marea Neagră*...”¹⁷

Din acest scurt istoric pe care-l face Sebastian Münster atrag atenția două amănunte, care deosebesc argumentația acestui autor de tiparele intrate deja în uz. Continuitatea nemților în Transilvania, este legată de Sebastian Münster de epoca lui Carol cel Mare, în care se realizase și acea atât de controversată „*translatio imperii*”, prin care se reconstitua în Occidentul Europei Imperiul roman, a cărui coroană o oferea papa Ștefan al II-lea lui Carol cel Mare, la 25 decembrie 800. Al doilea amănunt interesant este unitatea teritorial-geografică schițată de autor, ce considera că Valahia se întindea din Transilvania până la Marea Neagră, ceea ce făcea dorința Habsburgilor de a-și extinde dominația politică în zonă de explicat.

Dacă luăm în considerare și explicația dată hărții ce reproduce *Dacia antică* — și care cuprindea Transilvania, Țara Românească, Moldova dar și Bulgaria, Serbia și Rascia¹⁸ este clar în ce scop se făcea, indirect, propa-

*** Confuzia autorului, consideră pe daci cuceritorii țării, după romani. Este posibilă o suprapunere cu numele germanic pentru danezi și locuitorii Țărilor de Jos și deci o confuzie cu migrația germană.

¹⁷ *Călători străini...*, vol. I, p. 502—503.

gandă. Toate aceste teritorii apăreau în titulatura regilor maghiari din secolul XIV, ce avea să fie preluată de Habsburgi și menținută până la desființarea „Sfântului Imperiu roman de națiune germană” de către Napoleon.

Interesul pentru zona Dunării de Jos sporea și atrăgea și cartografi ce nu erau aflați în slujba Habsburgilor. În 1546 venețianul Giacomo Castaldi tipărea o hartă intitulată *Paesi Danubiani*. Dacă prezentarea este similară cu a celorlalte hărți de secol XVI, este interesant conceptul geo-politic pe care-l implica titlul, de „țări dunărene”. Între aceste țări sunt figurate, în mod firesc, Țara Românească și Moldova ¹⁸.

În 1552 încă un autor de hărți se grăbea să justifice expansiunea Habsburgilor spre Dunăre și Marea Neagră, aducând de data aceasta și o argumentație economică. Wolfgang Lazius alcătuia *Hungariae Descriptio* pe care o dedica „inlyto atque invicto Caesari Ferdinando, Romae, Hungariae, Bohemiae regi” ²⁰. Este de remarcat faptul că încă din 1552 Ferdinand apărea în ochii opiniei publice drept viitorul împărat, deși Carol al V-lea era departe încă de a ceda în fața insistențelor fratelui său de a-și asigura succesiunea imperială. Autorul explică faptul că a făcut harta la porunca „maiestății sale” și că aceasta conține informații culese din diverse surse, de la Strabon la Cuspinianus și Lazarus. Referindu-se la situația înfloritoare în care se afla odinioară acest teritoriu, deplângea ruina și distrugerile ce s-au abătut — din cauza turcilor — asupra „orașelor și locurilor” de pe vremea romanilor, la fel „oamenii și negustorii” erau expuși tuturor vicisitudinilor epocii tumultuoase în care trăiau.

Argumentația de sorginte umanistă, potrivit căreia turcii au distrus civilizația înfloritoare a romanilor și grecilor, perpetuată prin biserica creștină, o regăsim amplu redată și în descrierea de călătorie pe care o făcea Ogier Ghislin de Busbecq în 1555. Ambasador imperial la Constantinopol, Busbecq nu se poate împiedica de a relata în amănunt detaliile, atât pe cele geografice cât și pe cele cu implicație politică, care i-au atras atenția. Chiar dacă nu aveam de-a face cu un izvor cartografic, informația și pledoaria lui Busbecq sunt unele dintre cele mai convingătoare argumente în favoarea necesității expansiunii Habsburgilor în bazinul pontic, reclamată de eliberarea „fraților” întru credință.

„Dacă nu aș fi vizitat Marea Neagră, când am avut posibilitatea de a naviga până acolo, aș fi meritat să fiu considerat un leneș... Am făcut o călătorie minunată și mi s-a permis să intru în câteva din reședințele de la țară ale sultanului, locuri de plăcere și desfătare... Am văzut și numeroase grădini aparținând sultanului, situate în văi încântătoare. Ce locaș al nimfelor! Ce adăpost al muzelor! Ce locuri pentru a te retrace să meditezi!

Întregul pământ, însă cum am mai spus, pare să ducă dorul, de mult, timp, după cultura și grija creștinilor. Și cel mai mult (parcă) Constantinopolul, ca și întreaga Grecie. Țara care a descoperit toate artele și învățătura disciplinelor liberale pare să ceară înapoi civilizația pe care ne-a transmis-o nouă

¹⁸ *Ibidem*, p. 503.

¹⁹ L. Stegena, *op. cit.*, p. 99.

²⁰ *Ibidem*, p. 100.

și să ne implore ajutorul în numele credinței comune, împotriva barbariei sălbatice" ²¹ (subl. ns.).

Această descriere mișcătoare a unui tărâm al zeilor, căzut acum în mâna barbarilor este urmat de un sever rechizitoriu la adresa pasivității „republicii creștine”, ce nu se grăbise, de peste 100 de ani, să-și unească forțele pentru a elibera Bizanțul.

„Dar totul este în van — adăuga Busbecq — pentru că principii creștinătății au mintea ocupată cu alte lucruri. Legăturile apăsătoare cu care turcii îi oprează pe greci nu sunt mai rele decât viciile ce ne macină pe noi: lăcomia, mândria, ambiția, avariția, ura, invidia și gelozia. Credința și simțul datoriei ar trebui să ne grăbească să ne ajutăm frații în nevoie, sau, măcar, *dacă dorința de glorie și de onoare ar lipsi ca să lumineze mințile noastre proaste, atunci, din propriul interes, principii din zilele noastre ar trebui să își asume riscul <de a ataca> regiunile barbarilor atât de frumoase și de bogate în resurse și să le aducă sub stăpânirea lor*” ²².

Busbecq înțelegea ca nimeni altul că patima apărării credinței și zelul „cruciat” erau demult stinse. El cerea, ceea ce de altfel Ferdinand de Austria încercase peste două decenii, ca interesul politic și economic să reorienteze politica fiecărui principe, în parte, spre o coaliție de forțe împotriva Imperiului otoman. Noua politică a echilibrului de forțe reclama, însă, ceva ce ambasadorul imperial știa prea bine, dar dezaproba; nu o conlucrare împotriva turcilor, ci o cooperare a creștinilor cu aceștia pentru menținerea pozițiilor existente și pentru contracararea dușmanilor, indiferent de confesiune. Süleyman prefera alianța Franței catolice și se lupta cu șiiții în Persia. La rândul lor Francisc I și Veneția încercau să-l izoleze pe Carol al V-lea și pe Ferdinand de Austria unelțind la Poartă. Pentru toate aceste motive Busbecq continua rechizitoriul.

„Dar altfel se întâmplă, mergem în Indii și la Antipozi, peste apele fără margini ale Oceanului, pentru că acolo prada și profitul sunt mai bogate și putem să înșelăm pe băștinașii neștiutori și creduli, fără a pierde nici un strop de sânge. *Credința este ceea ce propovăduise dar banul este ceea ce caută.*

Lucrurile stăteau altfel în vremea strămoșilor noștri... Onoarea nu interesele egoiste i-au împins în expedițiile lor îndepărtate și periculoase; așa s-au întors din război *nu cu avere mai mare în bani ci mai bogați în renume*...” ²³.

Urmează apoi o descriere amănunțită a amplasării principalelor puncte strategice ce făceau ca Marea Neagră să fie indisolubil legată de stăpânirea turcilor spre Balcani și spre Mediterana”... Ea <Marea Neagră> trece prin strâmțori înguste de-a lungul Bosforului tracic, ... ajunge la Constantinopol cu multe ocolișuri pe o distanță de o zi de drum. Apoi printr-o trecere la fel de îngustă se varsă în Marea de Marmara. La mijlocul intrării în Bosfor este o stâncă cu o colană pe care este scris numele unui roman (Octavian, dacă îmi aduc bine aminte). Pe țărmul european se află un turn înalt numit Pharos, în care arde o lumină pentru a conduce marinarii noaptea. Nu prea departe un mic râu se varsă în mare, din albia lui am cules pietre cu puțin

²¹ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Omnia quae extant, Epistola I*. Pentru confruntarea traducerii s-au folosit și *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, imperial ambassador at Constantinople*, Oxford, 1968, facsimil după ed. din 1633, p. 39 și urm.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 46.

inferioare onixului și sardonixului, de fiecare dată când le lustruiam erau și mai strălucitoare. La câteva mile de la intrare se vede strâmtoarea prin care Darius și-a condus armata în Europa, împotriva sciților. Cam la jumătatea drumului, în Bosfor, sunt două fortificații una în Europa („Rumeli Hissar”) și cealaltă pe țărmul asiatic („Anatoli Hissar”). Ultima a fost cucerită de turci înaintea atacului împotriva Constantinopolului. Fortificația cu zidurile ei puternice a fost construită de Mahomed cu câțiva ani înainte de a asedia orașul și este folosită în prezent ca închisoare pentru prizonieri de război...”²⁴.

Busbecq încheia descrierea sa detaliată printr-un amănunt ce putea servi la relevarea importanței economice viitoare a Mării Negre, combătând teoria potrivit căreia oricum această mare avea să se înnămolească, transformându-se în lac închis. Dimpotrivă ea rămânea deschisă spre Dunăre, Nipru și Mediterană. „Un lucru trebuie să spun, anume că Polybius a greșit total când a demonstrat, cu multe argumente, că în cursul timpului Marea Neagră va fi înnămolită de acumulările de nisip ale depunerilor aluvionare aduse de Dunăre, Nipru și de alte râuri și astfel va deveni nenavigabil. Marea Neagră nu este azi mai puțin navigabilă decât a fost în zilele sale <ale lui Polybius>...”²⁵.

Revenind la mărturiile cartografice, descrierea de călătorie a lui Ogier Ghislin de Busbecq fiind o argumentație în proză a acelorași direcții strategice indicate și de hărțile anterioare, considerăm că cel mai elocvent document de acest tip privind obiectivele Habsburgilor în Europa, în Mediterană, în „Lumea Nouă” și, nu în ultimul rând, în Marea Neagră, este atlasul de mărime impresionantă elaborat în jurul anului 1570 de Abraham Ortelius la Anvers. Numele acestei lucrări este *Theatrum orbis terrarum*²⁶, și cuprinde cea mai amplă pledoarie geografico politică în sprijinul ideii *dominației mondiale*, rezervată Casei de Austria, prin cele două ramuri ale ei, Habsburgii din Spania și cei din Imperiu german, ramuri reunite prin dubla ratificare a ediției princeps, publicată în 1570, Ediția din 1590 purta aprobarea, întărită cu iscălitura proprie, a împăratului Rudolf (Ratisbona — 22 octombrie 1576) și cea a regelui Filip al II-lea al Spaniei (Anvers — 3 februarie 1579). De la dedicația din foaia de titlu, către regele Filip „monarh al tuturor timpurilor și al imperiului cel mai vast al întregului glob”, la versurile explicative și la alcătuirea hărților, se poate recunoaște aceeași concepție legată de misiunea Habsburgilor de a salva moștenirea romană, care aflată o vreme în ruină, a fost ridicată pe culmile măreției de Carol al V-lea și de urmașii săi spanioli.

„Europe, cuius viridis fastigia lambit
Pampinus, et dulci vitis secunda racemo.
(Nam colit Europe Bacchum, Bacchus colit illam)
Dextra manus sceptrum gestat clavumque sinistra
Admontum sphaerae, caput et insigne corona
Haec reliquis Nymphis excelsior omnibus una est,
Et laté, auspibus quondam victricibus armis,

²⁴ *Ibidem*, p. 41.

²⁵ *Ibidem*, p. 42.

²⁶ Abrahamus Ortelius Antverpianus, *Theatrum orbis terrarum*, ediția princeps Anvers, 1570, (facsimil Florența, 1991 după ediția din 1595). În 1606 era tradus în limba engleză (*The Theatre of the whole world*).

Roma, tuis, fines porrexit adusque colentem
 in Libyam, inque Asiam divisosque orbe Britannos
 Eius et imperium proferre Hispania nuper
 Ausa, per ignotum pelagus nova regna, novosque
 Invenit populos qui nunc
 Novus orbis habetur''²⁷.

Atlasul a fost elaborat după o concepție modernă și depășește portu-lanele din secolele anterioare. *Harta I* este un *planiglob* cu toate cunoștin-țele geografice ale epocii. *Harta a II-a* este destinată Europei; ceea ce inte-resează este că pentru a evita orice implicații politice țările europene sunt prezentate cu numele antice și prin unitățile administrative de bază ce le compun (ducate, marchizate, comitate etc.). Excepție fac doar Spania și Portugalia, marcate ca regate și cărora le sunt alăturate, prin hărți cores-punzătoare, toate domeniile coloniale ce le aparțineau.

Cum atlasul a fost ratificat și de împăratul Rudolf al II-lea era firesc ca și pretențiile și interesele ramurii austriece a Habsburgilor să fie pre-zente. Astfel între țările europene sunt incluse Moldova și Țara Româ-nească (Walachia) cu localitățile principale, relativ bine amplasate și corect denumite (Huși, Fălciu, Suceava plasată însă la vest de Siret, Putna, Lă-pușna, Mărășești, Cetatea-Albă). Mai greu de identificat sunt localitățile din Țara Românească: Chalow (?), pe Dunăre, sau Aluata (evident undeva pe Olt).

Pentru importanța acordată țărilor române, direct legată de încerca-re a Habsburgilor de a ajunge la gurile Dunării, se poate face referință la o altă hartă a atlasului, numită *Romaniae* (*Rumelia*), *quae Olim Thracia dicta, vicinerumque regionum, uti Bulgariae Syrfiae etc. descriptio*²⁸. Autorul precizează că această hartă este de fapt o preluare după cea a lui Iacobus (Giacomo) Castaldus Pedemontanus, intitulată *Orbis universalis typum magnaforma*...; fiind preluarea unei hărți din 1546 există și inexactități.

Atrage însă atenția reprezentarea corectă a celor trei brațe ale Dunării (nu 2 sau 5 cum apar cu alte ocazii). Pe brațul Chilia este notat orașul Bialo-gorod (evident o greșită amplasare a Cetății Albe), Licostomo se afla și el incorect plasat în zona de unificare a brațului Chilia cu Sulina de azi, iar Sfântu Gheorghe este menționat pe cel de-al treilea braț. Alături de Mol-dova și Țara Românească, mai apare o unitate politică distinctă *Basarabia*, ce ocupă teritoriul așa numitei „Țări de Jos”, cuprinzând și zona dintre Prut și Nistru. Orașele sunt plasate aleator; este interesant însă că numele lor a fost reținut (sunt notate Tiraspol — pe Prut; Reni la nord de Galați; care el însuși este plasat la ramificația gurilor Dunării, alături de acestea apar Oblucita, Vaslui și Putna, relativ corect marcate).

Cursul Dunării fiind deviat amonte, spre sud ajunge să străbată centrul Bulgariei, fapt pentru care orașele Țării Românești apar notate de două ori (în Bulgaria și în Valachia). Transilvania este numită *Valachia interior*. Toate aceste amănunte, chiar dacă eronate, arată că autorul (Iacobus Castal-dus) știa multe lucruri despre țările române, — care îi erau mai bine cunos-cute decât Bulgaria—dar nu fusese niciodată pe teren. Era însă convins

²⁷ *Ibidem*, f. A₂ verso — A₃ recto.

²⁸ *Ibidem*, harta nr. 101.

de unitatea etnică și geografică a spațiului dunăreano-pontic prin realuarea permanentă a numelui de Valahia, folosit, când pentru zona Moldovei, când pentru câmpia Dunării, când pentru Transilvania.

Harta 97 conține și o altă imagine a Transilvaniei, alcătuită de această dată după cunoștințele cele mai exacte din epocă. Hidronimele sunt notate în maghiară, germană, latină și română (cu mențiunea „în limba valahă”). De exemplu: Olt — die Alth — Aluata. Pentru Transilvania sunt menționate toate sursele „moderne” care descriau bogățiile și relieful provinciei. Sunt citați Georg Reicherstorffer, Petrus Rensanus, Martin Cromer.

Unitatea zonei amintite revine în secțiunea rezervată *hărților istorice*, unde la fila 5 este redată Dacia antică și Moesia, fiind alăturate toate informațiile ce au putut fi sintetizate după Strabon și Dio-Cassius. Urmează o hartă amănunțită a Daciei romane și a Moesiei Inferior, precum și amplasarea *dacilor liberi*, numiți „carpo-daci, carpi și costoboci”. Harta Daciei reapare la fila G în cadrul Europei antice, și la fila H, înglobată Imperiului roman, prezentat cu toate posesiunile sale tricontinentale, de la Tigris până în Nordul Africii și în insulele Britanice.

Redarea atât de amănunțită a acestui izvor cartografic cred că vorbește de la sine despre concepția ce a prezidat la alcătuirea sa. Cele 148 de hărți sunt, în cea mai mare parte, o pledoarie pentru refacerea gloriei pierdute a Romei antice, prin intermediul Casei de Austria.

Aceeași dorință de a reveni în hotarele istorice și naturale ale Imperiului roman se regăsește și în harta alcătuită în 1592 ce prezenta sugestiv Europa ca pe o femeie al cărei cap era Spania, inima se afla la Praga (reședință preferată a împăratului Rudolf al II-lea), iar corpul acoperea toate teritoriile ce aparținuseră Romei, până la Constantinopol. În aceeași perioadă se tipărea și *Sybenbürgische Chronica* ce considera că „aceste două țări <Țara Românească și Moldova> ca și Transilvania au locul lor în Europa pe care odinioară *Dacia sau Valahia Mare l-a avut*”²⁹.

Programul pontic al Habsburgilor, odată conturat, avea să se cristalizeze în epoca lui Rudolf al II-lea și să dezvolte în tot cursul secolului XVII. Chiar în anul celui de al II-lea asediu al Vienei (1683) Sigismund Betulii publica în Nürnberg o hartă a Europei, având drept punct central de reper cursul Dunării și vărsarea fluviului în Marea Neagră. Însuși titlul hărții (*Danubius fluviorum Princeps... a fonde ad ostia ex variis historicorum et geographorum monumentis*) arată clar obiectivul strategic și politic urmărit de autor și implicat de Habsburgi. Legenda hărții, alcătuită ca un scurt text moralizator, îndemna pe împărat și pe toți principii creștini la recuperarea „ambelor maluri ale Dunării”, până la vărsare, pentru a scăpa atâția creștini de „tirania” turcilor. Acesta este textul: „Huc animos! Gloriosissime Imperator, / Potentissimi Reges, / Serenissimi Princeps ac Proceres Christiani! / Fallor AN DUBIUS nunc DANUBIUS quo se vertat, / ad vos respicit. / Hactenus, qua Ister, Turcicus audiit, / misere Binominis: / Vos obstestatur, ope vestra ut posthac / audiat une nomine Christianus. Fidem, Fortunam, Fortitudinem Vestram implorat; / immitis sub Barbaro aerumnae pertaessus, / sub mite Christi jugum postliminie redire gestit. / Tantum terrarum Turca Christe Vestro eripuit, Christiani! Quod Vestrum est repetitio Pesteros Vestros in interum restituite. Sit Vobis labor omnibus idem: / Regna

²⁹ *Sybenbürgische Chronica und Kriegshändel zu Wasser und Lande*, f. 1, 1596, f. 4—5.

Provincias, Urbes recuperare: Religionem sub Tyranide, Artes liberales sub Barbarie, / Christiano in Carcere, ad aratrum, ad remes, / misere germentes redimere: / Utramquam Danubii ripam Christe adserere. / Sic vincat, ope Leonum, invictissimus Leopoldus, / Faxit Deus Homo Christus!"³⁰

Acest document posterior etapei de care ne ocupăm este însă un indiciu sigur al intențiilor politice cu care pornise Ferdinand de Austria, în secolul XVI, confruntarea cu Imperiul otoman. Harta lui Sigismund Betulii nu numai că relua izvoare cartografice mult mai vechi (probabil de secol XVI), dar folosea, în scurtul text ce servea drept legendă, argumentația secolului XVI prin care Busbecq cerea apărarea „fraților” greci, iar Veráncsics dorea ca principii creștini să împiedice „pătrunderea Istrului” în Germania, ca și pe cea cu care „regele romanilor” sensibilizase Dieta imperială, în 1552, când convinsese pe principii că cea mai importantă sarcină a creștinătății o constituie apărarea liniei Dunării de Jos, de unde venea cel mai mare pericol pentru Imperiu.

THE BEGINNINGS OF THE PONTIC POLICY OF THE HOUSE OF AUSTRIA IN 16-CENTURY HUMANISTIC WRITINGS AND CARTOGRAPHY SOURCES

Abstract

The present paper is an attempt at outlining the theoretical and ideological bases of the Habsburgs' political expansion toward the Danube and the Black Sea.

The whole argumentation, which passed from humanistic writings into the list of conventional sigus displayed on cartography sources, was centered on the idea that the Habsburgs, as heirs to the Roman Empire, were rightfully entitled to rule over Dacia. Johannes Cuspinianus considered the Danubian „limes” to be the natural borderline of the new Roman Empire of the German nation, while the three Rumanian Principalities were in their turn the keepers of the Dacian and Roman tradition. Cartography sources reminding of the idea of Dacia and of the Romans' presence at the mouths of the Danube, be it in a direct or indirect manner, are the following: *Atlante Nautico* drawn up by Vesconte Maggiolo in 1512; *Tabula Hungariae ad quator latera* (1528); *Chorographia Transylvaniae* drawn up by Johannes Honterus in 1532. The most interesting by far is the impressive atlas (148 maps) we owe Abraham Ortelius who in 1570 was publishing *Theatrum orbis terrarum* at Anvers. This geography work was at the same time a political plea advocating the right of the two branches of the House of Austria (the Spanish and the Austrian ones) to world domination, and this by virtue of the rights inherited from Ancient Rome.

³⁰ Bayerische Staatsbibliothek, „Kartensammlung”, Mapp II, 80 d. Mulțumim pe această cale domnului profesor Șerban Papacostea ce ne-a semnalat cu mult timp înainte de a ajunge la München existența și conținutul acestei hărți.

IZBUCNIREA RĂZBOIULUI RUSO-OTOMAN DIN 1710–1711 PENTRU STĂPÂNIREA BAZINULUI MĂRII NEGRE (UN IZVOR NARATIV OTOMAN)

ADRIAN TERTECEL

Bazinul Mării Negre a reprezentat, încă din antichitate, un spațiu de rivalitate acerbă între diverse state și popoare. Cauzele acestui fapt rezidă în marea importanță strategică și economică a acestei regiuni. Ea oferă atât bogate resurse naturale, cât și posibilitatea unor legături de transport și comerț intens între Asia și Europa, între Marea Mediterană, Marea Baltică și stepele euroasiatice din nordul Mării Negre. Cine controlează bazinul pontic stăpânește deci atât numeroase bogății ale naturii, cât și importante drumuri (de uscat, maritime și fluviale) și răscruci de drumuri. Sciții, tracii, perșii, vechii greci, romanii, bizantinii, slavii, hazarii, cumanii, tătarii, italienii (genovezii și venețienii), otomanii, rușii, românii, bulgarii, ucrainenii și gruzinii au stăpânit, în diverse perioade, total sau parțial, țărmurile Mării Negre și Strâmtoarele (Bosfor și Dardanele). Doar trei state au reușit, în epoci diferite, să controleze în întregime bazinul Pontului Euxin. Este vorba despre Imperiul roman, Imperiul bizantin și Imperiul otoman. Acestea au reușit (fiecare pentru câteva secole) să transforme Marea Neagră într-un adevărat lac interior ¹.

În anii 1484–1774, Imperiul otoman a stăpânit toate țărmurile Mării Negre (hanatul tătar al Crimeei devenindu-i vasal încă din 1475) ². Ca și Bizanțul la apogeul său, Înalta Poartă făcuse din Marea Neagră un lac interior al imperiului (folosit mai ales pentru aprovizionarea Istanbulului și a armatei otomane), nepermițând nici unui alt stat să se apropie de litoralul acesteia. De la finele secolului al XVI-lea, doar câteva corăbii comerciale străine (engleze, olandeze și franceze) mai primeau, foarte rar, dreptul de a pătrunde în Marea Neagră ³. Trupele otomane din eialetele Silistra–Ocea-

¹ Pentru istoria bazinului Mării Negre până la instaurarea stăpânirii otomane asupra întregului litoral pontic (1484), precum și pentru compararea de ansamblu a politicii pontice a Bizanțului și a Înaltei Porți, vezi: Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I–II, Editura Meridiane, București, 1988.

² Pentru principalele aspecte ale stăpânirii otomane asupra bazinului pontic, a se vedea (mai ales): Halil İnalcık, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, in „Arheion Pontou”, t. 35, 1979, p. 74–110; Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Jurnal de călătorie), cilt I–IX (vol. I–IX), Istanbul, 1896–1938.

³ Vezi: Halil İnalcık, *op. cit.*; Paul Cernovodeanu, *England and the Question of Free Trade in the Black Sea in the 17th century. General Survey*, in „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VI, nr. 1, 1967, p. 15–22; Robert Mantran, *op. cit.*, p. 575–583; B. H. Sumner, *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu* (Peter the Great and the Ottoman Empire), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, p. 11–26 (traducere din engleză în turcă: Eşref Bengi Özbilen).

kov, Caffa, Trabzon — Batumi și Çıldır (având ca puncte de sprijin Cetatea Albă, Oceakovul, cetățile din Crimeea și de la Marea de Azov, precum și cele de pe litoralul caucazian), cavaleria tătarilor crimeeni și a celor din Bugeac, precum și flota otomană garantau stăpânirea solidă a padișahului de la Istanbul asupra acestei regiuni⁴.

Sub domnia țarului Petru cel Mare (1689—1725), Rusia se afla în plin proces de întărire și dezvoltare pe toate planurile. Ea dorea de multe sute de ani să pună stăpânire pe țărmul nordic al Mării Negre, iar apoi să ajungă la Strâmțori și la Constantinopol (Istanbul pentru otomani, Țarigrad pentru popoarele slave și pentru românii medievali), asigurându-și astfel ieșirea la „mările calde”. Aceste planuri erau o moștenire de la vechii slavi, de la varegi („drumul de la varegi la greci”) și de la Rusia Kieveană. Din secolul al XIII-lea, tătarii (apoi tătarii și otomanii) blocaseră complet accesul Rusiei la Marea Neagră. La motivațiile economice și strategice ale dorinței rusești de stăpânire a bazinului pontic, se adăugau (începând din secolele XV—XVI) motivațiile ideologico-religioase. Este vorba despre „eliberarea” Constantinopolului și a creștinilor ortodocși din Peninsula Balcanică „de sub jugul păgân” (otoman). Propaganda rusă în această direcție a fost foarte intensă și destul de eficientă, ea reușind să atragă (cel puțin pentru o vreme) popoarele creștine balcanice de partea țarului și să mascheze parțial caracterul imperialist și expansionist al politicii externe rusești⁵.

Profitând de îndelungatul război dintre Imperiul otoman și Liga Sfântă (Austria, Polonia și Venetia) din anii 1683—1699, Petru cel Mare a reluat, în 1695, ostilitățile împotriva Înaltei Porți (Rusia aderase la Liga Sfântă în 1686, dar în anii 1690—1694 nu mai participase, practic, la lupte datorită problemelor interne). În 1696, trupele țarului au ocupat cetatea Azov (*Azakh*), iar apoi (1697—1698) și alte cetăți din apropiere, producând astfel o primă breșă în sistemul stăpânirii otomane asupra Mării Negre. În urma păcii de la Karlowitz (1699), slăbită de înfrângerile suferite în fața Austriei, Poloniei și Venetiei, Poarta le-a cedat acestora întinse teritorii. De asemenea, prin pacea de la Istanbul (1700), otomanii au trebuit să accepte (pentru moment) stăpânirea rusă asupra cetăților-porturi Azov și Taganrog. Rusia căpăta ieșire doar la Marea de Azov și își amâna astfel aplicarea planurilor pontice, intrând (în alianță cu Polonia, Saxonia și Danemarca) în „Războiul nordic” contra Suediei (1700—1721) pentru a-și asigura accesul la Marea Baltică⁶. Pe tot parcursul desfășurării „Războiului nordic”, Petru cel Mare s-a străduit din răspuțeri să evite declanșarea unui nou război ruso-otoman.

⁴ Pentru organizarea administrativă și militară otomană în bazinul Mării Negre în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, a se vedea (în special): Atsız, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler* (Selecțiuni din *Jurnalul de călătorie* al lui Evliya Çelebi), cilt 1, Istanbul, 1990; Yücel Ökaya, *XVIII. yüzyılda Osmanlı kurumları ve Osmanlı toplumu yaşıantısı* (Instituțiile otomane și viața socială otomană în secolul al XVIII-lea) Ankara, 1985, p. 27—60.

⁵ Paul Cernovodeanu, *Pierre le Grand dans l'historiographie roumaine et balkanique du XVIIIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, XIII, nr. 1, 1975, p. 77—95; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Editura Junimea, Iași, 1986, p. 39—115; B. H. Sumner, *op. cit.*, p. 27—56.

⁶ S. F. Oreškova, *Russko-tureŭkie otnoŭeniia v naciiale XVIII v.* (Relațiile ruso-turce la începutul secolului al XVIII-lea), „Nauka”, Moskva, 1971, p. 26—33; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Turcia și Rusia), Ankara, 1970, p. 7—14; Paul Cernovodeanu, *Le journal des travaux du Congrès de Karlowitz (1698—1699)* în „Revue des études sud-est européennes”, XIX, nr. 2, 1981, p. 325—354.

În același timp, însă, țarul a intensificat propaganda antiotomană și prorsească printre creștinii ortodocși din Balcani, a dezvoltat activitățile de spionaj pe teritoriul Imperiului otoman, a strâns legăturile cu domnii Țărilor Române și cu liderii sârbi, muntenegreni, bulgari și greci, a consolidat flota rusă din Marea de Azov, cetățile Azov și Taganrog, a construit pe Niprul inferior cetățile Kamenka și Samara. Imediat după încheierea „Războiului nordic”, țarul plănuia reluarea războiului antiotoman pentru luarea în stăpânire a bazinului Mării Negre⁷.

Pentru Înalta Poartă anii 1700–1710 au fost ani de lentă refacere internă după războiul cu Liga Sfântă. De aceea, Poarta nu a putut profita de angajarea Austriei în „Războiul pentru moștenirea spaniolă” (1700–1713). Deși otomanii doreau cu ardoare să astupe breșa creată de ruși la Marea de Azov (prelungire spre nord-est a Mării Negre), totuși ei se simțeau încă slabi și au păstrat în perioada 1700–1710 o politică externă de neutralitate (*tarafsızlık*). Însă au luat măsuri ferme de apărare (refacerea flotei, construirea în strâmtoarea Kerci a cetății Yeni Kale, consolidarea celorlalte cetăți nord-pontice) în așteptarea momentului potrivit pentru a recuceri teritoriile pierdute și a bloca expansiunea rusă⁸. Astfel, relațiile ruso-otomane deveneau, an de an, tot mai tensionate. Ambele părți așteptau o conjunctură favorabilă pentru a putea trece la atac.

După victoria de la Poltava (1709), obținută de țarul Petru cel Mare asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea, acesta din urmă s-a refugiat în Imperiul otoman, la Bender (Tighina). El a rămas pe teritoriul otoman timp de cinci ani (1709–1714), din care primii patru (1709–1713) a rezidat la Bender. Aici el a desfășurat o intensă activitate diplomatică menită să folosească armata otomană (și tătară) în războiul său contra Rusiei⁹. Otomanii au resimțit acut creșterea puterii Rusiei după bătălia de la Poltava, intuind că, odată înfrântă Suedia, ar fi venit rândul Înaltei Porți. Anii

⁷ M. R. Arunova, S.F. Oreškova, *Russkii posol v Stambule. Piotr Andreievici Tolstoi i ego opisanie Osmanskoi imperii naciala XVIII v.* (Un ambasador rus la Istanbul. Piotr Andreievici Tolstoi și a sa descriere a Imperiului otoman la începutul secolului al XVIII-lea), „Nauka”, Moskva, 1985, p. 37–105 (adresăm, și pe această cale, mulțumiri deosebite domnului prof. dr. Paul Cernovodeanu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție această lucrare, precum și rapoartele diplomatice ale lui Sir Robert Sutton); B.H. Sumner, *ibidem*; ** *Istoričeskie sviazi narodov S.S.S.R. i Rumânii v XV – naciala XVIII v.. Dokumenti i materialy v trioh tomah* (Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume), t. III (1673–1711), Moskva, 1970, p. 139–337; Alexandre A.C. Stourdza, *Constantin Brâncoveanu Prince de Valachie (1688–1714). Son regne et son époque*, t. III, Paris, 1915. Reiese foarte clar faptul că, în întreg intervalul 1700–1711, popoarele balcanice, Constantin Brâncoveanu, Constantin Duca, Mihail Racoviță și Dimitrie Cantemir, au întreținut legături strânse cu Rusia, țarul promițându-le, în repetate rânduri, sprijin pentru a se putea elibera de sub stăpânirea (dominația) otomană.

⁸ S.F. Oreškova, *op. cit.*, p. 40–56; A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barşı* (Expediția și pacea de la Prut), cilt I–II, Ankara, 1951–1953, p. 49–67 (mulțumim, și pe această cale, domnului prof. dr. Mihai Maxim – căruia îi datorăm formarea noastră profesională în domeniul limbii și istoriei turco-osmane – pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție această lucrare, precum și alte lucrări ale lui A.N. Kurat); A.N. Kurat, *XVIII. yüzyıl başı „Avrupa umumî harb’inde Türkiye’nin tarafsızlığı* (Neutralitatea Turciei în „Războiul general european” de la începutul secolului al XVIII-lea), în „Belleten”, 1943, c. VII, no. 26, p. 245–272.

⁹ Veniamin Ciobanu, *Les Pays Roumains au seuil du 18-e siècle. (Charles XII et les Roumains)*, Edit. Șt. și Enciclopedică, Bucurest, 1984, ; V. Mihoșdea, *Carol al XII-lea la Tighina*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tomul XXV, București, 1943; N. Iorga, *Carol XII, Petru cel Mare și Țările noastre*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., seria II, t. XXXIII, București, 1911.

1709—1710 au fost, pentru relațiile otomano-ruse, ani de maximă încordare caracterizați prin situația „nici pace, nici război”¹⁰.

La 9/20 noiembrie 1710, Divanul imperial otoman declară război Rusiei¹¹. Cu excepția răscoalei antiotomane a muntenegrenilor și a unei părți a sărbilor (care nu a putut influența rezultatul războiului), precum și a trecerii domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir (1710—1711), de partea țarului, acesta din urmă nu a primit nici un ajutor din partea creștinilor balcanici sau a domnului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu (1688—1714). Aceștia au rămas în așteptare pentru a vedea cine va învinge în lupta dintre trupele ruso-române ale lui Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir (în iunie 1711, în Moldova intraseră aproximativ 40.000 de ostași ruși cărora li s-au alăturat 5—10.000 de oșteni români) și trupele otomano-tătaro-suedezo-cazace (aproximativ 140—150.000 de ostași) care pătrunseseră în Moldova la începutul lunii iulie 1711 sub comanda marelui vizir Baltacı Mehmed Pașa¹².

Bătălia decisivă între cele două armate s-a dat pe teritoriul Moldovei, la Stănilești (18—22 iulie 1711). Victoria a fost de partea otomanilor, datorită atât superiorității numerice a ostașilor Porții, cât și lipsei de fermitate a lui Petru cel Mare și greșelilor comise de el în cursul operațiilor militare. De altfel, țarul nu dorea un nou război cu Poarta înainte de încheierea războiului cu Suedia. A fost însă nevoit să lupte. A trebuit să-și lase o mare parte din trupe pe frontul suedez. În același timp, s-a bazat prea mult pe Țările Române și creștinii balcanici. A fost la un pas de a cădea prizonier sau chiar de a-și pierde viața. Prin pacea de la Vadul Hușilor, Rusia se obliga să se retragă din Moldova și să înapoieze Porții cetatea Azov, precum și alte cetăți și teritorii nord-pontice. Ea se mai angaja să nu se amestece în treburile cazacilor zaporojeni și ale Poloniei, retrăgându-și totodată armata din aceste teritorii, să permită libera trecere a lui Carol al XII-lea prin Polonia spre posesiunile sale și să-și înceteze activitatea diplomatică permanentă la Istanbul. Vicecancelarul Piotr Șafirov și Mihail Șeremetev rămăneau ostateci la otomani până la îndeplinirea prevederilor păcii¹³. Aceste prevederi au fost confirmate prin tratatul de la Edirne (13/24 iunie 1713), iar aplicarea lor a fost încheiată până în septembrie 1714. În luna următoare, Șafirov și Șeremetev părăseau teritoriul otoman în drum spre Rusia, iar Carol al XII-lea făcea același lucru, trecând prin Țara Românească și Transilvania spre posesiunile sale¹⁴.

¹⁰ B.H. Sumner, *op. cit.*, p. 41—50; S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 57—92; *Istoriceskie sviazi* ..., t. III, p. 308—322.

¹¹ Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 251; idem, *Cronica lui Mehmed Rașid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în „Studii”, nr. 4/1961, p. 923—924; S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 79; A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barış*, p. 161—169.

¹² B.H. Sumner, *ibidem.*; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 72—90; M. A. Mehmet, *Cronica lui Mehmed Rașid* ..., p. 925—927; S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 93—112; Ion Neculce, *Opere* (Letopisețul Țării Moldovei), ediția G. Ștrempel, București, 1982, p. 515—625.

¹³ Despre bătălia de la Stănilești și pacea de la Vadul Hușilor, vezi (în special): S.F. Oreškova, *op. cit.*, p. 114—137; A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barış*, p. 728—731; M. A. Mehmet, *Istoria turcilor*, p. 251—255; idem, *Cronica lui Mehmed Rașid* ..., p. 925—931; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 87—154.

¹⁴ S.F. Oreškova, *op. cit.*, p. 138—187; Paul Cernovodeanu, *Anglo-Dutch Mediation in the Russo-Turkish Peace Treaty of the Prut (1712—1713)*, în „Southeastern Europe” (Arizona State University- U.S.A.), 5, Pt. 1, 1978, p. 88—101; A.N. Kurat, *İsveç kiralı XII. Karl'ın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu* (Șederea regelui Suediei, Carol al XII-lea în Turcia și Imperiul otoman în acea vreme), Istanbul, 1943; idem, *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710—1714)*, London, 1953.

Dimitrie Cantemir s-a refugiat în Rusia imediat după bătălia de la Stănilești. Poarta a reușit să astupe, astfel, breșa creată de Rusia în 1696 și să rămână stăpâna deplină a bazinului Mării Negre până la pacea ruso-otomană de la Kûçük Kaynarca (1774). De asemenea, ea și-a consolidat pentru câteva decenii dominația asupra Moldovei și Țării Românești. În Moldova (1711) și Țara Românească (1716) au fost instaurate domniile fanariote (care au durat până în 1821). Poarta nu mai avea încredere în domnii români. Astfel, în loc de obținerea independenței (dorită atât de Dimitrie Cantemir, cât și de Constantin Brâncoveanu), Moldova și Țara Românească aveau să sufere multe decenii o sporire a exploatații economice otomane și o limitare drastică a autonomiei lor.

Acestea au fost — prezentate pe scurt — cauzele, desfășurarea și efectele războiului ruso-otoman din 1710—1711.

Ne vom opri, în continuare, mai amănunțit asupra cauzelor și momentului izbucnirii războiului sus-menționat.

Istoriografiile din diverse țări au opinii diferite în această privință. Totuși, în esență, aceste păreri pot fi împărțite în două categorii. Prima categorie (care include istoriografiile rusă, română și occidentală) afirmă că războiul ruso-otoman din 1710—1711 s-a declanșat datorită intrigilor țesute la Istanbul de către reprezentanții regelui Suediei, Carol al XII-lea, sprijiniți puternic de ambasadorul Franței¹⁵. Regele Suediei dorea să extindă astfel spre sud „Războiul nordic”, folosind trupele otomano-tătare pentru a ataca Rusia. Franța spera ca, odată izbucnit un nou război ruso-otoman, să poată determina Poarta să atace și Austria, fapt ce ar fi ușurat eforturile francezilor (în cadrul „Războiului pentru moștenirea spaniolă”) împotriva englezilor, olandezilor și austrieilor. Tocmai aceste intrigi și presiuni suedezo-franceze ar fi determinat Poarta să declare război Rusiei. Altfel, Poarta (care ne este înfățișată ca fiind mult slăbită după războiul cu Liga Sfântă și ajunsă aproape o marionetă) nu s-ar fi decis să pornească acest război. Cu unica excepție a turcologului Mustafa Ali Mehmet, întreaga istoriografie românească împărtășește această opinie¹⁶.

Cea de-a doua categorie de păreri (care include doar istoriografia turcă și un număr foarte limitat de istorici străini) susține că rolul suedezilor și francezilor în izbucnirea războiului sus-amintit a fost minor. Otomanii înșiși (împreună cu aliații lor, tătarii din Crimeea) au hotărât să atace Rusia pentru a împiedica creșterea puterii acesteia, a recupera teritoriile pierdute prin tratatul din 1700 și a preveni un viitor atac rus asupra Porții (pentru

¹⁵ B. H. Sumner, *op. cit.*, p. 41—42; S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 79—92; S. M. Soloviev, *Istoria Rossii s drevneișih vremen* (Istoria Rusiei din cele mai vechi timpuri), t. VIII, Moskva, 1962, p. 380; A. Z. Măslaevskii, *Rossia i Turčiiia pered Prutskim pohodom* (Rusia și Turcia înaintea campaniei de la Prut), în „Voennai sbornik”, 1901, nr. 1—2, p. 33—34; T. K. Králova, *Russkaia diplomatiia na Bosfore v naciiale XVIII v. (1700—1709)* (Diplomația rusă la Bosfor la începutul secolului al XVIII-lea: 1700—1709), în „Istoriceskie zapiski”, 1959, t. 65, p. 271; J. T. Chance, *George I and the Northern War*, London, 1909, p. 27; M. Vassileff, *Russisch — franzosische Politik (1689—1717)*, Gotha, 1902, p. 48; A. de la Motraye, *Remarques historiques et critiques sur l'Histoire de Charles XII, par M. de Voltaire*, t. I, Londres, 1732, p. 465.

¹⁶ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 93—94; idem, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, Editura Academiei, București, 1980, p. 39—44; Ludovic Demény, Paul Cernovodanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, Editura Academiei, București, 1974, p. 211—212; N. Iorga, *op. cit.*, ; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 10.

care rușii își întăreau permanent cetățile și flota de la Marea de Azov, precum și trupele de la granița de sud, recrutând pentru spionaj și îndemnând la răscoală antiotomană pe creștinii balcanici și pe români). În istoriografia românească, după cum am arătat, doar turcologul M. A. Mehmet, este de această părere. Din păcate, probabil datorită spațiului limitat oferit de lucrarea sa de sinteză asupra istoriei otomane, M. A. Mehmet exprimă foarte sumar această opinie, fără a furniza suficiente explicații¹⁷.

Întrucât statul care a declanșat acest război a fost Imperiul otoman (prin hotărârea Divanului imperial de la 9/20 noiembrie 1710), considerăm că, pentru a putea înțelege cauzele care au determinat această decizie, trebuie să apelăm în primul rând la izvoarele istorice otomane. Desigur, izvoarele ruse, suedeze, engleze, franceze, olandeze, italiene și austriece (bazate pe informațiile furnizate de numeroși diplomați, negustori și spioni aflați pe teritoriul otoman) au importanța lor. Dar rolul lor este, mai degrabă, de a completa și nuanța elementele de bază ale tabloului. În cazul izbucnirii războiului sus-menționat, aceste elemente fundamentale se află, fără îndoială, în sursele otomane.

Având în vedere toate aceste considerente, ne-am propus aici să efectuăm o scurtă analiză a cauzelor izbucnirii războiului ruso-otoman din 1710–1711 și, totodată, să punem la dispoziția istoriografiei românești un fragment dintr-un izvor narativ otoman (referitor la această problemă) care a rămas practic necunoscut și nefolosit în țara noastră. Doar M. A. Mehmet (în sinteza sa sus-amintită) a menționat, la noi, existența acestui izvor otoman și a citat (în traducere proprie) două propoziții din acesta. Este vorba despre *Amintirile scribului (kâtib) de ieniceri Hasan Kürdî* privind războiul sus-amintit și „campania de la Prut” (principala operațiune militară din cadrul acestuia)¹⁸. Celelalte izvoare narative otomane (izvoarele otomane de cancelarie pentru această chestiune au fost prea puțin publicate și sunt, în general, aproape imposibil de găsit în România) referitoare la aceste probleme sunt următoarele: *Jurnalul* lui Ahmed bin Mahmud (pe care l-am tradus și publicat de curând), *Cronica* lui Mehmed Rașid, *Jurnalul* ofițerului de spahii Hüseyin Ağa, două jurnale anonime (unul păstrat la Istanbul, celălalt la Stockholm) scrise de doi participanți direcți la evenimente, *Umde-üt Tevârih* (Temelia istoriilor) a lui Kırımlı Hacı Abdülgaffar Efendi și *Nusret-nâme* (Cartea victoriilor) a lui Fındıklı Mehmed Ağa (aceasta din urmă nu descrie deloc „campania de la Prut”, ci doar declanșarea războiului și evenimentele ulterioare din capitala otomană).¹⁹

¹⁷ Dintre lucrările istoricilor turci referitoare la războiul ruso-otoman din 1710–1711 (și exprimând această opinie), menționăm (în special): A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*; idem, *Türkiye ve Rusya*; idem, *İsveç kıralı...*; İsmail Hakkı Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Istoria otomană), cilt IV, Kisim 1, Ankara, 1988. În privința opiniilor lui M.A. Mehmet, în această privință a se vedea lucrarea sa *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 250–251.

¹⁸ Primele patru pagini (de manuscris) din *Amintirile* lui Hasan Kürdî au fost publicate (în original, cu litere arabe) de A.N. Kurat în lucrarea sa *Prut Seferi ve Barışı*, cilt II (vol. II), Ankara, 1953, p. 714–715. Ele se referă la cauzele și la izbucnirea războiului ruso-otoman din 1710–1711. În lucrarea sa amintită mai sus, A.N. Kurat publică și un alt fragment din *Amintirile* lui Hasan Kürdî, dedicat desfășurării „campaniei de la Prut” (A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 749–753).

¹⁹ Pentru o analiză comparativă de ansamblu a izvoarelor narative otomane privitoare la războiul ruso-otoman din 1710–1711 (și la cea mai importantă operațiune militară a acestuia – „campania de la Prut”), vezi: A.N. Kurat, *Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed bin Mahmud'un Prut Seferine ait „Defteri”* („Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud, secretar al Vistieriei Exterioare, privind campania de la Prut din anul 1711), în „Tarih Araştırmaları Dergisi” (Re-

Dacă, în privința „campaniei de la Prut”, *Amintirile (Hatıralar)* lui Hasan Kürdi sunt întrecute ca valoare informativă de către *Jurnalul* lui Ahmed bin Mahmud și *Cronica* lui Mehmed Rașid (și se află aproximativ la egalitate cu celelalte izvoare narative sus-menționate), în schimb, în privința descrierii cauzelor declanșării războiului și a atmosferei în care s-a luat această hotărâre, se poate afirma că izvorul sus-amintit se află pe primul loc (egalat în privința descrierii faptelor, nu și a atmosferei, de Rașid și Fındıklılı Mehmed Ağa).

Să vedem, deci, ce ne spune (în esență) Hasan Kürdi despre problemele amintite mai sus. Fragmentul pe care îl analizăm aici ocupă primele patru pagini din manuscrisul *Amintirilor* sale (și a fost publicat la Ankara, în 1953, de prof. dr. Akdes Nimet Kurat). Hasan Kürdi vorbește despre numeroasele și repetatele încălcări ale tratatului de pace ruso-otoman de la Istanbul (1700) comise de către țarul Petru cel Mare. Autorul nu oferă detalii în această privință, dar este clar că se referă la consolidarea flotei ruse din Marea de Azov, la întărirea cetăților-porturi Azov și Taganrog, la conflictele de graniță cu tătarii crimeeni și la construirea cetăților Kamenka și Samara (pe Niprul inferior). De altfel, Poarta a fost (în anii 1700–1710) permanent îngrijorată de aceste încălcări și a adresat Rusiei acuzații și avertismente repetate în această privință (a se vedea, printre altele, scrisoarea sultanului Mustafa al II-lea adresată țarului în anul 1703)²⁰.

Dar esența acestui fragment din *Amintirile* lui Hasan Kürdi o constituie descrierea legăturilor țarului cu creștinii ortodocși din Imperiul otoman (mai ales din Peninsula Balcanică), cu Moldova (*Boğdan*) și cu Țara Românească (*Eflâk*). Desigur, în anul 1710, pericolul unui atac rusesc împotriva Porții nu era imediat (așa cum credeau otomanii). Cu toată victoria obținută la Poltava, mai erau necesari câțiva ani pentru ca Rusia să poată câștiga o izbândă decisivă în fața Suediei și să o silească la o pace avantajoasă țarului. Ceea ce ar fi urmat (atacul rus asupra Porții cu sprijinul creștinilor balcanici) justifica însă, oricum, teama otomanilor față de expansionismul rusesc. Hasan Kürdi insistă asupra intensei propagande proțariste făcută în Balcani de preoții și călugării ortodocși, asupra schimburilor de scrisori dintre țar și fruntașii popoarelor creștine balcanice, asupra informațiilor furnizate de aceștia din urmă privind starea armatei și administrației otomane și asupra planului ca, la 12/23 august 1711, să se declanșeze în Peninsula Balcanică o răscoală creștină împotriva Porții concomitent cu

vista de cercetări istorice), tom IV, 1966, nr. 6–7, p. 261–266. Pentru traducerea în limba română a textului integral al „Jurnalului” lui Ahmed bin Mahmud, vezi: Adrian Tertecel, *Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jurnalul” (Defter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al visteriei otomane) privind campania militară a Înaltei Porți din anul 1711 în Moldova*, în „Caietele Laboratorului de studii otomane”, nr. 2, Tipografia Universității București, 1993, p. 55–132. Câteva scurte fragmente (referitoare la războiul sus-amintit) din *Cronica* lui Mehmed Rașid au fost traduse și publicate în românește de M.A. Mehmet în lucrarea sa *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, Editura Academiei, București, 1980, p. 216–219. Un scurt fragment (referitor la izbucnirea războiului respectiv) din lucrarea cronicarului Fındıklılı Mehmed Ağa intitulată *Nusretname* (Cartea victoriilor) a fost tradus și publicat în românește de Mihail Guboglu în lucrarea sa *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. II, Editura Academiei, București, 1974, p. 515–517. Fragmentul din cronica lui Fındıklılı Mehmed Ağa referitor la izbucnirea războiului ruso-otoman din 1710–1711 a fost publicat integral în original (cu litere arabe) în lucrarea: A. N. Kurat, *Prut Seferi ve Barış*, cilt II, p. 711–713.

²⁰ A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barış*, cilt II, p. 709–710; S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 33–56.

trecerea Dunării de către trupele ruse. Scopul final al acestor acțiuni era „eliberarea” Peninsulei Balcanice și a Constantinopolului de sub stăpânirea otomană și formarea aici a unor state creștine ortodoxe vasale Rusiei. Țarul însuși urma să se instaleze la Constantinopol (Istanbul), generalul Șeremetev, la Adrianopol (Edirne), Moldova urma să primească Bugeacul și Dobrogea (probabil că Țara Românească ar fi obținut Brăila, Giurgiu, Turnu și, eventual, unele mici posesiuni pe malul drept al Dunării), iar în Bulgaria, Iugoslavia, Grecia și Albania de azi urmau să se formeze, după cum am menționat, mici state creștine ortodoxe (satelite ale Rusiei). Petru cel Mare (se afirmă în izvorul sus-amintit) a trimis chiar diplome de numire, coroane și veștminte pentru principii pe care intenționa să-i instaleze în fruntea acestor plănuite state²¹.

Fără îndoială că în acest fragment din *Amintirile* lui Hasan Kürdî apar și unele inadvertențe. Este clar că lucrarea a fost redactată în două etape: în timpul izbucnirii și desfășurării războiului ruso-otoman din 1710—1711 (notițe zilnice) și apoi, după încheierea acestuia (versiunea finală). Numai astfel se poate explica de ce este menționată aici prezența lui Dimitrie Cantemir pe tronul Moldovei și alianța acestuia cu țarul înainte de izbucnirea războiului (9/20 noiembrie 1710). Se știe foarte bine că Dimitrie Cantemir a fost numit domn al Moldovei după declanșarea războiului, tratatul său cu țarul s-a încheiat în aprilie 1711, iar otomanii au aflat despre „trădarea” lui Cantemir abia în iunie 1711. De asemenea, planul țarului ca armata rusă să treacă Dunărea la 12/23 august 1711 și, în aceeași zi, să se declanșeze o răscoală antiotomană a creștinilor balcanici nu putea fi întocmit înainte ca Poarta să declare război Rusiei, întrucât Petru cel Mare nu dorea un nou război ruso-otoman decât după încheierea „Războiului nordic”. Același lucru este valabil și pentru propunerea de alianță antiotomană pe care țarul a făcut-o Veneției. Ea datează, de fapt, din primele luni ale anului 1711 (și a fost respinsă de către venețieni).

În esență, însă, comparația cu izvoarele rusești, românești și occidentale, precum și cu alte surse otomane, ne arată că relatările lui Hasan Kürdî (deși conțin o devansare temporală a pericolului rusesc și unele inadvertențe) sunt veridice²². Ele reflectă corect colaborarea antiotomană dintre Rusia, creștinii balcanici, Moldova și Țara Românească și esența planurilor lor de acțiune împotriva Porții. De asemenea, și acest lucru este foarte important, ele redau atmosfera puternic antirusească existentă în rândurile demnitarilor și ostașilor otomani (precum și ale populației musulmane din Imperiul otoman). Această atmosferă era cu atât mai incendiară cu cât știrile privind colaborarea ruso-balcanică contra Porții proveneau din surse directe (fără îndoială, este vorba de documente și corespondență capturate, de spioni ruși prinși și de informatori otomani infiltrați în rândurile adversarilor). Altfel nu se explică ideea, repetată frecvent în fragmentul din lucrarea lui Hasan Kürdî, privind planurile rusești de ucidere și înrobire a „neamului turcilor” (*Türk taifesi*). Această formulare este (în epocă) tipic creștinobalcanică și rusească. Toate izvoarele otomane de epocă îi denumesc pe

²¹ A. N. Kurat, *op. cit.*, p. 714—715. Prezentarea făcută de Hasan Kürdî privind planurile țarului în Balcani, seamănă foarte mult cu textul manifestului adresat de țar tuturor creștinilor ortodocși din acea regiune la 8 mai 1711 (vezi: *Istoriceskie sviazi...*, t. III, p. 331—336).

²² Vezi (mai ales): M.R. Arunova, S.F. Oreškova, *op. cit.*; * * * *Istoriceskie sviazi...*, t. III, Moskva, 1970; B.H. Sumner, *op. cit.*, p. 27—56.

turci „musulmani”, iar armata Porții este menționată prin cuvintele „oastea islamică” sau „ostașii islamici”²³.

La sfârșitul fragmentului prezentat și analizat aici de noi, Hasan Kürdi relatează despre consecința firească a creșterii pericolului rusesc (după bătălia de la Poltava), a strângerii colaborării antiotomane dintre Rusia și creștinii balcanici, precum și a pregătirilor militare și navale ruse tot mai intense din zona Mării de Azov și a Niprului inferior. Este vorba despre întrunirea la Istanbul (9/20 noiembrie 1710) a Divanului imperial otoman (*Divân-ı hümayûn*), care a hotărât să declare război Rusiei. La acest mare sfat, prezidat de sultanul Ahmed al III-lea (1703–1730), au participat toți vizirii și comandanții militari otomani (mai ales ai trupelor de Poartă), precum și principalii juriști și teologi musulmani (șeyhülislâm-ul, cadiaskerii de Rumeția și Anatolia, împreună cu celelalte ulemale). Lor li s-a alăturat și hanul Crimeei, Devlet Giray al II-lea (1708–1713). Acesta era egal în rang, în ierarhia otomană, cu marele vizir și era considerat (ca și predecesorii săi) „expertul otoman nr. 1 în problemele Rusiei” (Hasan Kürdi nu menționează aceste două aspecte întrucât otomanii le cunoșteau foarte bine). În atmosfera puternic antirusească care predomina în rândurile autorităților otomane în acea vreme, hanul a reușit să-i convingă pe toți participanții la întrunire (inclusiv pe cei care considerau că Poarta nu este încă suficient pregătită pentru război) de necesitatea de a se porni un război contra Rusiei pentru stăvilirea expansiunii rusești și pentru recuperarea teritoriilor pierdute prin pacea de la Istanbul (1700). În finalul întrunirii s-a hotărât să se declare război Rusiei, iar șeyhülislâm-ul a emis o *fatva* (sentință juridico-religioasă islamică) în care arăta că această hotărâre este conformă șeriatalui (legislația religioasă musulmană). Astfel a început războiul ruso-otoman din 1710–1711²⁴.

Aceleași concluzii figurează și în cronicile lui Mehmed Rașid și Findıklılı Mehmed Ağa²⁵. Ahmed bin Mahmud, deși nu se ocupă de izbucnirea războiului, ci doar de „campania de la Prut”, lasă să se înțeleagă că declanșarea conflictului este datorată aceluiași cauze (expuse mai sus)²⁶. De asemenea, aproape toate izvoarele neotomane (ruse, suedeze, franceze, engleze, olandeze, austriece și venețiene) subliniază rolul hotărâtor al hanului Crimeei în luarea deciziei de a se declara război Rusiei²⁷. Desigur, unele izvoare (ruse, suedeze, franceze sau austriece) afirmă (sau lasă să se înțeleagă) că hanul Crimeei (precum și alți demnitari otomani) ar fi fost manevrați de către diplomați suedezi și francezi²⁸. Aceste izvoare neotomane aveau însă

²³ Adrian Tertecel, *op. cit.*, p. 67; 70; 72; 79; etc.

²⁴ A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 715; S.F. Oreškova, *op. cit.*, p. 79; M. A. Mehmet, *Istoria turcilor*, p. 250–251.

²⁵ M. A. Mehmet, *Cronici turcești...*, p. 216–219; A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 711–713; M. Guboglu, *op. cit.*, p. 515–517.

²⁶ Adrian Tertecel, *op. cit.*, p. 72, 120.

²⁷ *Istoričeskie sviazi...*, t. III, p. 320–337; *Pisma i bumaghi imperatora Piotra Velikogo* (Scrisori și acte ale împăratului Petru cel Mare), t. XI, vâp. 1, Moskva, 1962; A.N. Kurat, *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710–1714)*, London, 1953, p. 25–29; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul I, supliment I–II, București, 1886, p. 388–393; idem, *op. cit.*, vol. IX, partea I, București, 1897, p. 448–452.

²⁸ *Istoričeskie sviazi...*, t. III, p. 334; A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, cilt II, p. 716–726; S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 79–92; A. de la Motraye, *op. cit.*, t. I, p. 465–466; A.Z. Mâșlaevski, *op. cit.*, p. 30.

tot interesul (ne referim la interesul din acel moment al statelor respective și al diplomaților lor) să interpreteze astfel faptele. Considerăm însă că cel mai obiectiv izvor neotoman referitor la declanșarea războiului sus-amintit îl constituie rapoartele ambasadorului Angliei la Istanbul, Sir Robert Sutton. Deși subliniază eforturile foarte intense depuse de diplomații suedezi și francezi pentru a convinge Poarta să declare război Rusiei, ambasadorul englez arată că acestea au rămas infructuoase. Înșiși diplomații suedezi de la Istanbul recunoșteau (în discuții particulare) acest eșec și arătau că doar hanul Crimeei, cu prestigiul și rangul său în ierarhia otomană, cu rolul său primordial în relațiile otomano-ruse, a putut determina Divanul imperial otoman să declare război Rusiei²⁹. Aici s-ar cuveni să adăugăm opiniile lui Constantin Brâncoveanu despre politica Imperiului otoman față de Rusia la începutul secolului al XVIII-lea, exprimate cu câțiva ani înaintea izbucnirii războiului sus-menționat. Brâncoveanu spunea, în esență, că Poarta doarește cu ardoare să atace Rusia și să-și recupereze teritoriile pe care trebuie să le cedeze acesteia în 1700, dar (pentru moment) se teme de un război socotindu-se încă insuficient refăcută și pregătită³⁰. În noiembrie 1710, ascensiunea Rusiei, colaborarea antiotomană a acesteia cu creștinii balcanici, atmosfera antirusească produsă astfel în Imperiul otoman și eforturile hanului i-au făcut pe conducătorii Porții să treacă peste aceste temeri și să pornească războiul împotriva Rusiei.

În concluzie, în ceea ce privește cauzele izbucnirii războiului ruso-otoman din 1710—1711 (pentru stăpânirea bazinului Mării Negre și a „anexelor” sale — Peninsula Balcanică și Strămtorile), împărțăm (în esență) opiniile istoriografiei turce. Înalta Poartă a declarat război Rusiei pentru a-și îndeplini propriile scopuri: stăvilirea expansiunii rusești și restabilirea stăpânirii depline asupra bazinului Mării Negre, prin recuperarea teritoriilor anexate de Rusia pe baza tratatului de pace de la Istanbul (1700) și eliminarea flotei rusești din Marea de Azov. Cel care i-a convins pe toți demnitarii Porții să nu mai ezite în această privință (cu toată insuficienta pregătire militară și economică a Imperiului otoman) și să ia hotărârea care corespundea cel mai bine intereselor statului lor a fost hanul Crimeei, Devlet Giray al II-lea. Eforturile diplomatice suedeze-franceze, ca și orice alte intervenții diplomatice străine, au avut un rol minor în luarea deciziei sus-menționate (de remarcat aici, faptul că Hasan Kürdî nu pomeneste nimic, în fragmentul respectiv, despre regele Suediei).

La sfârșitul acestei analize publicăm, sub formă de anexă, textul original (în limba turco-osmană), transliterat în alfabetul latin, al respectivului fragment din *Amintirile* lui Hasan Kürdî, împreună cu traducerea sa în limba română³¹. Punem, astfel, la dispoziția istoriografiei românești un nou

²⁹ A.N. Kurat, *The Despatches...*, p. 30.

³⁰ *Istoričeskie sviazi...*, T. III, p. 281—283; S. F. Oreškova, *op. cit.*, p. 49.

³¹ A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, cilt II (vol. II), p. 714—715. Transliterarea textului original (în limba turco-osmană) din alfabetul arab în alfabetul latin a fost efectuată de către noi pe baza regulilor aplicate în asemenea cazuri de către istoricii și filologii turci contemporani. Aceste reguli corespund actualului alfabet (latin) al limbii turce. Parantezele rotunde din textul traducerii ne aparțin. În interiorul acestor paranteze am așezat atât anumite cuvinte mai importante din textul original (în limba turco-osmană), cât și o serie de completări și scurte explicații destinate mai bunei înțelegeri a unor propoziții concepute la origine în turco-osmană, al căror sens este mai greu de deslușit pentru cei nefamiliarizați cu vocabularul, topica și logica acestei limbi, precum și cu realitățile Imperiului otoman.

izvor otoman referitor la războiul dintre Rusia și Poartă din 1710—1711. Nădăjdum că această sursă va ajuta la clarificarea, în istoriografia noastră, a cauzelor izbucnirii acestui conflict armat cu consecințe grave pentru Moldova și Țara Românească (dar care, totuși, a oprit pentru câteva decenii expansiunea rusă spre Marea Neagră, Strămtori și Peninsula Balcanică). De asemenea, sperăm ca într-un viitor nu prea îndepărtat să putem traduce (și publica) în românește textul integral al *Amintirilor* lui Hasan Kürdî (care relatează nu numai declanșarea, ci și întreaga desfășurare a războiului sus-amintit).

Izvoarele narative otomane (ca de altfel și documentele otomane de cancelarie) ne aduc, iată, pe măsura cercetării lor, noi informații privind istoria poporului român în evul mediu și la începutul epocii moderne. Fără să fie vorba de noutăți senzaționale, care să schimbe radical imaginea noastră despre problematica și evenimentele respective, izvoarele otomane ne oferă (și, fără îndoială, ne vor oferi și în continuare), pe măsură ce continuăm și adâncim studierea lor, noi precizări, clarificări și nuanțări care duc la o mai profundă înțelegere a problemelor. Ne exprimăm speranța că traducerea în limba română și publicarea acestor izvoare în România va continua și se va amplifica în anii următori. Să nu uităm că, până acum, în țara noastră s-a tradus și publicat de abia o infimă parte din sutele de mii de izvoare otomane (documente de cancelarie și izvoare narative) referitoare la istoria românilor și aflate în prezent în numeroase arhive și biblioteci din Turcia și din alte țări.

A N E X Ă

TRANSLITERARE

Amma ba'd ma'lûm ola ki: tarih-i Hicret en-Nebviye 'aleyhu ikmâl et-tahiye'nin bin yüz yigirmi iki senesinde ve tarih-i Milâd-ı Isâ'aleyhu es-selâm 'ın yedi yüz on birinci sâlinde Moskov Kırâlnın bin yüz on senesi sulhu tarihinden tarih-i mezbûre değin evzâ'-ı nâhemvâr ve dimâğı fesâd ve 'ahd-i misâk kebit el-'ankebût süst bünyâd ve nakz-i 'ahdine bâis ve bâdi Boğdân ve Eflâk ve sevâhil-i Tuna ve Belgrâd ve Bosna ve sevâhil-i Bahr-ı Siyâh ve Bahr-ı Sefid ve bütün Cezayiri ve bilcümle Rumili ve Anadolu'da sâkinin bilcümle Rûm keferesi yekdîl ve bunların râhibleri hâlen Moskov Çarı sâhib-i hurûcdur ve Islâmbol'a mâlik olacak bu kırâldır. Türk taifesinin vakit tamam olmuştur. Cümleliz raiyetten beri olursuz deyü reâyaya firib virmekle cemi'ası hafiyeten Moskov'a tâbi' olub teb'ayetlerine i'timâd içün temessükler virüb cümlemiz mâl ve menâlimiz ve evlâdımız ve ensâbımız ve can ve başlarımız ile her ne zamân hurûc idüb Islâmbol tarafına tevcih iderler ise her şehirde ve her kasabada bulunan Rûm taifesi kırâl gelmezden akdem şehirleri zabt ve rabt ideriz deyü mahzarlar idüb âlim üzere olmu-yasız ki hâlen Osmanlı'nın kuvvet ve kudreti kalmayub cebehane ve hazinesi yokdur. Elli bin askere ancak kudreti vardır. Askeri taifesine müzâyaka virdiklerinden ziyâde fakirlerdir ve ulûfelerine dürlü dürlü hileler eylediklerinden cümlesi beyzâr olub iûgerdânlardır deyü bu kırâl-ı bedfiâli ta'ziz ve bunun üzerine ulu ruhbânları sened-i kavî ve bürhânlar gönderüb ve sene-i mezbûre içün Islâmbol'a mâlik olursun dediklerinde kırâl tarafından dahi kâğıdlar irsâl eylemişler ki sene-i merkûmda vâki' Ağustos ayının on ikinci günü cümleliz hurûc idüb şehirleri ve kasabaları ve bilcümbe kurâsıyla zabt ve rabt ve Türk taifesini esîrbend ve zincir idesiz ki ben varub hâzır bulayım deyü tenbih ve te'kid itdügünden mâadâ Islâmbol'da â'yân-i devlet-den birine hizmet ider bir kâfire Diyârbekir kırâlığını tevcih ve âyin-i bâtılası üzere tâc ve libâs gönderüb ve Boğdân beyi olan Kantemir-oğlu'na Boğdân ve Bender ve Babadağı ve Isâkçı ve Silistre ve ol havâliye kırâl nasb idüb Belgrâd ve Tâmeşvâr ve Bosna ve Yenişehir ve Selânik'e ve Sofya ve Filibe'ye kırâllar nasb idüb ve tahtgâh-i Edirne'ye Şeremet-oğlu'nu kırâl nasb idüb ve âyin-i bâtılları üzere mezbûrlara tâclar ve libâsalar girüb Venedik taifesiyle dahi donanmân hâzır ve amâde idüb sevâhil-i Bahr-ı Sefid'e hasâret içün sefer eyleyüb anlar dahi

domnămintăsină' takvîl ile hâzîr 've amâde olub hâsîl-ı kelâm kirâl-ı Moskav bu mesellü evzân nâhem-vâr ve nakz-ı ahde mütellik vâdiden hâlî olmaduğuna binâen şevketlî 'azametlî ve kerâmetlî pâdişâhımız Sultan, ibn Es-Sultan Gâzî Ahmed Han ibn Es-Sultan, El-Gâzî Mehmed Han â'z Allahu ansârhu Hazretleri' âkîf olmağla gayret-i şehinşahi zuhûra gelûb sa 'âdetlî Kırım Hanı Devlet Girây Han Hazretlerini da 'vef buyurub bin yüz yigirmi iki senesi Ramazan-ı şerîf evâsında vusûlârı der Devlet-i Müyesser oldukda vüzerâ'î izâm ve'ulemâ'-ı Kirâm ve Sadr-ı Şeyh ül İslâm sellemehüsselâm ve Şadreyn ve bilcümbe ocaklar huzûr-u hümâyunlarına da 'vet ve Han-ı 'Alişân Hazretlerine kirâl-ı mesfûrûn âhvâlî suâl buyuruldukda hiyâneti ve bilcümbe re'âyâ ile yekdil olub haşret el-mülûk olan Şehr-i Kostantiniye sânhâ Allah 'an el-beliye matm' a-ı nazârı olduğun ve 'ahde vefâ etmemekle hadâ' alardan hâlî olmayub firib virûb ve sene-i âtîde 'alelgaslet hurûc eyleyûb 'âzim ve câzim olması emr-ı mukarrer olduğun(u) isbât eylemekle faziletlî Sadr-ı Şeyh ül-İslâm Hazretlerinden istiftâ ve sudûr ve, ulemâ bilcümbe üzerine sefer olması câizdir deyû edille-i kavîye ile fetvâ-i şerîf virdüklerinden

TRADUCERE

Iar apoi, să se știe cele ce urmează! În anul 1122 de la Hegira Profetului* — cu El să fie veșnic urările de bine! — și în anul (1)711 de la data Nașterii lui Isus — pacea fie asupra Lui! — regele muscalilor (*Moskov Kiralı*), care, de la data păcii din anul 1110 (H.)** și până la data sus-menționată, prin purtarea sa nepotrivită și prin intrigile minții sale, fusese cauza și pricina temeliei slabe ca pânza de păianjen a tratatului de pace și a încălcării acestuia, a făcut înțelegere cu toți ghiaurii greci (adică creștinii ortodocși) din Moldova (*Boğdân*) și Țara Românească (*Eflâk*) și de pe malurile Dunării (*Tuna*) și de la Belgrad și din Bosnia și de pe țărmurile Mării Negre și ale Mării Mediterane și din toate insulele acesteia și din toată Rumelia și Anatolia. Iar preoții lor spuneau atunci așa: „Țarul muscalilor (*Moskov Çarı*) este cel mai mare cuccitor și el este regele care va ajunge stăpân peste Istanbul (*İslâmbol*). Vremea neamului turcilor (*Türk taifesi*) s-a încheiat. Voi toți veți scăpa de stăpânirea (lor)”. Înșelând astfel raialele, acestea toate s-au supus în taină muscalilor și au trimis scrisori de garanție (*temessükler*) pentru a confirma supunerea lor. Au mai scris rapoarte în care spuneau astfel: „Oricând se va ataca și se va merge spre Istanbul, noi toți, comunitatea greacă (adică creștinii ortodocși) din fiecare oraș și târg, cu averea și bunurile noastre, cu copiii și familiile noastre, cu sufețele și capetele noastre, vom cuceri și ocupa orașele încă înainte de venirea regelui. Și să mai știți că otomanii nu mai au putere și forță. De asemenea, nu mai au nici muniții, materiale de război sau bani. De abia mai au o armată de vreo 50 000 de ostași. Întrucât militarilor le-au dat bani foarte puțini, aceștia sunt cumplit de săraci. Și deoarece în privința soldelor (*ulûfeler*) lor s-au făcut tot felul de înșelătorii, ei și-au văzut cu toții de gospodăriile lor și nu mai ascultă de porunci”. Astfel îl slăveau (și îl încurajau) pe regele cel răufăcător. Și, în această privință, căpeteniile lor bisericești au trimis acte demne de încredere și scrisori de garanție spunând: „În anul sus-menționat, vei ajunge stăpân peste Istanbul”. Atunci și din partea regelui s-au trimis scrisori în care era scris astfel: „În ziua de 12 august din anul sus-pomenit, voi toți să atacați, să cuceriți și să ocupați orașele și târgurile și toate satele lor, să înrobiți și să puneți în lanțuri neamul turcesc! Astfel încât, atunci când voi veni eu, să găsesc totul gata pregătit!” În afară de faptul că a îndemnat în repetate rânduri să se facă lucrurile acestea, a acordat titlul de rege de Diyârbekir unui ghiaur care îl slujea la Istanbul pe unul din demnitarii Statului (otoman). Și, pentru falsa ceremonie (de încoronare), i-a trimis acestuia coroană și veșminte. Iar pe domnul Moldovei (*Boğdân beyi*), Dimitrie Cantemir (*Kantemir-oğlu*), l-a numit rege peste Moldova, Tighina (*Bender*), Babadag și Isaccea și Silistra și peste (toată) regiunea aceea. Și la Belgrad și la Timișoara și în Bosnia și la Yenişehir și la Salonic (*Selânik*) și la Sofia și la Plovdiv (*Filibe*) a numit regi. Iar pe Șeremetev (*Şeremet-oğlu*) l-a desemnat rege în capitala (*tahtgâh*) Edirne. Și, pentru falsele lor ceremonii (de încoronare), le-a trimis acestora coroane și veșminte. De asemenea, s-a înțeles cu venețienii spunând: „Să vă pregătiți flota și să fiți gata de luptă! Și să faceți expediție asupra țărmurilor Mării Mediterane (*Bahr-ı Sefid*) pentru a produce pagube

* *Hegira Profetului* înseamnă strămutarea profetului Muhammad și a adepților săi de la Mecca la Medina (16 iulie 622). De la acea dată începe calcularea calendarului musulman (lunar), numit și „calendarul Hegirei” (*Hicret takvimi*). Anul 1122 H. corespunde intervalului 2 martie 1710—18 februarie 1711. Având în vedere faptul că Poarta a declarat război Rusiei la 9/20 noiembrie 1710, este clar că evenimentele descrise în acest fragment au avut loc în anul 1710 (nu la începutul anului 1711).

** Este vorba despre tratatul de pace ruso-otoman de la Istanbul (3/14 iulie 1700). Anul 1110 H. corespunde intervalului 10 iulie 1698—28 iunie 1699. Este clar că Hasan Kürdî, din neatenție, a menționat aici anul Hegirei corespunzător tratatului de pace de la Karlowitz (26 ianuarie 1699). În acest fragment, ca și în multe alte izvoare otomane, țarul lui Rusiei i se spune „regele muscalilor” (*Moskov Kiralı*).

(turcilor)''! Iar aceștia (venețienii), întărindu-și și aprovizionându-și flota, s-au pregătit și au fost gata de luptă. Pe scurt, deoarece regele muscalilor a avut un astfel de comportament nepotrivit și a încălcat tratatul de pace, reaptuternicul, preamăritul și generosul nostru padișah, măriia sa sultanul fiu de sultan Ahmed Han „Gaziul”, fiul sultanului Mehmed Han „Gaziul”*** — sfinții lui Alah să îi stea întru ajutor! — a devenit conștient (de această primejdie). Padișahul a binevoit să depună efortul său imperial și l-a invitat (la Istanbul) pe măriia sa Devlet Girây Han, preafericitul han al Crimeei. În a doua decadă a lunii Ramazan cel Sfânt (3—12 noiembrie 1710), hanul a sosit în (capitala) Statului cel Ocrotit (de Allah). La sosirea sa, au fost invitați în fața padișahului viirii cei măreți și ulemale cele venerabile și înalțimea sa onorabilul şeyhülislâm — cu el fie liniștea și pacea! — și cei doi cadiaskeri și (căpeteniile) tuturor ogeacurilor (militare de Poartă). Când măriia sa slăvitul han a fost întrebat despre situația regelui (adică a țarului) sus-amintit, hanul a dovedit că acesta este un trădător și un sperjur, că s-a înțeles cu toate raialele (împotriva padișahului) și că orașul Constantinopol (*Şehr-i Kostantiniye*) cel jinduit de regi — ferească-l Allah de necazuri! — a devenit ținta pe care acesta a pus ochii. Hanul a mai dovedit că (țarul) nu a respectat tratatul de pace, nu s-a dat înapoi de la tot felul de înșelătorii și instigări, și, de asemenea, în anul următor era neclintit și ferm hotărât să atace pe neașteptate (Imperiul otoman). Din aceste pricini, înălțimii sale virtuosul şeyhülislâm i s-a cerut să emită o fetva în legătură cu această chestiune. Toate căpeteniile (Imperiului otoman) și toate ulemalele au grăit într-un glas: „Este legal să se facă expediție asupra lui (adică a țarului)''! Atunci, pe baza dovezilor de netăgăduit (prezentate de han), şeyhülislâm-ul a emis o fetva sfântă în acest sens.

THE OUTBREAK OF THE RUSSO-OTTOMAN WAR OF 1710—1711 FOR HEGEMONY OVER THE BLACK SEA (AN OTTOMAN NARRATIVE SOURCE)

Abstract

The author dwells on an excerpt from an Ottoman narrative source practically unmentioned in Rumanian historical writings, that is the *Memoirs* (Hatıralar) by Hasan Kürdî, a scribe for Janissaries, concerning the Russo-Ottoman war of 1710—1711 and the battle of Stănilești (July 1711). The first four pages from the manuscript are published here in Osman-Turkish version (with Latin characters), the Rumanian version being also provided. The original version of the excerpt (in Osman-Turkish and with Arabic characters) was initially published by Prof. A. N. Kurat in Turkey, in 1953.

Being the consequence of the deepening rivalry between the Russians and the Turks on the issue of the Black Sea, the above mentioned war was eventually won by the Porte. The latter would subsequently regain possession of the fortresses and ports of Azov and Taganrov that Russia had occupied in 1696, and secure her full control over the shores of the Pontus Euxinus for the decades to come.

The excerpt from Hasan Kürdî's account gives an analysis of causes which determined the Ottomans to launch the hostilities in November 1710, and pinpoints to a fact fairly admitted by Turkish historians but refuted by most of the European historians, Rumanians included, namely that the reason having determined the Porte to take such an action sprang from her anxiety about the growing power of Peter the Great's Russia.

*** Hasan Kürdî se referă aici la sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730), fiul sultanului Mehmed al IV-lea (1648—1687). Menționăm faptul că luna Ramazan este cea de-a noua lună a calendarului Hegirei. În această lună, toți musulmanii sunt obligați să postească total în fiecare zi, de la răsăritul până la apusul soarelui.

AMENAJĂRI PORTUARE DUNĂRENE ÎN TIMPUL
DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

CONSTANTIN ȘERBAN

În anul dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor unite apăsarea la București o interesantă carte de călătorie intitulată: *O viattorie în cele șaptesprezece districte ale României* aparținând lui Th. Margot. Răsfoind paginile lucrării se poate surprinde printre altele stadiul de dezvoltare al porturilor dunărene după cum urmează: *Turnu Severin* „este foarte comerciant și servă ca de antrepozit mărfurilor ce se importă” în țară prin Orșova¹; *Calafat* „schelă comercială are port bun prea frecventat în care se fac încărcături însemnate de grâne pentru Brăila”²; *Bechet* „nu are importanță decât prin încărcăturile de grâne de tot felul ce se fac aici pe fiecare an și lemnăriile de doage ce se încarcă pentru Brăila”³; *Zimnicea* „un mic port sau schelă puțin frecventat în care se află o mică carantină”⁴; *Turnu Măgurele* „schelă sau port ce stă în dreptul de cetatea de la Nicopole”⁵; *Giurgiu* „cel mai însemnat ornament al său este portul așezat pe un canal al Danubiului între care se fac însemnate încărcături de exportatie și chiar importatie. Pe chei se admiră o prea plăcută preumblare cu frumoși arbori... se mai văd încă astăzi ruinele cetății ale bastioanelor și zidurile de o grosime extraordinară așezată pe marginile fluviului”⁶; *Oltenița* o mică „schelă de la Oltenița unde Argeșul se descarcă în Danubiu. În această schelă se fac ceva încărcături însă puțin considerabil în privința altor schele mărginașe”⁷; *Călărași* „posedă o schelă bună comerciantă și foarte frecventată pentru încărcături de grâne de tot felul ce se pornesc d'acolo pentru Brăila”⁸; *Piua Pietri* „este o mică schelă ce este prea frecventată vara și toamna în timpul încărcăturilor”⁹; *Brăila* „însuflețit și comerciant ca și mai multe porturi din Europa. Portul său cu un chei minunat este în adevăr cel mai mare, cel mai frumos și cel mai activ din toate porturile Danubiului. Este foarte frecventat și primește numeroase vase de mai toate națiunile comerciant ale Europei și chiar din Asia. Pe cheiul său sunt frumoase casinuri în care cineva este în suirare de amestecături tuturor limbilor ale națiunilor diverse ce se adună acolo ca să facă schimbare de tot felul de produse și de obiecte de lux. Cele mai însemnate încărcături ce se fac aici sunt grâne... ce se exportă cu mare câștig în Franța, Italia și Anglita”¹⁰.

Relatarea lui Th. Margot privește numai o parte din porturile dunărene din acea vreme, deoarece lipsește în primul rând *Galațiul* al cărui prestigiu în acea vreme trecuse hotarele țării, instalațiile sale portuare depășind pe ale Brăilei, pe aici scurgându-se tot exportul Moldovei spre Orient. Apoi porturile de pe malul drept al Dunării, pe atunci stăpânite de otomani, *Cernavodă*, *Isaccea* și *Tulcea* care au cunoscut o înflorire, mai ales după construirea căii ferate Cernavodă—Constanța după 1860, apoi portul *Corabia* înființat în 1862, în fine *Ismail*, *Reni* și *Chilia* din sudul Basarabiei recuperate de Moldova prin pacea de la Paris. Potrivit unui raport al prefectului de Ismail rezultă că în 1865 în portul *Ismail* nu exista

¹ Th. Margot, *O viattorie în cele șaptesprezece districte ale României*, București, 1859, p. 86.

² *Idem*, p. 55.

³ *Idem*, p. 85.

⁴ *Idem*, p. 79.

⁵ *Idem*, p. 80.

⁶ *Idem*, p. 78.

⁷ *Idem*, p. 77.

⁸ *Idem*, p. 76.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Idem*, p. 73.

nici o construcție de chei, portul fiind un simplu mal al Dunării, în dreptul portului fiind mult nămol care împiedica încărcarea și descărcarea vaselor; *Reni*, „aici malul Dunării are o înălțime normală, portul are nevoie de un chei de piatră pentru ca să nu se dărâme malul” continuă prefectul în raportul său. „Din cauza înălțimii malului și rupturii lui adesea negustorii suferă pagube la încărcarea și descărcarea mărfurilor”; *Chilia* „malul este impresurat de negustori cu pluta, nu este fixat locul pentru descărcat și încărcat mărfuri în port malul este plin de nămol”¹¹.

MĂSURI DE ORGANIZARE ȘI AMENAJARE

În cele ce urmează ne vom referi la măsurile luate de autoritățile din Principatele unite pentru amenajarea porturilor *Oltenița*, *Giurgiu* și *Brăila*, pe baza unor documente aflate în arhivă, mai ales că în literatura de specialitate de până acum consacrată domniei lui Alexandru Ioan Cuza sau istoriei navigației românești fluviale nu au fost abordate asemenea probleme¹².

Mai întâi o precizare. Preocupări generale în acest sens din partea contemporanilor de atunci se constată din vremea căimăcămiilor din Principatele române create prin tratatul de la Paris din 1856. Astfel din 1857 s-a proiectat construirea cheiului portului *Oltenița*, iar în 1858 au fost aduse aici materialele lemnoase pe Dunăre de la comuna Gruiu (jud. Mehedinți), fapt pentru care s-au cheltuit între 1857 și 1860 nu mai puțin de 190.000 lei¹³. Cât privește proiectele pentru celelalte porturi, ele datează din 1860, când au fost alocate de la Ministerul Lucrărilor Publice 600.000 lei, pentru *Giurgiu* (200.000 lei), *Brăila* (200.000 lei) și *Oltenița*, *Calafat*, *Bechet*, *Călărași*, *Turnu Măgurele*, *Turnu Severin* (200.000 lei)¹⁴. Noi proiecte au mai fost elaborate în 1861 pentru porturile *Oltenița*, *Giurgiu* și *Brăila*¹⁵. Din păcate ele au rămas doar simple proiecte.

Ce s-a întâmplat totuși în acești ani cu porturile *Oltenița*, *Giurgiu* și *Brăila*? Mai întâi *Oltenița*. Orașul a fost înființat în 1858 pe un teren dăruit de prințul Alexandru Ghica, având o suprafață de 200 pogoane¹⁶. În 1859 cheiul din port era din lemn dar șubred, apele Dunării săpau necontentit în mal amenințând dărâmarea lui ca și a corpului de gardă pentru grăniceri, deși toate acestea costaseră 252.000 lei. Administrația locală era conștientă că portul era foarte aproape de capitala țării, iar transportul mărfurilor acolo se făcea foarte ușor. De aceea s-a căutat să se consolideze malul cu fascina din nuiele pentru a împiedica apele fluviului să ajungă la chei¹⁷, lucrări executate de inginerul Tally. Apoi s-a alcătuit un proiect pentru construirea unei magazii de depozitat sare cu o capacitate de 2.000.000 ocale (circa 254 vagoane)¹⁸. În primăvara anului 1860 apele Dunării revărsate au luat cu asalt digul de lemn împreună cu taracii bătuți pentru întărirea malului și drept urmare s-au bătut alți 400 taraci pentru consolidarea acestuia¹⁹. În portul *Oltenița*, devenit șantier de construcție, se aflau multe unelte (sonete, cărlige de fier, topoare, cângi, sfredele) precum și căruțe de transport materiale, apoi materiale consumabile (lemn, fascine de nuiele, pari, scânduri, smoală, odgoane) păzite de un paznic plătit cu 100 lei pe lună²⁰.

Din 1861 s-a trecut la construirea cheiului din piatră. În acest scop au început să se adune materiale, dar piatra trebuia adusă din zona montană, din Carpați, și costa foarte scump transportul ei. De aceea s-a apelat la depozitele existente în Dobrogea (pe atunci sub stăpânire otomană) și drept urmare a fost nevoie de o intervenție pe cale diplomatică prin Ministerul de externe, la Constantinopol. Sesizat, guvernul otoman a permis aducerea de piatră de construcție și de var fiind interesat să valorifice bogățiile subsolului din această parte a imperiului și să contribuie la sporirea veniturilor materiale ale populației din zona munților Măcinu-

¹¹ Arh. St. Buc., Ministerul Lucrărilor Publice 41/1865, f. 1.

¹² C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza vodă*, București, 1970, p. 405; L. Boicu, *Transporturile în Moldova între 1848–1864*, în vol. *Dezvoltarea economică a Moldovei între 1848–1864*, București, 1963, p. 455; N. Bărdcanu, D. Nicolaescu, *Istoria marinei românești*, I, București, 1971, p. 148–153.

¹³ Arh. St. Buc., Ministerul Lucrărilor Publice, 97/1859, f. 283; 114/1861, f. 1, f. 1--2.

¹⁴ Idem, 114/1861, f. 1–2; 142 proiectul inginerului C. Duinoșanu.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Idem, 114/1861, f. 177.

¹⁷ Idem, 114/1861, f. 129; 97/1859, f. 467.

¹⁸ Idem, 7/1859, f. 467–468; 114/1861, f. 129.

¹⁹ Idem, 97/1859, f. 49.

²⁰ Idem, 114/1861, f. 62, 87.

lui în special²¹. Noul proiect prevedea ridicarea unui chei la Oltenița lung de 400 stânjeni (c. 800 m) sprijinit pe piloți din lemn, construirea unui dig care să înconjoare portul și un canal unde puteau fi reparate vasele; de asemenea s-a mai prevăzut săparea unui alt canal care să servească la deversarea apelor mari ale Argeșului, evitându-se astfel inundarea orașului și a portului. Materialul de construcție a constat din blocuri mari din piatră cubică în greutate de 60–80 ocale, apoi din piatra de Turtucaia de 40 până la 150 ocale, pietriș mare, nisip, piatră moale, var bine stins; piatra de Turtucaia s-a plătit cu 10–12 sfanți suta de ocale, varul cu 460 lei stânjenul cubic (un stânjen cubic – 7000 ocale). Lucrarea urma să coste circa 900.000 lei²².

Deși portul Oltenița cunoscuse o prosperitate în anul 1863, prin acest loc exportându-se primăvara și vara sute de mii de chile de cereale și milioane de ocale de sare, totuși apele Dunării n-au cruțat cheiul în acel an cu debitul lor exagerat de mare, acestea rupându-l pe o lungime de 34 stânjeni, adică circa 68 m; în anul următor aceleași dezlănțuiri ale apelor fluviului au afectat încă 400 m din lungimea lui. Cu toate piedicile acestora localnicii au început construirea cheiului din piatră în 1865 pe o lungime de 260 m, având o lățime de 7 m; blocurile din piatră aveau un diametru de 6,5 m. Amplasarea lor s-a făcut nu numai pe lățimea cheiului, dar și pe panta acestuia de 45° spre apă. Cheiul a fost construit în așa fel ca să se evite pe viitor inundarea portului și a orașului, chiar când apele Dunării ar fi avut o înălțime de 4 m peste nivelul obișnuit. În acest caz panta cheiului avea 8 m lungime până la cota apelor mici. Cea mai mare cantitate de piatră a fost așezată la baza cheiului spre apă unde o palisadă făcută din stâlpi de lemn cu un diametru de 30 cm și o lungime de 6,5 m, avea rolul să susțină malul pe toată lungimea lui; stâlpii de lemn au fost bătuți cu sonetele până au intrat în pământ până la 4 m. În felul acesta s-a construit în 1865 cheiul de piatră în portul Oltenița care a costat 106.252 lei²³.

Portul *Giurgiu*. Până în 1859 cheiul din port fusese făcut din lemn, dar malul Dunării se eroda tot timpul din cauza apelor fluviului. În anul unirii Principatelor au început noi lucrări de modernizare a acestui chei pe o lungime de 70 stânjeni (circa 140 m) și pe o lățime de 5 stânjeni (c. 10 m). Piatra necesară construcției a fost luată din resturile zidurilor cetății medievale aflate în ruină, iar lemnul a provenit din pădurea de la Comana. În privința terenului destinat construirii cheiului, acesta fusese cumpărat cu 1750 galbeni de la obștea orașului, sumă realizată în urma percepției unei taxe de 15 parale aplicată la chila de marfă vândută, din taxa pe tutun, plătită de armatori; mâna de lucru a fost asigurată de arestații din pușcăria orașului; în privința transportului pământului de umplutură, s-au folosit căruțele orașenilor rechiziționați în acest scop. Proiectul construirii noului chei la Giurgiu a fost alcătuit de arhitecții I. Malik și M. Costachi²⁴.

Până la începerea construirii cheiului s-a procedat la curățirea nămolului din canalul din fața insulei Ramadan de către un negustor localnic, anume I. Pricop, care a încasat pentru munca sa câte 4 florini și 83 creițari pentru fiecare m.c.; nămolul a fost transportat în aval de port la o distanță de 60 stânjeni (120 m)²⁵. Tot în această vreme s-au strâns și banii necesari în valoare de 370.000 lei. Dar în 1865 tocmai când proiectul fusese gata pentru a fi pus în aplicare, s-au ivit pe neașteptate neînțelegeri între consiliul municipal al orașului și Consiliul tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice, fapt care a împiedicat începerea lucrărilor. Despre ce era vorba? Despre locul unde urma să fie construit portul și cheiul său. Consiliul municipal susținea ca acesta să fie ridicat pe malul canalului din fața insulei Ramadan deoarece aici portul ar fi fost la adăpost de apele mari ale Dunării, care primăvara erau pline de multe ghețuri; totodată se evita construirea unei șosele până la podul ce urma să fie făcut peste canal pentru a se ajunge în insula Ramadan. Se mai pretexta că în acel loc portul s-ar fi aflat prea departe de oraș, că terenul de lângă canal ar fi putut fi închiriat sau vândut localnicilor care ar fi vrut să-și construiască magazine și prăvălii aducându-se astfel un important venit orașului, că insula Ramadan era inundabilă la apele mari ale Dunării, că de fapt linia ferată ce urma să fie construită de o societate străină (John Trevor Barclay) avea în proiect prelungirea acesteia până în insula Ramadan. Argumentele Consiliului tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice erau altele și anume: că prezența cheiului pe insula Ramadan, favoriza, la apele mari ale fluviului, acostarea vaselor care pluteau pe Dunăre, că insula Ramadan

²¹ Idem, 97/1859, f. 75.

²² Idem, 210/1861, f. 18–24; 30/1864, f. 97–98.

²³ Idem, 30/1864, f. 120.

²⁴ Idem, 46/1859.

²⁵ Idem, 74/1863.

nu era inundabilă, că pentru protejarea ei se putea construi un dig puternic, că prezența portului și cheiului pe canal primejduia populația orașului ale căror gospodării puteau fi inundate de apele mari ale Dunării, etc.²⁶ În 1865 s-au alcătuit și planurile cheiului amplasat pe canal de către arhitectul francez Al. Godillot, furnizorul armatei, pe baza prospecțiilor efectuate de inginerii St. Horvatz și S. Marcovici²⁷. Potrivit acestui proiect care a și fost executat până la urmă, zidul digului care apăra cheiul de inundații avea o înălțime de 6 m și o grosime de 1,5 m, făcut din piatră cioplită și în prealabil canalul a fost adâncit cu ajutorul unei mașini de săpat, la prețul de 1.200.000 lei²⁸. Factorul decisiv la materializarea acestui proiect l-a avut un memoriu al orașenilor, semnat de câteva sute de persoane care susțineau punctul de vedere al Consiliului municipal²⁹.

Portul *Brăila*. Datele sunt mai puține dar destul de interesante, menite să ne dea o imagine a amenajării acestui port cu o vechime de câteva sute de ani. În 1859 aici era un chei din lemn, dar într-o stare deplorabilă. Un raport al comisariatului portului arăta că parii bătuți în pământ cu funcția de babale se înfundaseră atât de mult că erau inutilizabili. De aceea în anul următor au fost bătuți alți pari pentru suma de lei 564. Inexistența unui chei din piatră a făcut ca și acești pari să se îngroape în scurt timp, așa că după câțiva ani, în 1862, aceștia să fie înlocuiți cu alții, în număr de 23, având o dimensiune de 1,5 stâneni lungime (3 m) și o grosime de o palmă și trei degete (20,5 cm). Acești pari au fost îngropați în pământ circa 3/4 din lungimea lor, iar la capătul din afară li s-a montat câte un inel pentru legarea otgoanelor, după cum partea înfiptă în pământ a fost în prealabil pârlițată și smolită³⁰. În același an 1862 se mai constată două inițiative pentru construirea cheiului de piatră în portul *Brăila*. Una aparține orașenilor care au înaintat Ministerului de Finanțe un memoriu prin care cereau construirea cheiului pe o lungime de 400 stâneni (800 m) în timp de cinci ani, pentru care se angajau cu suma de 40.000 galbeni ce urmau să fie strânși prin colectă publică. În încheiere aceștia avertizau Ministerul de Finanțe că dacă nu se luau măsuri vechiul chei urma să se prăbușească în apele Dunării, iar bastimentele n-ar mai fi acostat la *Brăila*³¹. Al doilea memoriu aparține unui negustor, agent al Societății Comerciale Orientale cu sediul la Londra, prin care se propunea acordarea unui credit guvernului român de 100.000 lire sterline cu dobândă de 8%, pentru efectuarea lucrărilor, până la data amortizării împrumutului debitorul urmând să încaseze taxele de la corăbierii ce aduceau mărfuri în port³². Guvernul român a respins oferta, în schimb a luat măsuri pentru alcătuirea unui proiect de către inginerul francez Mornand, asistat de inginerul român Poenaru. În 1864 au început lucrările de sondaj în port. Proiectul inginerului Mornand utiliza experiența folosită la construirea portului Bordeaux mai înainte, unde pe chei fuseseră instalate chiar macarale, apa de la malul cheiului având o adâncime de cel puțin 4 metri; în anul următor proiectul pentru construirea cheiului era gata încheiat, însumând 7 planuri și patru caiete de deviz, numai că în 1866 Consiliul municipal local a făcut unele obiecții pe marginea acestuia cu privire la întinderea prea mare a cheiului, care costa astfel mult prea mult față de posibilitățile sale financiare, fapt pentru care nu s-a mai trecut la punerea în lucrare a proiectului, cheiul portului rămânând mai departe din lemn, unde din când în când se băteau noi pari în loc de babale, luați de apa fluviului de obicei primăvara când apele Dunării veneau pline de ghețuri și rupeau din mal³³.

Pe baza materialelor documentare utilizate rezultă că amenajările portuare dunărene de la Oltenița și Giurgiu s-au încheiat cu succes în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, punându-se bazele unor cheiuri din piatră de factură modernă europeană, cu excepția portului *Brăila*. Rămânea dar ca în etapa următoare, a domniei regelui Carol I, porturile dunărene să cunoască o mai mare dezvoltare nu numai economică dar și tehnică prin prezența macaralelor, procedeu care se va generaliza, etapă când la malul Dunării vor acosta nu numai vase cu pânze ci și cu aburi.

²⁶ Idem, 27/1865, f. 33, 36, 26–27.

²⁷ Idem, 27/1864, f. 37, 38, 44.

²⁸ Idem, 27/1864, f. 55.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Idem, 27/1864, f. 35, 39.

³¹ Idem, 114/1861, f. 170–172.

³² Idem, 200/1859, f. 45, 57.

³³ Idem, 200/1859, f. 115.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

LECTORATUL DE VARĂ AL SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE

Constanța, 6—16 iulie 1994

Între 6 și 16 iulie 1994 s-a desfășurat la Constanța activitatea Lectoratului de vară al Societății de științe istorice din România (S.S.I.) organizat în colaborare cu Inspectoratul școlar județean Constanța și cu filiala Constanța a S.S.I., la care au participat peste 40 de profesori și inspectori de specialitate istorie din 16 județe ale țării și din București.

Deschiderea festivă a lucrărilor acestuia a avut loc în ziua de 6 iulie în sala „Gheorghe Coriolan” de la liceul „Mircea cel Bătrân” — unde de altfel s-au ținut majoritatea prelegerilor — în prezența cursanților, a conducerii S.S.I. precum și a conducerii liceului „Mircea cel Bătrân” și a Inspectoratului școlar județean Constanța. Cuvântul inaugural a fost rostit de Constantin Vitanos, inspector școlar general adjunct pentru Reformă de la Inspectoratul școlar județean Constanța care a evocat mai întâi reluarea activității lectoratului la Constanța după 21 de ani de întrerupere și apoi a făcut aprecieri interesante asupra programului de activitate al Lectoratului. A urmat la cuvânt prof. dr. Bogdan Teodorescu, secretar general al S.S.I. și inspector general în Ministerul Învățământului, care după ce a schițat bilanțul edițiilor anterioare ale lectoratului a precizat importanța lor în preocupările care stau în fața conducerii S.S.I., pentru îmbunătățirea activității cadrelor didactice din învățământul preuniversitar care predau istoria la catedră.

În continuare în ședința plenară au fost prezentate două comunicări. Prima ținută de I.P.S. Lucian, arhiepiscop al Tomisului, intitulată *Începutul vieții creștine în Dobrogea*, a permis vorbitorului să elogieze personalitatea sfântului apostol Andrei, răspânditorul creștinismului în ținuturile răsăritene ale Asiei Mici și Europei, inclusiv Dobrogea, încă din sec. I d.C. și a cărei amintire sălășluiește și azi în conștiința locuitorilor din România dintre Dunăre și mare. A doua comunicare, ținută de acad. Dan Berindei, intitulată: *Începuturile domniei lui Carol I în perspectiva cercetărilor recente din arhiva Sigmaringen*, a prilejuit autorului mai întâi prezentarea conținutului acestei arhive cercetată în mai multe rânduri (1982, 1983 și 1990) și apoi sublinierea importanței ei pentru cunoașterea istoriei moderne a românilor, mai ales din timpul domniei regelui Carol I.

În zilele următoare programul lectoratului s-a desfășurat după cum urmează: Joi 7 iulie la Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța au fost prezentate comunicările: prof. univ. dr. Mihai Irimia, Universitatea „Ovidius” Constanța: *Civilizația geto-dacă în contextul relațiilor est-europene, în urma noilor cercetări arheologice*; lector univ. Stoica Lascu, Universitatea „Ovidius” Constanța, *Dobrogea de Sud în contextul istoriei românești (1913—1940)*. În după amiaza aceleiași zile cursanții au efectuat o excursie documentară la stațiunea viticolă Murfatlar. Vineri 8 iulie la Muzeul Marinei Române au fost audiate următoarele comunicări: prof. Vasile Manea, Brașov, *Arheologia submarină — rezultate și perspective*; prof. Natașa Petcu, Medgidia, *România în istoriografia bizantină (sec. al III-lea — al XI-lea)*; prof. Iuliana Sandu, Năvodari, *Istoria Dobrogei în perspectiva eminesciană*; prof. Doina Constantinescu, Constanța, *Preocupări profesionale extrașcolare ale dascălilor constănțeni (1878—1916)*; prof. Mariana Graur, Constanța, *Învățământul militar de marină din România (1872—1992)*; prof. Cornelia Levonian, Constanța, *Aspecte ale relațiilor româno-armene, contribuția armenilor la dezvoltarea culturii române*; conf. univ. dr. Valentin Ciorbea, Academia Navală „Mircea cel Bătrân”, Constanța: *Portul Constanța — poartă maritimă europeană (sec. al XIX-lea — sec. al XX-lea)*. În continuare a urmat un simpozion cu tema *130 ani de la înființarea primelor școli românești din Balcani. Statul român și politica de întărire a românismului în Balcani*, în cadrul căruia au fost susținute două comunicări aparținând conf. univ. dr. Puiu Enache și lector univ. Stoica Lascu, Universitatea „Ovidius” Constanța, în care au fost evocate realizările guvernului României, mai ales în perioada interbelică, pentru dezvoltarea învățământului în rândul populației aromâne din regiunea munților Pindului. În după amiaza aceleiași zile participanții au vizitat Muzeul Marinei Române. Sâmbătă 9 iulie, la Liceul „Mircea cel Bătrân” au fost audiate următoarele comunicări: prof. univ. dr. Zoe Petre, Universitatea din Bucu-

rești, *Noi domenii de studiu ale istoriei*; prof. dr. Bogdan Teodorescu, *Opera politică a lui Matei Basarab*; prof. univ. dr. Constantin Șerban, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *Opera politică a lui Vasile Lupu*. Luni 11 iulie la Liceul „Mircea cel Bătrân” a fost organizată o masă rotundă cu tema *Manualul de istorie a românilor — o problemă de interes național*, având ca moderatori pe prof. dr. Gheorghe Smarandache, vicepreședinte al S.S.I. și prof. univ. dr. Constantin Șerban, la care au luat cuvântul prof. univ. dr. Ion Bitoleanu, Academia navală „Mircea cel Bătrân” Constanța, prof. dr. Bogdan Teodorescu, prof. dr. Gheorghe Smarandache și prof. univ. dr. Constantin Șerban. Miercuri 13 iulie la Liceul „Mircea cel Bătrân” au fost prezentate comunicările: conf. univ. dr. Mihai Cojocaru, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, *Considerații asupra francmasoneriei în istoria modernă a românilor*, prof. univ. dr. Vasile Cristian, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, *O posibilă programă pentru „Introducere în istoria modernă universală”*. În după amiaza aceleiași zile cursanții au vizitat Muzeul de Artă Constanța. Joi 14 iulie la liceul „Mircea cel Bătrân” prof. univ. dr. Mihai Maxim, Universitatea din București, a prezentat comunicarea intitulată *Probleme ale relațiilor româno-otomane în lumina unor noi documente și izvoare*. Vineri 15 iulie la liceul „Mircea cel Bătrân” a fost organizată a doua masă rotundă cu tema „23 August și sovietizarea României” moderatori fiind conf. univ. dr. Valentin Ciorbea și prof. univ. dr. Ion Bitoleanu; au prezentat comunicări privind aspecte diferite pe această temă prof. univ. dr. Ion Scurtu, Universitatea din București și dr. Ion Chiper, Institutul de istorie „N. Iorga” din București.

În timpul desfășurării activității lectoratului participanții au efectuat două excursii documentare, prima în ziua de 10 iulie pe ruta: Constanța—Adamclisi—Mangalia—Costinești—Eforie—Constanța și a doua în ziua de 12 iulie pe ruta: Constanța—Mamaia—Năvodari—Histria—Babadag—Tulcea—Constanța, în cursul cărora au vizitat șantiere arheologice, muzee și locuri istorice de însemnătate națională.

În ziua de 15 iulie a avut loc ședința plenară de închidere a activității lectoratului la Liceul „Mircea cel Bătrân” cu care prilej prof. dr. Bogdan Teodorescu, secretarul general al S.S.I., a făcut un bilanț al acestuia din care a rezultat că atât comunicările prezentate, urmate de întrebări și discuții precum și excursiile documentare efectuate, au avut rolul să îmbogățească substanțial cunoștințele participanților în domeniul istoriei naționale și universale. De asemenea cu acest prilej s-au transmis mulțumiri din partea conducerii S.S.I. pentru autoritățile locale în frunte cu Inspectoratul școlar județean Constanța (reprezentat permanent pe lângă participanți de prof. Florina Șerban, inspector școlar) pentru buna organizare și desfășurare a activității lectoratului.

Constantin Șerban

CONFERINȚĂ LA ACADEMIA ROMÂNĂ: PAUL H. STAHL, MUNTENIA — ȚARA OAMENILOR DE LA MUNTE

București, 4 august 1994

La 4 august 1994, în Aula Academiei Române, după ceremonia prin care i-a fost înmănat titlul de membru de onoare al Academiei Române, prof. Paul H. Stahl a susținut o conferință cu titlul *Muntenia — țara oamenilor de la munte*.

Circumscrie studiului vechilor comunități europene — cercetare interdisciplinară în care, prin cercetările inițiate încă în anii '20 de către Dimitrie Gusti și școala sa sociologică, știința românească are, cronologic, o prioritate evidentă —, tema conferinței au constituit-o structurile socio-politice arhaice din zonele de munte ale Europei. Mici confederații reunind sate de pe una sau mai multe văi, situate de o parte și de alta a muntelui, cu un regim de autogovernare, și care, în anumite forme, și-au continuat existența indiferent de statul (sau statele) care li s-au suprapus, au existat într-o arie destul de largă a continentului (în Pirinei, Alpi, în Peninsula Balcanică și Carpații românești). Formațiunile prestatate românești care înglobau ambele versante ale Carpaților — acesta fiind la origine și cazul „Munteniei” românești — își găsesc numeroase corespondențe în alte regiuni ale Europei și se integrează astfel unei realități majore a istoriei europene.

Viorel Achim

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A MUZEULUI DIN CURTEA DE ARGEȘ — „FILE DE CRONICĂ ARGEȘANĂ”,

7 octombrie 1994

A fost dedicată anul acesta aniversării a 600 de ani de la lupta de la Rovine și 25 de ani de la înființarea muzeului.

Au fost înscrise 48 de comunicări pe patru secțiuni: Rovine 600; Istorie-arheologie; Istoria culturii; Artă și etnografie.

Din cele prezentate amintim pe cele cu subiecte inedite. Astfel în plen arh. dr. Cristian Moiescu de la Secretariatul de Stat pentru Culte a prezentat comunicarea: „Două ctitorii argeșene din vremea lui Mircea cel Bătrân” tratând despre: 1) Biserica Sân Nicoară datată ca fiind în vremea lui Mircea cel Bătrân după monezile emise în timpul său găsite în săpăturile arheologice din vara anului 1975 precizând și faptul că este vorba de o singură fază de construcție a bisericii în formă de navă cu turn; 2) Temelia în formă de cruce a unei biserici de la fostul schit Brătești — Albești datată după stil în aceeași vreme a marelui voievod.

La secția — Rovine 600 — subiectele conform cronicelor sârbești care indică anul 6903 după era bizantină (1 sept. 1394 — 31 aug. 1395), discuțiile au rămas la disputa susținerii datei de 10 oct. 1394 „na Rovinah” din unele cronici sârbești și „17 mai” — fără an — al morții lui „Constantin” participant la luptă. La discuții participând și Alexandru Diță susținător al datei de „17 mai 1395”, George Georgescu-Șuici a făcut observația că atât cronicile ce conțin data de 10 oct. 1394 cât și cele ce nu o conțin afirmă că acel participant la luptă a murit atunci în timpul luptei și deci data morții lui e și data luptei, și că la Curtea de Argeș există chiar corespondentul românesc al lui Rovine și Ilendec sub numele de Groape până azi.

La secția de Istorie — arheologie dr. Florin Șerbănescu de la Secretariatul de Stat pentru Culte a prezentat un număr de documente inedite din fondul Șuici de la Muzeul Național de Istorie sub titlul: „Documente inedite privind Valea Topologului”.

La secția de Artă și etnografie George Georgescu sub titlul: „Însemnările pictorului D. Noroceă din timpul restaurării Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș” a prezentat manuscrisul din 1961 al pictorului intitulat: „Biserica Domnească Curtea de Argeș, o problemă arheologică” între altele referitoare și la faimosul grafit sub fresca lui Pantelimon din 1827 — cea din sec. XIV nemaipăstrându-se — ceea ce ar fi însemnat a fi doar o restaurare la acea dată și nu anul zidirii bisericii.

Ori trebuie mai întâi lămurită existența bisericii la acea dată pentru susținerea datei grafitului.

George Georgescu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI JOSÉ MARTÍ

București, 20 octombrie 1994

Cu prilejul anului internațional José Martí, Academia Română a organizat în ziua de 20 octombrie 1994 o sesiune de comunicări. Cuvântul de deschidere a fost rostit de domnul academician Eugen Simion, Vicepreședinte al Academiei Române, care a scos în evidență importanța deosebită pe care José Martí o are atât pentru istoria Cubei, cât și pentru istoria universală. Martí a fost unul dintre cei mai mari creatori latino-americani în domeniul literelor, dar și în domeniul istoriei. În scurta sa viață el a reușit să lase o vastă operă a cărei valoare va străbate veacurile, iar amintirea sa va fi mereu luminoasă atât pentru poporul cubanez, cât și pentru toate celelalte popoare. În continuare a luat cuvântul domnul Adrian Dohotaru, Secretar de Stat în Ministerul Afacerilor Externe care a abordat latura diplomatică a activității lui José Martí. S-a arătat că eroul cubanez nu a fost numai un mare creator literar, dar

și un diplomat de mare valoare care și-a dedicat o parte importantă a vieții luptei diplomatice pentru eliberarea patriei sale. Dar mai mult decât atât, el a reprezentat și interesele altor țări latino-americane (Argentina, Honduras etc.) în Statele Unite, a fost un fel de purtător de cuvânt al statelor latino-americane în lume. Excelența Sa, domnul Eulogio Rodríguez Millares, ambasadorul Cubei în România, a transmis salutul Ambasadei și al Centrului de Studii Martiene din Havana, mulțumind totodată Academiei Române pentru interesul constant manifestat față de diferitele activități prilejuite de anul internațional José Martí. De asemenea, s-a arătat că José Martí reprezintă pentru toți cubanezii simbolul nepieritor al libertății și al independenței. Comunicarea domnului profesor Marius Sala, membru corespondent al Academiei Române, s-a intitulat *José Martí, om universal* și a abordat acele aspecte ale vieții și activității eroului cubanez care-l fac să depășească cu mult granițele propriei țări și să dobândească o semnificație universală, valabilă pentru toate popoarele lumii. Martí însuși, deși s-a considerat mereu ca fiind în primul rând cubanez, prin acțiunile sale și prin gândirea sa a tins către universal și a devenit un simbol cu valoare universală. Pentru Martí, patria însemna umanitatea, numai prin binele umanității putându-se asigura și binele propriei patrii. Domnul profesor dr. Andrei Ionescu, de la Universitatea din București a susținut comunicarea *José Martí, inițiatorul modernismului latino-american*, în care a adus argumente științifice de necontestat în sprijinul tezei conform căreia eroul cubanez a fost întemeietorul unui curent literar de cea mai mare importanță pentru America Latină. S-a arătat că pentru Martí literatura trebuia să fie o expresie a realității, a vieții, și mult mai puțin o reflecție a unor visuri și aspirații personale ale autorului. Ea trebuia să reflecte aspirațiile societății și mai puțin aspirațiile unui individ, oricât de important ar fi acesta. Ultima comunicare a fost susținută de domnul Eugen Denize, cercetător științific principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” și s-a intitulat *Paralelă istorică între José Martí și Simón Bolívar*. Concluzia care se desprinde din analiza activității și gândirii politice a celor doi eroi ai luptei pentru libertate a popoarelor latino-americane este aceea că primul dintre ei, Simón Bolívar, a fost inițiatorul, în timp ce al doilea, José Martí, a fost cel care a finalizat această luptă. În ansamblu se poate aprecia că sesiunea de comunicări organizată de Academia Română în cinstea lui José Martí a fost o reușită științifică deplină și a marcat o contribuție importantă pe calea consolidării prieteniei și colaborării culturale dintre România și țările latino-americane.

Eugen Denize

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN AUSTRIA

În perioada februarie-iunie 1994 am beneficiat de o bursă oferită de Ministerul Federal pentru Știință și Cercetare al Austriei, în cadrul programului de burse „Sonderaktion für Schwerpunktzone” destinat studenților și tinerilor cercetători din străinătate.

Bursa mi-a oferit posibilitatea documentării pentru tema de cercetare din cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, pentru viitoarea teză de doctorat și pentru proiectele de cercetare la care lucrez sau pe care le intenționez în viitor. Am desfășurat această muncă în bibliotecile din Viena, în primul rând la cele două mari biblioteci: Biblioteca Națională Austriacă și Biblioteca Universității, dar și la bibliotecile de specialitate ale unor institute.

Prima temă pe care am avut-o în vedere a fost aceea a frontierei în Europa centrală și de sud-est în evul mediu. Aprofundarea cercetărilor mele privitoare la banatul de Severin și la politica sud-estică a regatului ungar în secolele XIII – XIV, cu implicațiile sale românești, necesită cunoașterea problematicii frontierei medievale într-un spațiu mai larg decât cel care mă preocupă direct (din teritoriile românești și din spațiul controlat de regatul medieval ungar). Posibilitățile de documentare de la Viena mi-au permis formarea unei imagini despre ce a însemnat frontiera în Europa centrală și de sud-est în evul mediu, de la mărcile carolingiene și până la granița militară austriacă organizată în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Numărul lucrărilor speciale pe această temă pentru o perioadă mai amplă sau pentru un spațiu geografic mai mare este redus și ele sunt, de regulă, prea puțin utile. În general, preocuparea pentru problema frontierei medievale a fost limitată. Există, însă, un mare număr de studii și articole, apărute de-a lungul timpului în publicații din țările Europei centrale, sau lucrări de licență și de doctorat mai vechi rămase nepublicate – ce mi-au fost accesibile în bibliotecile din Viena –, care direct sau indirect se ocupă de frontieră pentru anumite zone

ș epoci. Elementele acestei problematice — care, toate, pot ajuta la înțelegerea evoluțiilor politice și teritoriale din această parte a Europei medievale, dar și a realităților instituționale, sociale și chiar a evoluțiilor etnice, și pe care le-am urmărit în documentarea întreprinsă — sunt numeroase. Amintesc doar câteva: factorii constitutivi ai frontierei în istorie; terminologia frontierei; procesul de precizare a graniței; raportul hotar geografic — hotar politic; organizarea specifică (administrativă, instituțională etc.) a unor regiuni de frontieră și raporturile cu statul care le-a înglobat; în ce măsură autonomia acestora s-a conservat în condițiile trecerii la alt stat; raportul graniță politică — graniță etnică; politicile de colonizare în regiunile de graniță; granițele diecezane și raporturile cu granițele politice.

O altă temă majoră care m-a preocupat a fost aceea a evoluțiilor confesionale în sud-estul Europei în secolele XIII—XV și, în primul rând, misiunea catolică printre popoarele ortodoxe de aici, inclusiv românii. Am parcurs, de asemenea, în legătură cu acest subiect, bibliografia privitoare la folosirea limbii naționale în biserica catolică și în activitatea ordinelor religioase. Intenționez să utilizez informația adunată pentru un studiu care să se ocupe de activitatea franciscanilor (minorilor) în țările române în secolele XIV—XV.

La arhive (Haus-, Hof- und Staatsarchiv și Hofkammerarchiv) am copiat mai multe documente din timpul stăpânirii austriece în Oltenia. Cele mai multe sunt acte de natură fiscală și demografică și probabil că vor putea fi publicate într-una din revistele noastre.

Între realizările acestui stagiu se află, desigur, și posibilitatea pe care am avut-o de a cunoaște peisajul istoriografic din această țară și de a intra în contact cu unii istorici austrieci. Dintre aceștia mă simt dator să amintesc pe Dr. Walther Lukan, de la Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, redactor-șef la „Osthefte”, care a fost îndrumătorul meu în timpul acestui stagiului și căruia îi exprim și pe această cale toată gratitudinea.

Sederea în Austria a fost sub multe aspecte o experiență interesantă. Ea mi-a prilejuit vizitarea multor muzee și monumente din Viena și Austria Inferioară, cunoașterea vieții culturale și, în general, a realităților acestei țări. Utilă din perspectiva unui istoric a fost și posibilitatea pe care am avut-o de a urmări la fața locului viața politică din Austria într-un moment extrem de important, cel al intrării acestei țări în Uniunea Europeană, cu discuțiile și controversele care au însoțit acest proces.

Viorel Achim

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN AUSTRIA

În trimestrul II al anului 1994 am efectuat un stagiul de documentare de trei luni la Viena. Bursa am obținut-o prin concurs de la Ministerul pentru Știință și Cercetare din Austria, prin intermediul Centrului Academic Internațional (Österreichischer Akademischer Austauschdienst — Ö.A.D.).

Condițiile oferite au fost deosebit de bune, organizarea programului de studiu îmbinându-se fericit cu posibilitatea vizitării tuturor marilor muzee din Viena și a principalelor obiective turistice, de interes cultural și istoric din Austria. Ö.A.D. a căutat în permanență ca perioada petrecută la Viena să poată fi folosită din plin pentru cercetare, ca și pentru perfecționarea în cunoașterea limbii germane și pentru cunoașterea îndeaproape a tradiției culturale austriece.

În cadrul programului de studiu am fost sub îndrumarea Dr. Walter Lukan, de la Ost- und Südosteuropa-Institut. De asemenea am avut permanente contacte științifice cu Dr. Manfred Stoy, de la Institut für Österreichische Geschichtsforschung, ale căruia preocupări în domeniul relațiilor politice ale Habsburgilor cu Țările române, în Evul Mediu, sunt bine cunoscute. Cu multă sollicitudine și bunăvoință am fost primită și de Prof. univ. Dr. Max Peyfuß, de la Institut für Ost- und Südosteuropaforschung der Universität Wien.

Pentru mine această perioadă de documentare a fost indispensabilă pentru încheierea informării pentru teza de doctorat, a cărei temă îmbrățișează problematica relațiilor diplomatice ale Habsburgilor în Centrul și Sud-Estul Europei, în secolul XVI.

În primul rând „National Bibliothek” mi-a oferit o bogată literatură istorică recentă, dar și colecții de documente publicate, colecții care lipsesc sau care nu se află în întregime în bibliotecile din București.

... Într-unul dintre lucrările de mare interes consultate la „National Bibliothek” amintesc: Hans Joachim Kissling, *Rechtsproblematik in der christlich-muslimischen Beziehungen vorab im Zeitalter der Türkenkriege*, Graz, 1974; Donald Qualler, *The office of Ambassadors in the Middle Ages*, Princeton, New Jersey, 1967; Bartold Picard, *Das Gesandtschaftswesen Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit. Beiträge zur Geschichte der Diplomatie in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts nach den Aufzeichnungen des Freiherrn Sigmund von Herberstein*, Graz, Wien, Köln, 1967; Karl Vocelka, *Eine türkische Botschaft in Wien 1565*, Wien, Graz, Köln, 1974; Hartmut Lehmann, *Weltmacht oder Imperialismus für Beurteilung der Politik Karls V.*, Wien, Graz, Köln, 1974; Friedrich Weissenstein, *Schicksalstage Österreichs, Wendepunkte, Kriesen, Entwicklungen*, Wien, 1989; Günther Burkert, *Die österreichischen Erbländer nach dem Tod Kaiser Maximilians I. Beiträge zur Entstehung der „Erblande” aus einer „Union von Ständestädten”*, Graz, 1984; G. Burkert, *Landesfürst und Stände. Karl I., Ferdinand I., und die österreichischen Erbländer in Ringen un Gesamtstaat und Landesinteressen*, Steiermark, 1987; Almut Bues, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron während des Ersten Interregnums in Polen, 1572—1573*, Wien, 1974. Toate aceste lucrări mi-au furnizat informații interesante pentru a stabili ferm coordonatele generale ale politicii interne și externe ale Casei de Austria, atât în epoca lui Carol Quintul, când teritoriile patrimoniale păreau că au rămas în afara interesului împăratului, cât și în perioada guvernării efective, ca împărat, a lui Ferdinand de Austria, succedat de fiul său Maximilian.

Pe baza lucrărilor și a documentelor publicate sau inedite s-a conturat și tematica unui articol privind *Imaginea Imperiului otoman în jurnalele de călătorie ale ambasadivilor Habsburgilor*. De asemenea de un real folos a fost și consultarea unor mari colecții de documente cum ar fi: *Monumenta Habsburgica*, *Nuntiaturberichte* (serie veche și serie nouă), *Nuntiaturs di Italia* (volumele Veneția, Napoli, Savoia, publicate la Roma, între 1958—1964), etc.

Cea mai mare parte din timp am rezervat-o, însă, studiului la Haus-, Hof- und Staatsarchiv. O atenție prioritară am acordat-o fondului *Hungarica* (Ungarn.), Fasz. 84—110 (cuprinzând perioada 1562—1576). Evident pe lângă documente publicate deja în colecția Hurmuzaki, vol. II—1, sau de Andrei Veress în *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, am găsit și un număr însemnat de documente inedite. Este vorba în cea mai mare parte de corespondența lui Ferdinand de Austria cu fiul său Maximilian în ceea ce privește problema amestecului Habsburgilor în politica Moldovei, în epoca lui Despot-Vodă. Alături de această corespondență se poate menționa și existența rapoartelor lui Franciscus Zay, Sigismund Torda, Johannes Belsius și Martinus Literatus, care nu au fost publicate până în prezent decât parțial. De remarcat faptul că ultimii doi au fost primii ambasadori permanenți ai Habsburgilor în Moldova, în perioada 1562—1563. Interesul Casei de Austria nu a scăzut nici după 1563 pentru Țările române. Pericolul unui nou conflict cu turcii, în condițiile existenței frontului deschis permanent în Transilvania, cu Ioan Sigismund, l-a împiedicat pe Maximilian să încurajeze planurile de ocupare fie a Moldovei, fie a Țării Românești, planuri care nu o dată apar în corespondența împăratului, fiind sugerate de pretendenții la domnie, mai mult sau mai puțin îndreptățiți la tron. Asemenea planuri i-au fost aduse la cunoștință de un „Nicolaie Basarab, fiu și urmaș legitim al lui Neagoe Basarab” sau de Pierre Roussel, fost secretar al lui Despot-Vodă.

De un real interes sunt documentele din perioada 1572—1574, când Habsburgii amestecându-se în lupta pentru tronul Poloniei, prin candidatura arhiducelui Ernest, fiul mezin al lui Maximilian al II-lea, au încercat, în secolul XVI, pentru ultima dată o preluare a hegemoniei Centrului și Sud-Estului Europei, dorind să controleze deopotrivă cursul Dunării și litoralul Mării Negre. Corespondența agentului secret, Andreas Duditz, fost ambasador în Polonia până în 1570, arată metodele prin care Casa de Austria a încercat să rupă împotriva reșei Simulului polon, metode de convingere ce mergeau de la mita cea mai lipsită de perdea, până la discursurile înduioșătoare despre soarta și binele „republicii creștine”, ce nu pot fi apărute decât de un rege al Poloniei ieșit dintre iluștrii principii ai Casei de Habsburg, rege care ar fi singurul în măsură să-i alunge pe turci din Sud-Estul Europei.

În fondul „Handschriften”, deși reunește doar copii manuscrise, am putut găsi numeroase documente de cancelarie și diplomatice, tratate și acorduri ale căror originale se găsesc în alte arhive sau biblioteci din Europa. Între acestea se numără și copia unui fragment din jurnalul de călătorie al lui Cornelius Duplicius Scepper, pentru lunile mai-iunie 1533, când s-a aflat în misiune diplomatică la Constantinopol. Între manuscrisele de valoare ale arhivelor din Viena amintesc și lucrarea lui Hammer-Prugstall, *Geschichte der diplomatischen Verhältnisse Österreichs mit der Hohen Pforte von Beginn zum Ende des 17. Jahrhunderts* (fond Turcica V).

Scurta trecere în revistă a materialului documentar și informativ ce mi-a stat la dispoziție în cele trei luni ale stagiului la Viena cred că îndreptățește concluzia că perioada amintită

mi-a deschis căi noi spre interpretarea problematicii diplomației Habsburgilor, atât față de Imperiul otoman cât și în raport cu Țările române și întregul spațiu Central și Sud-est european.

Ileana Căzan

STAGIU DE PERFEȚIONARE PROFESIONALĂ ÎN RUSIA

Prin bunăvoința conducerii Ministerului Învățământului, personal a domnului ministru prof. univ. dr. Liviu Maior, am beneficiat de o bursă de studii la *Țentr Mejdunarodnovo Obrazovania, Moskovskii Gosudarstvennăi Universitet im. M. V. Lomonosova*. Cursurile de limbă rusă frecventate (fonetică, lexic, stil științific) precum și cele de literatură rusă și de istoria Rusiei mi-au asigurat, înainte de toate, o mai bună însușire a limbii ruse ca instrument de studiu. În toată această perioadă m-am bucurat de bunăvoința profesorilor care, fie în orele de curs, fie în discuțiile particulare, mai cu seamă, au răspuns cu soliciitudine întrebărilor mele privind temele importante ale istoriei Rusiei, m-au ajutat constant la întocmirea unor bibliografii tematice, la lămurirea unor controverse istorice revenite în actualitate și poate, înainte de toate, mi-au facilitat procurarea multor cărți și reviste de specialitate. Pentru toate acestea le sunt pe deplin recunoscător. De asemenea secretariatul și decanatul facultății mi-au acordat sprijinul în obținerea unor permise de cititor în marile biblioteci din Moscova. O bună parte din timp am petrecut-o în sălile *Institut naučnoi informacii po obșestvennām naukam* (I.N.I.O.N.) dat fiind nenumăratele avantaje pe care aceasta mi le oferea. Mai întâi de toate, poate și datorită dezbaterii politice actuale de la Moscova privind principiile viitoarei reforme agrare, am acordat atenție istoriografiei privind chestiunea agrară în Rusia. În cadrul acesteia mi-am orientat lecturile pe direcția a patru subteme: chestiunea agrară până la Boris Godunov, reforma lui Alexandru II Eliberatorul, reforma lui P. A. Stolâpin, iar ultima — bolșevicii și problema agrară în deceniul al treilea. Reformele lui Petru I precum și felul în care acestea au fost receptate de către gânditorii ruși ai veacului al XIX-lea au format obiectul altor lecturi. Dar cea mai mare parte a timpului, era cred și firesc să fie așa, am acordat-o continuării documentării privind istoria relațiilor internaționale în intervalul 1802—1815. Am avut posibilitatea să consult tomuri de documente și colecții de reviste istorice, să fișez și în măsura posibilităților să fac copii. Un interes deosebit mi-au trezit câteva voluminoase teze de doctorat, publicate într-un tiraj foarte redus, fapt ce le face greu accesibile multor cercetători. Și, nu în ultimul rând, ar trebui să menționez și faptul că datorită celui miraculos carnet de student, în posesia căruia am fost, am putut să vizitez, la prețuri acceptabile, muzeele din orașul Moscova și din împrejurimi.

Concluzia s-ar impune de la sine: această bursă mi-a facilitat o mai bună cunoaștere a unei țări și a unor oameni, un considerabil progres în însușirea limbii ruse ca instrument de lucru precum și acumularea unei informații documentare inexistentă în bibliotecile noastre.

Armand Goșu

OASPEȚI AI INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”

Luni 10 octombrie 1994 a vizitat institutul nostru domnul George Jewsherry, profesor la Universitatea din Oklahoma, care a dezbătut probleme de istorie contemporană cu unii membri ai institutului.

* * * *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești din Dobrogea.* Constanța, 1993, 424 p.

Volumul coordonat de Stoica Lascu, Constantin Vitanos, tipărit de Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu” și Asociația cultural-istorică dobrogeană „România de la Mare” însumează 33 studii, evocări, note datorate în exclusivitate constănțenilor. El este închinat împlinirii centenarului Școlii Normale „Constantin Brătescu” din localitate și aniversării a 115 ani de la reintegrarea Dobrogei statului român. Ca atare se justifică cele două mari părți: cea dintâi aprofundează cunoașterea evoluției învățământului de pe teritoriul dintre Dunăre și Mare în ultimul veac, iar cea de a doua, predominantă, dedicată unor aspecte majore ale istoriei societății autohtone din cele mai vechi timpuri până în prezent. Largul evantai de probleme își regăsește o reușită tratare grație autorilor începând cu prof. univ. dr. Liviu Maior, Ministrul Învățământului și continuând cu scriitorul Constantin Novac, poeta Leonida Lari, eleva Zoia Bozu, conf. univ. dr. Gh. Dumitrașcu, autorul unui util repertoriu al instituțiilor școlare dobrogene anterioare anului 1878, în care se consemnează 67 localități atestate în izvoare arhivistice. Tema respectivă este susținută de studiul conf. univ. dr. Filofteia Rotariu consacrat rolului Școlii normale și al corpului didactic dobrogean în perioada 1878–1944, de contribuția conf. univ. dr. Ibram Nuredin privind școlile confessionale și de cel al prof. Nistor Bardu dedicat învățământului profesional din perioada interbelică. Cum era și firesc în realitățile tomitane, Ion Făiter se oprește asupra publicisticii didactice dobrogene, temă amplu dezbătută și de Lavinia Dumitrașcu, precum și în contribuția prof. Viorica-Elena Dinescu, axată pe evidențierea tradiției și inovației în cercetarea pedagogică constănțeană. O notă interesantă aduc prof. Eugenia Vâjiaș prin studiul său dedicat folclorului dobrogean și dr. Olga Duțu cu contribuția sa în domeniul psiholingvisticii azi, întocmită pe baza unor experimente în unități școlare locale.

Însemnătatea celor două personalități dobrogene, Ion Bănescu și Constantin Brătescu, este tratată pe larg în studiul elaborat de St. Lascu și C. Vitanos. După cum se știe Ion Bănescu, moldovean prin origini, a făcut parte din generația organizatoare a teritoriului dobrogean după 1878. Profesor cunoscut pe plan național, publicist, avocat, primar al orașului Constanța, cu vădite calități gospodărești, părinte al stațiunii Mamaia și inițiator al construirii Cazinoului de pe țărmul Mării, Ion Bănescu a lăsat, la stingerea sa din viață, petrecută la 11 noiembrie 1909, memoria unui om de excepție din toate punctele de vedere. Constantin Brătescu, produs al pământului tulcean, a fost geograf, urcând, grație unei cariere strălucite, până la gradul de cadru didactic universitar la Cernăuți și București și apoi de membru al Academiei Române. Pentru Dobrogea el a făcut enorm pe plan școlar, cultural și științific, impulsionând cu dăruire cele două publicații zonale „Arhiva Dobrogei” și îndeosebi, „Analele Dobrogei”. În paginile acestor reviste de specialitate au văzut lumina tiparului contribuții de mare interes în domeniul istoriei, arheologiei, geografiei, demografiei, etnografiei, numismaticii ș.a. semnate de cercetători locali și de prestigioși savanți români. Faptul își găsește o concludentă confirmare și în studiul dr. Constanța Călinescu privind locul lui Constantin Brătescu în sumarul revistei „Analele Dobrogei”.

Cu studiul dr. M. Irimie intitulat *Gefii din Dobrogea în a doua jumătate a mileniului I a. Chr. și legăturile lor cu alte populații* se trece la cea de a doua mare parte a volumului jubiliar. Se deschide acum o veridică sinteză de istorie dobrogeană în lumina celor mai recente investigații științifice. Este unul din marile merite ale publicației recenzate având în vedere că ultima sinteză de istorie a pământului românesc dintre Dunăre și Mare a apărut în 1979 sub semnăturile lui Adrian Rădulescu și Ion Bitoleanu.

Toate cele 17 contribuții îngemănate pe mai mult de jumătate din economia volumului, abordează aspecte esențiale ale multimilenarei evoluții în Dobrogea până în contemporaneitate. Studiul dr. Mihai Irimia, elaborat în stilul său doct, cu largi trimiteri spre platoul valah dar și în spațiul pontic pornește cu momentul trecerii de la cultura Babadag la Latênul dobrogean. Autorul apreciază că în pofida cunoașterii a cca 200 descoperiri din sec. V–IV î.e.n., care includ așezări, morminte izolate sau necropole, nu putem reconstitui cu fidelitate imaginea societății locale în cadrul căreia se stabiliseră și se dezvoltau coloniile grecești. Un loc

aparte acordă autorul Histriei, încercând să descifreze dovezi ale aportului indigen la consolidarea acestei colonii a cărei zonă de influență urca până în Deltă. Cel de al doilea argument privind conviețuirea geto-greacă îl constituie colonia Callatis în jurul căreia se afla o densă locuire vădită în prezent prin numeroase situri arheologice. Pline de semnificație sunt descoperirile de la Albești, așezare și fortificație din secolul IV—II î.e.n., aflată azi în atenția arheologilor conștanțeni. Având conturate o serie de aspecte la Histria și Callatis a fost mai ușor de abordat problema Tomisului, oraș-port al cărui teritoriu se întindea spre râul Casimcea și atingea în sud lacul Techirghiol, înglobând o puternică aglomerare de sate getice. Ar fi eronat să limităm realitatea getică dobrogeană, în cea de a doua jumătate a mileniului I î.e.n., numai la teritoriile celor trei mari colonii pontice. Descoperirile din zona Silistra—Ostrov, completate cu cele de pe malul stâng al Dunării, vădesc cu claritate dimensiuni ale locuirii getice pe ambele părți ale fluviului și până spre munții Hemus. Este confirmat acest adevăr prin grupul bogat de așezări din jurul orașului Cernavodă și în aval acelea din hinterlandul Hârșovei, din jurul Măcinului și al Tulcei. Stadiul investigațiilor este diferit astăzi, vestigiile dăvei de la Satu Nou, com. Oltina, beneficiind de o insistență mai mare din partea arheologilor, fapt pentru care situl respectiv poate fi considerat un etalon în aprecierea nivelului la care se afla societatea locală, a capacității ei de a intra în dialog cu lumea greacă dar și cu cea bastarnă. Concluziile trase în urma cercetărilor de la Satu-Nou punctul „Valea lui Voicu” se confirmă în așezarea fortificată de la Izvoarele (com. Lipnița—Constanța) din imediata apropiere a cetății Sucidava Moesia, la Coslugea, Alimanu, Muzait ș.a. Ultima parte a studiului se axează pe intenția prezentării dovezilor getice în momentul ajungerii legiunilor romane în Dobrogea. Cu rigoarea științifică necesară abordării unei atari teme arheologul M. Irimia atrage atenția asupra aspectelor mai puțin elucidate, oferind însă un tablou concludent asupra locuirii getice dobrogene cu trăsăturile comune lumii geto-dace dar și cu particularitățile pontice. Iar aceste particularități sunt dezvăluite de prof. univ. dr. Adrian Rădulescu în *Epos arheologic la Pontul Euxin*. Este un studiu asupra ultimelor descoperiri de mare interes pentru arheologia națională făcute în stațiunile noastre de pe malul Mării Negre. Autorul se oprește mai întâi asupra Callatisului, unde acum se pot trasa limitele nordice și nord-vestice ale cetății, pentru ca apoi să stăruie cu deplină competență asupra unor descoperiri tomitane. Dintre acestea, cavoul-hypogeu de pe faleza orașului Constanța pune cele mai interesante probleme. Alcătuit din cameră funerară și dromos, monumentul a fost zidit din piatră și mortar înfruntând veacurile în condiții excelente. Pe baza datării altor morminte ale necropolei din care făcea parte și cavoul, acesta aparține sec. II—III e.n. și este ridicat pentru familia unui personaj important păgân. Către această ipoteză conduce tematica frescei care acoperă pereții camerei funerare pe care arheologul A. Rădulescu o prezintă și o interpretează cu înalt profesionalism. După cum se știe nu este singurul monument funerar pictat la Tomis, dar unicitatea lui este dată de starea de conservare și de mesajul celor câteva scene pictate dintre care aceea a ospățului funerar prezintă un interes aparte. În mod fericit valorosul studiu este continuat de contribuția IPS Lucian arhiepiscop al Tomisului, sub titlul *Aspecte din viața și cultura bisericească dobrogeană*. Prima problemă este dedicată faptei misionare a Sf. Apostol Andrei la sciți așa cum ea rezultă din izvoarele antice dar și din tradiția locală. Subliniind numărul mare al martirilor creștini ca dovadă a largii răspândiri a învățaturii lui Hristos, înaltul prelat reconstituie procesul de organizare bisericească din Scythia Minor, atenția fiind menținută asupra centrului episcopal de la Tomis, existent pe la 290 și devenit după anul 451 arhiepiscopie autocefală. Actele sinodale din sec. VI e.n. înscriu la loc de cinstie mitropolia Tomisului căreia îi erau subordonate 14 scaune episcopale. Într-un asemenea climat s-au afirmat Sfinții Ioan Casian, Gherman, Dionisie Exiguus, teologul Ioan Maxențiu, s-au constituit școlile de la Tomis, Callatis, aceea de la Histria condusă de marele învățat Aeticius Histricus, Școala străromană sud-dunăreană a lui Niceta de Remesiana ș.a. Formată în sânul bisericii creștine intelectualitatea dobrogeană anunța încă din sec. IV—VI zorii creației literare străromânești. Importanței de excepție a bisericii noastre îi este consacrată și contribuția pr. prof. Nechita Runcan sub titlul *Aspecte din viața creștină dobrogeană de la începuturi până în zilele noastre*, un adevărat compendium al istoriei bisericești de pe teritoriul dintre Dunăre și Mare. Studiul se impune prin documentația autorului, logica și frumoasa prezentare și chiar prin întinderea lui (42 p.). După necesara punctare a începuturilor creștine la Tomis, pr. N. Runcan se oprește asupra mitropoliei de la Dorostolan, a aceleia de la Vicina, apoi a mitropoliei Proilaviei, a reînființatei mitropolii a Dristrei (sec. XV—XIX), a mitropoliei Tulcea din prima jumătate a secolului XIX, scoțând în relief contribuția unor preoți și dascăli dobrogeni în păstrarea credinței străbune. Un întins capitol privește viața bisericească dobrogeană în perioada 1878—1923. A fost atunci un moment de plină efervescență a ortodoxiei în spațiul readus statului român. Grație unor iluștri prelați începând cu episcopul Iosif Gheorghian și continuând cu vlădicii Partenie (1886—1902), Pimen Georgescu (1902—1909), Nifon Niculescu (1909—1921), Platon Ciosu (1921—1923) s-au înălțat sfinte lăcașe aproape în toate

satele locuite de credincioși ortodocși, s-a zidit catedrala episcopală din Constanța, s-a revigorat viața monahală. Cum în 1923 a luat ființă Episcopia Tomisului din care făceau parte județele Constanța, Durostor, Caliacra și Ialomița, județul Tulcea alcătuind cu jud. Covurlui episcopia Dunării de Jos, autorul studiului prezentat aici desprinde o nouă etapă a istoriei bisericii dobrogene între 1923—1950 căreia îi dedică un capitol special. Având și de data aceasta întăritători harnici, dintre care dăinuie chipul și fața episcopului Ilarie, vrednicia episcopului Chesarie Păunescu, biserica dobrogeană completează misia ei cu organizarea unor instituții școlare de cult, publicații, zidirea palatului arhiepiscopal a cărei piatră fundamentală s-a pus în 1925 ș.a. Ultimul capitol acoperă cu umbrele și luminile ei perioada 1950—1989, când Episcopia Tomisului este desființată (1950), apoi se reușește în 1975 organizarea Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Constanța devenind sediul unui episcop-vicar și în fine reînființarea Arhiepiscopiei Tomisului în 1990 sub păstoria IPS Lucian Florea. Nimic nu ne oprește să apreciem legitimitatea Mitropoliei Dobrogei, păstrătoarea de drept a moștenirii celui mai vechi scaun mitropolit al pământului românesc. Câteva documente privind etapa contemporană a organizării bisericești din Dobrogea completează și încheie interesantul studiu al pr. prof. Nechita Runcan.

În articolul său prof. dr. Tahsin Gemil valorifică un document turcesc privind construirea farului de la Sulina în 1745. Din acest act rezultă că Beșir Aga, mult timp șeful haremului sultanat, a fondat un vakâf între Chilia și Bestepe cu misiunea de a acoperi cheltuielile necesare menținerii în funcție permanentă a farului nou zidit și a cetățuiei alăturate. Cum veniturile anuale erau mai mari decât necesarul, fondatorul recomanda susținerea azilului pentru săraci din Sulina, întreținerea cișmelei lui Ismail din orașul Ismail, ajutarea bibliotecii din Svistov și a altor așezăminte de caritate datorate aceluiași Beșir Aga.

Istoricul Ion Bitoleanu, a cărui activitate științifică este aproape în exclusivitate dedicată pământului dintre Dunăre și Mare, semnează studiul *Contribuții la demografia istorică a Dobrogei*. În prima parte autorul se oprește asupra informațiilor lăsate de Evliya Celebi, trecător prin Dobrogea de mai multe ori, pe la jumătatea secolului XVII. Cea de a doua parte a materialului în discuție este rezervată colonizării germane în Dobrogea mai întâi către finele secolului XVIII și apoi între 1840—1891. Unii dintre acești șvabi care au înființat puternice colonii la Tulcea, Malcoci, Ciucurova, Făclia ș.a. veneau din gubernia Kersones sau din Basarabia, iar alții din Germania. Buni gospodari și întreprinzători meșteșugari, șvabii au revigorat economia societății dobrogene în pofida repetatelor războaie ruso-turce care s-au abătut și asupra acestui teritoriu.

Pe linia valorificării însemnărilor călătorilor străini despre Dobrogea se plasează și prof. Constantin Cioroiu în intervenția sa care pornește de la Ovidius și se oprește, selectiv la Ion Ionescu de la Brad. Societatea dobrogeană și cu predilecție cea dunăreană și sudică, se dezvăluie prin însemnările lui Diego Galon contemporan al lui Mihai Viteazul, ale flamandului Joris van der Does, ale amintitului mai sus Evliya Celebi, Robert Bargeave, Aubry de la Motraye ș.a. Nu scapă din atenția autorului notările lui Dimitrie Cantemir, trecător prin Dobrogea în drumurile sale către și de la Istanbul. Multe din aceste izvoare privesc marea centru dunărean Silistra, dar și orașele Bazargic, Caliacra, Balci, Mangalia, unde călătorii respectivi întâlnesc români, slavi, bulgari, turci, greci, beneficiari ai unor bogății de neuitat.

Cu articolul lui Gh. D. Petrescu *Războiul pentru independență și anexarea Dobrogei*, retipărit după textul depus de fostul profesor constănțean ingrijitorilor prestigiosului volum jubiliar 1878—1928 *Dobrogea*, se anunță un pachet de studii privind istoria modernă la Dunărea de Jos. Desigur înscrierea acestui material este un act de cinstire a unui distins înaintaș și o reamintire a modului de abordare a problematicii respective cu șase decenii în urmă. Și atât. Considerăm că ar fi fost mai util un articol recent, bazat atât pe studiile și corpusurile noastre de documente cât și pe literatura de specialitate străină. Denum de reținut că numai în 1991—1992 editurile sofote au scos volume de documente îngrijite de Jeco Popov și colaboratorii¹ sau cărți semnate de același Jeco Popov², Bobi Bobev³ ș.a. dedicate evenimentelor din 1877—1878 în care se pun cu acuitate interesele Dobrogei. Acest punct de vedere este susținut cu prisosință de valorosul studiu al lectorului universitar Stoica Lascu, intitulat *Specificul vieții politice dobrogene după 1878 în viziunea oamenilor de stat și începuturile activității partidelor la Constanța*. Este unul din materialele esențiale ale volumului beneficiind de o largă bibliografie și de o redactare clară și convingătoare. Debutază cu luările de atitudine ale politicianilor români față de Dobrogea în răstimpul tratativelor de la San-Ștefano și ale păcii de la Berlin. Desigur au fost și voci care nu au înțeles ideea alipirii județelor

¹ Jeko Popov, Koso Pencikov, Petar Todorov, *Izvori za istorijata na Dobrudža, 1978—1919*, Sofia, 1992.

² Jeko Popov, *Bălgarite v severna Dobrudža 1879—1913*, Sofia, 1991.

³ Bobi Bolev, *Zapiski po istorija na Bălgariia 1878—1944*, Sofia, 1992.

transdanubiene și din această categorie sunt selectate de istoricii bulgari câteva piese ale masivului volum intitulat *Izvoare privind istoria Dobrogei. 1878—1919*, Sofia 1992, I, p. 12—18, 21 24 ș.a. Aspirațiile naționale și legitimitatea readucerii Dobrogei la patria mamă au fost exprimate ferm de patrioți precum M. Kogălniceanu, I. C. Brătianu, N. Iorga, M. Eminescu, însușite și apărute de Carol I, așa cum se degajă din izvoarele redate în extenso de Stoica Lascu în studiul său. Autorul analizează apoi derularea legislației pentru Dobrogea, activitatea primului prefect de Constanța Remus N. Opreanu, organizarea partidelor politice. Ca urmare a Mesajului Tronului din noiembrie 1908 în Constanța și Tulcea încep să se constituie organizații județene ale partidelor politice naționale. Până atunci marile partide cu sedile la București curtaseră opinia dobrogeană, orientându-se asupra unor viitori lideri locali. A pornit viguroasă gruparea adeptă a Partidului Conservator-Democrat (takiștii), grație prestigiului fruntașului ei prof. Ion Bănescu. În cursul anului 1908 aceștia deja beneficiau de ziarul „Viitorul Dobrogei”, organizau manifestații și candidau la funcții administrative. Organizația Partidului Conservator s-a format la sfârșitul anului 1908 avându-l conducător pe C. Pariano, mare proprietar și fost prefect de Vâlcea. A urmat Partidul Național Liberal structurat la Constanța prin hotărârile adunării din 22 februarie 1909. Clarificându-și disputele interne specifice începuturilor și beneficiind de aportul unor personalități locale precum Ioan N. Roman, Mihail Coiciu, dr. N. M. Sadoveanu liberalii constănțeni vor forma una dintre cele mai puternice organizații politice din județul lor. Mișcarea socialistă beneficia de adepți încă din 1896 și prima întrunire organizată de aceștia avusese loc la 18 februarie 1907.

Peisajul politic constănțean se completează cu organizația Partidului Naționalist-Democrat, a Partidului Național Dobrogean, al ziaristului N. Sarry, creatorul sintagmei „Dobrogea dobrogenilor”. Ecoul ideilor politice ale acestei organizații este reflectat în rezultatele alegerilor din anii 1912—1914 câștigate de obicei de partidul aflat la putere. Investigarea vieții politice este continuată de dr. Marin Stanciu care debutează cu aprecieri asupra efectelor produse de Legea de organizare a Dobrogei din 9 martie 1880 prin care se încerca, printre altele, și temporizarea confruntărilor politice, exercitarea unei tutele de la centru. Ultimii ani ai secolului XIX s-au consumat prin mari manifestații la Tulcea și Constanța prin care se cerea extinderea integrală a prevederilor Constituției și asupra proaspătului teritoriu integrat țării. Abia în noiembrie 1908 prin Mesajul Tronului se anunța sosirea momentului reglementării acestei situații devenită nefavorabilă dobrogenilor. Dezbaterile în Parlament au permis reliefaarea înfăptuirilor în cei 30 de ani care constau în primul rând în atingerea cifrei de 300.000 locuitori și construirea Podului de la Cernavodă, a Portului Constanța, a altor construcții. Liberalii justificau etapa de tranziție atât în chestiunile economice cât și în domeniul activității politice, a pregătirii oamenilor de a se integra cerințelor civice ale României. După aprinse discuții între liberali și celelalte mari partide, Parlamentul a votat în 1909 noua lege privind Dobrogea, modificată în 1910. Structura populației în care se contopeau localnici, români veniți de peste Dunăre, turci rămași după retragerea din 1878, tătari, bulgari, găgăuți, sași, lipoveni, ș.a. stârnea discuții greu de rezolvat chiar în forumul suprem al țării. Erau de asemenea probleme ridicate de drepturile de proprietate, libertatea de întrunire, cetățenia. Primele alegeri s-au organizat în Dobrogea, destul de anevoios, în primăvara anului 1912 dând câștig conservatorilor, fiind urmate apoi de alegerile pentru consiliile comunale și județene, depășindu-se astfel „regimul excepțional din Dobrogea”. Deși legitimă din toate punctele de vedere, integrarea județelor transdanubiene s-a făcut în urma unor eforturi economice, politice și culturale deosebite. Succesul dobândit în 1912—1913 va fi însă primejduit de derularea evenimentelor militare din 1916—1918. Studiul dr. Marin Stanciu, bazat pe material arhivistic, autorul îndeplinind și funcția de director al Filialei Arhivelor Statului Constanța, pe presa locală ori centrală, are darul scoaterii în evidență a momentelor de acest gen, inevitabil conduse prin etape de tranziție mai lungi sau mai scurte.

Cum este și firesc atât faza de tranziție cât și deceniile care au urmat și-au pus o amprentă și asupra aspectului urbanistic al localităților chemate la o adevărată renaștere. Arhitecta Veronica Pribeagu și prof. Gh. Vecerdea studiază, în volumul de față, contribuția arhitecților francezi la proiectarea și construirea unor imobile și clădiri reprezentative din Constanța. Orașul de la mare a optat mai puternic decât alte centre urbane românești pentru măiestria școlii arhitectonice franceze. După 1878 cel puțin șapte arhitecți veniți din Franța au conceput case și construcții reprezentative, cele mai multe păstrându-se și astăzi. Este vorba de clădirea Băncii Comerciale, zidită în 1900 după proiectul lui L. Givert, Cazinoul comunal, conceput de Daniel Renard și terminat în 1910, Hotelul Palace proiectat în 1912 de E. P. Goué, Hotelul Grand datorat aceluiași arhitect francez, alte imobile, mici palate etc., toate constituind, alături de edificiile proiectate de arhitecți români, valorile definitorii ale urbanisticii tomitane.

Martiriul locuitorilor dobrogeni în cursul primului război este sugerat în articolul dedicat de un mic colectiv de elevi eroismului cadrelor didactice și elevilor Școlii Normale din Constanța.

Prin ostași, cercetași, învățători și profesori înrolați dobrogenii au fost prezenți la marile bătălii de la Turtucaia și Mărășești, au încercat apărarea Capitalei și s-au contopit cu zidul viu de rezistență românesc din Moldova. Ca o contribuție de vădit interes pentru istoria contemporană se prezintă studiul dr. Valentin Ciorbea intitulat *Aspecte din evoluția Dobrogei de Sud în cadrul statului român (1913–1940)*. Reamintind evenimentele din 1913, autorul, binecunoscut cercetător al trecutului și prezentului Dobrogei, se ocupă de marile probleme cu care s-a confruntat România și pe care a încercat să le rezolve prin Legea pentru organizarea Dobrogei Noi din 1 aprilie 1914 ce avea la temelie vechea lege dobrogeană din 1880. Începând cu instituițiile de stat județene, cetățenia, proprietatea, drepturile și îndatoririle locuitorilor ș.a. au fost inițiate minuțioase măsuri sistate fortuit între 1916–1918. Redobândite și recunoscute de forurile internaționale, județele Durostor și Caliacra au revenit în atenția Parlamentului și guvernului român impunând o legislație specifică. La 26 iulie 1921 s-a adoptat noua lege referitoare la organizarea Dobrogei de Sud care admitea numai tipul de proprietate absolută, eliminând definitiv „posesiunea mirie”. Aplicarea prevederilor legale și a altor acte normative atingătoare dreptului de proprietate s-a izbit de lipsa documentelor personale, a arhivelor distruse de război, de cerințele celor 279 așezări înființate de colectivități venite din stânga Dunării sau de către aromânii din Balcani (6553 familii), de rezerva populației bulgărești și chiar de defecțiunile aparatului de stat. Toate acestea au impus reveniri, completări, îmbunătățiri ale legislației și au făcut ca rezolvarea dreptului de proprietate să treneze pe alocuri până în septembrie 1940.

Două studii de cert interes abordează problemele Mării. *Dobrogea, marina și spiritualitatea românească* de Carmen Atanasiu, o extrem de utilă prezentare a revistelor consacrate marinei și marinarilor precum și a istoriografiei și literaturii marinărești aureolată de numele lui Eugeniu Botez (Jean Bart), Constantin Ciuchi, Ion Bălănescu ș.a. Cea de a doua contribuție *Puterea maritimă a României* de Constantin Iordache, ofițer superior, readuce și în volumul recenzat problemele flotei românești în contemporaneitate. În 1991–1992 România beneficia de 250 de nave de transport maritim, 64 nave pentru pescuit oceanic, putea construi nave cu deplasant până la 200.000 tdw., avea montate instalații petroliere marine ș.a. Autorul atenționează pe cititor asupra unor dificile probleme cu care este confruntată flota maritimă românească: starea confuză a delimitării platoului continental și a zonei economice exclusive a României, în condițiile create prin regimul Insulei Șerpilor, primejdiile ce pândesc instalațiile de exploatare petrolieră sau chiar unele nave insuficient protejate pe oceanele lumii, poluarea Mării ș.a. Concluzia conduce la obligația statului român, a instituțiilor specializate din Dobrogea în apărarea acestei avuții naționale.

Volumul se încheie cu contribuția Doinei Păuleanu, dedicată modelului dobrogean de integrare culturală în perspectivă antropologică, o sintetică și convingătoare radiografie a potențialului cultural-artistic tomitan temeinic recepționat în țară și peste hotare și binevenitul articol al lui Constantin Vitanos privind felul în care străinii au beneficiat de omenia dobrogenilor de-a lungul secolelor, studiu alcătuit pe o laborioasă documentare, răsplătită cu tonifiante adevăruri prin timp. Tipărit în volum de format mare, cu rezumate scurte în limba engleză, cu fișe biografice și bibliografice pentru fiecare autor, cu aparat critic impus de ținuta științifică actuală, materialul recenzat răspunde unei așteptări a istoriografiei noastre. Dacă asupra asamblării contribuțiilor respective, a nivelului de tratare neuniform prin însăși componența colaboratorilor, a unor nedorite carențe tipografice, a lipsei totale a ilustrației, este de obiectat, volumul în ansamblul său merită tot interesul suplinind cărțile de sinteză de care Dobrogea, ca de fapt istoria României, duce atâta lipsă în prezent.

Panait I. Panait

* * * *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları arasındaki münasebetlere dâir arşiv belgeleri (1687–1908 yılları arası)* (Documente de arhivă privind relațiile dintre Imperiul otoman și hanatele din Caucazia, Turkestan și Crimeea în anii 1687–1908), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992, XLIV + 240 + 197 p.

Această lucrare, publicată recent la Ankara de către un grup de istorici și arhiviști turci sub egida „Președinției Secției de Arhivă Otomană a Direcției Generale a Arhivelor Statului de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri a Republicii Turcia”, este o culegere de documente (extrase din arhivele Înaltei Porți) referitoare la relațiile dintre Imperiul otoman și sta-

tele (hanatele) turco-musulmane din spațiul caucaziano-pontic și central asiatic în anii 1687—1908. Este deci o nouă contribuție la bogata bibliografie dedicată istoriei Imperiului otoman și a politicii sale externe. Problematika abordată de aceste documente (142 în total) este foarte largă, acoperind atât aspecte politico-diplomatice și militare, cât și chestiuni economico-sociale și cultural-religioase. Documentele referitoare la raporturile otomano-crimeene și otomano-caucaziene în perioada sus-amintită prezintă un mare interes pentru istoria bazinului Mării Negre în acest interval de timp, precum și pentru situația internațională a Țărilor Române și relațiile lor cu Poarta.

După un *Cuvânt înainte*, cuprins, o listă de abrevieri și un tabel al fondurilor arhivistice otomane din care au fost extrase documentele din acest volum, urmează o *Introducere* (p. XIX—XLIII) în care se prezintă pe scurt istoria Hanatului Crimeei și a hanatelor turco-musulmane din Caucazia și Turkestan, precum și evoluția relațiilor acestora cu Înalta Poartă. De asemenea, se subliniază principalele probleme în care aceste documente aduc noutăți, clarificări sau nuanțări.

Conținutul propriu-zis al cărții este împărțit în trei părți. *Partea I* (p. 1—57) conține rezumatele tuturor documentelor publicate în acest volum. Ea este subdivizată în trei grupe: a) *Caucazia* (doc. 1—37; p. 1—17); b) *Turkestan* (doc. 38—118; p. 18—48); c) *Crimeea* (doc. 119—142; p. 48—57).

Partea a II-a (p. 59—220) cuprinde transliterarea integrală din alfabetul arab în alfabetul latin a textului original (în limba turco-osmană) al celor 142 de documente. Și ea este subdivizată (pe criterii geografico-statale) în cele trei grupe: a) *Caucazia* (doc. 1—37; p. 61—93); b) *Turkestan* (doc. 38—118; p. 94—190); c) *Crimeea* (doc. 119—142; p. 191—220). Aici se adaugă un *Glosar* de termeni otomani (p. 221—224) și un *Indice* (p. 225—240).

Fotocopiile tuturor documentelor cuprinse în acest volum pot fi găsite în *Partea a III-a* (197 p.). Pe lângă posibilitatea de a verifica în original fiecare detaliu al documentelor, aceste fotocopii reprezintă și un adevărat album de paleografie turco-osmană, fiind (și din acest punct de vedere) foarte utile atât istoricilor, cât și arhiviștilor și filologilor.

Iată care sunt, după părerea noastră, principalele concluzii care se desprind din analiza acestor documente și principalele aspecte în care ele ne oferă știri noi, clarificări sau nuanțări. În privința Turkestanului, documentele se concentrează mai ales pe evenimentele și evoluțiile din secolul al XIX-lea. Reiese clar îngrijorarea Porții față de expansiunea rusă (și, parțial, chineză) în această regiune, precum și eforturile otomane de sprijinire diplomatică și cultural-religioasă a hanatelor turco-musulmane din acest spațiu geografic.

Eforturile otomane pentru a bloca (sau măcar pentru a limita) expansiunea rusă în spațiul caucaziano-pontic reies pregnant din documentele referitoare la politica Porții în aceste regiuni în anii 1687—1908. Faptul că înaintarea rusă viza aici direct teritoriul otoman, amenințând aprovizionarea și siguranța Istanbulului, a determinat Înalta Poartă să caute a menține și întări alianța cu Hanatul Crimeei și hanatele turco-musulmane caucaziene. După pierderea (în favoarea Rusiei) a Crimeei și Caucazului, otomanii au încercat să-și mențină cel puțin o influență religioasă și culturală în aceste teritorii, sperând mereu într-o revenire politico-militară efectivă. Documentele din acest volum ne oferă, în proporții diferite, știri noi sau clarificări privind aspectele politico-diplomatice, militare, economice și cultural-religioase ale strădaniilor otomane sus-amintite. Când privește rolul Țărilor Române (Moldova și Țara Românească) în această confruntare ruso-otomană, acestea au avut o mare importanță economică și politico-militară. Informații interesante în acest sens găsim în doc. 135—138 (p. 206—213), care se referă la războiul ruso-austro-otoman din 1787—1792. Ele se adaugă la cunoștințele noastre privind relațiile româno-otomane în acei ani.

Desigur, lucrarea are și unele minusuri. Ele sunt legate de prea marea ei întindere în spațiu și timp. Astfel, unele probleme și perioade importante (cum ar fi, de exemplu, rolul Hanatului Crimeei în raporturile otomano-ruse în exploziva perioadă 1695—1714) sunt ilustrate prea sumar prin documentele publicate în acest volum.

În concluzie, putem afirma că acest volum de documente otomane, cu toate minusurile arătate mai sus, reprezintă o reușită istoriografică, constituind un progres și un important punct de reper în studierea politicii Porții față de spațiul caucaziano-pontic și central asiatic în perioada sus-menționată. Ne considerăm îndreptățiți să așteptăm de la istoricii și arhiviștii turci întocmirea și publicarea unor noi volume de documente otomane (mai limitate cronologic și tematic) referitoare la spațiul caucaziano-pontic, atât de important și pentru mai buna înțelegere a istoriei românilor.

Adrian Tertecel

- * * * *Il primo dominio veneziano a Verona (1405–1509). Atti del Congresso tenuto a Verona il 16–17 settembre 1988*, Verona, 1991, 259 p.

Lucrarea pe care dorim să o prezentăm cititorilor reprezintă publicarea în volum a comunicărilor științifice prezentate cu ocazia colocviului ținut la Verona, în septembrie 1988. Este vorba de un adevărat studiu de caz al expansiunii venețiene în Terraferma, studiu alcătuit din zece comunicări ce abordează aspecte dintre cele mai variate ale dominației și influenței Veneției la Verona pe parcursul unui întreg secol.

Prima dintre comunicări aparține lui Giuseppe Gullino, se intitulează *Politica venețiană de expansiune în Terraferma* (pp. 7–16) și reprezintă o introducere generală în subiect, urmărind expansiunea venețiană în Terraferma în general, și nu în mod special, în cazul Veronei. Autorul trasează jaloanele principale care au stat la baza acestei expansiuni și care au acționat și în cazul Veronei. Comunicarea următoare, cea a lui John Easton Law, *Verona și dominația venețiană: începuturile* (p. 17–33) se ocupă de cazul concret al instaurării dominației venețiene la Verona. Paola Lanaro Sartori în comunicarea *Un patriciat în formare: exemplul veronez din sec. XV* (p. 35–51), abordează problema formării unei noi clase dominante la Verona, a patriciatului, clasă strâns legată de structurile de putere de la Veneția. Asupra ideologiei acestei clase se oprește Giorgio Borelli în comunicarea „*Doctor an miles*”: *aspecte ale ideologiei nobiliare în opera juristului Cristoforo Lanfranchini* (p. 53–71), problemele religioase fiind tratate de G. De Sandre Gasparini în comunicarea *Conducerea diocesei și „cura animarum” în primii ani ai episcopatului Ermolao Barbaro, episcop de Verona (1453–1471): primele note* (p. 73–92).

Următoarele trei comunicări, Egidio Rossini, *Jurisdicții și proprietăți funciare ale mănăstirii San Zeno din Verona până la sfârșitul secolului XV* (p. 93–141), Gian Maria Varanini, *Aspecte și probleme ale sistemului fiscal venețian în secolul XV: structura și funcționarea camerei fiscale din Verona* (p. 143–189) și Gabrielle Banterle, *Transportul navelor venețiene pe lacul Garda (1439) după mărturia umaniștilor veronezi* (p. 191–202), se ocupă de probleme juridice, funciare, fiscale și navale, probleme în care situația Veronei a fost influențată de dominația venețiană.

În fine, ultimele două comunicări, Lanfranco Franzoni, *Candelabre din Renașterea veroneză și câteva modele locale din epoca romană* (p. 203–225) și Enrico Paganuzzi, *Verona și muzica în timpul primei dominații venețiene* (p. 227–256) tratează probleme culturale locale, dar și legate de interferențe culturale datorate dominației Venețiene.

În ansamblu, departe de a epuiza întreaga problematică a dominației venețiene la Verona, comunicările cuprinse în acest volum aduc contribuții științifice importante la clarificarea multor aspecte ce țin de procesul de expansiune a Veneției în Terraferma, în special în cazul concret al Veronei. Lucrarea nu este nici un sfârșit, dar nici un început, ci un pas înainte important pe calea cunoașterii tot mai aprofundate a relațiilor veneto-veroneze, a poziției Veneției în Italia secolului al XV-lea.

Eugen Denize

- * * * *I problemi del Mar Nero nel passato e nel presente. Seminario internazionale di studi Atti Genova, 16 giugno 1992*, a cura di Geo Pistarino, Genova, 1993, 100 p.

Studiile pontice au cunoscut în ultimele decenii o dezvoltare spectaculoasă, cercetătorii români și străini contribuind la mai buna cunoaștere a unui domeniu ce are printre inițiatori pe N. Iorga și G. I. Brătianu.

Volumul de față reunește cinci contribuții axate pe problemele etnice și sociale din bazinul Mării Negre. Studiul introductiv al lui Geo Pistarino rezumă în fapt motivele pentru care istoricii au acordat și acordă atenție acestei mări: extrema diversitate a situațiilor politice, economice, religioase; zonă de convergență între Occident și Orient.

Ajungându-se la epoca medievală se insistă pe perioada maximei prezențe a italienilor în bazinul pontic (sec. XIII–XV) subliniindu-se însă faptul că această arie geografică nu a fost privită în epoca respectivă ca o entitate structurală, constelația de colonii nedând naștere unui sistem organic și bine individualizat (p. 5). Prezența genovezilor se pare că a impresionat puternic pe contemporani, lor fiindu-le atribuite aproape toate cetățile și fortificațiile de pe țărmurile mării, chiar și în regiuni în care se știe că nu au pus piciorul. La informația savantului ita-

lian am putea adăuga că amintirea genovezilor s-a păstrat și în spațiul românesc, cu mențiunea că spre deosebire de Moldova, în Țara Românească este vorba de o creație a secolului XIX¹.

Studiul semnat de Ziala Ciciba, *La presenza abkhaza nella storia del Mar Nero* (p. 14–20) este o reconsiderare a unor puncte de vedere eronate și tendențioase exprimate de către istoriografia sovietică.

În opoziție cu aceasta, autoarea încearcă să argumenteze vechimea prezenței abkhazilor în regiunea caucaziană (sursele assyriene îi numesc abesla) și a strănsei legături cu marea a acestui popor.

Laura Baletto publică trei documente redactate la Caffa în perioada 1298–1299, primul emis de notarul Francesco Guidonis, celelalte două de Corrado Stevanono și regăsite în actele notarului Damiano di Camogli (p. 21–32). Sunt analizate asemănările și deosebirile dintre Genova și coloniile sale, în cazul acestora diminuându-se distincțiile dintre genovezi-savonezi, creștini-evrei, oameni de la oraș — oameni de la țară. În același timp reprezentanții unor familii ilustre fac afaceri de la egal la egal cu membrii unor familii „mici”. Această apropiere este explicată prin caracterul imprezvizibil al vieții din colonii, xenofobia sau mutațiile politice impunând legături mai strănse între genovezi.

Dintre cele trei documente publicate atrage atenția primul, în care se fac referiri la regulamentele Comunei Genova în materie de navigație și pentru că aflăm că în 1298 funcția de consul la Caffa era deținută de un membru al familiei Spinola.

Problemele așezării genovezilor pe țărmurile Mării Negre sunt analizate de Enrico Basso, *La colonizzazione genovese nel Mar Nero nel tardo medioevo: aspetti etnici e sociali* (p. 33–45). Autorul distinge în bazinul pontic câteva zone specifice. Prima ar fi coasta occidentală, caracterizată prin structuri statale bine organizate: Bulgaria, Țara Românească, Moldova, (aici ar fi trebuit precizat că la momentul apariției coloniilor, Țările Române nu se născuseră încă). A doua zonă definită ca „mai fluidă” ar fi coasta septentrională unde autoritatea Hoardei de Aur este incontestabilă timp îndelungat. A treia zonă, coasta caucaziană, cu o structură politică și etnică foarte complexă, iar în ultima zonă — consta meridională — coexistă un Imperiu otoman în plină ascensiune, cu zone de tradiție bizantină (Trapezuntul).

Istoricul italian a apelat la această împărțire încercând să arate că diferitele situații s-au reflectat în compoziția etnică și viața internă a coloniilor genoveze. Astfel în aria bulgaro-bizantină așezările nu depășesc stadiul celor din Siria, iar numărul genovezilor depășește pe cel al autohtonilor. Dimpotrivă, la Cetatea Albă, Vicina, Chilia și Licostomo avem de-a face cu adevărate colonii sustrate controlului suveranilor locali.

După această clasificare (discutabilă în ceea ce ne privește) autorul se oprește asupra Caffei care a constituit un model de guvernare. Conducerea coloniei a căutat să evite acumularea unor tensiuni interetnice sau interconfesionale. Abia în secolul al XV-lea, când funcțiile sunt de multe ori încredințate unor persoane ce urmăreau să facă avere în dauna comunităților locale, apare în rândurile acestora o solidaritate ce explică și maniera de ocupare a Caffei de către otomani în 1475.

Oprindu-ne mai mult asupra studiului lui Enrico Basso considerăm că deontologia profesională ar fi impus și citarea unor contribuții românești, mai ales că în istoriografia românească s-a publicat foarte mult și în limbi de circulație². În felul acesta ar fi putut fi evitate o serie de greșeli cum ar fi cea de includere a Dobrogei în „zona bulgară”. Fără a intra într-o polemică absurdă considerăm că porturile medievale Vicina, Chilia, Licostomo, Cetatea Albă nu pot fi etichetate drept bulgare pentru că:

— din punct de vedere politic (cu excepția unui scurt episod pus în evidență de G. I. Brătianu pentru Cetatea Albă³) țaratul bulgar nu a stăpânit nici una din așezările amintite mai sus. În cazul Vicinei funcționarea unei mitropolii bizantine atestă clar inexistența unei stăpâniri bulgare (știut fiind că nu există mitropolie greacă în teritoriul bulgar și nici invers), iar în cazul centrelor de la Chilia și Licostomo s-a demonstrat⁴ că ele nu au intrat nici măcar în componența despotatului lui Dobrotici; (pe care istoricii bulgari îl consideră evident... un stat bulgar);

— din punct de vedere etnic în așezările respective se poate constata, atât cât ne arată izvoarele, un amestec de populație;

¹ Șt. Andreescu, *La légende des Génois dans les Pays Roumains*, în „Dai feudi manferrini e dal Piemonte ai nuovi mondi oltre gli Oceani”, Alessandria, 1993, p. 393–402.

² Ar fi putut fi amintite măcar studiile publicate cu ocazia colocviului româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII–XIV”, București, 1977.

³ G. I. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIVe siècle*, „Byzantion”, 2, 1925, p. 153–168.

⁴ O. Iliescu, *A stăpânit Dobrotici la gurile Dunării?*, „Pontica”, 4, 1971, p. 371–377.

— din punct de vedere comercial negustorii bulgari, câți au existat, nu au fost niciodată majoritari în așezările respective, ca să nu mai amintim că nici primul, nici al doilea țarat bulgar nu a dispus de o flotă.

Ultima contribuție *Alcuni insediamenti genovesi nel „Mare Maggiore”* (p. 46—100) a lui Mario Marcenaro este mai mult un ghid turistic al așezărilor genoveze de pe coasta Anatoliei și din Crimeea, cu un scurt istoric al lor, descrierea vestigiilor (însoțită de fotografii) și în unele cazuri o schiță a situațiilor din teren. Este interesantă precizarea de la p. 48 asupra optimismului soliei genoveze care mergea în 1485 la Innocențiu al VIII-lea considerând că pozițiile creștinătății în Orient pot fi recuperate. Este știut că același optimism îl manifestase și Ștefan cel Mare chiar și după căderea Caffei în 1475.

În concluzie considerăm că, în ciuda rezervelor exprimate, volumul de față contribuie la mai buna cunoaștere a istoriei medievale a Mării Negre, completând un dosar ce devine cu fiecare zi mai voluminos.

Ovidiu Cristea

* * * *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioevo ed età moderna. Studi storici in memoria di Alberto Boscolo*, vol. I, *La Sardegna*, a cura di Luisa D'Arienzo, Bulzoni Editore, Roma, 1993, 686 p.

Volumul omagial închinat activității lui Alberto Boscolo, debutează cu studiul introductiv semnat de Luisa D'Arienzo. Este prezentată personalitatea istoricului ce și-a legat numele de studiul pasionat al istoriei Sardiniei în contextul lumii mediteraneene în diferite segmente cronologice: perioada vandalică bizantină, aragoneză. Studiul este completat de o utilă bibliografie a contribuțiilor lui Alberto Boscolo.

Urmează 27 de articole, studii semnate de istorici italieni și spanioli dedicate istoriei Sardiniei din preistorie și până în contemporaneitate.

Debutul este făcut de articolul lui Vincenzo Santoni închinat descoperirilor arheologice din epoca bronzului și a fierului, urmat apoi de o serie de studii dedicate Sardiniei medievale: epoca bizantină este prezentă prin contribuția lui Giovanni Lilliu, diferite aspecte ale vieții religioase sunt surprinse de Giampaolo Mele (*Note storiche e paleografiche sui libri liturgici nella Sardegna medioevale*), Renata Serra (*La Chiesa di San Lussorio a Selargius. Considerazioni in merito allo questione nel prospetto romantico del San Lucifero di Cagliari*), Salvatore Fodale (*Sul trasferimento a Cagliari del „sinistro” Arcivescovo Antonio Ballester*), etc. Tratatate sardo-aragoneze din 1323—1326 sunt analizate de Francesco Cesara Casula; documente inedite de cancelarie sunt prezentate de Marco Tamgheroni și Olivettà Schema; aspecte ale comunităților evreiești, grecești sunt relatate de Michele Luzzati (*Un medico ebreo nella Sardegna del pieno Quattrocento*) și Carlo Pillai (*La comunità dei greci a Cagliari tra la fine del XVIII e la primo metà del XIX secolo*).

Problemele sociale ale Sardiniei medievale sunt prezente prin articolele semnate de Mirella Scarpa Semes (*Una lunga controversia feudale. Gli aspetti giuridici dell'istituzione del Machesato di Aristano*) și Gabriella Olla Repetto (*L'organizzazione del lavoro a Cagliari tra '400 e '500: la confraternita dei falegnami*), etc.

Epoca modernă și contemporană este prezentă prin studii dedicate revoltelor antifeudale din 1793—1796 (John Doy), mișcărilor din 1906 (Giancarlo Sorgia), activității lui Quintino Sell (Lorenzo del Piario), etc.

Raluca Tomi

CHRISTIAN BEC, IVAN CLOULAS, BERTRAND JESTAZ, ALBERTO TENENTI: *L'Italie de la Renaissance. Une monde en mutation (1378—1494)*, Fayard, Paris, 1990, 398 p.

Rodul colaborării a patru istorici cu preocupări tematice diferite, dar complementare, *L'Italie de la Renaissance* este o carte unitară, care nu-și propune să ofere o panoramă exhaustivă a Renașterii, ci doar tratarea acelor aspecte care suferă transformări majore, cu urmări

profunde pentru Italia ca și pentru restul Europei. Noutatea în analiza unui subiect atât de discutat vine din partea reinterpretărilor, descoperirilor unor aspecte noi sau a altor raporturi între diversele elemente ale Renașterii. Periodizarea, cea clasică, este argumentată nu pe criterii politice, de evoluție a curentelor artistice, etc., ci ținându-se cont de raportarea elitelor culturale și sociale la epoca lor, de modul în care înțeleg implicarea și rostul lor în societate. Prin prisma oamenilor Renașterii, epoca lor, total diferită de cea precedentă, este marcată de schimbare, datorată redescoperirii încrederii în puterile omului, în capacitatea lui de auto-perfecționare și în posibilitatea lui de a înțelege și chiar ordona lumea. Datorită acestora, precum și a vizibilelor și multiplelor progrese și evoluții din aproape toate domeniile, impresia acestor elite este că trăiesc o vârstă de aur, iluzie ce se prăbușește, o dată cu celelalte, în ultimii ani ai secolului al XV-lea, când pentru Italia începe o adevărată „vârstă de fier”.

Primele două părți ale lucrării (corespunzând celor două perioade principale ale Renașterii) analizează evoluția a trei aspecte: situația politică, lumea ideilor și curentele artistice, toate trei fiind marcate de evoluții rapide, adesea surprinzătoare și contradictorii, într-un cuvânt aparținând „duratei scurte” definite de Braudel. Deși împărțirea materiei pe perioade și în subsidiar pe teme fragmentează discursul și îngreunează urmărirea cronologică a problemelor, această structură permite surprinderea legăturilor și simultaneităților în evoluția celor trei aspecte mai sus amintite.

Prima parte, *Continuitate și inovație (1378–1450)*, revelează, în politică, efortul statelor de a redefini harta politică a peninsulei în conformitate cu aspirațiile lor, căutarea violentă și războinică a unui nou echilibru, dar și fenomene de revizuire a structurii interne a acestora. Lor le corespunde, în planul ideilor, redescoperirea civismului antic, a tuturor acelor „virtus”, a unui nou tip de demnitate și morală, raportate nu la persoana proprie ci la statul înțeles ca societate, ca prima dintre familii. Este epoca intelectualului implicat în problemele cetății, a umanismului care face din cultură un fenomen de civilizație. În artă nu este doar timpul unor schimbări de ordin tehnic, estetic sau al tematicii, oricât de profunde și pline de consecințe ar fi ele, ci și reevaluării artei în sine, ca loc în societate și ca pondere în preocupările umane. Este pentru prima oară când fenomene de ordin cultural și artistic dau numele unei perioade și nu cele economice, politice, sociale sau religioase.

A doua parte: *Tentativele și eșecul unui echilibru (1450–1494)* reprezintă perioada în care, politic, se remarcă eforturile creării unui modus vivendi fără război la nivelul întregii peninsule, rezultatele acestor acțiuni fiind însă anulate de intervenția externă din ultimii ani ai secolului. Aceasta este și epoca retragerii intelectualului în turnul de fildeș, a neglijării de către acesta a problemelor societății (fie ele economice, politice sau sociale), considerate ca neimportante în comparație cu căutarea adevărurilor absolute ale cunoașterii. În artă, poziția proeminentă și strălucitoare a Florenței este nuanțată de relevarea individualităților locale și a importanței și puterii de influență a școlilor diferitelor orașe. Interesantă este analiza modului în care inovațiile și transformările datorate unei pleiade de artiști de geniu coexistă cu manifestări ancorate în trecut și încearcă să se impună în fața gustului artistic al unor clienți care nu întotdeauna pot ține pasul cu evoluția avangardei artistice.

Partea a treia, *Oamenii și cetățile lor*, analizează acele sectoare ale societății unde se produc mutații importante, dar relevă totodată permanențele, reacția mult mai lentă la nou și la schimbare caracteristică structurilor și relațiilor sociale. Primul capitol analizează stăpânirea spațiului italian de către oraș, precum și a acestuia de către marile familii, ca și transformarea luptei pentru putere în luptă pentru prestigiu. Al doilea capitol tratează lumea afacerilor, începutul unei mentalități economice și legat de aceasta, crearea noțiunii de timp așa cum îl înțelegem astăzi, ca bun consumabil, care nu trebuie irosit. Capitolul al treilea relevă transformări în relațiile sociale — aristocratizarea orașelor — și schimbări în comportament și mentalitate — laicizarea vieții cotidiene, etc.

În ciuda faptului că fiecare din cele patru mari teme ale lucrării (politică, lumea ideilor, arta și societatea) este tratată de alt autor, rezultatul este o lucrare coerentă și încheată și care, tocmai prin această colaborare, reușește să ofere o imagine care reprezintă alt mod de a înțelege fenomenul Renașterii.

Simion Călția

FARUK BİLİCİ, *La politique française en Mer Noire (1747–1789). Vicissitudes d'une implantation*. Les Éditions Isis, Istanbul, 1992, 202 p.

Lucrarea istoricului turc (stabilit în Franța) Faruk Bilici, cunoscut osmanist și specialist în istoria bazinului Mării Negre pe parcursul secolului al XVIII-lea, reprezintă o nouă contribuție la bibliografia dedicată situației Pontului Euxin în perioada otomană. Această carte

(apărută sub egida: „Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul”) analizează istoria bazinului Mării Negre în anii 1747—1789 și politica pontică a Franței în respectivul interval de timp.

După o *Prefață* semnată de prof. dr. Jacques Thobie, directorul institutului sus-amintit (p. 10—11), urmează o *Introducere* (p. 13—20) în care autorul prezintă pe scurt subiectul și împărțirea pe capitole a cărții, precum și stadiul cercetării problemei.

Capitolul I se intitulează *La France et la Crimée: diplomatie et politique* (p. 21—67). Sunt prezentate relațiile franco-crimeene și franco-otomane în anii 1747—1774, precum și (pe scurt) situația Mării Negre în ultimele trei decenii de stăpânire absolută a Înaltei Porți asupra bazinului pontic. Alături de ambasadorul francez de la Istanbul, Franța a avut — în perioadă 1748—1769 — și un consul permanent la Bahçesaray (capitala Hanatului Crimeei). Scopurile politicii pontice franceze din acei ani au fost: a) folosirea Hanatului Crimeei și a Imperiului otoman pentru a bloca accesul Rusiei la Marea Neagră și Strâmători; b) utilizarea influenței pe care hanii Crimeei o aveau la Istanbul, cu scopul de a obține deschiderea Strâmtorilor Bosfor și Dardanele (deci, de fapt, a Mării Negre) pentru navele comerciale franceze. Primul obiectiv a eșuat, în cele din urmă, lamentabil. Războiul ruso-otoman din 1768—1774 (la a cărui declanșare diplomații francezi de la Istanbul și Bahçesaray au contribuit din plin) s-a încheiat cu victoria clară a Rusiei. Pacea de la Küçük Kaynarca (1774) asigură practic Rusiei atât stăpânirea Crimeei (pe care o va anexa oficial în 1783), cât și libera navigație prin Strâmători a navelor sale comerciale.

Une longue gestation commerciale este titlul celui de-al II-lea capitol al cărții (p. 69—94). Deși încă din secolul al XVI-lea diplomația franceză a depus mari eforturi pentru a-i convinge pe demnitarilor otomani să permită navelor comerciale ale Franței accesul în Marea Neagră, succesele obținute au fost minime. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și până în 1774, puținele corăbii străine (franceze, engleze și olandeze) care au intrat în apele Pontului Euxin au putut face acest lucru doar pe baza unor aprobări scrise individuale. Bazinul pontic era prea important pentru aprovizionarea și siguranța Istanbulului și a armatei otomane, Poarta păzindu-l cu gelozie. Deși (până la finele secolului al XVIII-lea) otomanii au considerat permanent Franța drept stat prieten, înainte de 1774 ei au tolerat doar un comerț extrem de redus al francezilor cu Crimeea și porturile pontice.

Politica Franței în bazinul Mării Negre de la pacea de la Küçük Kaynarca până la revoluția franceză (1774—1789) formează subiectul capitolului al III-lea, intitulat *La France et la réouverture de la Mer Noire au commerce international* (p. 95—104). În această perioadă Franța s-a străduit să limiteze câștigurile teritoriale și economice obținute de Rusia în bazinul pontic în urma războiului ruso-otoman din 1768—1774. Dar, în același timp, francezii au colaborat cu Poarta și cu Rusia pentru a obține în Marea Neagră drepturi comerciale egale cu ale celor două puteri riverane. În acești ani, Franța a dezvoltat un important comerț cu Rusia prin Marea Neagră (mai ales prin portul rus Herson, aflat aproape de vărsarea Niprului în Pontul Euxin). Acest comerț s-a făcut cu ajutorul masiv al Rusiei și a încetat pentru mai mulți ani în 1789 (revoluția franceză și războiul ruso-otoman din 1787—1792). De altfel, în anii 1774—1841, Marea Neagră a fost mai degrabă un condominiu ruso-otoman. De abia după 1841 (Conferința de la Londra) Marea Neagră devine cu adevărat o mare internațională. Ea va continua însă să rămână un teren de rivalitate pentru marile puteri (inclusiv Franța).

Textul propriu-zis al lucrării se încheie cu capitolul al IV-lea (p. 105—137), care poartă titlul *Établissement des relations commerciales entre Marseille et Kherson* (analizând comerțul dintre portul francez Marsilia și noul port pontic rus Herson), precum și cu două pagini destinate concluziilor (p. 139—140). Anexele documentare, lista izvoarelor folosite, bibliografia, glosarul de termeni otomani, indicele general și cele două hărți (bazinul Mării Negre și portul rus Herson) întregesc această carte, sporindu-i în același timp valoarea informațională.

Numeroasele izvoare otomane și franceze inedite folosite, claritatea, meticulozitatea, puterea de sinteză și, nu în ultimul rând, mânuirea elegantă a limbii franceze ce care dă dovadă autorul, fac ca această lucrare să fie, în același timp, atât utilă prin noutățile pe care le aduce, cât și o lectură plăcută. Există, desigur, și unele minusuri (legate atât de neglijarea aproape completă a bibliografiei rusești și insuficiența folosirii celei românești, cât și de destul de sumară prezentare a dominației economice și politico-militare otomane în bazinul pontic în anii 1747—1774).

Considerăm, în concluzie, că această carte a lui Faruk Bilici, cu toate minusurile arătate mai sus, reprezintă o reușită istoriografică, constituind un progres și un important punct de reper în studierea istoriei Mării Negre în perioada otomană (cu precădere în veacul al XVIII-lea).

Adrian Tertecel

CLEANTHIS P. GEORGIADIS, *History of Cyprus*, Publisher Demetrakis Christophorou, Nicosia, 1993, 268 p.

Volumul cunoscutului istoric cipriot Cleanthis P. Georgiades (o nouă ediție engleză revizuită, cu 200 ilustrații) — autor denumit „our great historian” în cuvântul introductiv al editorului Demetrakis Christophorou și având publicate în ultimii 30 de ani importante lucrări istorice ca „The Origin of the Cypriots” și „The History of Cyprus” — constituie de fapt o ediție prescurtată a lucrării referitoare tot la istoria Ciprului și care, spre deosebire de cea de față, cuprinde o vastă bibliografie și o menționare a tuturor izvoarelor istorice. Am putea, deci, considera ediția de față ca una de popularizare.

Publicat în condiții excelente privind hârtia, copertile, ilustrațiile (multe în culori și referitoare în special la obiectele aflate în muzeele Ciprului sau la cunoscutele mănăstiri cum este, de exemplu, Kikko), dar cu foarte multe erori de transcriere, fără indicațiuni bibliografice, fără index, fără sumar, fără o listă a ilustrațiilor, volumul are următoarea structură: prefața semnată de Glafcos Clerides, președintele Ciprului, capitolele lucrării (din care am cita, ca mai importante: Scurtă geografie a Ciprului, Ciprul și Ptolemeii, Era romană, Perioada bizantină, Perioada francă, Influența genoveză, Influența venețiană, Ocupația turcă, Revoluția greacă și Ciprul, Ocupația britanică, Independența Republicii Cipru).

Este indiscutabil un merit al lucrării acela că relatarea evenimentelor cuprinde datele la zi (de exemplu întreaga evoluție a conflictului turco-cipriot inclusiv rezoluția Consiliului de Securitate 789 cerând reluarea convorbirilor turco-cipriote în martie 1993 și alegerile prezidențiale din 17 februarie 1993 cu rezultatul alegerii lui Glafcos Clerides ca președinte al Republicii Cipru).

Ideile de bază care străbat întreaga lucrare sunt cele referitoare la permanența caracterului elenic etnic și cultural al întregii civilizații cipriote în ciuda succesivelor influențe și ocupații străine (asiriană, feniciană, persană, macedoneană, romană — în timpul căreia au avut loc cunoscutele conflicte sângeroase dintre locuitorii evrei și greci ai insulei și revolta evreiască împotriva Romei — bizantină, arabă, francă, genoveză, venețiană, turcă, engleză) și la rezistența ortodoxismului la încercările de catolicizare.

Am dori să evidențiem câteva din opiniile autorului: 1. Perioada dominației persane este apreciată pozitiv sub următorul aspect: s-a creat o conștiință grecească a ciprioților „ca un rezultat al luptei unite pentru independență... Înflorirea artelor și a culturii elenice a constituit cea mai puternică rezistență la barbarizarea insulei. În acest sens, se poate spune că perșii au contribuit spiritual și cultural la unificarea insulei cu restul lumii elenice și în special cu Atena” (p. 80); 2. În perioada dominației arabe insula nu și-a pierdut caracterul grecesc deși a fost separată politic de Bizanț: „Nu putem găsi nici o singură influență arabă în arta Ciprului în această perioadă”, scrie autorul (pag. 156); 3. Autorul consideră că după trei sute de ani de dominație francă singurele influențe rămase au fost „un număr de biserici gotice și puține cuvinte străine” (p. 201); 4. Ocupația turcă a favorizat ortodoxismul și a contracarat astfel influența catolică: „... turcii, deși nu erau creștini, nu s-au amestecat în organizarea religioasă a locuitorilor ortodocși. Acesta nu a fost însă cazul cu catolicii, ale căror biserici au fost transformate în moschei. Ortodocșii au primit în bisericile lor pe catolici... Este de asemenea de remarcă că din primul an al ocupației turcești aceștia au îngăduit la Constantinopol întrunirea unui sinod... care din nou a recunoscut caracterul autocefal al bisericii din Cipru” (p. 211). Autorul afirmă chiar că „Biserica ortodoxă nu a ajuns niciodată să aibă atâta putere cât și-a câștigat sub ocupația turcească” (p. 222).

Luptele ciprioților sunt puse mereu în legătură cu cele ale grecilor peninsulari pentru independența Greciei și în această privință sunt menționate și raporturile cu Țările Române (mai ales cele ale lui Mihai Suțu cu arhiepiscopul Kyprianos).

Betinio Diamant

WOLF KOENIGS, *Westtürkei. Von Troia bis Knidas*, Artemis Kunst und Reines, [München, 1993], 280 p.

Cu aproape doi ani în urmă în prestigioasa editură müncheneză a apărut în ediția a doua cartea profesorului universitar Wolf Koenigs despre vestigiile antice grecești și romane din partea vestică a Asiei Mici sau din Turcia vestică. Deși cartea se intitulează Turcia de vest, ea cuprinde

în realitate teritoriile vestice ale Asiei Mici, stăpânite odinioară de greci și apoi de romani, teritorii cu o rețea întinsă de orașe-state de o înaltă cultură și civilizație antică. Ea nu se referă la partea europeană a Turciei și nici la orașul Constantinopol decât doar în măsura în care o bună parte a obiectelor descoperite au ajuns în muzeele de aici și în special în depozitele extraordinar de bogate în vestigii antice grecești și romane ale Muzeului Arheologic din Istanbul de lângă Topkapı Sarayı.

Rase de pe fața pământului de vicisitudini istorice, aceste orașe-state grecești au fascinat imaginația și interesul specialiștilor în istoria antică, dar și ale opiniei publice intelectuale din Europa îndeeșeli de la descoperirile senzaționale ale lui Heinrich Schliemann încoace. Legenda, mitologia, istoria și realitatea greacă, toate laolaltă au contribuit la promovarea săpăturilor arheologice cu rezultate de-a dreptul uluitoare. S-a descoperit și s-a reconstituit o pagină din istoria umanității care fusese aproape cu desăvârșire uitată, și doar plutea pe undeva în imaginația umană în culorile vii ale mitologiei grecești, dar incontestabil dincolo de istoria reală stabilită cu rigurozitatea proprie științei.

De pe la 1870 de când Schliemann, acest autodidact și laic în ale științei arheologice, a început săpăturile și a făcut cunoscute rezultatele acestora, rezultate și descoperiri care au înconjurat globul, lumea științifică și în special arheologii germani, francezi și englezi cu deosebită stăruință s-au aplecat asupra cercetării și scoaterii la iveală a vestigiilor antice ce s-au dovedit remarcabile valori de artă și arhitectură. O literatură de specialitate imensă, o bogăție de vestigii care au umplut toate marile muzee din lume este rezultatul strădaniilor începute de Schliemann și puse pe baze științifice de W. Dörpfeld (1853–1940).

Încercarea de a sintetiza aceste rezultate este în sine pe cât de temerară pe atât de meritorie, mai cu seamă când demersul se realizează în condiții de excepție, ceea ce caracterizează cartea de sinteză total ieșită din comun a profesorului Wolf Koenigs.

Să-mi fie permise în prealabil câteva informații despre autor. Născut în 1942, la Ramis din Turingia, Wolf Koenigs termină studiile superioare la München și Berlin în specialitatea istoria artei și arhitecturii, participă la săpăturile germane de la Milet, Pergamon și Prienne. Din 1989 și până în toamna anului 1993 a condus Secția din Istanbul a Institutului German de Arheologie, iar de atunci lucrează la Universitatea din München, unde a fost numit ca profesor universitar.

În ce privește cartea extrem de concisă, ea are următoarele capitole: *Mit, artă și istorie; Schiță istorică asupra Asiei Mici; Informații de căldor; Îndrumător general de viață; Puncte de reper de la A la Z*. Cu acest ultim capitol se încheie prezentarea propriu-zisă a orașelor-state grecești din zonă, a coloniilor grecești. Urmează după această parte, cea mai întinsă, o bibliografie selectivă a lucrărilor de specialitate, un glosar al termenilor de arheologie și de istoria artei, un indice de nume și de vestigii, precum și lista reproducerilor în culori.

Realizată în condiții grafice excelente, lucrarea este însoțită de hărți, de 18 imagini colorate, de 64 de planșe și schițe — planuri de reconstituire și de 89 de fotografii alb-negru. În ordinea alfabetică sunt înfățișate următoarele așezări cu vestigii antice: Aigai, Akhisar, Alabanda, Alexandria Troas, Alinda, Aphrodisias, Assos, Aydin, Ayvalik, Belevi, Biga, Birgi, Bodrum, Canakkale, Çeşme, Chryse, Dardanela, Didyma, Eceabab, Ephesos, Erdek, Erythraia, Euromos, Gelibolu, Gerga, Halikarnass, Herakleia de pe Latmos, Hierapolis, Iasos, Insula Marmara, Ismir sau Smirna, Karabel, Kastabas, Klaros, Knidos, Kolophon, Kula, Kuşadasi, Kinykos, Labraunda, Lagina, Laodikeia, Larisa de pe Hermos, Magnesia de pe Mäandra, Manisa, Marmaris, Milas, Milet, Muğla, Neandria, Notion, Nysa, Pamukkale, Panionion, Pergamon, Phokeia, Pitane, Prienne, Sardis, Selçuk, Soma, Stratonikeia, Teos, Tralleis și Troia.

Fiecare prezentare începe cu un capitol scurt, dar foarte dens în informații de ordin istoric, continuă apoi cu cele mai relevante vestigii descoperite, însoțite de schițe, planuri și fotografii. Se oferă date de reper despre locul și rolul așezării în istoria politică, socială și artistico-arhitecturală a antichității grecești și romane cu soarta așezării și alte știri de semnificație mai generală. Cititorul află din lucrarea profesorului Wolf Koenigs în ce muzeu se află vestigiile descoperite, pe lângă cele rămase locului și puse în valoare de soluții moderne.

Din cele spuse până acum ar rezulta că ne aflăm în fața unui ghid turistic instructiv. Această impresie acoperă doar parțial realitatea, căci lucrarea îndeplinește toate trăsăturile unei sinteze științifice bine concepută și tot atât de excelent realizată. Ea se adresează deopotrivă publicului larg, scrisă într-un limbaj accesibil, dar, totodată, cu o exigență științifică elevată. Extrem de densă în informații, sinteza nu devine de loc obositoare, deoarece informațiile sunt încadrate și prezentate în contextul mai larg al istoriei antice, mai cu seamă al istoriei artei. Ea este scrisă atât de clar, încât nici un cuvânt nu poate fi scos din expunere fără a-i schimba coerența.

Ne aflăm, prin urmare, în fața unei sinteze de excepție, care merită să fie tradusă în românește pentru a oferi publicului român o lucrare excelentă asupra unei lumi fascinante care se plasează, în spațiul cunoașterii umane, la intersecția dintre mit-mitologie, artă și istorie

reală. Autorul are marele avantaj de a fi participat nemijlocit la săpături în localități cu o rară bogăție de vestigii, de a fi părtaș la descoperiri importante, și, prin profesia de arhitect și istoric al artei, nu s-a pierdut în detaliile săpăturilor arheologice. A știut, cu un simț remarcabil de organizare a materiei, să se ridice deasupra amănunțelor, să aibă mereu în vedere scara reală a valorilor și să le înfățișeze cu toate nuanțele impuse de o rigoare științifică remarcabilă. Nu este deci întâmplător faptul că această carte a fost editată de pretențioasa editură Artemis și că la scurt interval după prima ediție, apare într-o a doua ediție.

Nu putem încheia scurta noastră semnalare fără a repeta ideea că ar fi un mare păcat ca excepționala sinteză a profesorului Wolf Koenigs să nu fie pusă la dispoziția publicului românesc într-o traducere elevată, impusă de valoarea lucrării.

L. Demény

M. D. KURMACEVA, *Goroda Urala i Provolžija v krestjanskoi voine 1773—1775 g.g.* (Orașele din Ural și regiunea Volgăi în timpul războiului țărănesc din anii 1773—1775), „Nauka”, Moskva, 1991, 231 p.

Componentă a unei societăți care traversează un proces de complexă tranziție, școala istorică din Rusia se găsește astăzi pe un drum al regăsirii propriei identități, al constituirii unei personalități științifice distincte, în care rolul principal să cadă pe reconstituirea adevărului istoric și nu pe slujirea unor comandamente ideologice de factură totalitară. Fenomenul este ilustrat, printre altele, de diminuarea ponderii editoriale și a preocupărilor pentru istoria contemporană, iar pe de altă parte de sporirea accentului pus pe cercetarea istorică cu tematică socială, economică sau demografică.

În acest context credem că trebuie privită și lucrarea cu titlul de mai sus, elaborată de M. D. Kurmaceva, cercetătoare în cadrul Institutului de istoria Rusiei de pe lângă Academia de Științe a Federației Ruse. Cunoscută pentru cercetările sale anterioare privind aspecte din istoria socială a Rusiei secolului al XVIII-lea*, autoarea se înscrie, prin monografia actuală, pe o linie de continuitate a mai vechilor sale preocupări. De altfel, structura sumarulului volumului în cauză ne arată că din acest punct de vedere lucrarea corespunde numai parțial titlului propus. Spunând aceasta avem în vedere faptul că din cele șase capitole ale lucrării doar trei sunt destinate temei propriu-zise, cealaltă jumătate fiind consacrată istoriografiei și izvoarelor, caracteristicilor social-economice ale orașului rus în perioada menționată, precum și lucrărilor Comisiei Legislative inițiată de Ecaterina a II-a (cu preponderență desigur pe relevarea rolului reprezentanților orașelor în acest organism).

Propunându-și un subiect destul de pretențios în privința modalității de investigare, M. D. Kurmaceva a reușit în bună măsură să reliefeze, pe de o parte participarea largă a unor pătri diverse ale populației orașenești la puternica mișcare antifeudală condusă de Emelian Pugaciov între anii 1773 și 1775. În egală măsură, în monografie se analizează relația cu răscoala amintită atât a sărăcimii din orașele Uralului și a zonei din jurul Volgăi (Iaițk, Orenburg, Ufa, Saransk, Saratov, Țarițân), cât și atitudinea adoptată față de aceasta a păturii negustor-ești și meșteșugărești din localitățile amintite.

Urmărind evenimentele din timpul răscoalei, autoarea a evidențiat marea însemnătate acordată orașelor de conducătorii răscoalei, în frunte cu însuși Pugaciov. În optica liderilor mișcării, acestea se bucurau de o deosebită importanță, datorată pe de o parte atât importanței lor strategice în cursul operațiilor militare, cât și a celei logistice, datorată substanțialelor resurse materiale aflate acolo.

În plus — și răsculații se pare că erau foarte conștienți de acest lucru — orașele puteau constitui un însemnat izvor de sporire și înflorire a rândurilor acestora. De aici — subliniază autoarea — și marele număr de chemări și apeluri adresate locuitorilor orașelor, cât și utilizarea unor căi relativ pașnice de atragere a acestora de partea mișcării pugacioviste.

Din monografie se mai desprinde și aspectul, destul de interesant al poziției sociale a negustorimii în cadrul răscoalei. În opinia colaboratorilor lui Pugaciov este de semnalat faptul că negustorimea — lucru vizibil în manifestele din iulie 1774 de pildă — nu este inclusă în rândul forțelor ostile, acestea fiind considerate „nobilimea” și „judecătorii orașenești”. Astăzi ne este destul de evident că programul social al răscoalei, așa cum a fost proclamat el de principalii protagoniști ai acesteia, era menit să satisfacă în principal cerințele țărănimii sărace și a

* Vezi recenzia noastră la volumul anterior al autoarei privind intelectualitatea țărănească din Rusia sec. XVIII în nr. 12/1985 al revistei, p. 1257—1260.

căzăcimii din Ural. Dar, pe de altă parte, proclamând „lilertatea și egalitatea tuturor”, prevederile sale mergeau și în întâmpinarea cerințelor păturilor comerciale și a întreprinzătorilor din orașe.

La fel de evident este însă faptul că o mare parte a negustorimii — element relevant de documentele epocii — a privit însă răscoala cu neîncredere și chiar cu ostilitate. În acest sens, deloc întâmplătoare a fost conduita adoptată în această privință de conducerea Imperiului după înăbușirea răscoalei, ea căutând prin măsuri legislative ca și prin avantaje economice și administrative să creeze o pătură iustărită și privilegiată social în sânul acestei categorii. Prin această politică abilă, guvernul ecaterinian și-a creat, în afara nobilimii, un alt serios pilon în lărgirea bazei sociale sprijinitoare a regimului său absolutist și autocrat.

Rezultat al unei cercetări serioase și sistematice, lucrarea — deși mai conține în cuprinsul său unele reminiscențe sau stereotipuri specifice mentalității vechii istoriografii sovietice — marchează totuși o contribuție științifică notabilă la cunoașterea acestei importante mișcări sociale din Rusia epocii Ecaterinei a II-a.

Marian Stroia

GEO PISTARINO, *I Signori del mare*, Civico Istituto Colombiano, Genova, 1992, 474 p.

Culegerea de studii pe care renumitul istoric italian o oferă cititorilor reprezintă un nou dar intelectual pe care acesta îl face lumii științifice și nu numai ei. Ea este deosebit de importantă și pentru istoriografia română deoarece, așa cum este prea bine cunoscut, genezei au jucat un rol de primă importanță în istoria medievală a spațiului românesc. Aspectele abordate sunt diferite, uneori foarte diferite, dar toate au în comun un element esențial, noutatea științifică pe care o aduc în discuție.

Volumul conține opt studii substanțiale, dintre care primul, intitulat *Reflexe ultramarine în instituțiile medievale genoveze* (p. 9—40) se ocupă de influența pe care colonile din Marea Neagră și Mediterana Orientală, cu tradițiile și specificul lor, au avut-o asupra metropolei în domeniul instituțional. Cel de-al doilea studiu, *Simbolurile puterii* (p. 41—96) analizează, așa cum rezultă și din titlu, simbolistica puterii la Genova și în colonii, evoluția ei în funcție de epocă și de împrejurări. În continuare, în studiul *Economia și societatea Mediteranei genoveze în epoca orizonturilor deschise* (p. 97—154), Geo Pistarino întreprinde o minuțioasă cercetare a celor două sectoare majore, a legăturilor de strânsă interdependență stabilite între ele în perioada cuprinsă între cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea și începuturile secolului al XIV-lea. Studiul *Imperiul grec între genovezi și almogaveri* (p. 155—206) abordează un aspect deosebit de important din istoria Bizanțului, anume apariția catalanilor, mai întâi ca mercenari conduși de Ramón Muntaner, dar apoi și ca negustori. În *Pământul masticului* (p. 207—244), istoricul italian, după ce scoate în evidență importanța acestui produs pentru Genova, dar și pentru insula Chios, analizând structurile economice, sociale și politice care au fost impuse și au favorizat exploatarea acestui produs, arată că republica ligure este unicul exemplu în lumea medievală de individualism împins la maximum, în care statul nu reprezintă altceva decât suma intereselelor comune, dar în care nu lipsesc, totuși, patriotismul, mândria, spiritul critic, construcția unei istorii active care rezistă în ciuda vitregiei vremurilor, exact cât și Venetia, până în 1797, dacă nu până la 1814. *Grifonul și șarpele în teritoriile ultramarine* (p. 245—300) este un studiu care, pornind de la simbolurile heraldice ale Genovei și ale Milanului familiei Sforza, abordează problematica prezenței milaneze în Mediterana Orientală, prezență datorată legăturilor dintre cele două orașe. În continuare, în prelungitul studiu al lucrării, *Seniorii puterii: negustori și diplomați, războinici și aventurieri în evul mediu genovez* (p. 301—376) sunt prezentate câteva personalități cu valoare de simbol ale cetății ligure, personalități care au dat grandoare orașului, iar în ultimul studiu *Din Orient spre Occident la sfârșitul evului mediu* (p. 377—464) este analizat, cu interesante date noi, fenomenul de deplasare al comerțului genovez din Mediterana Orientală și Marea Neagră, spre Mediterana Occidentală și Peninsula Iberică, fenomen început în secolul al XIII-lea, dar care cunoaște intensificarea maximă în secolul al XV-lea.

În ansamblu, noua culegere de studii a lui Geo Pistarino este o contribuție științifică de incontestabilă valoare la mai buna cunoaștere a istoriei Genovei, precum și a spațiului geografic în care republica ligure și-a făcut simțită prezența de-a lungul evului mediu. În acest sens ea prezintă un interes deosebit și pentru istoriografia română care, suntem siguri, o va recepționa cât mai repede cu puțință.

Eugen Denize

PAUL MEINRAD STRÄSSLE, *Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261—1484 im Spiegel der sowjetischen Forschung*, (colecția „Geist und Werk der Zeiten. Arbeiten aus dem Historischen Seminar der Universität Zürich”, nr. 76). Edit. Peter Lang, Berna — Frankfurt a.M. — New York — Paris, 384 p., 2 hărți, 5 anexe cu tabele, indice.

¹ Lucrarea de doctorat a cercetătorului elvețian este un excelent instrument de informare pentru specialiștii din Occident — dar și pentru cei din Europa Răsăriteană! — într-un domeniu inaccesibil majorității specialiștilor datorită în primul rând barierei lingvistice: vechea constatare *Russicum est, non legitur* este valabilă și astăzi, dovadă puținătatea contribuțiilor — multe dintre ele de incontestabilă calitate — ale savanților sovietici pătrunse în ultimele decenii în circuitul istoriografic universal în raport cu masiva lor producție științifică. Barajul ideologic, tradus practic în interdictul impus de autorități specialiștilor de a avea contacte profesionale cu colegii din afara lagărului comunist, a sporit apoi drastic izolarea istoriografiei sovietice, cu urmări de o parte și de alta ușor de bănuț.

Nu este în consecință de mirare că bilanțul dresat cu minuție și precizie „elvețiană” studiilor de istorie și arheologie apărute în Uniunea Sovietică consacrate comerțului internațional desfășurat în Marea Neagră în intervalul 1261—1484 descoperă o creație științifică impresionantă prin dimensiuni, inegală ca valoare, mult viciată de canoane ideologice. Volumul cercetărilor se explică în bună măsură prin interesul constant, binecunoscut al marii puteri din ștapa eurasiatică — lăsat moștenire de Rusia țaristă — pentru această „mare caldă”.

Departate de a fi un inventar sec pozitivist, cartea lui P. M. Strässle a fost concepută ca instrument de lucru, întocmit în urma unui examen critic sever, singurul apt să diferențieze valoare de nonvaloare. Metoda folosită — în special confruntarea rezultatelor obținute de specialiștii sovietici cu sursele de informație primară, precum și efortul de degajare a miezului științific sănătos de sub balastul ideologic strivitor — a selectat elementele solide, integrabile fără nici o dificultate în circuitul istoriografic internațional. Structura superanalitică a lucrării — „cuprinsul” cu capitolele și subcapitolele sale se așterne pe 11 pagini! —, deși aparent exagerată, facilitează indiscutabil accesul la informația tematic specializată, aflată fie în izvoare, fie în literatura secundară. Este în definitiv o însușire indispensabilă a tipului de carte dorit explicit de autor: *Nachschlagewerk* (p. 1).

Din păcate, calitățile de analist ale lui P. M. Strässle nu au un corespondent pe măsură atunci când încearcă sinteza. Efortul de reconstituire a „bazelor istorice” (expresia îi aparține), trebuitoare pentru înțelegerea marilor mutații petrecute după 1261 în structura comerțului eurasiatic, care au făcut ca timp de două secole Marea Neagră să-și asume și apoi să exercite rolul de placă turnată a comerțului mondial (*Drehscheibe des Welthandels*) (p. 2, 15)¹, dovedește că pentru obiectivul urmărit autorul a dispus de mijloace insuficiente.

Astfel, geneza funcției indeplinite de Marea Neagră ca *erster Welthandelszentrum* — pe ce baze a fost realizat acest clasament nu aflăm — este atribuită exclusiv distrugerii Bagdadului de către mongoli în 1258 și transferului consecutiv al drumului irakian dinspre Mediterană spre bazinul pontic, via Trapezunt (p. 2, 9). Deși premisa este corectă — Marea Neagră a beneficiat, într-adevăr, de o schimbare majoră a fluxurilor comerciale în spațiul eurasiatic —, concretizările istoricului elvețian sunt nu numai simpliste, dar, pe alocuri, evident greșite. Căderea Bagdadului a fost neîndoielnic un mare eveniment istoric, dar cu siguranță el singur nu se află la originea epocii de mare avânt al comerțului pontic. Prosperitatea acestei mări a fost asigurată de un complex de factori, a cărui amploare nu pare să o fi intuit P. M. Strässle. Dealtminteri, lecturile care să-i fi permis concluzii referitoare la comerțul eurasiatic, anume cele care privesc istoria imperiului mongol și a statelor succesoare, sunt vădit superficiale și de calitate îndoielnică.

În ciuda acestor umbre, lucrarea își atinge țelul primordial: este un ghid capital pentru orientarea în literatura de specialitate consacrată de cercetătorii sovietici vremii de maximă înflorire a Mării Negre în evul mediu.

Virgil Ciocîltan

¹ Simplă coincidență cu *plaque tournante du commerce international* a lui Gh. Brătianu?

FRANCESC VEIGA, *Els Balcans. La desfeta d'un somni. 1945–1991*, Eumo, Universitat de Girona, 1993, 182 p.

Această carte reprezintă un efort pentru a pune la îndemâna unui public cât mai larg câteva încercări de interpretare a evenimentelor care au zguduit Sud-Estul Europei de-a lungul ultimilor cinci ani. Autorul adoptă ca limite cronologice anii 1945 și 1991, dar își concentrează atenția mai ales asupra perioadei care poate fi denumită a „socialismului matur sau real”, de la moartea lui Stalin (1953) până la prăbușirea comunismului și a Uniunii Sovietice (1989–1991). În cadrul acestor limite el explică și analizează diferențele specifice, statale și naționale, care se ascundeau sub aparența monolitismului așa-numitului „bloc de Est”, „lagăr socialist” sau „zona de dincolo de Cortina de fier”.

Primul capitol al lucrării este consacrat instaurării regimurilor comuniste în Balcani (Iugoslavia, România, Bulgaria și Albania), evoluției lor până în 1968, până la criza cehoslovacă, dar și problemelor Greciei și ale Ciprului. În ceea ce privește instaurarea regimurilor comuniste în Balcani, autorul constată că ea nu s-a datorat acțiunii trupelor sovietice, ci a fost rezultatul fie al deschiderii acestor țări în fața ofensivei Armatei Roșii (România și Bulgaria), fie al luptei de eliberare duse de partizanii lui Tito și Hodja (Iugoslavia și Albania). Această situație a făcut ca în toate țările comuniste din Balcani, cu excepția Bulgariei, după perioade de timp mai scurte sau mai lungi, să apară rupturi față de Moscova, rupturi care aveau la bază modele marxiste proprii de dezvoltare a unui socialism național. Cel mai deschis a fost modelul iugoslav, datorită situației specifice politice și geografice a acestei țări, cel mai închis a fost modelul albanez, care a îmbrăcat forma unui stalinism antisovietic, iar între ele s-a situat modelul românesc, care a cunoscut o evoluție de la cel iugoslav spre cel albanez. Bulgaria a urmat cu fidelitate modelul de socialism sovietic până acolo încât, la un anumit moment, s-a pus chiar problema transformării ei în cea de-a șaisprezecea republică sovietică.

În cel de-al doilea capitol autorul analizează evoluția modelelor român și bulgar, începând cu anul 1968 și până la prăbușirea lor în 1989. În ceea ce privește România, se constată că pe fondul unui naționalism în permanentă creștere regimul comunist a făcut mereu pași înapoi față de deschiderea din 1964, ajungând la un model ortodox marxist, care îl depășea chiar și pe cel sovietic. Aceasta a provocat o anchilozare a societății la toate nivelurile și a creat condiții favorabile pentru răsturnarea prin violență a regimului. Revoluția din decembrie 1989 a fost rezultatul disperării maselor și nu al unui presupus complot. Confuzia care s-a creat imediat după alungarea lui Ceaușescu a fost rezultatul faptului că explozia populară a fost spontană și nu pregătită din timp, iar vidul de putere nu a putut fi ocupat imediat de niște forțe alternative pregătite în acest sens, deoarece acestea nu existau.

Ultimul capitol, la fel ca și epilogul, se ocupă, aproape în exclusivitate, de problemele Iugoslaviei. Analiza întreprinsă de autor arată că modelul iugoslav a intrat în criză încă din ultimii ani de viață ai lui Tito, criză ce s-a accentuat cu rapiditate după moartea acestuia. Deosebirile etnice, economice, sociale, politice, culturale și religioase, precum și neîndemnănarea, uneori chiar naționalismul declarat al liderilor politici de la centru și din republici, dispariția bipolarității mondiale și prăbușirea comunismului au provocat, în cele din urmă explozia iugoslaviei în 1991. Dar această evoluție nu a avut un caracter inexorabil, ea ar fi putut fi evitată dacă ar fi existat atât voința politică necesară în interior, cât și o mai mare abilitate a puterilor occidentale, mai ales a celor europene.

În ciuda situației actuale din fostele țări comuniste din Balcani, marcată de sărăcie și de conflicte sângeroase, autorul își încheie lucrarea pe un ton optimist, arătând că bogăția nu este o himeră pentru această regiune, exemplul elocvent în acest sens fiind zona greacă a Ciprului care a cunoscut în ultimii ani o impetuoasă dezvoltare bazată pe turism, servicii și agricultură. Important este ca popoarele din zonă, la fel ca și statele occidentale capabile să le ajute, să găsească mijloacele și căile adecvate pentru atingerea acestui obiectiv.

Eugen Denize

MAREA NEAGRĂ

— BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ —

(SEC. XIII — XVIII)

OVIDIU CRISTEA

- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda, *L'action diplomatique et militaire de Venise pour la défense de Constantinople (1452—1453)*, RRH, 13, 1974, 2, p. 247—267.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIII-e siècle*, SAO, 1, 1957, p. 13—37.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda, *Date asupra cetății și orașului Chilia sub stăpânirea otomană în sec. XI—XVII*, „Peuce”, 6, 1977, p. 247—258.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda, *L'expédition d'Umur beg aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, SAO, 2, 1959, p. 3—23.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpânirii otomane*, „Peuce”, 2, 1971, p. 267—282.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda, *Quelques données sur le ravitaillement de Constantinople au XVI-e siècle*, ACIEBSEE-1, 3, Sofia, 1969, p. 661—672.
- Andreescu, C., *Așezări franciscane la Dunăre și Marea Neagră în secolele XII—XIV*, CI, 13, 1932—1933, 2, p. 151—163.
- Andreescu, C., *La France et la politique orientale de Catherine II d'après les rapports des ambassadeurs français à St. Petersburg (1775—1792)*, MERF, 1927, p. 3—155 (I); MERF, 1929, 1, p. 119—297. Referiri la obiectivele rusești în problema Mării Negre; ocuparea Crimeei; vizita Ecaterinei a II-a în Crimeea și reacțiile la Constantinopol; distrugerea flotei turcești din Marea Neagră în bătălia de la Ienikale (sept. 1791).
- Andreescu, Șt., *Génois sur les côtes de la Mer Noire à la fin du XVI-e siècle*, RRH, 26, 1987, 1—2, p. 125—134.
- Andreescu, Șt., *Le genti del mare Mediterraneo e la gente del Danubio alla meta del XV secolo*, „Le genti del mare Mediterraneo”, a cura di Rosalba Ragosta, 1, Napoli, 1981, p. 575—586.
- Andreescu, Șt., *La légende des Génois dans les Pays Roumains*, „Dai feudi monferrini e dal Piemonte ai nuovi mondi oltre gli Oceani”, Alessandria, 1993, p. 393—402.
- Andreescu, Șt., *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova*, AIIAX, 19, 1982, p. 201—218; vers. fr. *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Genes*, RRH, 21, 1982, 2, p. 257—282.
- Andreescu, Șt., „Sultanul Jahja” și Radu vodă Mihnea: un episod din istoria Mării Negre în veacul XVII, RI, 2, 1991, 11—12, p. 679—699.
- Andreescu, Șt., *Au temps de la chute de Constantinople: nouvelles données sur les relations roumano-génoises*, RRH, 23, 1984, 4, p. 327—340.
- Andreescu, Șt., *Trois actes des Archives de Genes concernant l'histoire de la Mer Noire au XV-e siècle*, RESEE, 21, 1983, 1, p. 31—50.
- Andreescu, Șt., *Une ville disputée: Kilia pendant la première moitié du XV-e siècle*, RRH, 24, 1985, 3, p. 217—230.
- Arbure, Z. C., *Inscripțiunea de la Cetatea Albă*, NRRPLȘA, 3, 1901, 28, p. 180.
- Arbure, Z. C., *Piatra porții Cetății Albe*, NRRPLȘA, 3, 1901, 26, p. 93.
- Atanasiu, Carmen, *Contribuții la o posibilă istorie a marinei comerciale române*, RI, 1, 1990, 11—12, p. 1014—1025.
- Avakian, G.M., *Rectificări și adăugiri: Cetatea Albă (vechimea așezărilor armenesti în România)*, „Ani”, 1, 1936, 3, p. 76—80.
- Avakian, Gr., *Săpăturile de la Cetatea Albă*, București, 1931, 60p. + 137 fig.
- Baraschi, Silvia, *Les sources byzantines et la localisation de la cité de Kilia (XII-e — XIII-e siècles)*, RESEE, 19, 1981, 3, p. 473—484.

~

„Revista istorică”, tom V, nr. 11—12, p. 1241—1250, 1994

- Baraschi, Silvia, *Tatars and Turks in Genoese deeds from Chilia (1360–1361)*, RESEE, 25, 1987, 1, p. 61–67.
- Baraschi Silvia, *Sur la topographie ponto-danubienne au Moyen Age. I. Proslavița*, RRH, 28, 1989, 1–2, p. 53–68. vers. rom. *Din toponimia medievală ponto-danubiană. I. Proslavița*, „Peuce”, 10, 1988.
- Baraschi, Silvia, *Sur la topographie ponto-danubienne au Moyen Age. II. Grosseto Grosea, Banbola, Zanavarda*, RRH, 29, 1990, 1–2, p. 121–135. Vers. rom. *Din toponimia medievală ponto-dunăreană. II. Grosseto, Banbola, Zanavarda*, „Pontica”, 21–22, 1988–1989, p. 271–286.
- Baraschi, Silvia, *Sur la topographie ponto-danubienne au Moyen Age. III. Aspera et Lo Donavici*, RRH, 30, 1991, p. 67–77.
- Bănescu, N., *Archives d'Etat de Genes. Officium provisionis Romaniae*, RESEE, 4, 1966, 3–4, p. 575–591 (I); RESEE, 5, 1967, 1–2, p. 235–263 (II).
- Bănescu, N., *Chilia (Licostomo) und das bithynische Chele*, BZ, 28, 1928, p. 68–72.
- Bănescu, N., *Le conflit entre Genes et l'empire de Trebizonde à la veille de la conquête turque (1418–1449)*, SBN, 5, 1939, p. 4–10.
- Bănescu, N., *Contribution à l'histoire de la seigneurie de Theodoro-Mangup en Crimée*, BZ, 53, 1935, 1, p. 20–37.
- Bănescu, N., *Mauvocastrum – Moncastru – Cetatea Albă*, ARBSH, 21, 1939, p. 20–31.
- Bănescu, N., *Vechi legături ale țărilor noastre cu genovezii*, „Închinare lui Nicolae Iorga...”, Cluj, 1931, p. 32–37.
- Beldiceanu, N., *En marge d'un livre sur la mer Noire*, REI 39, 1979, p. 389–393.
- Beldiceanu, N., *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, RER, 5–6, 1960, p. 67–77; republ. in „Le monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions, société, économie”, Variorum Reprints, London, 1976.
- Beldiceanu, N., *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, SF, 23, 1964, p. 36–90; republ. in „Le monde ottoman des Balkans (1402–1566)...”
- Beldiceanu, N., *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, REI, 36, 1968, 2, p. 215–262.
- Beldiceanu, N., *La Moldavie ottomane à la fin du XV-e siècle et au début du XVI-e siècle*, REI, 37, 1969, 2, p. 239–266.
- Beldiceanu-Nădejde, N., *Știri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486–1520)*, AIIAX, 29, 1992, p. 85–117.
- Beldiceanu, N., Beldiceanu-Steinherr, Irene, *Deportation et pêche à Kilia entre 1484 et 1508*, BSOAS, 38, 1975, 1, p. 40–54.
- Beldiceanu, N., Bacqué-Granmont, J. L., Cazacu, M., *Recherches sur les ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484–1520*, BSOAS, 45, 1982, p. 48–66.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène, Berindei, M., Veinstein, G., *La Crimée ottomane et l'institution du timar*, AION, 29, 1979, p. 523–562.
- Bennigsen, A., Berindei, M., *Astrakhan et la politique des steppes nord-pontiques (1587–1588)*, HUS, 3–4, 1979–1980, 1, p. 71–91.
- Berindei, M., *L'Empire ottoman et la route moldave avant la conquête de Chilia et Cetatea Albă*, RRH, 30, 1991, 3–4, p. 161–188.
- Berindei, M., *Les Vénitiens en Mer Noire XVIe–XVIIe siècles*, CMRS, 30, 1989, 3–4, p. 207–224.
- Berindei, M., Migliardi, O'Riordan, G., *Venise et la Horde d'Or (fin XIII-e – début XIV-e siècle). A propos d'un document inédit de 1324*, CMRS, 29, 1988, 2, p. 243–256.
- Berindei, M., Veinstein, G., *Reglements de Suleyman I-er concernant le liva de Kefe*, CMRS, 16, 1975, 1, p. 57–104.
- Berindei, M., Veinstein, G., *La Tana-Azaq de la presence, italienne à l'emprise ottomane (fin XIII-e – milieu XVI-e siècle)*, „Turcica”, 8, 1976, 2, p. 110–201.
- Berza, M., *La colonia fiorentina di Constantinopoli nei secoli XV–XVI e suo ordinamento secondo gli statuti*, RHSEE, 21, 1944, p. 137–154.
- Berza, M., *La Mer Noire à la fin du Moyen Age*, „Balcania”, 4, 1941, p. 409–435.
- Birdeanu, N., Nicolaescu, D., *Contribuții la istoria marinei române. Din cele mai vechi timpuri până în 1918*, București 1979, 356 p.
- Bogdan, I., *Inscripția de la 1484 de pe poarta cea mare a Cetății Albe*, CL, 25, 1901, 3, p. 247–253.
- Bogdan, I., *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, AARMSI, 30, 1908, p. 311–360.
- Brătescu, C., *Contribuțiuni la studiul Deltei Dunărene*, AD, 2, 1921, 2, p. 227–241 (I); AD, 2, 1921, 3, p. 379–391 (II).
- Brătianu, G.I., *Actes des notaires génois de Pera et de Caffa de la fin du XIII-eme siècle (1281–1290)*, București, 1927, 379 p.

- Brătianu G. I., *Chestiunea Mării Negre*, Curs la Universitatea din București, Facultatea de Filosofie și Litere, 1942—1943 (dactilografiat), I—II, 613 + 755 p. Prelegerea inițială a cursului publicată în „Cuget moldovenesc”, 11, 1942, 8—9, p. 3—15.
- Brătianu G. I., *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, 394 p.
- Brătianu G. I., *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, I—II, Traducere de Michaela Spinei, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie Victor Spinei, București, 1988, 352 + 388 p.
- Brătianu, G. I., *Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIV-e siècle*, „Byzantion”, 2, 1925, p. 153—168.
- Brătianu, G. I., *La colonie génoise de Pera à la fin du XIII siècle*, „Omăgiu doctorului Alexandru Slătineanu”, Paris-Vatican, 1925, p. 19—38.
- Brătianu, G. I., *Contributions à l'histoire de Cetatea Albă (Akkerman) aux XIII-e et XIV-e siècles*, ARBSH, 13, 1927, p. 1—7.
- Brătianu, G. I., *Demetrius princeps tartarorum (cca. 1360—1380)*, RER, 9—10, 1965, p. 39—46.
- Brătianu, G. I., *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938.
- Brătianu, G. I., *L'Hyperpère byzantin et la monnaie d'or des républiques italiennes au XIII-e siècle*, „Etudes byzantines...”, p. 221—239.
- Brătianu, G. I., *La mer Noire plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Age*, RHSEE, 21, 1944, p. 36—69.
- Brătianu G. I., *Le commerce génois sur la Danube à la fin du XIII-e siècle*, „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, 9, 1922, p. 50—55.
- Brătianu, G. I., *Le monopole du blé et l'approvisionnement de Constantinople*, Byzantion, 9, 1934, p. 643—662; republ. in „Etudes byzantines...”, p. 141—157.
- Brătianu, G. I., *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée*, „Romania”, 51 1925, p. 268—272.
- Brătianu, G. I., *Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle*, RIR, 3, 1933, p. 152—158.
- Brătianu, G. I., *Notes sur un voyage en Crimée*, RHSEE, 19, 1942, p. 176—182.
- Brătianu, G. I., *Nouvelles contributions à l'étude de l'approvisionnement de Constantinople sous les Paleologues et les empereurs ottomans*, „Byzantion”, 6, 1931, p. 641—656.
- Brătianu, G. I., *Les origines de la guerre de Curzola (1294—1299) entre Gênes et Venise*, in: *Mélanges d'histoire générale* publiés par C. Marinescu, I, Cluj, 1927, p. 87—100.
- Brătianu, G. I., *La question de l'approvisionnement de Constantinople à l'époque byzantine et ottomane*, „Byzantion”, 5, 1930, p. 83—107.
- Brătianu, G. I., *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929 359 p.
- Brătianu, G. I., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, 197 p.
- Brătianu, G. I., *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paleologues*, RHSEE, 22, 1945, p. 199—203.
- Brătianu, G. I., *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIV-e siècle après la deuxième guerre des Detrouis*, EO, 33, 1934, p. 148—162.
- Brătianu, G. I., *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en 1332—1333 et la notion de latinité*, „Académie Roumaine. Etudes et Recherches, XI”, București, 1939, 56 p.
- Brătianu, G. I., *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévales du littoral roumain de la mer Noire. A propos des „Miscelanees” de M. J. Bromberg*, RHSEE, 19, 1942, p. 133—175.
- Brătianu, G. I., *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, ARBSH, 10, 1923, p. 113—189.
- Brătianu, G. I., *Encore la ville fantôme: une mention de Vicina au XVI-e siècle*, RER, 9, 1965, p. 34—38.
- Brezeanu, S., *L'apparition de la monnaie d'or des républiques italiennes et la situation de hyperpère niseen*, ACIEB, 3, 1971, p. 179—185.
- Bulgaru, V., *Începuturile navigației comerciale la gurile Dunării*, „Peuce”, 6, 1977, p. 87—102.
- Cazacu, M., *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIV-e — XV-e siècles: Czarnigrad la „Cité Noire” de l'embouchure du Dniestr*, „Passé turco-tatars. Présent soviétique. Etudes offertes à Alexandre Bennigsen”, Paris, 1986, p. 99—122.
- Cazacu, M., Kevonian, K., *La chute de Caffa en 1475 à la lumière de nouveaux documents*, CMRS 17, 1976, 4, p. 495—538.

- Caracu, M., Năsturel, P. S., *Une démonstration navale des turcs devant Constantinople et la bataille de Kilia (1448)*, JS, iulie-sept., 1978, p. 197–210.
- Cernovodeanu, P., *Anglo-Dutch mediation in the Russo-Turkish peace treaty of the Prut (1712–1713)*, SEE, 5, 1978, 1, p. 88–101.
- Cernovodeanu, P., *Les échanges économiques dans l'évolution des relations roumano-turques (XV-e – XVIII-e siècles)*, RESEE, 15, 1978, 1, p. 81–90.
- Cernovodeanu, P., *England and the question of free trade in the Black Sea in the 17-th century*, RRH, 6, 1967, 1, p. 15–22.
- Cernovodeanu, P., *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Roumanian Countries under the latter Stuarts (1660–1714)*, București, 1972, 158 p.
- Cernovodeanu, P., *Interesele economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803–1829*, RdI, 28, 1975, 11, p. 1695–1709; vers. engl. *British economic interests in the Lower Danube and the Balkans shore of the Black Sea between 1803–1829*, JEFH, 5, 1976, 1, p. 105–120.
- Chițescu, L., *Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, RdI, 28, 1975, 10, p. 1533–1546. Referiri la Chilia și Cetatea Albă și la măsurile de apărare și consolidare ale acestora.
- Cihodaru, C., *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării de Jos în cartografia medievală (sec. XII–XIV)*, „Studii”, 21, 1968, 2, p. 217–241.
- Cihodaru, C., *Românii dinre Dunăre și Marea Neagră în secolele X–XIII*, AUI, 23, 1977, p. 67–81.
- Cihodaru, C., „Torre dall Vecina” — cheie pentru descoperirea unei mult căutate cetăți medievale de pe Dunărea de Jos, AUI, 28, 1982, p. 5–10.
- Ciobanu, R. Șt., *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea*, „Pontica”, 3, 1970, p. 297–329.
- Ciobanu, R. Șt., *Evoluția, rolul și însemnătatea mitropoliei din Vicina*, „Peuce”, 6, 1977, p. 233–242.
- Ciobanu, R. Șt., *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în secolul XIV*, „Pontice”, 2, 1969, p. 401–412.
- Ciobanu, V., *Aspects du trafic commercial fluvial dans la zone de la Mer Noire dans la seconde moitié du XVIII-e siècle*, RRH, 19, 1980, 4, p. 733–739.
- Ciociltan, V., *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, RdI, 34, 1981, 11, p. 2091–2096.
- Ciociltan, V., *Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412–1320)*, RdI, 35, 1982, 10, p. 1090–1100 (I); RdI, 35, 1982, 11, p. 1191–1203 (II).
- Ciociltan, V., *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur*, AIIAX, 28, 1991, p. 81–101.
- Ciociltan, V., *Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea*, RdI, 38, 1985, 11, p. 1058–1074.
- Ciociltan, V., *Raporturi moldo-lituaniene (1420–1429)*, RIU, v. III/1, Iași, 1988, p. 129–143.
- Ciociltan, V., *Restaurarea Hoardei de Aur și tratatele tătarogenoveze din anii 1380–1387*, RI, 1, 1990, 6, p. 571–595.
- Ciorbea, V., *Portul Constanța de la antichitate la mileniul III*, Constanța, 1994, 280 p.
- Cîmpina, B., *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII–XV*, „Studii”, 6, 1953, 1, p. 191–236 (I); „Studii”, 6, 1953, 3, p. 79–119 (II).
- Columbeanu, S., *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, RdI, 28, 1975, 1, p. 73–89.
- Columbeanu, S., *Aspecte ale istoriei navigației în România (din cele mai vechi timpuri până la tratatul de la Adrianopol)*, „Studii”, 25, 1972, 4, p. 719–742.
- Constantinescu, N., *Contribuție la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă*, SCIV, 10, 1959, 2, p. 411–450.
- Constantiniu, Fl., *La Mer Noire à travers les siècles*, RREI, 26, 1992, 5–6, p. 319–322.
- Constantiniu, Fl., Papacostea, Ș., *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, „Studii”, R.I., 17, 1964, 5, p. 1001–1020. Prin acest tratat, Sigismund de Luxemburg căuta să-și realizeze obiectivele strategice și comerciale în privința gurilor Dunării și Mării Negre.
- Custurea, G., *Monede otomane descoperite la Constanța (sec. XV–XVI)*, „Pontica”, 13, 1980, p. 341–343.
- Custurea, G., *Schimburile economice în regiunea danubiano-pontică în secolele VIII–XI*, „Pontica”, 24, 1991, p. 379–393.
- Diaconu, P., *Despre localizarea Vicinei*, „Pontica”, 3, 1970, p. 275–295.
- Diaconu, P., *Iarăși despre localizarea Vicinei*, RdI, 34, 1981, 12, p. 2311–2316.
- Diaconu, P., *Kili et l'expédition d'Umur beg*, RESEE, 21, 1983, 1, p. 23–29.
- Diaconu, P., *Kilia et Licostomo ou Kilia = Licostomo ?*, RRH, 25, 1986, 4, p. 302–317.

- Diaconu, P., *Păciul lui Soare – Vicina*, „Byzantina”, 8, 1976, p. 407–447.
- Diaconu, P., Stănescu, E. *Le commerce fluvial et maritime dans la région comprise entre le Danube et la Mer Noire aux IV-e–XII-e siècles*, „Etudes d'histoire maritime, Moscova, 1970, p. 281–293.
- Dumitru-Snagov, I., *Borgiana V și Borgiana VIII, două hărți italiene din Renaștere și localizarea Vicinei pe Dunăre*, RdI, 32, 1979, 10, p. 1941–1947.
- Esarcu, C., *O relațiune contemporană inedită despre Ștefan cel Mare (1476)*, CLT, 7, 1876, 8, p. 376–380. Este vorba de relatarea genovezilor fugari din Caffa, care au fost făcuți captivi de Ștefan cel Mare.
- Eskenazy, V., *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observații pe marginea unei lucrări recente*, RdI, 33, 1980, 4, p. 759–766.
- Eskenazy, V., *Les Genoïs en mer Noire: à propos d'une nouvelle édition des documents de Kilia*, RRH, 22, 1983, 1, p. 87–95.
- Eskenazy, V., *Note la istoria litoralului vest-pontic*, AIIAX, 20, 1983, p. 419–424.
- Eskenazy, V., *Din istoria litoralului vest-pontic: Dobrotici și relațiile sale cu Genova*, RdI, 34, 1981, 11, p. 2047–2063; vers. fr. *Notes concernant l'histoire du littoral ouest de la Mer Noire: Dobrotich et ses relations avec Gênes*, RRH, 21, 1982, 2, p. 239–256.
- Florea, V., *Diplomația marilor puteri în Bosfor și Dardanele și implicațiile ei asupra Țărilor Române (1744–1812)*, „Carpica”, 18–19, 1986–1987, p. 377–385.
- Frances, E., *Constantinople byzantine aux XIV-e et XV-e siècles*, RESEE, 7, 1969, 2, p. 405–412.
- Frances, E., *L'Empereur Nikephore I-er et le commerce maritime byzantin*, Byzslv., 27, 1966, 1, p. 41–47.
- Gemil, T., *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul Otoman*, RA, 60, 1983, 2, p. 117–128; vers. fr. *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486) et la delimitation de leur frontiere*, RRH, 22, 1983, 3, p. 225–238.
- Georgescu, Elvira, *Un voyage en Orient au commencement du XVII-e siècle*, MERF, 9, 1931, p. 3–26. Este vorba de jurnalul lui Julien Bordier, scutier al ambasadorului Franței la Constantinopol, care în călătoria întreprinsă în Orient vizitează și orașele Caffa și Trapezunt.
- Ghiață, Anca, *Formations politiques au Bas Danube et à la Mer Noire (fin du XII-e–XV-e siècles)*, RESEE, 24, 1986, 1, p. 35–50.
- Giurescu, C. C., *Construcții navale în Principatele Române în secolele XVII–XVIII*, „Omagiu P. Constantinescu-Iași”, București, 1965, p. 317–329.
- Giurescu, C. C., *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241–1352)*, NEH, 3, București, 1965, p. 55–70. Referiri la importanța prezenței negustorilor italieni în bazinul pontic.
- Giurescu, C. C., *Les Génois au Bas-Danube aux XIII-e et XIV-e siècles*, GMN, București, 1977, p. 47–61.
- Giurescu, C. C., *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România. I. Din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii pescuitului (1896)*, București, 1964, 389 p. + 1 h.
- Giurescu, C. C., *Les relations des pays roumains avec Trebizonde aux XIV-e–XIX-e siècles*, RRH, 13, 1974, 2, p. 239–246.
- Giurescu, C. C., *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (1633)*, MERF, 3, 1925, 1, p. 279–330. Informații și despre orașele Chilia și Cetatea Albă.
- Giurescu, C. C., *Localizarea Vicinei (la Isaccea) și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean*, „Peuce”, 2, 1971, p. 257–260.
- Giurescu, D. C., *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările balcanice în perioada feudalismului timpuriu (sec. X–XIII)*, „Romanoslavica”, 10, 1964, p. 359–384. Tratează și problema orașelor portuare Chilia, Vicina și Cetatea Albă.
- Glück, E., *Imagina litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda Ben Zara (1497)*, „Pontica”, 17, 1984, p. 241–244.
- Goldenberg, S. [Ardeleanu, G. S.], *Contribuție la istoria expedițiilor de la Azov (1696–1699)*, „Studii”, 9, 1956, 2–3, p. 91–106.
- Grămadă, N., *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea orașului*, „Codrul Cosminului”, 1, 1924, p. 437–459.
- Holban, Maria, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, „Studii”, 15, 1962, 2, p. 315–347; republ. în „Din cronică relațiilor româno-ungare în sec. XIII–XIV”, București, 1981, p. 126–154.
- Hotnog, T., *Numele tădăresc al Chiliei la sfârșitul secolului al XVI-lea*, RIR, 8, 1938, p. 242.
- Iliescu, O., *A la recherche de Kilia byzantine*, RESEE, 16, 1978, 2, p. 229–238.

- Iliescu, O., *Asperi de Licostomo la 1383*, (Aspres de Licostome en 1383), RdI, 27, 1974, 3, p. 451–456.
- Iliescu O., *A stăpânit Dobrotici la gurile Dunării?*, „Pontica”, 4, 1971, p. 371–377.
- Iliescu, O., *Les armoiries de la ville d'Asprokastro et leur origine byzantine*, EBPB, 2, 1991, p. 151–164.
- Iliescu, O., *Chilia în veacul al XIV-lea*, „Sub semnul lui Clio...”, Cluj, 1974, p. 284–291; republ. în „Peuce”, 6, 1977, p. 243–246.
- Iliescu, O., *Contributions à l'histoire des colonies génoises en Roumanie aux XIII-e–XV-e siècles*, RRH, 28, 1989, 1–2, p. 25–52.
- Iliescu, O., *Contribuții numismatice la localizarea Chilie bizantine*, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 203–213.
- Iliescu, O., *De nouveau sur Kilia et Licostomo*, RRH, 33, 1994, 1–2, p. 159–167.
- Iliescu, O., *Din nou despre asperi de Licostomo*, RdI, 31, 1978, 7, p. 1279–1280.
- Iliescu, O., *Informations nouvelles concernant les villes portuaires des Bouches du Danube au Moyen Age*, RESEE, 16, 1978, 1, p. 157–164.
- Iliescu, O., *Localizarea vechiului Licostomo*, „Studii”, 25, 1972, 3, p. 435–462.
- Iliescu, O., *Monedele Țării Românești și ale Moldovei la Marea Neagră (sec. XIV–XV)*, RI, 1, 1990, 6, p. 649–656.
- Iliescu, O., *La monnaie génoise dans les Pays Roumains aux XIII-e – XV-e siècles*, GMN, București, 1977, p. 155–171.
- Iliescu, O., *La monnaie vénitienne dans les Pays Roumains de 1200 à 1500*, RESEE, 15, 1977, 2, p. 355–361.
- Iliescu, O., *Notes en marge d'une monographie recent concernant la Roumanie génoise*, RESEE, 19, 1981, p. 451–461.
- Iliescu, O., *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIV-e siècle*, NEH, 3, București, 1965, p. 105–116.
- Iliescu, O., *Nouvelles éditions d'actes notariés instrumentés aux XIII-e – XIV-e siècles dans les colonies génoises de la mer Noire – Actes de Caffa*, RESEE, 14, 1976, 3, p. 523–529.
- Iliescu, O., *Nouvelles éditions d'actes notariés instrumentés au XIV-e siècle dans les colonies génoises des Bouches du Danube. Actes de Kilia et de Licostomo*, RESEE, 15, 1977, 1, p. 113–129.
- Iliescu, O., „*Perperi auri ad sagium venetorum*”, SMIM, 8, 1975, p. 211–217. Discuție asupra unui tip de hyperperi amintit de un document emis de notarul Antonio di Ponzo la Kilia (7 mai 1361).
- Iliescu, O., *Sur la composition sociale des villes portuaires de la région du Bas Danube aux XIII-e – XV-e siècles. Pêcheurs, navigants, gens a terre*, „Sea Men and Society”, Paris, 1980, p. 10–19.
- Iorga, N., *Despre Țările locuite de armeni*, „Ani”, 1, 1936, 2, p. 1–8. Ia în discuție și situația armenilor din coloniile genoveze de la Marea Neagră.
- Iorga, N., *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*, București, 1928, 18 p.
- Iorga, N., *I Genovesi nel Mur Nero*, „Genova. Revista del Comune”, 30 giugno, 1925, p. 651–652.
- Iorga, N., *Istoria comerțului românesc*, I–II, București, 1925, 327 p. + 210 p.
- Iorga, N., *La politique vénitienne dans les eaux de la mer Noire*, ARBSH, 2, 1914, 2–4, p. 289–370.
- Iorga, N., *Le privilege de Mohammed II pour la ville de Pera (1-er juin 1453)*, ARBSH, 2, 1914, 1, p. 11–32; vers. rom. *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, AARMSI, s. 2, t. 36, 1914, p. 69–91.
- Iorga, N., *Lucruri noi despre Chilia și Cetatea Albă*, AARMSI, s. 3, 5, 1925–1926, p. 325–332.
- Iorga, N., *Momente istorice*, AARMSI, s. 3, 7, 1927, p. 103–112. Prima parte discută studiul lui G. I. Brătianu „Les bulgares à Cetatea Albă”; partea a cincea se referă la o ediție anonimă a cărții lui Peyssonnel despre comerțul în Marea Neagră.
- Iorga, N., *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, I, Paris, 1899, 581 p. Volumul cuprinde și documente de la Caffa și Pera.
- Iorga, N., *Poporul românesc și marea*, RI, 24, 1938, 4–6, p. 97–113.
- Iorga, N., *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, 418 p.
- Iorga, N., *Un viaggio da Venezia alla Tana, Venezia*, 1896, 9 p. (extras din NAV, 11, 1896). Relatarea unei călătorii din 1404–1407.
- Iorga, N., *Veneția în Marea Neagră. I. Dobrotici*, AARMSI, s. 2, t. 36, 1913–1914, p. 1043–1065.

- Iorga, N., *Veneția în Marea Neagră. II. Legăturile cu turcii și cu creștinii din Balcani de la lupta de la Kossovo până la cea de la Nicopole (1389–1396)*, AARMSI, s. 2, t. 36, 1914, p. 1071–1118.
- Iorga, N., *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, AARMSI, s. 2, 38, 1916, p. 1–76; republ. în „Studii asupra evului mediu românesc”, ed. Ș. Papacostea, București, 1984, p. 230–296.
- Iorga, N., *Veneția ed i paesi romeni del Danubio fino al 1600*, Venezia, 1915, 21 p.
- Iosipescu, S., *Capitulația lui Mehmed II pentru Pera*, AIIAX, 22, 1985, 2, p. 591–595.
- Iosipescu, S., *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, AIIAX, 29, 1992, p. 53–65.
- Referiri la politica lui Mathias Corvin față de Dunărea maritimă și Marea Neagră; analiza substraturilor pontice ale războiului moldo-otoman.
- Iosipescu, S., *Dans la mer Noire pendant l'antiquité et le moyen age: en l'ouvoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, RRH, 21, 1982, 2, p. 283–302.
- Iosipescu, S., *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (sec. XIV–XVI)*, AIIAX, 19, 1982, p. 265–284.
- Iosipescu, S., *Ștefan cel Mare – coordonate de strategie pontică*, RdI, 35, 1982, 5–6, p. 639–653.
- Karadjia, C. I., *Le journal de Paul Jamjouglu de Constantinople à Hotin en 1746*, RHSEE, 7, 1930, p. 17–34.
- Karadjia, C. I., *Le voyage de Michel Eneman de Bender à Constantinople en 1709*, RHSEE, 6, 1929, 10–12, p. 365–372.
- Lukacs, A., *O campanie adevărată necunoscută din anul 1382*, AIIAX, 28, 1991, p. 169–178.
- Autorul presupune că este vorba de o campanie îndreptată împotriva lui Dobrotici în sprijinul aliaților genovezi ai lui Ludovic de Anjou.
- Manolescu, R., *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, RI, 1, 1990, 6, p. 545–570.
- Manolescu, R., *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*, București, 1965, 308 p. + 14 pl. + 1 h.
- Manolescu, R., *Le commerce sur le littoral ouest de la Mer Noire (à partir du milieu du XIII-e siècle jusqu'au milieu du XVI-e siècle)*, „Etudes d'histoire maritime”, Paris, 1970, p. 237–278.
- Manolescu, R., *L'environnement social des villes portuaires roumaines du Bas Danube aux XV-e – XVI-e siècles*, AUB, 29, 1980, p. 79–83.
- Manolescu, R., *L'importance économique et militaire des villes portuaires de la Valachie et la Moldavie aux XV-e et XVI-e siècles*, „Le pouvoir central et les villes en Europe de l'Est et du Sud-Est du XVe siècle aux débuts de la révolution industrielle. Les villes portuaires”, Sofia, 1985, p. 171–180.
- Manolescu, R., *Marea Mediterană și Marea Neagră în evul mediu. (Schifă a evoluției lor ca arii de suprafață navală și comercială)*, RI, 4, 1993, 1–2, p. 43–54.
- Manolescu, R., *Les villes portuaires roumaines au Moyen Age (milieu du XIV-e – milieu du XVI-e siècles)*, „WirtschaftKräfte und Wirtschaftswege” (Stuttgart), 5, 1981, p. 47–63.
- Marinescu, C., *Le Danube et le littoral occidental et septentrional de la Mer Noire dans le „Libro del Conoscimento”*, RHSEE, 3, 1926, 1–3, p. 1–8.
- Mateescu, T., *Chilia Veche și biserica românească în această localitate în timpul stăpânirii otomane*, BOR, 99, 1981, 3–4, p. 342–347.
- Mateescu, T., *La population roumaine du littoral de Dobroudja de la Mer Noire sous la domination ottomane*, „Dacoromania”, 4, 1977–1978, p. 101–106.
- Mateescu, T., *Pescuitul în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, AIIAX, 28, 1991, p. 211–220.
- Maxim, M., *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVI-e – XVII-e siècles)*, AUB, 29, 1980, p. 85–89.
- Mănușu-Adameșteanu, *O monedă bizantină de la Trebizonda descoperită în Dobrogea*, „Pontica” 24, 1991, p. 399–402.
- Mehmed, M. A., *La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II „le Conquerant”*, RRH, 13, 1974, 3, p. 509–533.
- Mihail, P., *Alte acte românești de la Constantinopol (1546–1620)*, AIIAX, 7, 1970, p. 353–356; AIIAX, 9, 1972, p. 455–468; AIIAX, 10, 1973, p. 411–418; AIIAX, 16, 1979, p. 507–511; AIIAX, 18, 1981, p. 659–665.
- Mihail, P., *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607–1806)*, Iași, 1948, 118 p.

- Minea, I., *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice* București, 1919, 280 p.
- Mitrea B., *Un tezaur de monede bizantine descoperit la Constanța*, „Pontica”, 16; 1983, p. 239–262.
- Năsturel, P. Ș., *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec* SCIV, 8, 1957, p. 295–305.
- Năsturel, P. Ș., *Dans le sillage des marchands italiens en mer Noire*, BF, 4, 1972, p. 231–235.
- Năsturel, P. Ș., *Din legăturile dintre Moldova și Crimeea în secolul al XV-lea. Pe marginea unei inscripții grecești*, „Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași”, București, 1965, p. 261–266.
- Năsturel, P. Ș., *Le littoral roumain de la Mer Noire d'après le portulan grec de Leyde*, RER, 13–14, 1974, p. 121–134.
- Năsturel, P. Ș., *Mais ou donc localiser Vicina?*, BF, 12, 1987, p. 145–171.
- Netta, G., *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei Orientale*, București, 1930, 268 p. + 5 pl. Călătoria lui Wenzel von Brognard în Marea Neagră (1785); jurnalul acestuia include o hartă a coastei de apus a mării, precum și planurile cetății Varna și a fortificațiilor de la Tulcea și Isaccea.
- Netzhammer, R., *Dem Schwarzen Meer entlang*, București, 1938, 36 p.
- Nicorescu, P., *Monede moldovenești bătute la Cetatea Albă*, CI, 17, 1943, p. 75–85.
- Nicorescu, P., *Villes et localités d'art en Roumanie. Cetatea Albă*, Craiova, f.a., 32 p. + 24 pl.
- Oberländer-Târnoveanu, E., *Documente numismatice privind relațiile spațiului est-carpatic cu zona gurilor Dunării în sec. XIII–XIV*, AIIAX, 22, 1985, 2, p. 585–590.
- Oberländer-Târnoveanu, E., *Moldavian merchants and commerce in Constantinople in the 15-th century in the "Book of Accounts" of Giacomo Badoer*, EBPB, 2, 1991, p. 165–180.
- Oberländer-Târnoveanu, E., Oberländer-Târnoveanu, Irina, *Contribuții la studiul emisiunilor monetare și al formațiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII–XIV*, SCIVA, 32, 1981, p. 89–110.
- Olteanu, Șt., *Commerceul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X–XIV*, „Studii”, 22, 1969, 5, p. 849–874.
- Oțetea, A., *Contribution à la Question d'Orient. Esquisse historique suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741–1821)*, Bucarest, 1930, 366 p.
- Oțetea, A., *L'Etablissement de la légation napolitaine à Constantinople*, ARBSH, 15, 1929 p. 53–72.
- Pall, F., *Byzance a la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)*, Byzslv., 30, 1969, 1, p. 119–126.
- Pall, F., *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul brașovenilor și al băștenilor cu Țara Românească în 1443*, AIIC, 9, 1966, p. 63–84.
- Pall, F., *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilie și problema ajutorării Bizanțului*, „Studii”, 18, 1965, 3, p. 619–638.
- Panaiteșcu, P. P., *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, RIR, 3, 1933, p. 172–193.
- Panaiteșcu, P. P., *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilie*, „Romanoslavica”, 3, 1958, p. 95–115.
- Papacostea Ș., *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453–1484)*, GMN, București, 1977, p. 131–153.
- Papacostea, Ș., *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux bouches du Danube au XIV-e siècle*, RESEE, 16, 1978, 1, p. 65–79.
- Papacostea, Ș., *Din nou cu privire la politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg (1412)*, „Ștefan Mețes la 85 de ani”, Cluj, 1977, p. 243–246.
- Papacostea, Ș., *Genes, Venise et la mer Noire à la fin du XIII-e siècle*, RRH, 29, 1990, 3–4, p. 211–236.
- Papacostea, Ș., *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (sec. XIV–XVI). Drum și stat*, SMIM, 10, 1983, p. 9–55; republ. în „Geneza statului în evul mediu românesc”, Cluj, 1988, p. 151–204.
- Papacostea, Ș., *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, RRH, 15, 1976, 3, p. 421–436.
- Papacostea, Ș., *La fin de la domination genoise à Licostomo*, AIIAX, 22, 1985, 1, p. 43–56.
- Papacostea, Ș., *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, SMIM, 6, 1973, p. 43–59; republ. în „Geneza statului în evul mediu românesc”, Cluj, 1988, p. 97–112; vers. fr. *Aux débuts de l'Etat moldave. Considerations en marge d'une nouvelle source*, RRH, 12, 1973, 1, p. 139–158.

- Papacostea, Ș., *La Mer Noire du monopole byzantin à la domination des latins aux Detroits*, RRH, 27, 1988, 1-2, p. 49-71.
- Papacostea, Ș., *La Moldavie Etat tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, RRH, 13, 1974, 3, p. 445-461.
- Papacostea, Ș., *La première crise des rapports byzantino-génois après Nymphaion. Le complot de Guglielmo Guercio (1264)*, RRH, 27, 1988, 4, p. 339-350.
- Papacostea, Ș., *Moldova lui Ștefan cel Mare și genezezii din Marea Neagră*, AIIAX, 29, 1992, p. 67-73.
- Papacostea, Ș., „*Quod non irretur ad Tanam*” un aspect fundamental de la politique génois dans la mer Noire au XIV-e siècle, RESEE, 17, 1979, 2, p. 201-217.
- Papacostea, Ș., *Relațiile internaționale în răsăritul și sud-estul Europei în secolele XIV-XV*, „Geneza statului în evul mediu românesc”, Cluj, 1988, p. 236-258.
- Papacostea, Ș., *Une révolte antigénoise en mer Noire et la riposte de Genes (1433-1434)*, (re-sumé), „Etat et colonisation au Moyen Age”, sous la direction de M. Balard, Paris, 1989, p. 441-442.
- Papacostea, Ș., *Telurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497): un nou izvor*, RdI, 27, 1974, 2, p. 257-262. Expediția a reprezentat ultima mare încercare a Poloniei (până la domnia lui Mihai Viteazul) de a redeveni un factor politic la Marea Neagră.
- Papacostea, Ș., *La Valachie et la crise de structure de l'Empire Ottoman (1402-1413)*, RRH, 25, 1986, 1-2, p. 23-33.
- Papacostea, Ș., *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, „Venezia e il Levanto fino al secolo XV”, Firenze, 1973, p. 607-624.
- Pascu, Șt., *La storiografia romena ed i Genovesi nel Mar Nero*, GMN, București, 1977, p. 35-46.
- Păltânea, P., *Comerțul Moldovei cu apusul prin Galați în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, „Danubius”, 4, 1970, p. 197-218.
- Păltânea, P., *Legăturile orașului Galați cu porturile Mării Negre până în secolul al XIX-lea*, „Comunicări și referate de bibliologie”, Constanța, 1984, p. 454-474.
- Pippidi, A., *Călători italieni în Moldova și noi date despre navigația în Marea Neagră în secolul XVII*, AIIAX, 22, 1985, 2, p. 611-621.
- Pippidi, A., *Romecha*, RESEE, 24, 1986, 3, p. 287-288; nu este vorba de limba română (așa cum credea M. Balard, *Un document génois sur la langue roumaine en 1360*, RESEE, 18, 1980, 2, p. 233-238), ci de „rumeka” dialect greco-tătar vorbit în Crimeea.
- Preda, G., *Urme de viață la Histria din secolele XII-XIII*, SCIV, 5, 1954, 3-4, p. 531-538.
- Rezachievi, C., *Les luttes pour l'indépendance menées par les pays roumains dans la zone du Bas Danube et de la Mer Noire à l'époque de Michel le Brave*, RRH, 19, 1980, 4, p. 591-598.
- Rosetti, R., *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, AARMSI, s. 3, 15, 1934, p. 81-91. Granița de sud-est o constituia litoralul Mării Negre, iar cea de sud era formată din Milcov, Putna, Siret și Dunăre.
- Siruni, H. Dj., „*Armenia Maritima*”. *Crimeea ca prim popas al armenilor din Țările Române*, „Ani”, 1942-1943, p. 129-170.
- Siruni, H. Dj., „*Țara voievodului Ștefan*”. I. *Armenii în Basarabia*. II. *Cetatea Albă, centru armenesc*. III. *Un ceaslov armenesc din Cetatea Albă (1460)*, „Ani”, 1941, p. 427-449.
- Spinei, V., *Aspekte der politischen Verhältnisse des Gebietes zwischen Donau und Schwarzen Meer zur Zeit der Mongolenherrschaft (XIII-XIV Jahrhundert)*, „Dacoromania”, 3, 1975-1976.
- Spinei, V., *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (sec. XIII-XIV)*, AnB, 1, 1993, 1, p. 171-236.
- Șerban, C., *Avut-a loc un conflict între Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș în 1462?*, SAI, 32, 1976, p. 77-82. Autorul neagă evidența unui conflict între Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare pentru Chilia. În același timp consideră că după moartea lui Iancu de Hunedoara cetatea ar fi fost recuperată de moldoveni și că Vlad Țepeș ar fi recuperat-o.
- Șeșan, M., *La flotte byzantine à l'époque des Commènes et des Anges*, Byzslv., 21, 1960, 1, p. 48-53.
- Șlapac, Mariana, *Evoluția centrului urban al orașului Tyras - Cetatea Albă (sec. VI î.e.n. - sec. XVIII)*, AnB, 1, 1993, 1 p. 437-446.
- Toderășcu, I., *Marina Țării Moldovei până la Unirea Principatelor Române*, AIIAX, 14, 1977, p. 23-40.
- Vasilii, Virginia, *Sur une chronique italienne regardant la conquête turque dans la seconde moitié du XV-e siècle*, MIERF, 6, 1928, p. 3-54. Este vorba de relatarea cuceririi Chiliei și Cetății Albe în cronicăa lui Marco Guazzo.

- Vasilu, Virginia, *Sur la seigneurie de „Teodoro” en Crimée au XV-e siècle*, MERF, 7, 1929, p. 299–336.
- Vălsan, G., *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, AARMSI, s. 3, 6, 1927, p. 193–211 + 1.h. Harta include și o porțiune a Mării Negre precum și Dunărea pe segmentul Iglița — Deltă.
- Vulpe R., *Les roumains et la mer, „Pontica”*, 10, 1977, p. 25–34.

ABREVIERI

- AARMSI — Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice.
- ACIEB Actes du Congrès International des Etudes Byzantines.
- ACIEBSEE-1 — Actes du I-er Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européen.
- AD Analele Dobrogei.
- AIAX Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”.
- AIIC — Anuarul Institutului de Istorie din Cluj.
- AION Annali del Instituto Orientale di Napoli.
- AnB Analele Brăilei.
- ARBSH — Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique.
- AUB — Analele Universității din București.
- AUI Analele Universității din Iași.
- BF = Byzantinische Forschungen.
- BOR = Biserica Ortodoxă Română.
- BSOAS Bulletin of the School of Oriental and African Studies.
- Byzslv. — Byzantinoslavica.
- BZ = Byzantinische Zeitschrift.
- CI Cercetări Istorice.
- CL Convorbiri Literare.
- CLT = Columna lui Traian.
- CMRS Cahiers du Monde Russe et Soviétique.
- EO — Echos d'Orient.
- EBPB Etudes Byzantines et Post-Byzantines.
- GMN = Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră”.
- HUS Harvard Ukrainian Studies.
- JEEH Journal of European Economic History.
- JS = Journal des Savants.
- MERF = Melanges d'Ecole Roumaine en France.
- NEH — Nouvelles Etudes d'Histoire.
- NRRLPSA Noua Revistă Română pentru Politică, Literatură, Știință și Artă.
- RA Revista Arhivelor.
- REI = Revue des Etudes Islamiques.
- RER = Revue des Etudes Roumaines.
- RESEE = Revue des Etudes Sud-Est Européennes.
- RHSEE — Revue Historique du Sud-Est Européen.
- RdI = Revista de Istorie.
- RI = Revista Istorică.
- RIR Revista Istorică Română.
- RIU = Românii în Istoria Universală.
- RRH = Revue Roumaine d'Histoire.
- RREI — Revue Roumaine d'Etudes Internationales.
- SAI = Studii și Articole de Istorie.
- SAO — Studia et Acta Orientalia.
- SBN — Studi Bizantini e Neoeellenici.
- SCIV — Studii și Cercetări de Istorie Veche.
- SCIVA Studii și Cercetări De Istorie Veche și Arheologie.
- SEE South Eastern Europe.
- SF — SudOst Forschungen.
- SMIM = Studii și Materiale de Istorie Medie.

INDEX ALFABETIC 1990—1994

VENERA ACHIM

- * * * *Declarația de independență a Republicii Moldova*, III, 1992, 1—2, p. 5—7.
- * * * *La început de drum*, I, 1990, 1, p. 3—5.
- * * * *Memoriu depus Onor. Tribunalului Poporului la 15.V.1946 de Ion Antonescu*, IV, 1993, 7—8, p. 757—769.
- ABRUDAN PAUL, *Rolul ziarelor românești brașovene în timpul revoluției de la 1848—1849*, IV, 1993, 11—12, p. 1077—1087.
- ACHIM VIOREL, *Considerații asupra adunărilor judiciare reunite ale districtelor medievale din Banat*, III, 1992, 9—10, p. 917—927.
- AGHIM VIOREL, *Despre vechimea și originea banatului de Severin*, V, 1994, 3—4, p. 233—247.
- ADAM I. IOSIF, *Considerațiuni cu privire la exodul populației Transilvaniei în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX*, V, 1994, 5—6, p. 453—462.
- ADĂNILOAIE NICHITA, *Învățămintul în sudul Basarabiei între anii 1857—1878*, IV, 1993, 9—10, p. 893—900.
- ADĂNILOAIE NICHITA, *Învățămintul primar rural în perioada 1859—1918 (Începuturi, legislație, dezvoltare)*, I, 1990, 3, p. 209—233.
- ANDREESCU ȘTEFAN, *Alți soli ai lui Mihai Viteazul*, III, 1992, 3—4, p. 385—399.
- ANDREESCU ȘTEFAN, *Doi soli ai lui Mihai Viteazul*, I, 1990, 5, p. 471—479.
- ANDREESCU ȘTEFAN, *Exarhul patriarhal Nichifor Dascălul, cneazul Constantin Vasile de Ostrog și Mihai Viteazul*, III, 1992, 5—6, p. 489—509.
- ANDREESCU, ȘTEFAN, *Goran logofătul din Olănești și „Letopiseșul Cantacuzinesc”*, V, 1994, 7—8, p. 789—794.
- ANDREESCU ȘTEFAN, *Mihai Viteazul și Roma*, V, 1994, 1—2, p. 45—73.
- ANDREESCU ȘTEFAN, *O „pace prefăcută” la Dunărea de Jos: tratativele transilvano-muntene cu Poarta din anii 1597—1598*, V, 1994, 11—12, p. 1119—1148.
- ANDREESCU ȘTEFAN, *Relațiile între Habsburgi și Rusia: misiunea la Moscova a lui Nicolae Warkotsch (1593)*, IV, 1993, 5—6, p. 511—537.
- ANDREESCU ȘTEFAN, *„Sultanul Jahja” și Radu vodă Mihnea: un episod din istoria Mării Negre în veacul XVII*, II, 1991, 11—12, p. 679—699.
- ANGHEL FLORIN, *Influențe românești în Albania prințului Wilhelm de Wied, 7 martie — 3 septembrie 1914*, V, 1994, 5—6, p. 487—494.
- ANGHEL FLORIN, *O evoluție a mistificării evenimentelor de la 23 august 1944 în discursul oficial*, V, 1994, 9—10, p. 951—963.
- ARION CONSTANTIN, *Radu Scarlat Arion, diplomat și dizidenți*, III, 1992, 7—8, p. 834—836.
- ARMBRUSTER ADOLF, *Andrei Oțetea — Însemnări de jurnal*, V, 1994, 7—8, p. 673—679.
- ATANASIU CARMEN, *Contribuții la o posibilă istorie a marinei comerciale române*, I, 1990, 11—12, p. 1014—1025.
- BARBU DANIEL, *Portretul unui discipol: Ștefan al II-lea al Ungrovlahiei*, III, 1992, 5—6, p. 547—557.
- BARBU DANIEL, *Țara Românească și Conciliul de la Basel*, V, 1994, 1—2, p. 5—15.
- BARBU PAUL, *Nică B. Locusteanu — Un revoluționar în exil*, V, 1994, 5—6, p. 551—555.
- BARBU PAUL, *Tentative de „reeditare” a revoluției din 1848*, IV, 1993, 11—12, p. 1061—1072.
- BARBU VIOLETA, *Biserica română unită cu Roma în căutarea identității: problema ritului și activitatea misionarilor iezuiți*, III, 1992, 5—6, p. 529—545.
- BARBU VIOLETA, *„Ceea ce Dumnezeu a unit omul să nu despartă”*. Studiu asupra divorțului în Țara Românească în perioada 1780—1850, III, 1992, 11—12, p. 1143—1155.

„Revista istorică”, tom V, nr. 11—12, p. 1251—1261, 1994

- BĂLAN CONSTANTIN, *Aspecte regionale ale vieții economice în Țara Românească (a doua jumătate a secolului XVIII—secolul XIX primele decenii)*, V, 1994, 7–8, p. 701–709.
- BĂLAN CONSTANTIN, *Biserica, clerici și ctitori în evoluția socio-politică a Țării Românești (sec. XVII a doua jumătate — sec. XIX primele decenii)*, Unele considerații, V, 1994, 1–2, p. 75–88.
- BĂLAN CONSTANTIN, *Surse epigrafice inedite și mai puțin cunoscute din domnia voievodului Mihai Viteazul. Mesajul formularelor*, IV, 1993, 5–6, p. 419–425.
- BERINDEI DAN, *Cel de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe istorice de la Madrid*, II, 1991, 5–6, p. 323–327.
- BERINDEI DAN, *Formarea elitei românești peste hotare în cel de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea*, Parisul, V, 1994, 5–6, p. 515–521.
- BERINDEI DAN, *Zorii unei activități moderne de politică externă (1821–1828)*, II, 1991, 9–10, p. 495–523.
- BITOLEANU ION, *Proiecte privind apărarea maritimă navală a României în perioada interbelică*, I, 1990, 6, p. 635–648.
- BOCȘAN NICOLAE, *Legalism și revoluție în evenimentele din 1848–1849 la românii din Transilvania*, V, 1994, 5–6, p. 433–451.
- BOIA B. EUGENE, *România și problema Banatului iugoslav în primăvara anului 1941*, V, 1994, 9–10, p. 1013–1027.
- BOICU LEONID, *Andrei Oțetea — cu un ochi redeschis înspre Iași*, V, 1994, 7–8, p. 689–691.
- BONCU M. CONSTANTIN, *Ion Gherasim Gorjanu — un cărturar din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, III, 1992, 7–8, p. 829–833.
- BOTA IONEL, *Mentalități rurale la românii din Banat (de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la 1918)*, IV, 1993, 3–4, p. 257–270.
- BOTORAN CONSTANTIN, *Participarea populației evreiești la viața economică a României până la cel de-al doilea război mondial*, III, 1992, 3–4, p. 345–356.
- BOZGAN OVIDIU, *Din istoria Universității din București în perioada 1864–1940 (I)*, II, 1991, 3–4, p. 155–170.
- BOZGAN OVIDIU, *Ion I. Nistor. Preliminarii monografice (I, II)*, IV, 1993, 5–6, p. 578–582; V, 1994, 3–4, p. 345–357.
- BRĂȚIANU I. GHEORGHE, *În jurul întemeierii statelor românești (I–III)*, IV, 1993, 1–2, p. 139–173; 3–4, p. 361–383; 5–6, p. 593–620.
- BREZEANU STELIAN, «Donn a toată Țara Românească». Originea și semnificația unei formule medievale de cancelarie, I, 1990, 2, p. 151–164.
- BREZEANU STELIAN, *Model european și realitate locală în întemeierile statale medievale românești. Un caz: «Terra Bazarab»*, V, 1994, 3–4, p. 211–232.
- BUCUR MARIN, «Epurația» — purificarea politică a societății civile românești — clauză a armistițiului și pretext al declanșării terorii staliniste, IV, 1993, 7–8, p. 677–686.
- BUCUR MARIN, *Statutul european, garant al existenței României (1856–1878)*, II, 1991, 9–10, p. 525–529.
- BUȘĂ DANIELA, *Comerțul exterior al României prin marile porturi cu țările din sud-estul Europei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, III, 1992, 9–10, p. 963–977.
- BUȘĂ DANIELA, *Procesul Antonescu și presa vremii*, IV, 1993, 7–8, p. 771–777.
- CALAFETEANU ION, *Considerații privind politica externă a regimului horthyst (1920–1936)*, I, 1990, 9–10, p. 883–895.
- CALAFETEANU ION, *Regimul antonescian și emigrarea populației evreiești (I, II)*, III, 1992, 3–4, p. 371–384; V, 1994, 5–6, p. 463–478.
- CAMPUS ELIZA, *Andrei Oțetea: rigoare morală și științific în învățământ și cercetare*, V, 1994, 7–8, p. 639–644.
- CAMPUS ELIZA, *Elemente fundamentale ale securității României în perioada interbelică*, V, 1994, 9–10, p. 1005–1012.
- CAMPUS ELIZA, *Viața evreilor din București în etapa septembrie 1940 — ianuarie 1941*, III, 1992, 3–4, p. 357–369.
- CATALAN SEVER MIRCEA, *Pe marginea unei lucrări a lui NICHOLAS DIMA, From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Columbia University Press, New York, 1991, 194 p., III, 1992, 1–2, p. 175–181.
- CATALAN SEVER MIRCEA, *Principiul integrității teritoriale în politica românească în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, III, 1992, 7–8, p. 753–767.
- CATALAN SEVER MIRCEA, CONSTANTINIU FLORIN, *Frontiere în mișcare: modificări politico-teritoriale în Europa răsăriteană (1938–1947)*, III, 1992, 7–8, p. 691–706.
- CATALAN SEVER MIRCEA, STAN VALERIU, *Pe marginea unui volum de documente privind domnia lui Al. I. Cuza*, II, 1991, 11–12, p. 703–706.

- CĂZAN FLORENTINA, *Tipuri de ambarcațiuni și tehnică navală folosite în Marea Baltică în secolele VI—XIV*, I, 1990, 6, p. 617—633.
- CĂZAN ILEANA, *Aspecte ale organizării învățământului preuniversitar în evul mediu*, I, 1990, 3, p. 287—299.
- CĂZAN ILEANA, *Imaginarul medieval, simbolul și însemnul heraldic*, IV, 1993, 3—4, p. 217—229.
- CĂZAN ILEANA, *Începuturile politicii pontice a Casei de Austria în scrieri umaniste și izvoare cartografice din secolul XVI*, V, 1994, 11—12, p. 1183—1195.
- CĂZAN ILEANA, *Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468*, III, 1992, 7—8, p. 769—782.
- CĂZAN ILEANA, DENIZE EUGEN, *Marea și tranziția de la feudalism la capitalism (sec. XIV—XVI)*, I, 1990, 6, p. 597—616.
- CERNOVODEANU DAN, *Stemele valahe din armorialul Wijnbergen în lumina ultimelor cercetări*, V, 1994, 3—4, p. 295—302.
- CERNOVODEANU PAUL, *Andrei Ofețea istoric al chestiunii orientale*, V, 1994, 7—8, p. 657—669.
- CERNOVODEANU PAUL, *Călătoria pictorului Luigi Mayer în Țara Românească (1794)*, V, 1994, 1—2, p. 129—139.
- CERNOVODEANU PAUL, *Importanța corpusului de călători străini pentru istoria țărilor române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, III, 1992, 11—12, p. 1091—1105.
- CERNOVODEANU PAUL, *Inițiative românești de redobândire a Basarabiei în perioada războiului Crimeii (1854—1856)*, III, 1992, 1—2, p. 81—96.
- CERNOVODEANU PAUL, *Misiuni militare românești trimise peste hotare în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, I, 1990, 1, p. 23—40.
- CERNOVODEANU PAUL, *Nicolae Iorga și istoria românilor „prin cei mici”*, II, 1991, 11—12, p. 625—639.
- CERNOVODEANU PAUL, *Receptoare opere de Josephus Flavius în vechea literatură română*, III, 1992, 3—4, p. 287—302.
- CERNOVODEANU PAUL, GAVRILĂ IRINA, PANAIT I. PANAIT, *Catagrafia orașului București din anii 1810—1811*, I, 1990, 7—8, p. 705—723.
- CIACHIR VALERIA, *Învățământul secundar din România în perioada 1864—1900*, I, 1990, 3, p. 235—247.
- CIOBANU VENIAMIN, *Curenți ale ideologiei politice în Europa secolului XVII. Interferențe româno-polone*, V, 1994, 7—8, p. 761—769.
- CIOCÎLTAN VIRGIL, *Cinghizhanizii și comerțul: izvoare și abordări istoriografice*, V, 1994, 3—4, p. 289—293.
- CIOCÎLTAN VIRGIL, *Componenta românească a Țaratului Asăneștilor în oglinda izvoarelor orientale*, III, 1992, 11—12, p. 1107—1122.
- CIOCÎLTAN VIRGIL, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301—1341)*, V, 1994, 11—12, p. 1099—1118.
- CIOCÎLTAN VIRGIL, *Migratori și sedentari: cazul mongol*, IV, 1993, 1—2, p. 89—101.
- CIOCÎLTAN VIRGIL, *Restaurația Hoardei de Aur și tratatele tătarogenoveze din anii 1380—1387*, I, 1990, 6, p. 571—595.
- CIORBEA VALENTIN, *Preocupări privind modernizarea și transformarea portului Constanța în port național (1878—1900)*, I, 1990, 11—12, p. 1005—1013.
- CIUCĂ ION, *Ipoteză privind localizarea Rusidavei*, I, 1990, 9—10, p. 897—900.
- CHIHAI PAVEL, *În legătură cu recenzia din „Bulletin Monumental” despre l'immortalité et décomposition dans Part du Moyen Âge*, V, 1994, 5—6, p. 585—589.
- CHIPER IOAN, *Al III-lea Reich și Nicolae Iorga: proiecte de presiuni și influențare a savanțului*, II, 1991, 1—2, p. 73—84.
- CHIPER IOAN, *Conjunctura semnării armistițiului de la Moscova*, V, 1994, 9—10, p. 891—898.
- CHIPER IOAN, *Obiective, mijloace și metode ale diplomației române în anul 1941 (I)*, II, 1991, 3—4, p. 121—135.
- CHIRIȚĂ GRIGORE, *Armata, detronarea lui Cuza Vodă și Carol de Hohenollern (I, II)*, III, 1992, 9—10, p. 893—904; 11—12, p. 1123—1141.
- CHIRIȚĂ GRIGORE, *De la domnia pământească la dinastia de Hohenzollern (1859—1866). Prerogative și însemnătatea domniei la edificarea statului român modern (I)*, V, 1994, 7—8, p. 729—741.
- CHIRIȚĂ GRIGORE, *Probleme ale modernizării statului și societății românești în dezbaterile Adunărilor ad-hoc (I, II)*, I, 1990, 1, p. 7—21; 2, p. 109—129.
- CHIRIȚĂ GRIGORE, *O scrisoare inedită a lui Ion C. Brătianu din august 1862*, II, 1991, 11—12, p. 701—702.
- CHIRIȚĂ GRIGORE, *Un document necunoscut din 1856 despre soarta Basarabiei*, II, 1991, 7—8, p. 399—401.

- COMNEN N. P., *Campania românească din 1919 în Ungaria (Amintiri și documente)*, III, 1992, 5–6, p. 627–642.
- CONSTANTINESCU NICOLAE, *Puncte de vedere asupra datării bătăliei de la Rovine („17 V 1395”)*, I, 1990, 7–8, p. 783–802.
- CONSTANTINIU FLORIN, *Andrei Ţeţea şi a doua iobăgie: o controversă fără sens?*, V, 1994, 7–8, p. 681–688.
- CONSTANTINIU FLORIN, *Dictatul de la Moscova (26–28 iunie 1940) şi relaţiile sovieto-germane*, III, 1992, 1–2, p. 11–22.
- CONSTANTINIU FLORIN, *În atunul căderii: diplomaţia regimului Antonescu în august 1944*, V, 1994, 9–10, p. 877–881.
- CONSTANTINIU FLORIN, *6 martie 1945: există o legătură între instalarea guvernului Groza şi ofensiva germană din Ungaria?*, IV, 1993, 7–8, p. 779–784.
- CONSTANTINIU FLORIN, *Vae victis: o reevaluare a poziţiei lui P. P. Carp şi C. Stere (1914–1916)*, IV, 1993, 9–10, p. 927–931.
- CONSTANTINIU FLORIN, IONESCU E. MIHAIL, *Planul sovietic de comunizare a României (martie 1945)*, IV, 1993, 7–8, p. 657–661.
- CORBU GEORGE, *Opinii interzise*, I, 1990, 4, p. 403–409.
- CRĂCIUN CORNEL, *Artă plastică românească în anul 1944*, V, 1994, 9–10, p. 927–949.
- CRĂCIUN CORNEL, *Artă plastică românească în tranziţie: 1944–1947*, IV, 1993, 7–8, p. 711–724.
- CRISTEA OVIDIU, *Marea Neagră — Bibliografie selectivă (sec. XIII–XVIII)*, V, 1994, 11–12, p. 1241–1250.
- CRISTEA OVIDIU, *Stema cu leu a voievodului Ţării Româneşti. O ipoteză*, V, 1994, 3–4, p. 303–307.
- CRUCEANU LUCIAN, *Puncte de vedere rescritoare la problema grupărilor politice în perioada premergătoare revoluţiei de la 1821*, I, 1990, 2, p. 131–149.
- DASCĂLU NICOLAE, *Contribuţia Biroului pentru Servicii strategice (O.S.S.) al S.U.A. la victoria Naţiunilor Unite (1941–1945) (I–V)*, 1, 1990, 1, p. 83–88; 2, p. 177–186; 4, p. 373–385; 5, p. 509–519; 7–8, p. 755–772.
- DASCĂLU NICOLAE, *Italia şi Dictatul de la Viena din 30 august 1940 (I, II)*, I, 1990, 9–10, p. 863–881; II, 1991, 3–4, p. 137–154.
- DASCĂLU NICOLAE, *Nicolae Iorga şi propaganda externă a României (1918–1940)*, II, 1991, 5–6, p. 271–288.
- DASCĂLU NICOLAE, *Propaganda României în Japonia în perioada interbelică şi la începutul celui de-al doilea război mondial (1919–1942)*, (I), IV, 1993, 3–4, p. 271–285.
- DELETANT DENNIS, *Consideraţii privind lupta dusă de Gheorghiu-Dej pentru obţinerea supremaţiei în cadrul partidului (1945–1948)*, V, 1994, 9–10, p. 907–926.
- DELUREANU ŞTEFAN, *George Ciorănescu, protagonist al mişcării pentru unitatea Europei în exilul românesc*, V, 1994, 5–6, p. 529–536.
- DELUREANU ŞTEFAN, *Pacea de la Paris şi România. O luare de poziţie a lui Gheorghe Brătianu cu o mărturie inedită*, IV, 1993, 1–2, p. 176–178.
- DELUREANU ŞTEFAN, *Românii şi „Germania” Adunării naţionale de la Frankfurt*, IV, 1993, 11–12, p. 965–998.
- DEMÉNY LAJOS, *Scrisori inedite ale lui Nicolae Iorga adresate istoricului maghiar Endre Veress*, IV, 1993, 3–4, p. 331–344.
- DENIZE EUGEN, *Documente diplomatice spaniole referitoare la unirea Basarabiei cu România în 1918*, III, 1992, 1–2, p. 39–59.
- DENIZE EUGEN, *Documente diplomatice spaniole referitoare la unirea Transilvaniei cu România*, IV, 1993, 9–10, p. 901–908.
- DENIZE EUGEN, *Imagina lui Columb şi a Lumii Noi în cultura română veche*, III, 1992, 9–10, p. 937–953.
- DENIZE EUGEN, *Imagini spaniole ale domniei lui Mihai Viteazul*, I, 1990, 5, p. 457–469.
- DENIZE EUGEN, *Istoria Spaniei în opera lui Nicolae Iorga*, II, 1991, 1–2, p. 57–71.
- DENIZE EUGEN, *Veneţia, ţările române şi ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453–1479)*, V, 1994, 11–12, p. 1157–1182.
- DIACONU PETRE, *Cumanii şi originea familiei lui Dobrotiţă*, V, 1994, 3–4, p. 283–288.
- DRĂGAN IOAN, *Aspecte ale relaţiilor dintre români şi puterea centrală în timpul lui Matei Corvinul 1458–1490*, III, 1992, 9–10, p. 905–916.
- DRĂGOESCU I. ION, *Consemnări despre masacrarea de către sovietici a unor refugiaţi români în lunca Drohoiului*, III, 1992, 1–2, p. 159–161.
- DUŢU ALESDANDRU, *Conceptia militară românească privind apărarea ţării în faşa ofensivei sovietice (martie-august 1944)*, V, 1994, 9–10, p. 883–890.

- DUȚU ALESDANDRU, CONSTANTINIU FLORIN, *Ofensiva aeriană anglo-americană asupra României, 1944: Surse inedite (I)*, III, 1992, 9–10, p. 991–997.
- DUȚU ALEXANDRU, CONSTANTINIU FLORIN, *Raidul american asupra Ploieștiului din 1 august 1943. Mărturie inedită*, II, 1991, 7–8, p. 412–424.
- DUȚU MARIA, *Aspecte ale obligațiilor financiare impuse României prin Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944*, V, 1994, 9–10, p. 899–905.
- DUȚU TATIANA, *August 1944 la București și la Paris*, V, 1994, 9–10, p. 983–987.
- DUȚU TATIANA, *Elemente ale filosofiei istorice în opera lui Nicolae Iorga*, II, 1991, 5–6, p. 289–298.
- DUȚU TATIANA, *Problema Basarabiei și relațiile româno-ucrainiene (1918–1922)*, IV, 1993, 9–10, p. 859–864.
- EDROIU NICOLAE, *Câteva precizări pe marginea articolului Un manuscris inedit și o controversă istorică de Sergiu Selian, apărut în „Revista istorică”, serie nouă, tom IV, nr. 5–6, Mai-Iunie 1993*, p. 561–571, V, 1994, 5–6, p. 579–583.
- FENEȘAN COSTIN, *Doi cronicari sighșoreni din secolul al XVII-lea*, I, 1990, 9–10, p. 847–862.
- FENEȘAN COSTIN, *Prospecțiuni și exploatări miniere în Almaj și părțile Caransebeșului în anii 1765–1770 și topitoria de aramă de la Căvâran – Noi descoperiri în arhiva Camerei Aulice vieneze*, IV, 1993, 3–4, p. 345–351.
- FUIOREA NICOLAE, *Opiniile unui general țarist despre unitatea națională a românilor*, V, 1994, 3–4, p. 341–344.
- GAFENCU GRIGORE, *Învățămintele istoriei*, III, 1992, 3–4, p. 401–406.
- GAVRILĂ IRINA, *Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei*, V, 1994, 3–4, p. 319–325.
- GAVRILĂ IRINA, *O mini-bază de date utilizată în elaborarea unei monografii istorice*, IV, 1993, 3–4, p. 353–359.
- GAVRILĂ IRINA, *Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice. Un punct de vedere*, III, 1992, 3–4, p. 221–229.
- GIURAN ALEXANDRU IORGU, GIURAN A. VALERIU, *Documente privind participarea regimentului 5 Vânători Instrucție la luptele din zona Timișoara și Crișuna (septembrie-octombrie 1944)*, V, 1994, 9–10, p. 989–1004.
- GLÜCK EUGEN, *Contribuții la istoria comunității românești din Ungaria*, V, 1994, 5–6, p. 479–485.
- GLÜCK EUGEN, *Date noi cu privire la prezența cavalerilor teutoni la frontiera Banatului (1429–1437)*, III, 1992, –8, p. 783–792.
- GLÜCK EUGEN, *Date noi despre evoluția demografică a populației evreiești din Transilvania. Epoca Principatului (sec. XVI–XVII)*, III, 1992, 3–4, p. 303–320.
- GLÜCK EUGEN, *Ecoul revoluției de la 1848 din Principatele Române în presa norvegiană*, IV, 1993, 11–12, p. 1097–1099.
- GLÜCK EUGEN, *Unele informații privind istoria României cuprinse în izvoarele narative ebraice medievale*, I, 1990, 4, p. 335–345.
- GROVEI S. ȘTEFAN, *Începutul domniei lui Alexandru cel Bun*, V, 1994, 7–8, p. 783–787.
- GOȘU ARMAND, *Preliminariile anexării Basarabiei de către Rusia (1806–1812)*, III, 1992, 1–2, p. 97–120.
- GOȘU ARMAND, *Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România. Ioan Pelivan la Conferința de pace de la Paris (1919–1920)*, IV, 1993, 9–10, p. 841–857.
- GOȚIA DORIN, *G. Barițiu – promotorul intereselor românești prin ASTRA*, IV, 1993, 11–12, p. 1123–1131.
- GRĂDINARU VIRGIL, *Dimitrie Țichindeal și emanciparea național-culturală a românilor bănățeni*, IV, 1993, 11–12, p. 1117–1122.
- GRECU ADRIAN, *Pace sau război în relațiile româno-sovietice?*, IV, 1993, 9–10, p. 933–935.
- GRIGORIU PAUL, *Constantin D. Aricescu în lumina corespondenței și a manuscriselor inedite*, IV, 1993, 5–6, p. 583–591.
- HITCHINS KEITH, *Andrei Ofelea*, V, 1994, 7–8, p. 671–672.
- HLIHOR CONSTANTIN, *22 iunie 1941 sau 28 iunie 1940?*, III, 1992, 9–10, p. 1021–1026.
- HLIHOR CONSTANTIN, *Ocuparea României de către Armata Roșie. Premize, etape, consecințe*, V, 1994, 9–10, p. 855–875.
- HUREZEANU DAMIAN, *Partidul Național-Țărănesc și țărănismul între 1944–1947*, IV, 1993, 7–8, p. 687–698.
- ILIEȘCU OCTAVIAN, *Aspecte precuniare ale relațiilor dintre Nicolae Alexandru voievod și regele Ludovic I de Anjou*, III, 1992, 9–10, p. 929–935.

- ILIESCU OCTAVIAN, *Despre renta în bani constituită în Țara Românească în beneficiul unor așezăminte monastice (de la Vlaicu Vodă la Neagoe Basarab)*, III, 1992, 5–6, p. 453–476.
- ILIESCU OCTAVIAN, *Economia monetară a Țării Românești în timpul lui Mihai Viteazul*, IV, 1993, 5–6, p. 427–456.
- ILIESCU OCTAVIAN, *Monedele Țării Românești și ale Moldovei la Marea Neagră (secolele XIV–XV)*, I, 1990, 6, p. 649–656.
- ILIESCU OCTAVIAN, *Pe marginea unui act emis de Radu cel Mare în 1507*, V, 1994, 1–2, p. 17–25.
- IONESCU ADRIAN-SILVAN, *Correspondență diplomatică inedită privind generalul american Pierre Gustave Toutant Beauregard (1866)*, V, 1994, 5–6, p. 573–578.
- IONESCU ADRIAN-SILVAN, *Portretele lui Omer Pașa*, IV, 1993, 3–4, p. 247–256.
- IONESCU P. DUMITRU, *Construirea căilor ferate în Basarabia*, IV, 1993, 9–10, p. 887–891.
- IONESCU P. DUMITRU, *Primele căi ferate înguste în România*, I, 1990, 7–8, p. 743–754.
- IONIȚĂ ADRIAN, *Date noi privind colonizarea germană în Țara Bârsei și granița de est a regatului maghiar în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea*, V, 1994, 3–4, p. 273–281.
- IONIȚĂ CECILIA, *Gânduri despre muncă în antichitatea greacă*, IV, 1993, 3–4, p. 203–216.
- IONNIȚIU MIRCEA, *23 August 1944. Amintiri și reflecțiuni*, II, 1991, 9–10, p. 567–575.
- IORDACHE ANASTASIE, *Contrastul dintre anacronic și modern în Regulamentele Organice ale Principatelor Române*, II, 1991, 7–8, p. 351–368.
- IORDACHE ANASTASIE, *Din memoriile generalului Henryk Dembinski. Despre relațiile dintre români și unguri la 1848–1849*, IV, 1993, 11–12, p. 1133–1137.
- IORDACHE ANASTASIE, *Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei*, III, 1992, 1–2, p. 121–135.
- IORDACHE ANASTASIE, *Ion Ghica – organizator al emigrației române din Imperiul otoman după înăbușirea revoluției de la 1848*, V, 1994, 5–6, p. 537–550.
- IORDACHE ANASTASIE, *Ion I. C. Brătianu – Încheierea unei vieti și a unei opere de proporții istorice*, IV, 1993, 1–2, p. 109–122.
- IORDACHE ANASTASIE, *Ion I. C. Brătianu la Conferința păcii de la Paris din 1919*, IV, 1993, 9–10, p. 817–839.
- IOSA MIRCEA, *Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial*, I, 1990, 11–12, p. 975–992.
- IOSA MIRCEA, *Ion I. C. Brătianu și reformele social-economice liberale (1909–1914)*, II, 1991, 9–10, p. 541–555.
- IOSIPESCU SERGIU, *Românii și cea de-a treia cruciadă*, V, 1994, 3–4, p. 249–272.
- ISAR NICOLAE, *Generalul Gheorghe Magheru și proiectele revoluționare din exil. Trei scrisori ale lui Alexandru Cristofi adresate lui Christian Tell (1854)*, V, 1994, 5–6, p. 407–421.
- ISAR NICOLAE, *Învățămintul în debaterile parlamentului în anii 1892–1893*, I, 1990, 3, p. 263–274.
- KOVÁČH GÉZA, *Lăsământul lui Andrei Veress*, V, 1994, 1–2, p. 141–146.
- LIU NICOLAE, *Mentalitate revoluționară și cultură modernă. Contacte și consonanțe româno-franceze la 1848*, IV, 1993, 11–12, p. 999–1014.
- LIVADĂ-CADESCHI LIGIA, *Asistența socială în Principate (secolul XVIII – începutul secolului XIX). Între religios și laic*, III, 1992, 11–12, p. 1173–1182.
- MADGEARU ALEXANDRU, *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al X-lea*, V, 1994, 1–2, p. 147–154.
- MADGEARU ALEXANDRU, *Observații asupra condiției juridice a autohtonilor în Dacia romană*, I, 1990, 4, p. 347–359.
- MAKSUTOVICI GELCU, *Nicolae Iorga – susținător al cauzei albanezilor*, II, 1991, 1–2, p. 47–56.
- MAKSUTOVICI GELCU, *Noi contribuții la cunoașterea raporturilor dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă Albaneză*, V, 1994, 1–2, p. 89–100.
- MANEA MIHAI, *Considerații privind cauzele prăbușirii Venetiei în 1797*, III, 1992, 9–10, p. 955–962.
- MANEA MIHAI, *De la diplomația secretă la echilibrul european în secolul al XVIII-lea*, I, 1990, 4, p. 361–372.
- MANEA MIHAI, *Epidemia de ciumă de la Marsilia și din Provence din 1720–1723*, III, 1992, 3–4, p. 275–285.
- MANOLESCU RADU, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII–XV*, I, 1990, 6, p. 545–570.

- MANOLESCU RADU, *Marea Mediterană și Marea Neagră în evul mediu (Schită a evoluției lor ca arii de supremație navală și comercială)*, IV, 1993, 1–2, p. 43–54.
- MANOLESCU RADU, *Miscarea comunală în Europa apuseană în secolele X–XIII*, I, 1990, 2, p. 165–176.
- MANOLESCU RADU, *Tendințe sincretice în opera lui Pico della Mirandola (Teologie și filosofie creștină, filosofie clasică și arabă, Cabală ebraică)*, IV, 1993, 3–4, p. 231–233.
- MANOLESCU RADU, *Teorie, metodologie și terminologie în istorie (cu referire la medievistică)*, II, 1991, 11–12, p. 615–623.
- MARCU MARIANA, *Un vechi sat românesc din Țara Bârsei*, I, 1990, 9–10, p. 901–905.
- MARINESCU BEATRICE, *Evenimentele politice postrevoluționare din Principatele române în perspectiva rapoartelor diplomatice engleze (1849–1853)*, IV, 1993, 11–12, p. 1015–1034.
- MARINESCU BEATRICE, STAN VALERIU, *Un document inedit referitor la cea de-a doua vizită a domnitorului Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol (iunie 1864)*, III, 1992, 9–10, p. 998–1007.
- MARINICĂ NICOLAE, *Activitatea revoluționară a lui Al. Papiu-Ilarian între martie și septembrie 1849*, II, 1991, 9–10, p. 531–539.
- MÂNDREA IOAN, *Lupta de emancipare națională purtată de românii din Țara Făgărașului între 1848 și 1918*, IV, 1993, 11–12, p. 1047–1060.
- MÂRZA IACOB, *Rostul traducerii și tipăririi „Psaltirii de la Bălgrad” în contextul secolului al XVII-lea. Importanța acestui act religios, cultural și politic. Circulația cărții*, II, 1992, 5–6, p. 511–527.
- MIHALCU MIHAIL, DRĂGĂNOIU MIHAELA, MAIER RADU OCTAVIAN, *Observații cu privire la unele tehnologii folosite la obținerea unor materiale în activitatea atelierelor medievale românești*, I, 1990, 4, p. 386–391.
- MIRON GRETA MONICA, *Silviu Dragomir – istoric al „unirii” religioase*, III, 1992, 5–6, p. 599–604.
- MURGESCU BOGDAN, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române*, I, 1990, 9–10, p. 819–845.
- MURGESCU BOGDAN, *Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, IV, 1993, 5–6, p. 457–471.
- MURGESCU MIRELA-LUMINIȚA, *Clerici și intelectuali laici între confesiune și națiune în Transilvania anulul 1852*, III, 1992, 5–6, p. 571–578.
- MURGESCU MIRELA-LUMINIȚA, *Figura lui Mihai Viteazul în viziunea elitelor și în literatura didactică (1830–1860)*, IV, 1993, 5–6, p. 539–550.
- MURGESCU MIRELA-LUMINIȚA, *Libertate de opinie și presiune socială în Țara Românească în 1838*, III, 1992, 11–12, p. 1157–1172.
- MÜLLER FLORIN, *Tentative de rapt teritorial și de sovietizare a regiunii Maramureș în anii 1944–1945*, IV, 1993, 7–8, p. 699–709.
- NAGHIU E. IOSIF, *George Enescu – profesor onorar și rector onorar la Iași*, III, 1992, 5–6, p. 605–608.
- NANIA ION, *Datarea și localizarea celor două lupte de la Fântâna Țiganului date între Radu Paisie și Laiotă Basarab*, V, 1994, 1–2, p. 155–160.
- NĂSTUREL P. Ș., BĂLAN C., *Hrisovul lui Alexandru Aldea pentru mănăstirea Bolintin (1433)*, III, 1992, 5–6, p. 477–488.
- NUSSBÄCHER GERNOT, *Epidemii de ciumă la Sighișoara în secolele XVI–XVII: consecințe demografice*, III, 1992, 3–4, p. 231–239.
- OPREA MARIUS, *Carte și societate în București la începutul epocii moderne*, II, 1991, 3–4, p. 171–182.
- OPREĂ M. ION, *Basarabia la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924) (I, II)*; III, 1992, 1–2, p. 23–37; 7–8, p. 707–724.
- OPRIȚESCU MIHAI, *August 1944 în notele zilnice ale lui Victor Slăvescu*, I, 1990, 9–10, p. 907–913.
- OPRIȚESCU MIHAI, *Daniil Ciugureanu și unirea Basarabiei cu România*, V, 1994, 7–8, p. 805–810.
- OPRIȚESCU MIHAI, *Mărturiile ale unui participant la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924) (I, II)*; I, 1990, 4, p. 393–401; 5, p. 521–527.
- OPRIȚESCU MIHAI, *Relațiile dintre N. Iorga și Monarhie în primii doi ani ai restaurației 1930–1932*, II, 1991, 5–6, p. 259–269.
- OROIAN TEOFIL, *Militarii români din armata austro-ungară și ideea națională*, IV, 1993, 11–12, p. 1107–1115.
- PAPACOSTEA ȘERBAN, *Andrei Oțetea, director al Institutului de istorie „N. Iorga”*, V, 1994, 7–8, p. 629–637.

- PAPACOSTEA ȘERBAN, *Desăvârșirea emancipării politice a Țării Românești și a Moldovei* (1330-1392), II, 1991, 9-10, p. 471-494.
- PAPACOSTEA ȘERBAN, *Gheorghe I. Brătianu: istoricul și omul politic*, IV, 1993, 1-2, p. 19-32.
- PAPACOSTEA ȘERBAN, *Nicolae Iorga și trecutul Basarabiei*, III, 1992, 1-2, p. 9-10.
- PAPACOSTEA ȘERBAN, *O vocație istoriografică împlinită: David Prodan*, III, 1992, 7-8, p. 689-690.
- PAPACOSTEA ȘERBAN, *Testamentul istoriografic al lui Nicolae Iorga*, II, 1991, 1-2, p. 3-16.
- PAPACOSTEA ȘERBAN, *Un dascăl de rigoare științifică și morală: DIONISIE M. PIPPI DI*, IV, 1993, 11-12, p. 963-964.
- PAPACOSTEA ȘERBAN, *Un program de curs universitar al lui Gheorghe I. Brătianu*, IV, 1993, 1-2, p. 175-176.
- PARASCHIV CONSTANTIN, *Instalarea cablului submarin Constanța-Constantinopol și Convenția româno-germană din 1899*, I, 1990, 11-12, p. 993-1004.
- PASCU T. ADRIAN, *Corespondența revoluționarului Christian Tell. Marginalii (II)*, II, 1991, 9-10, p. 576-585.
- PAȘCALĂU GHEORGHE, *Relațiile bisericești româno-engleze (1935-1939)*, III, 1992, 5-6, p. 579-598.
- PAȘCALĂU GHEORGHE, *Tratatul de comerț și navigație anglo-român din 6 august 1930*, I, 1990, 11-12, p. 951-973.
- PĂIUȘAN RADU, *Bănătenii la Alba Iulia*, IV, 1993, 11-12, p. 1101-1105.
- PĂIUȘAN ROBERT, *Criza datoriei externe în Europa sud-estică la cumpăna secolelor XIX-XX*, IV, 1993, 3-4, p. 305-320.
- PAUN G. RADU, *Încoronarea în Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea. Principii, atitudini, simboluri*, V, 1994, 7-8, p. 743-759.
- PACIAN OVIDIU, *Hronicul Bulgăresc*, IV, 1993, 5-6, p. 551-559.
- PECICAN OVIDIU, *Ideologia puterii centrale în Moldova lui Bogdan cel Orb*, V, 1994, 7-8, p. 771-781.
- PENELEA-FILITTI GEORGETA, *Diaspora în luptă împotriva comunismului: mărturii privind situația forțelor armate ale României în anii '50*, V, 1994, 5-6, p. 495-514.
- PENELEA-FILITTI GEORGETA, *Documente privind cel de-al doilea război mondial. Rapoartele lui Radu Arion, însărcinatul cu afaceri al României la Atena*, V, 1994, 9-10, p. 971-982.
- PENELEA-FILITTI GEORGETA, *I.C. Filitti: Jurnal (I-VIII)*, I, 1990, 6, p. 661-669; 7-8, p. 773-781; II, 1991, 3-4, p. 205-213; 7-8, p. 402-411; III, 1992, 1-2, p. 163-174; 9-10, p. 1009-1019; IV, 1993, 5-6, p. 621-629; 9-10, p. 917-925.
- PENELEA-FILITTI GEORGETA, *O victimă a revoluției: castelanul de la Bran*, IV, 1993, 11-12, p. 1073-1075.
- PENELEA-FILITTI GEORGETA, *Un „strălucit aghiotant” al lui Ionel Brătianu: I.G. Duca și Notele sale despre Conferința de la Lausanne din 1922 (I-III)*; IV, 1993, 1-2, p. 128-137; 7-8, p. 747-755, V, 1994, 7-8, p. 795-804.
- PERCIUN NICOLAE, *Contribuții la începuturile telegrafiei și poștei moderne în România*, I, 1990, 1, p. 41-60.
- PIPPIDI ANDREI, *Moștenirea pierdută: Mario Roques și Nicolae Iorga*, IV, 1993, 3-4, p. 321-330.
- PIPPIDI ANDREI, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*, II, 1991, 11-12, p. 641-649.
- POP IOAN-AUREL, *Mihai Viteazul și Țara Făgărașului*, IV, 1993, 5-6, p. 491-498.
- POP IOAN-AUREL, *Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvinul*, II, 1991, 11-12, p. 667-677.
- POPA ANGHEL, *Contribuția societății academice „Junimea” din Cernăuți la făurirea României mari*, V, 1994, 1-2, p. 117-128.
- RADU MĂRIUCA, *Brașovul, „Gazeta Transilvaniei” și Liga Culturală*, IV, 1993, 11-12, p. 1089-1096.
- RĂDULESCU MIHAI SORIN, *Acte privind studenții români medicieniști la Paris în deceniul 1850-1860*, V, 1994, 5-6, p. 523-527.
- RĂDULESCU MIHAI SORIN, *Un votevod al Transilvaniei și înrudirile sale europene*, IV, 1993, 1-2, p. 81-88.
- RĂDULESCU-ZONER ȘERBAN, *Cu privire la instalarea guvernului Petru Groza (6 martie 1945)*, IV, 1993, 7-8, p. 663-675.
- RĂDULESCU-ZONER ȘERBAN, *DANA și DUMITRU BLEOANCĂ, Noi date privind genealogia familiei Brătianu*, IV, 1993, 1-2, p. 178-180.
- REZACHEVICI CONSTANTIN, *Mihai Viteazul, Basta și Cetatea Făgărașului — Un „tratat” puțin cunoscut (3 octombrie 1600)*, IV, 1993, 5-6, p. 499-509.

- REZACHEVICI CONSTANTIN, *Originea și domnia lui Alexandru vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540 – 9 sau 16 februarie 1541) – două documente inedite din Polonia*, III, 1992, 7–8, p. 803–827.
- REZACHEVICI CONSTANTIN, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină în 1541–1542, după noi izvoare polone – Solia „hatmanului” Petru Vartic din 1542 – (I, II)*; I, 1990, 5, p. 427–455; 7–8, p. 687–704.
- REZACHEVICI CONSTANTIN, P. P. Panaitescu – o operă de renume, o viață puțin cunoscută, III, 1992, 11–12, p. 1183–1194.
- REZACHEVICI CONSTANTIN, *Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa*, V, 1994, 1–2, p. 161–167.
- REZACHEVICI CONSTANTIN, *Răspuns științific la „controversa ucraineano-română privind istoria Bucovinei”*, V, 1994, 3–4, p. 327–339.
- ROATEȘ FLORIAN, *Interferențe europene în gândirea istorică românească de la 1848*, I, 1990, 1, p. 73–82.
- ROGISTER JOHN, *Un moment al istoriografiei europene: către o istorie universală. Moștenirea lui Henri și Jacques Pirenne, Marc Bloch și Gheorghe Brătianu*, IV, 1993, 1–2, p. 5–18.
- ROMAN LOUIS, *Genealogia și demografia istorică*, II, 1991, 3–4, p. 183–198.
- ROMAN LOUIS, *Iatroistoria și demografia istorică*, III, 1992, 3–4, p. 213–219.
- ROMAN LOUIS, *Românii la est de Nistru în secolele XIII–XX*, III, 1992, 7–8, p. 725–734.
- ROMAN LOUIS, *Testamentul istoricului – Comentarii la DAVID PRODAN, Transilvania și iar Transilvania. Considerații istorice*, Edit. Enciclopedică, București, 1992, III, 1992, 11–12, p. 1203–1208.
- ROTMAN LIVIU, *Evreii și începuturile industriei românești*, III, 1992, 3–4, p. 321–327.
- RUSU N. DORINA, „*Neamul Românesc*” – tribună a luptei pentru unitate și independență națională, II, 1991, 1–2, p. 17–33.
- SCHIPOR ILIE, *Nicolae Iorga și istoria militară*, II, 1991, 1–2, p. 35–46.
- SELIAN SERGIU, *Un manuscris inedit și o controversă istorică*, IV, 1993, 5–6, p. 561–571.
- SIMON T. KINGA, *Importanța registrului militar secuiesc (1635) ca izvor de demografie istorică*, III, 1992, 3–4, p. 241–252.
- SMARANDACHE GHEORGHE, *Învățămintul secundar din București între cele două mari reforme școlare din epoca modernă (1864–1898)*, I, 1990, 3, p. 249–262.
- SOLCAN ȘAROLTA, *Aspecte demografice în Arieș la 1642*, III, 1992, 3–4, p. 253–273.
- STAN APOSTOL, *Elemente de modernitate ale agriculturii românești, 1831–1864*, II, 1991, 7–8, p. 369–381.
- STAN APOSTOL, *Mihail Kogălniceanu: ideologie și pragmatism în activitatea politică*, III, 1992, 11–12, p. 1195–1198.
- STAN APOSTOL, *Nae Ionescu: naționalism, ortodoxism și corporatism*, III, 1992, 9–10, p. 986–990.
- STAN APOSTOL, *O reconsiderare a rolului burgheziei române*, IV, 1993, 11–12, p. 1147–1148.
- STAN APOSTOL, *Originile liberalismului politic în România*, I, 1990, 4, p. 321–333.
- STAN APOSTOL, *Rezistență la răitul Basarabiei în 1878*, III, 1992, 1–2, p. 61–80.
- STAN APOSTOL, *România sub regimul comunist (1944–1989)*, V, 1994, 9–10, p.
- STAN I., CONSTANTIN *Aniversarea semicentenarului Unirii Principatelor române (1909)*, I, 1990, 1, p. 61–71.
- STAN I. CONSTANTIN, *Vasile Stroescu – luptător pentru desăvârșirea unității naționale românești*, V, 1994, 7–8, p. 811–816.
- STAN VALERIU, *Aspecte ale luptei revoluționarilor pașoptiști exilați pentru unirea Principatelor (1853–1857) (I)*, V, 1994, 5–6, p. 387–406.
- STAN VALERIU, C. A. Rosetti. *Mărturie inedite*, II, 1991, 5–6, p. 313–321.
- STAN VALERIU, *Câteva considerații în legătură cu „Monstruoasa coaliție” și durata existenței ei*, II, 1991, 7–8, p. 383–397.
- STAN VALERIU, *Două note diplomatice inedite din 1866 ale lui Ion C. Brătianu*, IV, 1993, 1–2, p. 123–127.
- STAN VALERIU, *O mărturie franceză despre românii din Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea*, V, 1994, 1–2, p. 113–116.
- STAN VALERIU, *Un document inedit referitor la Vasile Alecsandri*, III, 1992, 5–6, p. 621–626.
- STAN VALERIU, *Un memoriu inedit al lui Ion C. Brătianu din perioada exilului*, III, 1992, 7–8, p. 837–845.
- STAN VALERIU, *Un memoriu inedit al lui Ion Ghica din anii exilului*, IV, 1993, 11–12, p. 1139–1146.
- STAN VALERIU, *Un raport consular belgian din 1866 despre caracterul și moravurile românilor*, III, 11–12, p. 1199–1201.

- STAN VALERIU, CATALAN SEVER MIRCEA, *Despre o recentă istorie a parlamentarismului românesc*, III, 1992, 9–10, p. 1027–1035.
- STANCIU ION, *Gheorghe Tătărăscu despre situația României în august 1946*, IV, 1993, 7–8, p. 743–746.
- STANCIU ION, Ion I. C. Brătianu, *Statele Unite și noul front politico-diplomatic, 1917–1919*, IV, 1993, 1–2, p. 103–107.
- STANCIU ION, *România în comerțul internațional din perspectiva exporturilor, în anii prosperității interbelice (1925–1929)*, I, 1990, 11–12, p. 933–950.
- STANCIU ION, *Statutul juridic al populației evreiești din România în perioada 1878–septembrie 1940*, III, 1992, 3–4, p. 329–343.
- STANCIU ION, *O viziune necomunistă asupra evenimentelor de la 23 august 1944, după o sursă inedită*, V, 1994, 9–10, p. 965–970.
- STANCIU ION, *Un nou document privitor la acțiunea politică și militară a României în aprilie 1919*, I, 1990, 2, p. 187–191.
- STĂNESCU C. MARIN, *Opinii privind actul de la 23 august 1944 și U.R.S.S.*, V, 1994, 9–10, p. 1055–1057.
- STROIA MARIAN, *Documente noi privitoare la evenimentele din 1821 în Principatele românești domnitorul Mihai Sufu și Eteria*, V, 1994, 3–4, p. 313–318.
- STROIA MARIAN, *O sursă mai puțin cunoscută despre localitățile din Dobrogea la începutul epocii moderne: însemnările lui F.F. Berg (1826)*, II, 1991, 3–4, p. 199–204.
- STROIA MARIAN, *Promulgarea de către Poartă a hotărârilor din septembrie 1802 și acțiunea Rusiei*, V, 1994, 7–8, p. 711–727.
- SZÉKELY MARIA MAGDALENA, *Observații cu privire la cosigilarea documentelor interne în cancelaria lui Ștefan cel Mare și Sfânt*, V, 1994, 3–4, p. 309–312.
- ȘERBAN CONSTANTIN, *Amenajări portuare dunărene în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, V, 1994, 11–12, p. 1211–1214.
- ȘERBAN CONSTANTIN, *Biblioteca savantului Nicolae Iorga (I, II)*, II, 1991, 1–2, p. 85–97; 5–6, p. 299–311.
- ȘERBAN CONSTANTIN, *Matei Basarab înainte de domnie*, I, 1990, 5, p. 481–507.
- ȘERBAN CONSTANTIN, *Notele de drum ale unui român străbătând apele Mediteranei la mijlocul secolului al XVII-lea*, I, 1990, 6, p. 657–660.
- ȘERBAN CONSTANTIN, *O scrisoare din exil a lui Dimitrie Cantemir (1716)*, V, 1994, 5–6, p. 557–561.
- ȘERBAN MIRELA, *O sursă polonă privind recensământul populației din Bucovina din 1910*, IV, 1993, 9–10, p. 909–916.
- TAFTA LUCIA, *Ideile de modernizare a societății românești în prima jumătate a secolului XIX*, III, 1992, 5–6, p. 559–570.
- TĂNASE MICHEL, *Avatururile unui act de donație. Donația făcută Cistercienilor, în Țara Bârsei, de către Bela IV, la 17 martie 1240*, IV, 1993, 1–2, p. 55–80.
- TEODOR MARIA, *Noi contribuții la istoriografia Reformei*, III, 1992, 5–6, p. 609–620.
- TEODOR MARIA, *Politica confesională a lui Ștefan Rareș (1551–1552)*, V, 1994, 7–8, p. 693–699.
- TEODOR POMPILIU, *Andrei Oțetea istoric al Renasterii*, V, 1994, 7–8, p. 645–655.
- TEODOR POMPILIU, *Gheorghe Brătianu, istoric al relațiilor internaționale*, IV, 1993, 1–2, p. 33–42.
- TEODOR POMPILIU, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, IV, 1993, 5–6, p. 473–489.
- TEOTEOI TUDOR, *O misiune a Patriarhiei ecumenice la București în vremea domniei lui Vlad Vintilă din Slatina*, V, 1994, 1–2, p. 27–44.
- TERTECEL ADRIAN, *Informații noi privind campania militară otomană din 1711 în Moldova („Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud)*, II, 1992, 7–8, p. 793–802.
- TERTECEL ADRIAN, *Izbucnirea războiului ruso-otoman din 1710–1711 pentru stăpânirea bazinului Mării Negre (Un izvor narativ otoman)*, V, 1994, 11–12, p. 1197–1209.
- TOMI RALUCA, *Contribuții la studiul proiectelor mazziniene în aria Europei centro-orientale (1866–1870)*, IV, 1993, 11–12, p. 1035–1045.
- TOMI RALUCA, *Români și italieni în perioada emigrației revoluționare (1848–1856)*, V, 1994, 5–6, p. 423–431.
- ȚIGHILIU IOLANDA, *Boierimea din Țara Românească (secolele XIV–XVII): componență și evoluție structurală*, II, 1991, 11–12, p. 651–665.
- ȚIGHILIU IOLANDA, *Considerații asupra căilor ferate particulare din România*, I, 1990, 7–8, p. 725–741.
- ȚIGHILIU IOLANDA, *Dunărea și pax otomanica în secolele XVI–XVII*, V, 1994, 11–12, p. 1149–1156.

- ȚIGHILIU IOLANDA, *O imagine renașcentistă: Petru Cercel*, IV, 1993, 3–4, p. 235–246.
- ȚIRĂU LIVIU, *Ziarul „Scântea” și războiul rece. Atitudine politică și limbaj*, 1945–1953, IV, 1993, 7–8, p. 725–741.
- ȚURLEA PETRE, *Nicolae Iorga – luptător pentru unitate națională*, II, 1991, 5–6, p. 237–258.
- UDREA TRAIAN, *Aspecte privind dezvoltarea învățământului din România în perioada interbelică*, I, 1990, 3, p. 275–286.
- VARTA ION, *Rusia și chestiunea basarabeană în perioada războiului pentru independență 1877–1878 (în lumina unor documente din arhivele Rusiei)*, III, 1992, 7–8, p. 735–751.
- VARTA ION, *Un memoriu inedit al prințului Constantin Moruzi din 1848 adresat țarului Nicolae I*, V, 1994, 5–6 p. 563–571.
- VĂRATEC V., *Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată*, III, 1992, 1–2, p. 154–158.
- VĂRATEC VITALIE, *Legislația agrară românească pentru împroprietărirea țăranilor din sudul Basarabiei (1857–1878)*, V, 1994, 1–2, p. 101–112.
- VĂRATEC VITALIE, *Politica Rusiei față de germanii basarabeni în 1914–1915*, IV, 1993, 9–10, p. 879–885.
- VERENCA OLIVIAN, *Realități economice în guvernământul Transnistriei (19 august 1941 – 29 ianuarie 1944)*, III, 1992, 1–2, p. 137–153.
- VLAD RADU-DAN, *Considerații asupra structurii capitalului în România, 1864–1878*, IV, 1993, 3–4, p. 287–304.
- VLAD RADU-DAN, *Nicolae Iorga și marile bătălii din vara anului 1917*, IV, 1993, 9–10, p. 865–878.
- VLAD RADU-DAN, *Petre S. Aurelian și Academia Română*, III, 1992, 9–10, p. 979–985.
- WEXLER TEODOR, *Dr. Wilhelm Filderman*, V, 1994, 3–4, p. 359–363.
- † VALERIA COSTĂCHEL (1904–1990) (*Pippidi Andrei*), III, 1992, 1–2, p. 188–189.
- † MARIA HOLBAN (1901–1991) (*Pippidi Andrei*), II, 1991, 11–12, p. 713–714.
- † Profesorul FRANCISC PALL (1911–1992) (*Teodor Pompiliu*), IV, 1993, 3–4, p. 411–413.
- † RADU POPA (1933–1993), (*Achim Viorel*), IV, 1993, 5–6, p. 651–652.
- † GEORGE POTRA (1907–1990) (*Cernovodeanu Paul*), III, 1992, 1–2, p. 189–190.
- † ERIC D. TAPPE (1910–1992) (*Cernovodeanu Paul*), III, 1992, 11–12, p. 1251–1252.
- BULETIN BIBLIOGRAFIC (*Pienaru Nagy*), II, 1991, 7–8, p. 451–466; 9–10, p. 599–610; 11–12, p. 723–733; III, 1992, 1–2, p. 197–207; 3–4, p. 437–447; 5–6, p. 677–683; 7–8, p. 877–885; 9–10, p. 1081–1086; 11–12, p. 1245–1250; IV, 1993, 3–4, p. 405–409; 5–6, p. 647–650; 11–12, p. 1195–1200; V, 1994, 1–2, p. 201–206; 7–8, p. 843–748.
- INDEX ALFABETIC (*Achim Venera*), V, 1994, 11–12, p. 1251–1261.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES Mentalités Ci-
vilisations

THRACO-DACICA

DACIA — REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.
Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.
Conquista și reconquista peruană.
Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Viața românilor între eros și thanatos.
Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.
Domeniul lui Constantin Brâncoveanu.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806—1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Independența României și Italia.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Cooperația românească interbelică între deziderat și realități.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Italia și primul război mondial.
Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927—1933).
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.
De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
Toponimie și demografie istorică.
Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018—0443